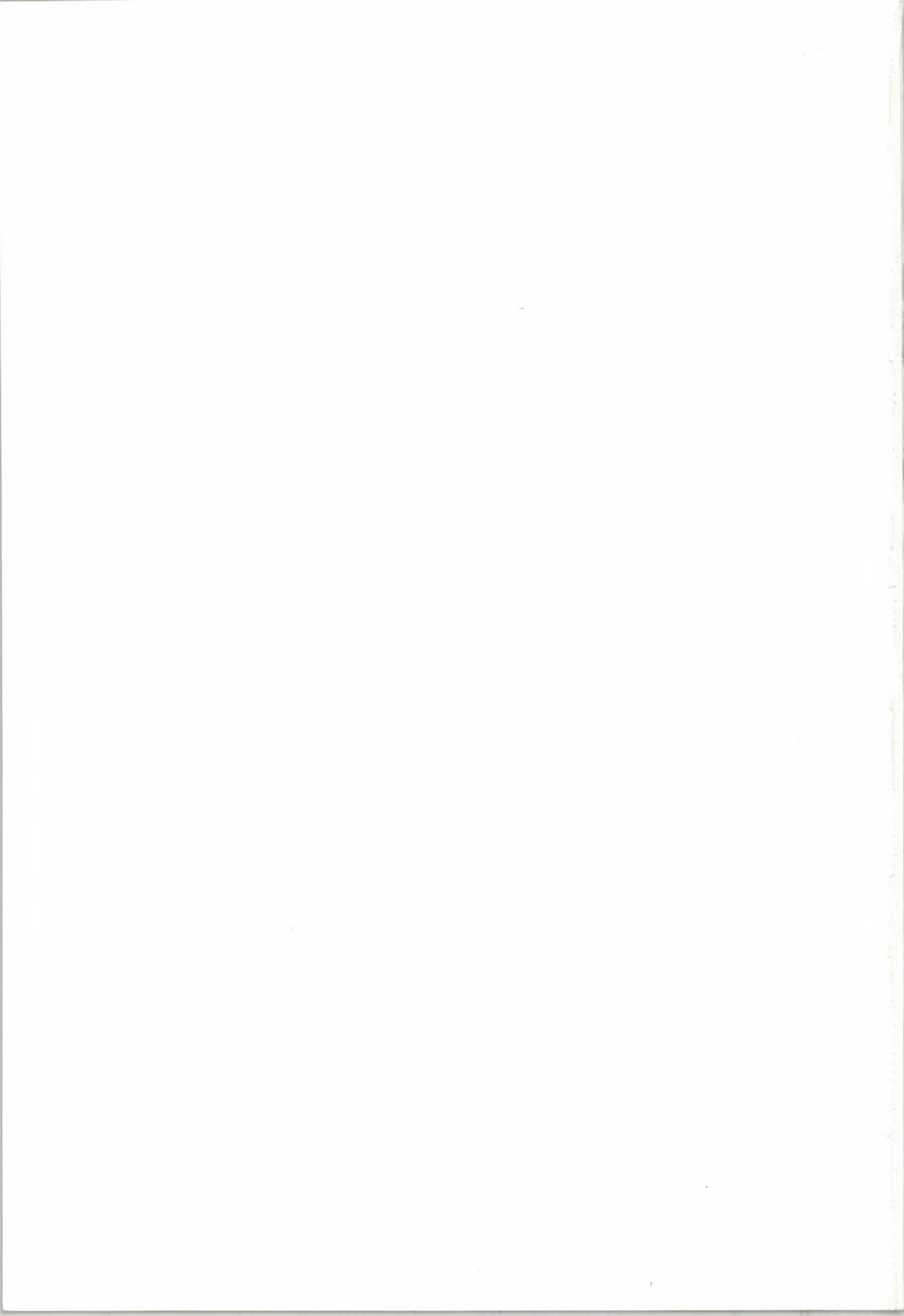

Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy

A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

36

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 36.
Publications of the Museums of the County Békés 36.
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés 36.

Sorozatszerkesztő:
SZATMÁRI IMRE

A borító előlapján:

Avar kori aranyozott ezüst női ruhadíszek Békéscsabáról
(VI. század vége – VII. század eleje);
Üveg söröscsizma Békéscsabáról (1935–1936);
Munkácsy Mihály kölnisüvege (XIX. század utolsó harmada);
Virágmotívummal díszített bokály Békés megyéből (XIX. század közepe)

A borító hátoldalán:

Csabai Tanya és Gabonatermesztés-történeti Kiállítóhely (Békéscsaba);
Szabó Pál Irodalmi Emlékház (Biharugra);
Csolt Monostor – Romkert és Kiállítóhely (Vésztő-Mágor);
Erkel Ferenc Múzeum (Gyula); Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba)

A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

36

Békéscsaba
2012

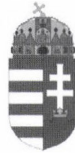
Szerkesztő:
N. Varga Éva, Szatmári Imre

Technikai szerkesztő:
Hermán Zsuzsa

Angol nyelvű fordítás:
Orgoványi János

A borítót tervezte:
Szilágyi Boglárka

A kiadvány megjelenését támogatta:

Békés Megyei
Intézményfenntartó
Központ

© Szerzők, 2012
© Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012
© Szilágyi Boglárka, 2012

ISSN 0139-0090

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2012
H-5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9. • Telefon/Fax: 00 36 66 323-377
Honlap: www.munkacsy.hu • E-mail: mmm@bmmi.hu
Felelős kiadó: dr. Szatmári Imre megyei múzeumi igazgató

Nyomtatás: Kolorprint Kft., Békéscsaba
Felelős vezető: Knyihár János

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

Gábor Gabriella	
Juhász Irén köszöntése	7
Lennert József	
Csák Kálmán 85 éves	11
Gulyás Gyöngyi	
Árpád-kori településrészlet Makó, Igási út lelőhelyen (M43-as autótűt	
23. lelőhely)	17
Portion of an Árpád-era settlement in Igási street site, Makó	
(Motorway M43, site 23)	66
Nagy Ildikó	
A kétegyházi Török-halom rekonstrukciója	87
Restoration of Török-halom kurgan near Kétegyháza	104
Martyin Emília	
Honos és betelepült románok a mai Magyarországon	109
Native and Settled Romanians in Contemporary Hungary	129
Szabó Ferenc	
A körösladányi Wenckheim-uradalom 1839-ben	131
Description of the Körösladány Wenckheim estate in 1839	159
Czeglédi Imre	
Munkácsy családjának eredete. Hagyomány és valóság	165
The origin of Munkácsy's family. Tradition and Reality	177

Bódán Zsolt

- Ünnepek és hétköznapok. Egy gyulai polgárcsalád élete a
Horthy-korszakban 179
High Days and Weekdays. Everyday Life of a Bourgeois Family
in Gyula in the Horthy age 201

Németh Csaba

- Miért halt meg Máty Erzsébet? 205
Why Did Erzsébet Máty Die? 238

Gyarmati Gabriella

- Egy sokoldalú ember. A festőművész, könyvtárigazgató, könyvkiadó
és műgyűjtő Lipták Pálról (Békéscsaba, 1922. április 14 – Békéscsaba,
2007. február 21.) 243
A Versatile Man. On Pál Lipták, the Painter, the Library Director,
the Publisher and Art Collector (Békéscsaba, 14th April, 1922 –
Békéscsaba, 21st February, 2007) 265

Brauer-Benke József

- A népi fuvolák története 275
The history of folk flutes 286

- Rövidítések – List of Abbreviations – Abkürzungen** 293

JUHÁSZ IRÉN KÖSZÖNTÉSE

Jelen sorok íróját érte a megtiszteltetés, hogy köszönthesse Irénkét életének e kerek évfordulóján, 70. születésnapján – annak jogán, hogy múzeumunk jelenlegi dolgozói közül legkorábbról, 1974 júliusától ismeri az ünnepeltet.

„Hogy szalad az idő! Mindjárt itt a karácsony!” – mondjuk gyakran, nem is gondolva arra, valójában mi minden történt velünk az elmúlt időben. E születésnapjára azonban megfelelő alkalom, hogy megálljunk egy pillanatra, és röviden visszatekintsünk Irénke életpályájára.

Sarkadon született május hónap 26-dik napján Juhász János MÁV pályaoőr és Pallag Julianna első gyermekeként. Az általános és középiskoláit Gyulán végezte. 1961-ben érettségizett az Erkel Ferenc Gimnáziumban, és még ebben az évben sikeresen felvételizett Budapesten az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Szorgalma, kitartása, valamint három gyermeket nevelő szülei támogatása eredményeként 1968-ban régész és középiskolai történelem szakos tanári diplomát szerzett. (A régészetben belül az általa választott korszak az avar kor, illetve speciális érdeklődési köre az Árpád-kori egyházi építészet.) A hatvanas években egyáltalán nem volt régész muzeológus Békés megyében, ennek okán Irénke – tanulmányait levelező tagozaton folytatva – 1966-ban megyei ösztöndíjasként dolgozott első munkahelyén a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban. Ezt követően 1969-től a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban, az 1973-as évtől a szarvasi Tessedik Sámuel Múzeumban végezte régészeti munkáját, 1994-től pedig – nyugdíjba vonulásáig – régésze és igazgatója volt ez utóbbi intézménynek.

Valóban szalad az idő! Visszagondolva ismeretségünk 38 évére, egymást érik azon emlékek, melyek ásatásait és az ott végzett közös munkákat idézik. E hosszú és változatos életpálya minden állomását felsorolni sokáig tartana, de nem is ez a

célunk, inkább a vele töltött időszak eseményeiből szemezgetnék, néhány „emlékgyertyát” állítva belőlük Irénke születésnapjára.

Az első „gyertya” megismerkedésünk emléke, 1974 nyaráról, Vésztő-Mágoron. Ebben az évben először szervezett régészeti építőtábor középiskolások számára a Munkácsy Múzeum. Az intézmény sötétzöld kisbuszával vittek ki minket az ásásra. Emlékszem, amikor a gépkocsi rákanyarodott a Sebes-Körös holtágán átvezető hídra, az addig zajongó csapat elcsendesedve várta, milyen is lesz saját szemmel „igazi” ásást látni. A feltáráshoz vezető dűlőút jobb oldalán lévő nádaszsombékos terület, bal oldalán pedig a kukoricás takarta el a kilátást, így a növényzetből kiérve várakozással teli diákhadunk máris a Mágori-dombon találta magát. Megilletődöttségünk csak fokozódott, mikor egy öblös hangú, lógó fülű, hatalmas kutya szaladt elénk, mögötte pedig vékony alkatú, napbarnított, rövid hajú, szigorú tekintetű, szemüveges fiatal nő lépkedett. Köszöntött minket, majd bemutatkozott „Juhász Irén régész vagyok, az ásítás vezetője. Szóliókatok Irénke nénié! A kutya neve Rebeka, nem kell félni tőle, nem bánt, a barátkozással azért még várjatok! A dolgaitokat tegyétek a sátorba, osszátok el magatok között a fekhelyeket! Ebéd után körbevezetlek benneteket az ásáson, és megbeszéljük, mi lesz a munkátok.” Gyorsan telt a tábor két hete, ezen idő alatt pedig megismerhettük, milyen a kétkezi munka, a lapátolás, a téglahordás, no meg a vízhólyagok a tenyerünkön, de ízelítőt kaptunk a sírok bontása, az objektumok feltárása, illetve az ásási dokumentáció készítésének munkamenetéből, szakmai jelentőségéből. Legnagyobb élményünk az volt, mikor Irénke felügyelete mellett végre magunk bonthattunk sírt. Türelmesen magyarázta közben, mit miért, és hogyan kell bontani, mire kell odafigyelni. Olyan dolgokkal is gazdagodott ifjonti lelkünk, melyeket akkor még nem értettünk, csupán sejtettünk „Irénke néni” eltökéltségét, hivatástudatát, munkaszeretét, emberségét látva. Reggelenként, még a kubikos brigád érkezése előtt, elsőként ment föl a dombra az ásáshoz, a munkaidő letelte után pedig sokszor naplementéig folytatta a bontást, ezt követően pedig az ásási naplót írta, az előkerült leleteket vette nyilvántartásba, mégis mindig volt ideje ránk. Szívesen válaszolt a munkájához vagy egyéb tudományhoz kapcsolódó kérdéseinkre, sosem volt kioktató, lekezelő vagy tanáros, esténként pedig néha leült közénk a tábortűzhöz, és egyetemi éveiről mesélt nekünk. Többek között kedves tanáráról, László Gyuláról vagy Cs. Sós Ágnesről, aki a zalavári ásást vezette, és arról, mit tanult tőlük régészetből, emberségből. A tábor végén néhányan szorongva vártuk az új csapat érkezését – mivel itt akartunk még maradni –, titkon remélve, hogy nem lesz teljes a következő táborozói létszám, s így jut majd nekünk ismét hely. Várakozásunk nem volt hiábavaló.

Csak nagyon ritkán fordul elő egy régész életében, hogy olyan feltárást végezzen, amelyet be is tud fejezni, s olyan pedig még ritkábban, hogy az általa kiásott, feltárt romokat kiállítóhelyé alakítsák, majd részt vehessen a helyreállítási munkában, illetve az emlékhely felavatásán is. Irénkének ez megadatott. 1970-ben kezdte el a vésztői Mágori-halmon egykor emelkedő Csolt-monostor feltárását, és 1978-ban fejezte be az ásási munkát. Ebben az évben került elő a körtemplom és

a kolostor udvarának ÉNy-i sarkában a kút is, melynek kibontása – mondhatni – családi vállalkozás keretében történt, ugyanis a 9 méter mély kútból az évszázadok alatt összegyűlt törmeléket édesapja és férje, Pápai Pál termelte ki. A templomromok helyreállítási munkálatai 1982-ben fejeződtek be. Szerencsésnek tartom magam, hogy e hosszú ideig tartó munkában magam is részt vehettem óvónőképzős hallgatóként, majd a nyári szabadságaim ideje alatt, végül 1982 áprilisától a Munkácsy Múzeum restaurátoraként és Irénke munkatársaként. A Mágori-dombon végzett sokéves munkája elismeréseként Vésztő város képviselőtestülete 2002-ben Vésztő Díszpolgára címet adományozott számára. Mágortól ezután sem tudott, nem is akart elszakadni. Szívén viselte az épületrekonstrukciókat, a Wenckheim-féle régi borospincében kiállított régészeti leletek állapotát, és a rá jellemző elhivatottsággal vett részt 1986-ban azon a kéthetes ásatáson is, amelyet Makkay János – az MTA Régészeti Intézetének munkatársa – végzett, és amely feltárásnak célja és eredménye az őskort bemutató kiállítórész kialakítása lett.

A következő „születésnap gyertya” Irénke avar kori temetőásatásait idézi fel. A „tűtartós temető” (Szarvas 68. lelőhely) feltárását 1983 és 1986 között végezte, ekkorra már számomra Irénke néniből Irénke lett, én pedig – nagy örömmöremre – az Ő állandó régészeti technikusa lehettem. Ez a temető igazi csemegének számított nemcsak az avar koros régész számára, hanem nekünk, segítőknek is. Az itt feltárt 422 sír között lóval történt temetkezés, fülkesír és számos gyöngyös, tűtartós női sír, illetve igen sok övveretes férfi sír is volt. Akkoriban nem telt el úgy munkahét, hogy néhány napon sötétedésig szedtük az apró gyöngyöket, vagy éppen az övvereteket csomagoltuk. Azután felültünk a kerékpárokra: én egy kölcsön kapott biciklire, Irénke pedig a „Sárira” – vagyis arra a sárga színű kemping kerékpárra, amely hosszú ideig kitartott mellette, s amely egyetlen közlekedési eszköze volt a vésztői ásatások idején is. A csomagtartón persze a leletek és a felszedett csontvázzakat tartalmazó csomagok voltak, és irány haza... Ásatásai idején ugyanis, hogy ne kelljen minden nap Szarvas és Békéscsaba között buszoznom, nála lakhattam, élvezhettem finom főztjét, gondoskodását. Tapasztalhattam egyúttal, hogy vacsora után ugyanazzal a kifogyhatatlan energiával és töretlen munkakedvvel ül az íróasztalhoz, és írja az ásatási naplót, rajzolja a temetőterképre az aznap feltárt sírok helyét, ellenőrzi a bemérések adatait, mint ahogyan ezt korábban, a Csolt-monostor feltárása során is tette. A kerékpárok eszembe juttatják egy másik ásatását, amit Rózsáson folytatott (Szarvas 75. lelőhely), ahol már gépesített ásatási brigádot alkottunk, mivel az itt folyó munkára már Irénke saját gépkocsijával jártunk ki. A rózsási avar temetőt egy csatorna ásásával bolygatták meg. Ezt azért említem, mivel e csatorna újabb emléket juttat eszembe, mégpedig az 1987-es leletmentés „két-emberes sírbontási technikáját”, amit a csatorna rézsűjében lévő sírok feltárásakor alkalmaztunk. Ez abból állt, hogy egy ember bontotta a sírt, a másik pedig serényen meregette a sírgödörből az átszivárgó vizet. Volt olyan eset, hogy a víz volt a gyorsabb, és az iszapban tapogatva kerestük az övvereteket, a helyükre pedig faágakat szűrtünk, hogy a sírrajzon jelölni tudjuk, milyen sorrendben díszíthették az

övet. Egyik emlék hozza a másikat, így, ha folytatnám, kitelne belőlük a 70 szál gyertya is a képzeletbeli születésnap tortán.

A harmadik gyertya azonban Irénkéről, a magánemberről eszembe jutó néhány emléket jelképezi, különösen azokat, amelyek a Békésszentandráson lévő hétvégi telkükhöz kapcsolódnak. Például az őszi szőlőszüretelést, diószedést vagy a nagy őszibarack-betevési akciót. Ez a gyümölcs ugyanis a kedvence, de nagyon szereti a virágokat, a kutyákat és a cicákat is. A szentandrási telek Körös felőli része az Ő birodalma, itt nevelgeti legjobban szeretett virágát, a sokféle színű és fajtájú rózsát, és ugyanilyen szeretettel istápolja, eteti a telken megjelenő kóbor cicákat, melyek közül az elmúlt évek során néhány házi kedvenc lett, és a szarvasi családi házban egész életük során élvezhették Irénke gondoskodó szeretetét.

Most már, hogy felkerültek a gyertyák a tortára, következzen a köszöntő!

Kedves Irénke! Nagy szeretettel, tiszta szívből kívánjuk, hogy még sokáig jó egészségben, vidám kedéllyel teljenek napjaid, s e hosszú, tartalmas munkában megkopott ízületeid csak ritkán éreztessék létüket, valamint kívánjuk még, hogy sokáig köszönthessünk születésnapod alkalmából.

Gábor Gabriella

CSÁK KÁLMÁN 85 ÉVES¹

Romániában, a Bihar megyei/Județul Bihor Tenkén/Tinca született 1926. február 26-án. Édesapja, akitől keresztnévét is kapta, mészárszéket tartott fenn Tenkén, édesanyja Medra Etelka egy gazdag malomiparos család sarja. Kálmánon kívül még négy gyermeket neveltek a településtől néhány 100 m-re távolabb, a Fekete-Körös széles hullámterében épült családi házban. A közelben, a hullámtéri fák koszorújában foglalt helyet a háromszintes, vízierővel hajtott műmalom (180 LE) és a kiszolgáló épületek.

Gyermekkorának játszóterét egy szűk, és zajos, ember által épített élettér és a viszonylag alig háborgatott, határtalan természet alkotta, amelynek minden részlete kezdetektől fogva csábította, csábítja, élteti, és indulatokra gerjeszti még ma is. Szívesen, bőségesen és hitelesen beszél a régmúlt minden emlékéről. Megteheti, mert az amnézia, hályog, halláskárosodás nem fogott rajta. (Érdekes módon a mészárszéki emlékeit nem emlegeti fel – igaz, vegetáriánus.) Medra nagyapa kedvence volt, aki már karon ülő korában gyakran magával vitte a környékbeli hegyekbe, amikor malomkőnek való kőzetet keresett. Ez volt Csák Kálmán elhivatottságának kezdete.

Édesanyja tanítja meg írni és olvasni, román iskolában pedig hét elemi jár. A 30-as évek végétől nagyapja malmában molnárkodik, bánkúti és odvasi búzát őröl. Szabad idejét rendszeresen a Szigethegységben/Munții Apuseni tölti, de csak 19 éves korában adja át magát teljesen a gyűjtés szenvedélyének. Éjjelente – igazi autodidaktához illően – német és magyar nyelvű geológia könyveket olvas a malomtermelte áram fényében, közben a nagyváradi antikvárium könyvállománya egyre csak fogyatkozik.

¹ A tenkei Csák Kálmánnal a Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságának Természettudományi Osztálya az 1980-as években került szakmai kapcsolatba. A kapcsolatot a tudományos élet kényszerítette ki, hisz közismert, hogy a természeti folyamatok megismerése, megértése szó szerint nem ismer határokat, így a Körös–Maros köze botanikai és zoológiai viszonyainak megértéséhez elengedhetetlen a Szigethegység/Munții Apuseni tanulmányozása. (Rotaridesz Mihály, Wagner János nyomdokain haladva Bába Károly és Kovács Gyula már az 1970-es végén kísérletet tett/megkezdte a Körösök vízgyűjtőjének malakológiai tanulmányozását.) Mivel a politikai, kultúrpolitikai és pénzügyi viszonyok a hivatalos kapcsolatokat akkor még nem tették lehetővé, kutatásainkat – Csák Kálmán hathatós terepi és módszertani támogatásával – akkor még magánemberként végeztük. FÁBIÁN, J.: Tenkei magyarok. Oradea, 2003. 114–116; ILIE, A. L.: Monografie faunistică–Pășările Zona Tinca (Județul Bihor, România). Craiova, 2008.

A háború alatt munkaszolgálatosként is barlangkutatással foglalkozik. Az e munkához szükséges földtani térképeket Bukarestből kapja. Az államosítást követően (1948) a malmot széthordják, molnárkodásának vége szakad. Így aztán egyre több időt tölt a terepen, s ennek következménye egy kiállítás lesz, amelyet a szomszédos Bélfenyéren/Belfir rendez, az ottani általános iskolában. E kiállítás anyagának donációjaként, 1956-ban, Nagyváradot/Oradea 15 évvel megelőzve, Természettudományi Múzeum/Muzeul de Științe Naturale nyílik Tenkén, a református egyház egykori iskolájának két nagy termében. (A reprivatizációt követően az egyház visszakapta az épületet, amelyben a felújítás után a múzeumon kívül helyet kapott még a Művelődési Központ/Centrul Cultural/Das Kulturzentrum/Community Hall és Pető Csilla RMDSZ képviselő irodája is.) A két kiállítási terem közül az egyikben a geológiai és őslénytani gyűjtemény, másikban pedig a zoológiai gyűjtemény egy része látható. A zoológiai gyűjtemény jelentős részét madárpreparátumok, a kisebbik részét pedig emlősök és alkoholos konzervátumok (hüllők, kétéltűek, halak) teszik ki.

A kiállításához 30 000 lelettárgyat használ fel, 50 000 darab pedig arra vár a raktárban, hogy kiállításba kerüljön.

Ekkor már négy éve házas. 1952-ben veszi feleségül Bihari (Lazurán) Mária tanítónőt. Házasságukból két fiú születik: Kálmán és Csaba.

Csák Kálmán 1950 és 1960 közötti ornitológiai megfigyeléseire alapozva tudjuk, hogy a Tenke környékéről kipusztultak a következő madarak: barna és vörös kánya, bíbic, búbos és kis vöcsök, gatyás- és kígyászölyv, hamvas rétihéja, kék vércse, kis goda, lappantyú, nádirigó, örvös galamb, rétisas, sárszalonna, selyem- és vörös gém, tűzok. A kiállítás ezek közül néhányának (pl. a gatyás- és kígyászölyv) őrzi a timsós-boraxos preparátumát. E preparálási technikát Csák Kálmán az Élet és Tudományból leste el, amelynek előfizetője volt. Később a „Grigore Antipa”-ban fejlesztette általános preparátori tudományát.

1962-ben sikerült eljutnia Budapestre. Felkereste a Magyar Nemzeti Múzeumot és az Eötvös Loránd Tudományegyetemet könyvbeszerzés, illetve a miocén-mediterrán csigák Strausz László-féle összehasonlító anyagának megtekintése céljából. Még a felesleges ruhadarabjait is eladta, hogy árukon könyvet vegyen.

A hatvanas évek végén és hetvenes években jelennek meg Nagyváradon, a Nymphaea-ban, a környék pleisztocén, pliocén, miocén őslénytanával és sztratigráfiai viszonyaival foglalkozó írásai. Közben jó kapcsolatot tart fent a romániai pleisztocén, pliocén és miocén kutatói közül Hamar Mártonnal, Jurcsák Tiborral és Mircea Paucă-val. (Az örmény származású, doktorátusát Bécsben szerző Paucă fiának tekintik.)

Ritkán fordult meg Magyarországon. Békéscsabára 1999-ben látogatott el, ahol a Pro Natura kiállítás megnyitóján vett részt.

Jelenleg mivel tölti napjait, min töri a fejét a természetbúvár Csák Kálmán? Könyvkiadáson, melynek témái a gombák ökológiai viszonyai (szelvények), mikrogeográfia, mikoterápia. E munkájának dokumentálásában egy Canon 300D gép segíti.

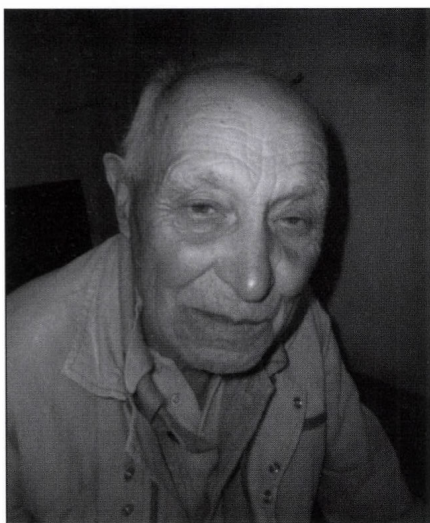
A mikológia mellett, néhány évvel ezelőtt, a Tenkei Zónára vonatkozó különböző zoológiai (ornitológia, ichtiológia, amphibiák, reptiliák, mammaliák) adatközléssel segítette Aurelian Leonardo Ilie fiatal craiovai zoológust.

Tenkén az a hír járja, hogy a település két dologról híres: az ásványvizéről és a 2002 óta díszpolgár Csák Kálmán muzeográfusról.

Kedves Kálmán Bácsi! Isten éltesse e jeles születésnapodon. Kívánjuk, hogy továbbra is tudjál még nekünk meglepetéseket szerezni. Addig is izgatottan várjuk annak a bizonyos mikológiával foglalkozó könyvednek a megjelenését.

A Magyar Malakológiai Társaság (MAMAT) Vezetősége nevében:

Lennert József

1. kép.

A 85 éves Csák Kálmán

(Fotó: MAMAT archívum, 2011)

Lentről nézem ős terebélyed

Piros csodákkal rakott Élet

(Ady Endre: Sírás az Élet-fa alatt)

2. kép.

„Itt születtem 1926-ban.”

(Fotó: MAMAT archívum, 2011)

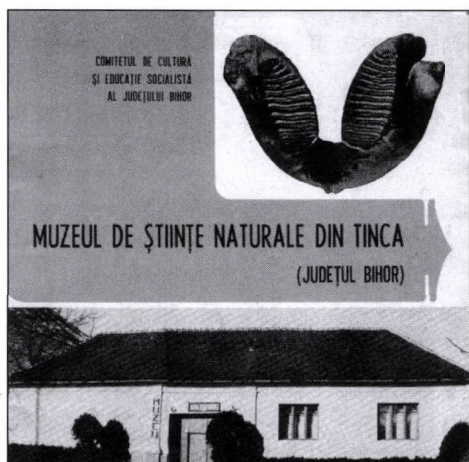
3. kép.

Az 1956-ban felavatott, és azóta megújult múzeum előtt
(Fotó: MAMAT archívum, 2011)

4. kép.

„Ezek itt a Dealului Burzău mediterrán tengerének vízparti üledékei” –
A múzeum geológiai termében (Fotó: MAMAT archívum, 2011)

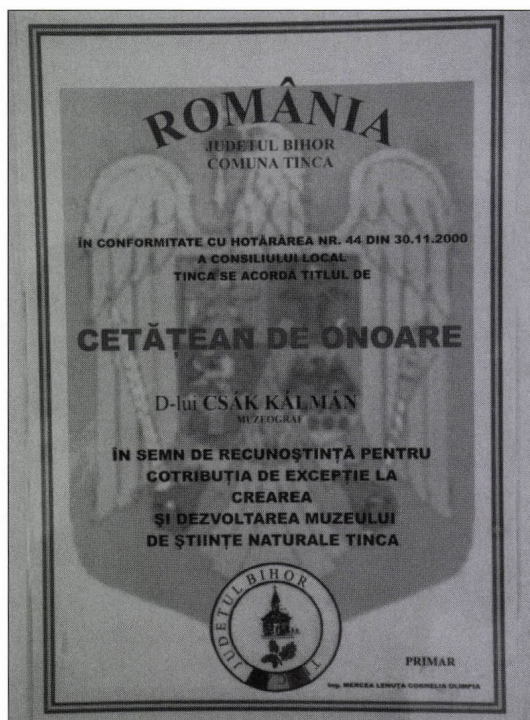
5. kép.
A Tenkei Múzeum
közel félévszázados
kiállításvezetője

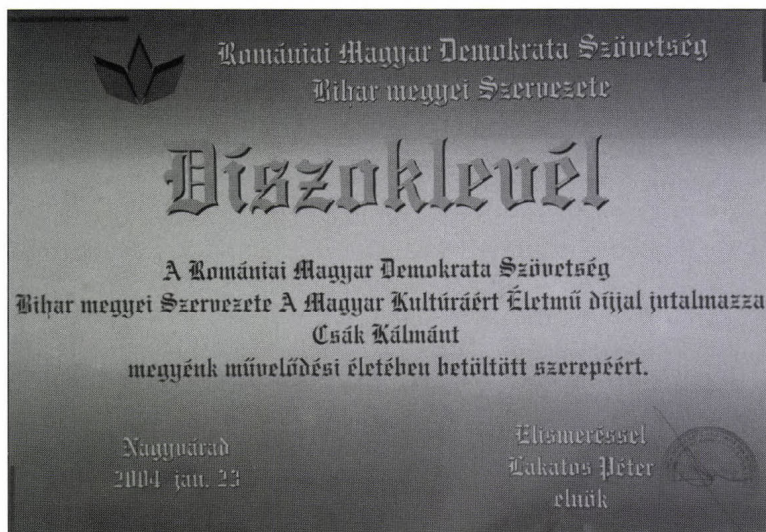
6. kép.
A kiállításvezető itt bemutatott
oldalán a „Nyár a Fekete Körösön”
dioráma látható egy halászó
kis kócsaggal

7. kép.
„Az 1948-as államosítás pecsételte meg a tenkei vízimalom sorsát.”
(Fotó: MAMAT archívum, 2011)

8. kép. Tenke díszpolgára, 2000

9. kép. Az RMDSZ díszoklevele, 2004

ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSRESZLET MAKÓ, IGÁSI ÚT LELŐHELYEN (M43-AS AUTÓÚT 23. LELŐHELY)

– Gulyás Gyöngyi –

Bevezetés

Az M43-as autót Szedes és Makó közötti szakaszán, illetve az ehhez kapcsolódó, Makót elkerülő út munkálatait megelőzően a szegedi Móra Ferenc Múzeum 2008–2009-ben 31 lelőhelyen végzett régészeti feltárást.¹

A lelőhely a Hódmezővásárhelyet Makóval összekötő műút és a vasúti pálya, valamint az Igási út találkozásánál, egy ÉK–DNy-i irányú magasparton helyezkedik el. Az előzetesen elvégzett terepbejárás alkalmával a lelőhely kiterjedése közel 17 000 m² volt, mely a fő- és a lehajtósáv közötti területen került elő. Ez alapján azt feltételeztük, hogy a lelőhelynek csak az É-i széle esik a főnyomsáv területére. A kijelölt nyomvonalon a Makót ÉK-ről elkerülő autót mellett vasúti töltés és lehajtósáv építését is tervezték, így a nyomvonal területén végzett 6400 m²-es megelőző feltáráson kívül további 1000-1000 m²-en próbafeltárást végeztünk a lehajtó- és a főnyomsáv területén is. A próbafeltárások során kiderült, hogy a lelőhely sokkal nagyobb, mint azt korábban gondoltuk, így összesen 13 434 m² területen végeztünk megelőző feltárást.² A régészeti feltárást során tett megfigyeléskor kiderült, hogy a lelőhely É-i és Ny-i irányba nagyobb kiterjedésű, viszont a D-i és a DK-i széle nem húzódik el annyira, mint azt a terepbejáráskor meghatározták.³ Ha összevetjük a két adatot, akkor jól látható, hogy az edénytöredékek a felszínen néhány száz méteres „eltolódással” jelentkeztek, mely feltehetően a mezőgazdasági munkák intenzitásával hozható összefüggésbe (1. kép 1).

A lelőhely az 1783–1786 között készített, II. József-féle katonai felmérés térképe alapján Makótól É-ra, Pusztá Rákostól Ny-ra, a mai Száraz-ér kanyarulatától D-re, egy mára teljesen eltűnt tavacska D-i magas partján terült el (1. kép 2). Az ősi vízmeder környéke mocsaras vidék volt, ahol az 1700-as évekig az itt élők életét a fakitermelés, az állattartás és a halászat határozta meg.⁴

A lelőhely K-i szélét egy ÉK–DNy-i irányú egykori patak vagy folyómeder határolta, melynek a Ny-i partján a 23. lelőhely, a K-i, mélyebb fekvésű részén a

¹ A feltárástokat a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat/Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ koordinálta. A feltárástban a MFM szakemberei mellett az ELTE Régészettudományi Intézete is részt vett.

² Az ásatásvezető Paluch Tibor és Gulyás Gyöngyi, a technikus Botyán Katinka, Kujáni Ivett, Máthé Genovéva, Czígliczki Tibor és Gábor László volt, akiknek ezúton is szeretném megköszönni munkájukat. A leletanyag beletárolását Cseh Gabriella és Töröcsik István végezte.

³ SZALONTAI 2002. 25–27.

⁴ ANDÓ 1993. 103.

néhány sekély gödörből és kopolyakutakból álló 24. lelőhely helyezkedett el.⁵ A 24. lelőhely felületén a fémdetektoros vizsgálat során egy Árpád-kori érmét és egy ezüst karperectoredéket találtak.⁶ A 24. lelőhelytől közvetlenül K-re, a magas parton feküdt a 25. lelőhely, ahol ugyancsak korszakunkhoz tartozó objektumok is előkerültek.⁷ Ezek alapján bizonyos, hogy az Árpád-korban egy nagyobb kiterjedésű, laza szerkezetű településsel vagy kisebb kiterjedésű, de egymáshoz közelebb elhelyezkedő településekkel számolhatunk az említett területen.

A 23. lelőhelyen a gépi humuszosítás, illetve a gépi- és a kézi nyelés után az altalajon, mely a mai járószinttől 30–60 cm mélyen jelentkezett, 179 régészeti jelenség folytja rajzolódott ki (2. kép). A tanulmányban a lelőhelyen előkerült Árpád-kori településobjektumok kerülnek bemutatásra.

Objektumleírás⁸

1. objektum (SNR 1): belső Átm.: 6,1 m, külső Átm.: 7,8 m, Sz.: 63–80 cm, M.: 16–18 cm.⁹ Kör alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, laza, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. A K-i része a feltárási területen kívül esett. Leletanyag: 1. Világosbarna és szürkésbarna, világosszürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (6 db). 2. *Paticsdarabok és kötőredék.*

3. objektum (SNR 3): Sz.: 80–165 cm, M.: 18–24 cm. ÉNy–DK-i irányú, enyhén ívelt vonalú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, laza, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. Az ÉNy-i vége a feltárási területen kívül esett, a DK-i vége lekerekített. Az ÉNy-i szakaszának K-i szélén cölöplyuk méretű, félköríves kiugrás helyezkedett el. Leletanyag: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edény közel vízszintesig kihajló, elvékonyodó peremtöredéke.* 2. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke.* 3. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazekak alj- és oldaltöredékei* (2 db).

5. objektum (SNR 5): H.: 285 cm, Sz.: 40–60 cm, M.: 16–42 cm. Ny–K-i irányú, enyhén ívelt vonalú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. Az árok mindkét végén lekerekített és sekélyebb, mint a középső része. Leletanyag: 1. Szürkésbarna és barna, szürke tö-

⁵ A két lelőhely között 120–180 méteres távolság volt.

⁶ SÓSKUTI 2009. 44.

⁷ BALOGH 2009. 30–33.

⁸ Az Árpád-kori leletanyag a szegedi Móra Ferenc Múzeumban a 2009.28.1-927. ltsz. alatt található meg.

⁹ A méretadatok a nyesett felszínhez képest értendők.

résfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (3 db). 2. *Kőtöredék és állatcsontok*.

7. objektum: SNR 7 (gödör) H.: 240 cm, Sz.: 205–220 cm, M.: 14–62 cm. SNR 8 (kemence) Átm.: 100 x 127 cm, M.: 19–39 cm. SNR 9 (hamus gödör) Átm.: 58 x 64 cm, M.: 90 cm. Ny–K-i tájolású, lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú szabadtéri kemence (6. kép 1). Az É–D-i hossz tengelyű, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, laza, patics szemcsés hamus betöltésű munkagödör Ny-i széléhez, a sárga agyagos altalajba vájták az enyhén ovális alapú kemencét. A gödör D-i és Ny-i részén lépcsőszerű kiképzés figyelhető meg, a gödör alja a kemence felé lejt. A kemence vörösre átégett felmenő fala jó állapotban maradt meg, a szájnnyílás felé lejtő, 85 x 110 cm-es sütőfelülete ép. A kemence tapasztási rétegén D–É-i tájolásban kutyaváz feküdt (6. kép 2). Az 1–2 cm vastag platni alatt bográcshoz és fazékhoz tartozó, főként oldaltöredékekből álló réteget bontottunk ki, melyet a sárga agyagos altalajba igen hiányosan, nagy közökkel helyeztek egymás mellé. A kemence 55 cm széles szájnnyílásától D-re, enyhén ovális alapú, D-i irányba ferdén bővülő falú, hamus betöltésű gödör helyezkedett el. SNR 7 leletanyaga: 1. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem-* és élesen megtört *oldaltöredéke* (13. kép 1). 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő *peremtöredéke*, közvetlen a perem alatt hornyolt vonaldísszel. 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* apró *oldaltöredékei* (2 db). 4. Szürke és barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (12 db). 5. *Paticsdarabok és állatcsontok*. SNR 8 leletanyaga: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* kiszélesedő, felülről vízszintesen levágott *perem-* és *oldaltöredéke*. 2. Barna és sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (75 db). Az oldaltöredékek közül 20 db bográcshoz tartozott, az egyik darab külső oldalán körömbenyomkodott díszítősor fut körbe (16. kép 8). 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredéke*. 4. *Állatcsontok*. SNR 9 leletanyaga: *paticsdarabok*, amorf *kőtöredék* és *állatcsont*.

13. objektum (SNR 14): Átm.: 96 x 100 cm, M.: 44 cm. Kerek alapú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyag- és patics szemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör. Leletanyag: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (13. kép 2). 2. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* vízszintesen kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. A perem a furatnál az edény belső síkja felé enyhén kiszélesedik.

3. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* kihajló, lekerekített, alján enyhe élben végződő *peremtöredéke* (7. kép 3). 4. Szürkésbarna és barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (2 db). 5. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazekak oldal- és aljtöredékei*.

15. és 84. objektum (SNR 16, SNR 17, SNR 22, SNR 151): belső Átm.: 6,7 m, külső Átm.: 7,4–7,7 m, Sz.: 65–95 cm, M.: 10–38 cm. Szögletes alaprajzú, a gépi humuszolás során több helyen megsérült, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű kerítő árok több részlete. A megszakítások miatt az árok bejáratának helyét nem tudtuk megfigyelni. A SNR 16 a kerítő árok DNy-i sarkához közel eső része, mely mind a négy szakasz közül a legsekélyebb. A SNR 17 ÉNy–DK-i irányú, D-i vége felé fokozatosan elvékonyodó árokrész. A SNR 22 Ny–K-i tengelyű, a Ny-i vége derékszögben D-i irányba kanyarodott, K-i vége fokozatosan elkeskenyedett. A SNR 151 K–ÉK – Ny–DNy-i irányú, a középső részén gödörszerűen kiszélesedő, majd a K-i vége felé ismét elvékonyodó árokszakasz. A SNR 151 és a SNR 16 árokrészletek közötti részen, a kerítő árok kikopott DNy-i ívén egy ÉNy–DK-i tájolású sírt találtunk. Az 5–7 cm mély, lekerekített sarkú gödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt váza feküdt. A sír medencétől lefelé megsemmisült. A 14. sírban (SNR 15) lelet nem volt, kora ismeretlen. SNR 16 leletanyag: 1. Szürkésbarna, sötétszürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *peremtöredéke*, közvetlen a perem alatt hornyolt vonaldísszel (14. kép 6). 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* apró *aljtöredéke*. 3. Amorf *kő-, téglatöredékek* és *állatcsontok*. SNR 17 leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, szögletes átmetszetű *peremtöredéke* (14. kép 1). 2. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső és belső síkja felé enyhén kiszélesedő, egyenesen levágott *peremtöredéke* (14. kép 7). 3. *Állatcsontok*. SNR 22 leletanyag: 1. Sárgásbarna színű, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke* bekarcolt hullámvonaldísz részletével. 2. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (2 db). SNR 151 leletanyag: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (3 db). 2. *Téglatöredékek*.

16. objektum (SNR 18): Átm.: 115 x 140 cm, M.: 6–10 cm. Ny–K-i irányú, enyhén ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, tagolt, egyenes aljú, K-i részén sekélyebb, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör. Leletanyag:

barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt edény oldaltöredéke.

27. objektum (SNR 30): Átm.: 90 cm, M.: 24 cm. Kerek alapú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, laza, fekete humuszos betöltésű gödör. Leletanyag: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt edények oldaltöredékei (4 db). Az egyik töredéken bekarcolt hullámvonal díszítés látható. 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt bográcsok oldaltöredékei (8 db). Az egyik töredéken bekarcolt vonaldíszítés látható.

28. objektum: SNR 31 (gödör) H.: 230 cm, Sz.: 60–200 cm, M.: 12–52 cm. SNR 32 (kemence) Átm.: 105 x 125 cm, M.: 16–20 cm. SNR 38 (cölöphely) Átm.: 60 x 80 cm, M.: 64 cm. SNR 42 (cölöphely) Átm.: 80 x 102 cm, M.: 60 cm. É–D-i irányú, lekerekített végű szív alaprajzú szabadtéri kemence (6. kép 3). Az ívelten, D-i oldalán lépcsőzetesen szűkülő falú, ívelt aljú, laza, sárga agyag- és patisszemcsés hamus humuszos betöltésű gödör É-i, hosszabbik oldala középső részének széléhez vájták az enyhén ovális alapú kemencét. A gödör D-i, keskenyebbik végén lépcsőszerű kiképzés figyelhető meg, a gödör alja a kemence irányába folyamatosan mélyült. A kemence felmenő fala rossz megtartású volt, a vörösre átégett, 95 x 108 cm átmérőjű sütőfelület a D-i irányba lejtett. Az 1–2 cm vastag tapasztás alatt kisebb-nagyobb hiányokkal, bogrács és fazék perem- és oldaltöredékekből kirakott réteget bontottunk ki. A kemence 33 cm széles szájnylásának mindkét oldalán, a gödör sarkaiban egy-egy ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú cölöphely volt. Az ÉNy-i sarokba ásott, nagyobb méretű gödör mérete alapján hamus gödör is lehetett. SNR 31 leletanyaga: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt bogrács az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített perem- és oldaltöredéke (14. kép 2). 2. Barna, belső oldalán szürke, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt edények oldaltöredékei (2 db). 3. Állatcsontok. SNR 32 leletanyaga: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt bogrács vízszintesen kihajló, az edény külső síkja felé szélesedő perem- és oldaltöredékei (6 db). 2. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt bogrács vízszintesen kihajló, egyenesen levágott perem- és oldaltöredéke. 3. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt bogrács az edény külső síkja felé szélesedő, majd elvékonyodó perem- és oldaltöredékei (13. kép 3). A furatnál a perem az edény belső síkja felé enyhén kiszélesedik. 4. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt bogrács az edény külső síkja felé szélesedő, külső oldalán egyenesen levágott perem- és oldaltöredékei (2 db). 5. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt bogrács az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített perem- és oldaltöredéke, a perem alatt horonydíszsel. 6. Sárgásbarna, szürke törésfelületű,

durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bográcsok* megvastagodó, külső oldalán egyenesen levágott *perem- és oldaltöredékei* (2 db). 7. Szürkésbarna, erősen kormos, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó *peremtöredékei* (3 db). 8. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített *perem- és oldaltöredékei* (14. kép 3). 9. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. 10. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* elvékonyodó, kívülről bordával tagolt *peremtöredéke*. 11. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló *peremtöredéke*. 12. Sárgásbarna és barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (38 db), melyből 18 db bográcshoz tartozó töredék. SNR 38 leletanyaga: kisméretű *téglatöredék*. SNR 42 leletanyaga: barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke*.

29. objektum (SNR 33): Sz.: 40–50 cm, M.: 14–50 cm. K-ÉK – Ny-DNy-i irányú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. Mindkét vége a feltárási területen kívül esett. Az árkot a SNR 34 árok metszi, mely a megfigyelések alapján fiatalabb a SNR 33 ároknál. Az árok átlagosan 14–25 cm mély, az ÉNy-i vége a szelvényfal előtt hirtelen mélyült. Az ÉNy-i szakaszának középső részére egy kerek alakú cölöphelyet (SNR 46) ástak. Leletanyag: *téglatöredékek és állatcsontok*.

30. objektum (SNR 34): Sz.: 50–130 cm, M.: 10–30 cm. ÉNy-DK-i irányú, egyenesen szűkülő falú, helyenként egyenetlen, máshol egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. Az ÉNy-DK-i vége a feltárási területen kívül esett, a DK-i vége elkeskenyedik és lekerekített. Az árok metszi a korábban megásott SNR 33 árkot, a DK-i szakaszára a 37. nagyméretű gödrot ásták. Az említett gödörtől DNy-ra, 120 cm-re Ny-i irányba leágazik belőle a SNR 44 árok. Ettől D-re, 5,2 m-re, ugyancsak Ny-i irányba ágazik le a SNR 47 árok. Mindkét leágazó árokszakas egymással párhuzamos és nagyjából azonos hosszúságú, mindkettő vége lekerekített. Leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*. 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (2 db). 3. *Paticsdarabok, téglatöredék és állatcsont*.

31. objektum (SNR 35): belső Átm.: 9,5–12,9 x 11,2–12,9 m, külső Átm.: 10,5–14,3 x 12,5–13,8 m, Sz.: 40–90 cm, M.: 5–40 cm. Trapéz alaprajzú, a D-i része felé fokozatosan összeszűkülő, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű kerítő árok. Mindkét vége lekerekített, a DK-i vége elvékonyodott és elsekélyesedett. A DNy-i vége ugyancsak se-

kélyebb, de nem szűkül össze. Valószínűleg itt, a D-i, rövidebb oldalon volt a bejárat. A két árokvég között 7,5 méteres távolság mérhető, mely bejáratnak túl széles lenne. A kerítő árok Ny-i, ÉNy-DK-i szakasza a legmélyebb. Az ÉK-i kanyarulatában ovális alakú, 76 cm mély mélyedés figyelhető meg. Leletanyag: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő lekerekített *peremtöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel (14. kép 4). A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 2. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *peremtöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel (14. kép 5). 3. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredékei* (3 db). 4. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* vízszintesen kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredéke* bekarcolt hullámvonal díszítéssel (7. kép 1). 5. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és kavicsal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. 6. Barna, barna törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* ívelten kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredéke* (7. kép 2). 7. Sárga és vörösesbarna, sötét-szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (9 db). 9. Sötétszürke, sötétszürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredékei* (2 db). Az oldaltöredék külső oldalán sekély karcolás nyoma figyelhető meg. 10. *Állatsontok*.

35. objektum (SNR 41): Sz.: 160–200 cm, M.: 18–84 cm. ÉK-DNy-i irányú, valószínűleg ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, felső részén laza, paticsszemcsés, szürke homokos, kevert hamus homokos betöltésű, két beásással tagolt aljú gödör. Az É-i része a feltárási területen kívül esett. A gödör szelvényfal előtti részén, az alján Ny-K-i irányú, ovális alapú, 30 cm mély beásás, ennek K-i részén kerek alapú, 90 cm átmérőjű, ívelten bővülő falú, ívelt aljú, 84 cm mély beásás figyelhető meg. Leletanyag: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő szögletes átmetszetű *peremtöredéke* (14. kép 9). 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* kifelé szélesedő, szögletes átmetszetű *peremtöredéke* (17. kép 1). A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. A perem külső oldalán keskeny horonydíszítés látható. 3. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredéke* (16. kép 9). A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 4. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, szögletes átmetszetű *perem- és oldaltöredéke*. 5. Sárgásbarna, szürke törés-

felületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* sérült *peremtöredékei* (2 db). 6. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *peremtöredéke* (14. kép 8). A perem külső oldalán széles horonydíszítés látható. 7. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* sekély bordával tagolt, lekerekített *peremtöredéke*. 8. Szürkésbarna és vörösesbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bográcsok oldaltöredékei* (35 db). 9. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (36 db). Az egyik töredéken bekarcolt vonalminta figyelhető meg. 10. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazekak aljtöredékei* (2 db). 11. Hosszúkás, négyzetes átmetszetű, hegye felé elvékonyodó *vasszög* (19. kép 7). Fejének kialakítása szintén négyzetes. 12. *Paticsdarabok, téglatöredék és állatcsontok*.

37. objektum (SNR 43): Átm.: 220–245 x 235 cm, M.: 23–82 cm. É–D-i hossz tengelyű, nagyméretű, lekerekített sarkú szögletes alapú, ívelten szűkülő, Ny-i oldalán lépcsőzetesen szűkülő falú, több beásással tagolt aljú, sötétbarna hamus humuszos betöltésű gödör, melyet a SNR 34 árokra ásták. A gödör Ny-i felének alján téglatöredékek voltak. Leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *perem- és oldaltöredéke* (15. kép 1). 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (5 db).

38. objektum (SNR 44): Sz.: 60–70 cm, M.: 50–54 cm. Ny–K-i irányú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyag- és paticsszemcsés, fekete humuszos betöltésű, ívelt vonalú árok. A K-i része a SNR 34 árokból ágazik le, a Ny-i vége lekerekített. Leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, ovális átmetszetű *peremtöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel. 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* enyhén megvastagodó, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített *peremtöredéke*. 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (4 db).

39. objektum (SNR 45): Sz.: 50–60 cm, M.: 10–17 cm. Valószínűleg szögletes alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű kerítő árok. Mindkét vége enyhén elkeskenyedett és lekerekített. Az árok Ny–K-i szakasza 7,7 m hosszú, enyhén ívelt vonalú, majd derékszögben D-i irányba kanyarodott és 5 m után, megszűnt. Leletanyag: 1. Sötét-szürke, fekete törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* vízszintesen kihajló, lekerekített, a külső széle felé elvékonyodó *perem- és ol-*

daltöredéke (7. kép 4). 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt edény oldaltöredéke.

40. objektum (SNR 46): Átm.: 70 x 80 cm, M.: 60 cm. Ovális alapú, lépcsőzetesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú cölöphely, melyet a SNR 33 árok Ny-ÉNy-i ívébe ásták. Leletanyag: barna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* „T” alakú *perem- és oldaltöredékei* (16. kép 10). A perem a furatnál az edény belső síkja felé kiszélesedik.

41. objektum (SNR 47): Sz.: 40–60 cm, M.: 14–18 cm. Ny-K-i irányú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. A SNR 34 árok DK-i szakaszának Ny-i széléből ágazott le az enyhén ívelt vonalú árok, mely 7,3 m után lekerekített véggel végződött. Az árok K-i része keskenyebb, de mélyebb. Leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke*. 2. *Téglatöredék*.

42. objektum: SNR 48 (ház) H.: 335 cm, Sz.: 265 cm, M.: 30–38 cm. SNR 49 (kemence) Átm.: 90 x 95 cm, M.: 17–20 cm. SNR 51 (bejárat) H.: 130 cm, Sz.: 40–85 cm, M.: 13–23 cm. SNR 54 (cölöphely) Átm.: 23 x 25 cm, M.: 45 cm. SNR 55 (cölöphely) Átm.: 26 cm, M.: 30 cm. SNR 56 (cölöphely) Átm.: 22 x 28 cm, M.: 40 cm. SNR 57 (gödör) Átm.: 60 x 70 cm, M.: 48 cm. SNR 58 (cölöphely) Átm.: 25 cm, M.: 41 cm. SNR 76 (cölöphely) H.: 38 cm, Sz.: 20 cm, M.: 41 cm. SNR 77 (cölöphely) Átm.: 35 x 48 cm, M.: 77 cm. SNR 78 (gödör) H.: 64 cm, Sz.: 20–35 cm, M.: 52 cm. SNR 79 (cölöphely) Átm.: 28 x 30 cm, M.: 38 cm. SNR 90 (cölöphely) Átm.: 45 cm, M.: 68 cm. SNR 92 (gödör) Átm.: 125 x 150 cm, M.: 113 cm. SNR 93 (kemence) Átm.: 62 x 85 cm, M.: 38 cm. ÉNy-DK-i hossztengetyű, lekerekített sarkú szögletes alapú, kissé földbe mélyített, letaposott padlójú ház (3. kép 1). A lakógödör egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, sötétszürke hamus humuszos betöltésű, melynek ÉK-i sarkától 30 cm-re, az egykori altalajba vájták a megközelítőleg kerek alapú kemencét. A kemence felmenő fala rossz állapotban maradt meg, a 95 cm átmérőjű sütőfelület a ház gödre felé lejtett. Az 1–2 cm vastagon átégett tapasztás alatt, a kemence középső részén, egy 70 x 75 cm-es felületen nagy közökkel egymás mellé helyezett edénytöredékeket dokumentáltunk. A kemence 40 cm széles szájnylása előtt, a házban egy újabb kemencemaradványt figyeltünk meg, mely ÉNy-DK-i irányú volt. Ez a vörösre átégett tapasztási réteg a ház padlóján jelentkezett. Az 1–2 cm vastag sütőfelület alatt 55 cm átmérőjű felületen edénytöredékekből álló réteg volt megfigyelhető. A ház DNy-i sarkából egy É-D-i irányú, ívelten szűkülő falú, ívelt, a ház felé lejtő aljú, D-i vége felé fokozatosan elkeskenyedő, lekerekített végű, fekete humuszos betöltésű bejáratot bontottunk ki. A ház négy oldala mentén összesen 9 cölöplyukat találtunk, melyek közül három a sarkokban helyezkedett el. A kemence melletti sarokban tetőt tartó cölöphely nem volt. Ezek mellett a ház Ny-i oldalának középső részén még egy, a DK-i oldalának a közepén és a bejárat mellett közvetlenül további egy-egy, a K-i oldalon egy és a SNR 93 kemencemaradvány előtt két cölöplyuk került elő. Minden cölöp-

hely a padlószintből indult, kettő kivételével kerek alapúak (kettő szögletes alapú), egyenesen szűkülő falúak és egyenes aljúak voltak. A legmélyebb oszlophely a bejáratától K-re levő volt. A ház belső részén, annak ÉNy-i oldalánál egy kisebb, ívelten szűkülő falú, egyenes aljú, a DK-i részén egy nagyobb méretű kerek alapú, egyenesen szűkülő, az É-i részén ívelten bővülő falú, ívelt aljú beásás volt megfigyelhető. Ez utóbbi gödör ÉK-i szélére ásták a SNR 90 cölöphelyet. SNR 48 leletanyaga: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel (14. kép 2). A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 2. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel. 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*. 4. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *perem-* és *oldaltöredéke* (15. kép 2). A perem külső oldalán, valamint a perem alatti területen sekély bekarcolt díszítés látható. 5. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (17. kép 3). A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 6. Sötétbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel (17. kép 4). A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 7. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*. 8. Barna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (16. kép 5). 9. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel (15. kép 5). 10. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* vízszintesen kihajló, tetején lekerekített, oldalán függőlegesen levágott *perem-* és *oldaltöredéke* (7. kép 5). A váll magasságában vízszintesen bekarcolt vonaldíszítés látható. 11. Sárga és szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* vízszintesen kihajló, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (7. kép 6). A váll magasságában ferde körömbenyomkodással díszített mintasor látható. 12. Szürkésbarna, külső oldalán kormozódott, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, oldalán függőlegesen levágott *perem-* és *oldaltöredéke* (7. kép 7). A perem alatt halványan be-

karcolt vonaldíszítés látható. 13. Sötétszürke, sötétszürke törésfelületű, erősen koromos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (8. kép 2). A perem felső, belső részén sekély besimítás figyelhető meg. 14. Szürke és vörösesbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (36 db), melyből egy bográcshoz tartozott. 15. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék oldal-* és *aljtöredékei* (2 db). 16. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazekak oldal-* és *aljtöredékei* (5 db). SNR 49 leletanyaga: 1. Barna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács „T”* alakú *perem-* és *oldaltöredéke*, a perem külső oldalán horonydíszítéssel. 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* enyhén megvastagodó, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (15. kép 3). A perem külső oldalán sekély horonydíszítés látható. 3. Barna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* enyhén megvastagodó, szögletes átmetszetű *perem-* és *oldaltöredéke*. 4. Barna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *peremtöredéke*, a perem alatt bekarcolt vonalmintával. 5. Barna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* vízszintesen kihajló, lekerekített, enyhén visszahajló *peremtöredékei* (3 db). 6. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. 7. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló *perem-* és *oldaltöredékei* (2 db). 8. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, oldalán ferdén levágott *perem-* és *oldaltöredéke*. 9. Szürkésbarna és sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (35 db). Két töredéken bekarcolt hullámvonal minta figyelhető meg. 10. Sötétbarna, szürke törésfelületű, belső oldalán koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal-* és *aljtöredékei* (4 db). SNR 57 leletanyaga: *állatcsontok*. SNR 92 leletanyaga: 1. Barna, szürke törésfelületű, másodlagosan kormozódott, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé kiszélesedő, szögletes átmetszetű *perem-* és hasvonalánál élesen megtörő *oldaltöredékei* (3 db) (12. kép 1). 2. Sárgásbarna, szürke törésfelületű durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített *perem-* és *oldaltöredékei* (14. kép 3). Külső oldalán a perem alatt hornyolt vonal figyelhető meg. 3. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, szögletes átmetszetű *peremtöredéke*. 4. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* kihajló

peremtöredéke. 5. Sötétszürke, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* kihajló, oldalán ferdén levágott *perem-* és *oldaltöredékei* (8. kép 1). 6. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edény oldal-* és *aljtöredékei* (4 db). 7. Szürke, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (7 db). Az egyik töredéken bekarcolt hullámvonaldísz fut körbe. SNR 93 leletanyaga: 1. Szürkésbarna, szürke, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó, lekerekített *perem-* és *oldaltöredékei* (6 db). 2. Szürkésbarna, réteges törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* „T” alakú *perem-* és *oldaltöredékei* (2 db). 3. Sötétszürke, sötétszürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem-* és *oldaltöredékei* (6 db). 4. Barna és szürke, barna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (16 db). 5. Szürke, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék aljtöredéke*.

43. objektum (SNR 50): Átm.: 92 x 105 cm, M.: 5–30 cm. Szabálytalan kerek alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenetlen aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör. K-i szélén 35 x 50 cm-es, ovális alapú, cölöphelyszerű mélyedés figyelhető meg. Leletanyag: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (4 db). 2. *Állatsontok*.

45. objektum (SNR 59): Átm.: 65 x 80 cm, M.: 18 cm. Ny–K-i irányú, ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör. Leletanyag: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény belső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *perem-* és *oldaltöredéke* (15. kép 6). 2. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke*.

46. objektum (SNR 70): Átm.: 58 x 85 cm, M.: 12 cm. É–D-i irányú, ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör. Leletanyag: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, ovális átmetszetű *perem-* és *oldaltöredéke* (17. kép 6). A perem a furatnál az edény belső síkja felé félkörívesen kiszélesedik. A perem külső oldalának középrészén halványan bekarcolt vonal fut körbe. 2. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke*.

47. objektum: SNR 71 (ház) H.: 320–380 cm, Sz.: 270 cm, M.: 32–37 cm. SNR 72 (kemence) Átm.: 85 x 100 cm, M.: 5 cm. SNR 94 (hamus gödör) H.: 120 cm, Sz.: 45–120 cm, M.: 78–112 cm. SNR 100 (cölöphely) Átm.: 30 cm, M.: 74 cm. Megközelítőleg É–D-i hossz tengelyű, lekerekített sarkú téglalap alapú, kissé földbe

mélyített, letaposott padlójú ház (3. kép 2). A lakógödör egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, patics- és sárga agyagszemcsés, szürke hamus humuszos betöltésű, melynek ÉK-i sarkától 40 cm-re találtuk meg a feltehetőleg kerek alaprajzú kemencét. A kemence felmenő fala és a sütőfelülete is elpusztult, csupán néhány, a tapasztás alá helyezett edénytöredék volt másodlagos helyzetben. A lakógödör D-i oldalán 170 cm hosszú, 40–80 cm széles, 20 cm magas padkát, az ÉNy-i sarkánál félkör alapú, 65 x 80 cm-es, 16 cm mély, gödörszerű kiugrást figyeltünk meg. A ház É-i, rövidebb oldalának középső részén, a kemence és az említett kiugrás között kerek alapú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, igen mély cölöplyukat bontottunk ki. A kemencétől Ny-ra, a ház oldalfala mellett helyezkedett el a Ny-i oldalán ívelten bővülő, máshol egyenesen szűkülő falú, kisebb beásásokkal tagolt aljú, hamus betöltésű hamus gödör. SNR 71 leletanyaga: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel. A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 2. Sárgásbarna, réteges törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredéke* (15. kép 7). 3. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített *perem- és oldaltöredéke* (15. kép 9). 4. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, tetején vízszintesen levágott *perem- és oldaltöredéke*. 5. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített, külső oldalán elvékonyodó *perem- és oldaltöredéke* (16. kép 1). A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 6. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, elvékonyodó, ovális átmetszetű *peremtöredéke*. A perem a furatnál az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 7. Sárgás és szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *peremtöredéke* (17. kép 7). A perem a furatnál az edény belső síkja felé enyhe csúcsban kiszélesedik. 8. Sárga és szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredékei* (2 db). 9. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó, lekerekített *peremtöredéke* (15. kép 10). 10. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, elvékonyodó *perem- és oldaltöredéke*. 11. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő *perem- és oldaltöredékei* (2 db). 12. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bográcsok* lekerekített *pe-*

remtöredékei (7 db). 13. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* enyhén megvastagodó, tetején vízszintesen levágott *peremtöredéke*. 14. Barna, barna és szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* vízszintesen kihajlító, lekerekített *perem-* és *oldaltöredékei* (9. kép 3). 15. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *bográcsok oldaltöredékei* (8 db). 16. Szürkésbarna és vörösesbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (38 db). Az egyik töredéken tűzdelt, hullámvonalszerű minta figyelhető meg. 17. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék aljtöredéke*. 18. Hosszúkás, négyzetes átmetszetű, hegye felé elvékonyodó *vasszög* kör alakú fejjel (19. kép 8). 19. *Paticsdarabok, téglatöredék* és *állatcsontok*. SNR 72 leletanyaga: 1. Barna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* lekerekített *perem-* és ívelt *nyaktöredéke* (18. kép 7). A perem alatt bordadísztetés figyelhető meg. 2. Barna, barna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács oldaltöredékei* (2 db). Az egyik töredéken bearcolt hullámvonal minta figyelhető meg. 3. Barna és szürkésbarna, barna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (48 db). SNR 94 leletanyaga: 1. Barna, helyenként szürke foltos, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, ovális átmetszetű *perem-* és *oldaltöredéke* (18. kép 1). A furatnál a perem az edény belső síkja felé ívesen, enyhén kiszélesedik. 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *peremtöredéke*. 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és kevés kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*. 4. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *peremtöredéke*. 5. Barna, réteges törésfelületű, erősen kormos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (15. kép 8). A perem külső oldalának közepén horonydísztetés látható. 6. Barna, külső oldalán kormozódott, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő *perem-* és *oldaltöredéke*. 7. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *peremtöredékei* (2 db). 8. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bográcsok* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredékei* (16. kép 2). 9. Barna, réteges törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*, a perem alatt horonydísztetéssel. 10. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső és belső síkja felé kiszélesedő,

lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. 11. Szürke, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* belső füles töredéke (17. kép 8). A félköríves, vastag fülnék ovális alakú lyukat fúrtak. Külső oldalán sekélyen bekarcolt négy, egymással megközelítőleg párhuzamosan futó vonaldísz figyelhető meg. 12. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, oldalán ferdén levágott *perem- és oldaltöredéke*. 13. Szürkésbarna színű, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, egyenesen levágott *perem- és oldaltöredéke*. A vállrészen bekarcolt vonaldíszítés látható. 14. Sötétszürke, sötétszürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és kevés kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (16 db). 15. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* élben megtört *oldaltöredéke*. 16. Sárgásbarna és barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldal- és aljtöredékei* (2 db). 17. *Paticsdarab, téglatöredék és állatcsontok*.

48. objektum (SNR 73, SNR 152): SNR 73 (árok): Sz.: 70–165, M.: 5–50 cm. SNR 152 (árok) Sz.: 53 cm, H.: 100 cm, M.: 27–30 cm. A SNR 73 árok ÉK–DNY-i irányú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, változó szélességű és változó mélységű, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. Az ÉK-i vége sekély, elkeskenyedett és lekerekített, a DNY-i vége a feltárási területen kívül folytatódott. Az árok ÉK-i végétől 18–20 méterre három szabálytalan alapú mélyedéssel, ettől kb. 6 m-re, D-re újabb két nagyméretű, sekély mélyedéssel tagolt. A középső szakaszára két kerek alapú (SNR 118, SNR 119) és egy nagyjából Ny–K-i irányú, hosszúkás ovális alapú (SNR 111) gödröt ástak. Az árok DNY-i szakaszába Ny-i irányból a SNR 155 árok torkollott. Ettől kb. 7 m-re, Ny-i irányba egy rövid, lekerekített végű árok (SNR 152) ágazott le. SNR 73 leletanyaga: *téglatöredékek* és egy őskori *edény töredéke*. SNR 152 leletanyaga: sárgásbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (2 db).

48. objektum (SNR 111): Sz.: 70–125 cm, H.: 420 cm, M.: 170 cm. Ny–K-i irányú, hosszúkás ovális alapú, egyenes, meredek falú, egyenes aljú, laza, patics- és sárga agyagszemcsés, sötétbarna humuszos betöltésű árokszerű gödör. A gödröt a SNR 73 árokra ásták, a két objektum betöltése a nyelési szinten jól elkülönült egymástól. Leletanyag: *téglatöredékek*.

49. objektum (SNR 74): Sz.: 110–160 cm, H.: 160 cm, M.: 34–47 cm. Ny–K-i irányú, lekerekített sarkú szögletes alapú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, felső részén kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos, a legalján vékony sávban hamus betöltésű gödör. A Ny-i sarkában ovális alapú mélyedés figyelhető meg. Leletanyag: 1. Sötétszürke és barna, sötétszürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (6 db). 2. Sötétszürke, sötétszürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék*

oldal- és aljtöredéke. 3. Feketésbarna, homokkal soványított, kézzel formált, bikónikus alakú *orsógomb* fele (19. kép 1). 4. Feketésbarna, homokkal soványított, kézzel formált, bikónikus alakú *orsógomb*, mely kis felületén sérült (19. kép 2). 5. Sötétbarna, homokkal soványított, kézzel formált, lapított, bikónikus alakú *orsógomb* (19. kép 3).

50. objektum: SNR 53 (ház) Sz.: 310 cm, H.: 330 cm, M.: 30–42 cm. SNR 75 (kemence) Átm.: 90 x 100 cm, M.: 30–32 cm. SNR 95 (bejárat) Sz.: 90 cm, H.: 106 cm, M.: 7–10 cm. SNR 101 (cölöphely) Átm.: 25 x 28 cm, M.: 52 cm. SNR 102 (cölöphely) Átm.: 20 x 30 cm, M.: 55 cm. SNR 103 (cölöphely) Átm.: 52 x 57 cm, M.: 32–50 cm. SNR 104 (cölöphely) Átm.: 35 cm, M.: 43 cm. Lekekötött sarkú négyszögletes alapú, kissé földbe mélyített, letaposott padlójú ház (4. kép 1–2). A lakógödör egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, sötétbarna, hamus humuszos betöltésű, melynek a DK-i sarkától 20 cm-re, a kötött agyagos altalajba vájták a kemencét. A nagyjából kerek alaprajzú kemence felmenő fala a nyelési szinttől 14–27 cm mélyen jelentkezett. A 85 x 90 cm-es, 1,5 cm vastag sütőfelület alatt egymástól nagy távolságba helyezett edénytöredékekből álló réteget figyeltünk meg. A kemence 23 cm széles szájnyílása előtt, a nyelési szinttől 37 cm-re, a ház belső részén egy újabb kemencemaradványt dokumentáltunk. Ennek a kemencének csak a K-i oldalán maradt meg a felmenő fala (4. kép 3). Az 58 x 60 cm-es, 1 cm vastag sütőfelület alatt, a sárga agyagba egymástól nagy távolságba helyezett edénytöredékeket bontottunk ki. A ház É-i oldalának Ny-i részéből nyúlt ki a lekerekített végű, a ház felé lejtős aljú bejárat. A ház ÉK–DNy-i hossz tengelyében három kerek alapú, ívelten szűkülő falú, enyhén ívelt aljú cölöphelyet találtunk, melyek közül a bejárat melletti volt a legnagyobb. A DNy-i fal közepén levő cölöphelytől Ny-ra, kb. 20 cm-re egy negyedik cölöphely is megfigyelhető volt. SNR 53 és SNR 75 leletanyaga:¹⁰ 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem-* és hasvonalánál élesen megtörő *oldaltöredékei* (13. kép 5). 2. Barna, réteges törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső és belső síkja felé enyhén szélesedő, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* (16. kép 7). 3. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*, a perem külső oldalának középrészén bekarcolt vonaldíszítéssel (16. kép 3). 4. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó, lekerekített *peremtöredéke* (18. kép 2). A furatnál a perem az edény belső síkja felé enyhe ívben kiszélesedik. 5. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *perem-*

¹⁰ A SNR 53 és a SNR 75 kerámia anyaga a SNR 53 ház számán lett elcsomagolva, így a kemence és a ház leletét szétválasztani egymástól már nem lehet.

töredéke (16. kép 4). 6. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, tejetén vízszintesen, oldalán ferdén levágott *peremtöredéke* (16. kép 5). 7. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* erősen kihajló, lekerekített, külső oldalán széles horonnyal tagolt *peremtöredéke* (9. kép 1). 8. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék* erősen kihajló, elvékonyodó, oldalán ferdén levágott *peremtöredéke* (9. kép 2). 9. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *peremtöredékei*. 10. Szürke és szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bográcsok oldaltöredékei* (2 db). 11. Szürke és barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (49 db). Az egyik töredéken halványan bekarcolt vonaldíszítés figyelhető meg. 12. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredéke*. SNR 53 leletanyaga: 1. Korrodált, amorf alakú *vasdarab*. 2. *Paticsdarabok, téglatöredékek* és *állatsontok*. SNR 75 leletanyaga: 1. Egyélű, egyenes hátú *vaskés* korrodált töredéke (19. kép 10).

51. objektum (SNR 60): Sz.: 47 cm, H.: 80 cm, M.: 44–53 cm. ÉNy–DK-i irányú, ovális alapú, Ny-i oldalán ívelten szűkülő, majd bővülő, máshol egyenesen bővülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga foltos, barna humuszos betöltésű gödör. Leletanyag: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredékei* (2 db). 2. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* erősen kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. 3. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* külső oldalán egyenesen levágott *peremtöredéke*. 4. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (4 db). 5. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* éles hasvonalú *oldaltöredéke*. 6. Sárgásbarna, réteges törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredéke* (11. kép 2). A töredék alján három alig kiemelkedő koncentrikus körgyűrű figyelhető meg. 7. Sárgásbarna, réteges törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredéke*. 8. *Téglatöredék*.

52. objektum (SNR 61): Sz.: 45–95 cm, M.: 8–15 cm. É–D-i irányú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. A D-i vége elkeskenyedett és lekerekített, az É-i vége a SNR 62 árokba futott, illetve maga a SNR 61 árok kanyarodott K-i irányba. A két árok találkozására ásták az 54. szabadtéri kemence nagyméretű, ovális alaprajzú gödrét (SNR 64). Az árok É-i végétől kb. 1 m-re, egy É–D-i irányú, ovális alapú beásás (SNR 81)

figyelhető meg. Valószínűleg a SNR 61 és a SNR 62 árokszszakaszok egy kerítő árok tagjai lehettek. Leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és kavicssal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, elvékonyodó *perem-* és *oldaltöredékei* (2 db). 2. Szürkésbarna és sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (7 db). 3. *Téglatöredék és állatcsontok*.

53. objektum (SNR 62): Sz.: 34–52 cm, M.: 5–10 cm. Ny–K-i irányú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. Mindkét vége enyhén elkeskenyedett és lekerekített. Az árok Ny-i végétől 90 cm-re ért véget a SNR 69 kerítő árok, illetve a középső szakaszába beletorkollott a SNR 61 árok. Mindkét árokkal alkotott egy kerítő árkot. A SNR 61 és a SNR 62 találkozására ásták az 54. szabadtéri kemence nagyméretű, ovális alaprajzú gödrét (SNR 64), illetve a nevezett árok betöltésére építették a kemencét (SNR 63) is. Leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű *perem-* és *oldaltöredéke*. A perem a furatnál az edény belső síkja felé enyhén, ívesen kiszélesedik. 2. Barna, helyenként szürke foltos, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*.

54. objektum: SNR 64 (gödör) Sz.: 200 cm, H.: 210 cm, M.: 45–64 cm. SNR 63 (kemence): Átm.: 100 cm, M.: 26–28 cm. SNR 88 (sütőfelület) Átm.: 100 cm, M.: 26–28 cm. SNR 98 (sütőfelület) Átm.: 100 cm, M.: 31–35 cm. SNR 105 (csepréteg): Átm.: 90 x 100 cm, M.: 32–36 cm. Ny–K-i hossz tengelyű, kerek alaprajzú szabadtéri kemence, melyet a SNR 61 és a SNR 62 árokra ásták (6. kép 4). Az ívelten szűkülő falú, É-i oldalán lépcsőzetes kiképzésű, ívelt, a kemence felé mélyülő aljú gödör Ny-i oldalába, a SNR 62 árok aljába vájták a kerek alaprajzú kemencét. A kemence felmenő fala nem maradt meg. A 2–3 cm vastag sütőfelület (SNR 88) alatt 4 cm vastag sárga agyagos réteget figyeltünk meg, mely alatt egy újabb, 1,5 cm vastag sütőfelület (SNR 98) jelentkezett. A legelső tapasztás alatt ritkán egymás mellé helyezett edénytöredékeket és néhány állatcsontot bontottunk ki. A kemence alja a gödör felé fokozatosan mélyült. A 38 cm széles szájnyílásától 50 cm-re, É-ra egy 50 x 75 cm-es, ovális alapú hamus gödröt figyeltünk meg. SNR 63 leletanyaga: 1. Szürke, erősen kormozódott, szürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, oldalán ferdén levágott *perem-* és *oldaltöredéke*. 2. Szürke, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített, külső oldalán díszített, erősen sérült *peremtöredéke*. 3. Barna, sötétszürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (3 db). Az egyik darabon két egymással párhuzamosan bekarcolt vonaldíszítés figyelhető meg. 4. *Állatcsontok*. SNR 64 leletanyaga: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, lekerekített *perem-* és vállban szélesedő *oldaltöredéke*

(8. kép 3). A nyakon hullámvonal, a válltól lefelé csigavonal díszítés figyelhető meg. 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke*. 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény aljtöredéke*. 4. *Állatcsontok*. SNR 105 leletanyaga: 1. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, belülről ferdén levágott *peremtöredéke*. 2. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. 3. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* ívelten kihajló, függőlegesen levágott *perem- és oldaltöredékei* (8. kép 4). Az oldaltöredékeken egymással megközelítőleg párhuzamosan futó, bekarcolt vonaldíszítés figyelhető meg. 4. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, elvékonyodó *perem- és oldaltöredékei* (5 db). Az oldaltöredékeken egymással megközelítőleg párhuzamosan futó, bekarcolt vonaldíszítés figyelhető meg. 5. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredékei* (2 db). Az oldaltöredékeken bekarcolt csigavonal díszítés figyelhető meg. 6. Barna, szürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *edény* ferdén levágott *perem-*, megvastagodó *nyak- és oldaltöredékei* (2 db). 7. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *palack* tölcseresen kiszélesedő, lekerekített *perem- és erősen összeszűkülő nyaktöredékei* (18. kép 8). A perem belső oldalának külső része enyhén felfelé ívelődik. A perem alatt bordadíszítés látható. 8. Barna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredéke* (8. kép 5). A nyakrészen bebökődött díszítés, a válltól kezdődően bekarcolt, egymással párhuzamosan futó vonaldíszítés figyelhető meg. 9. Barna, szürkésbarna törésfelületű, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. A váll magasságában bekarcolt vonaldíszítés figyelhető meg. 10. Barna, szürke törésfelületű, erősen kormos, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredékei* (2 db). 11. Szürkésbarna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt, kónikus falú *tál* behúzott, ferdén levágott *perem- és oldaltöredéke* bekarcolt vonalköteg díszítéssel (18. kép 5). 12. Szürkésbarna, szürkésbarna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, kívül sekély bordával tagolt *perem- és oldaltöredéke*. 13. Szürkésbarna, réteges törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló *perem- és oldaltöredéke*. 14. Barna, barna törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edény* behúzott *peremtöredéke*. 15. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, szemcsés, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. 16. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, szemcsés, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* vízszintesen kihajló, lekerekített *peremtöredékei*

(2 db). 17. Szürke, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített, kívülről sekély bordával tagolt *peremtöredéke*. 18. Sárgásbarna, réteges törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke* (10. kép 6). A töredéken két sorban megközelítőleg háromszög alakú bebökődött minta, alatta bekarcolt vonaldísz fut. 19. Barna és szürkésbarna, barna törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (28 db). Több töredéken bekarcolt csigavonal díszítés figyelhető meg. 20. Szürkésbarna és barna, szürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *fazekak oldal- és aljtöredékei* (15 db). 21. *Állatcsontok*.

55. objektum (SNR 65): Átm.: 20 x 25 cm, M.: 7 cm. Szögletes alapú, egyenes, meredek falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű cölöphely. Leletanyag: Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény apró oldaltöredéke*.

58. objektum: SNR 68 (árok) Sz.: 40–85 cm, M.: 10–35 cm. SNR 177 (oszlophely) Átm.: 60 x 65 cm, M.: 32 cm. Szögletes alaprajzú, ÉNy–DK-i, majd derékszögben Ny felé forduló, megközelítőleg Ny–K-i irányú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű kerítő árok. Az átlagosan 10–16 cm mély árok Ny-i és ÉNy-i vége lekerekített. A 110 cm széles bejárata K-i irányba nézett, itt az árok mindkét vége lekerekített. A bejárat DK-i végétől 30 cm-re, enyhén ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú oszlophelyet figyeltünk meg. Az árok D-i szakaszának kanyarulatában, a bejáratától 40 cm-re, 80 x 100 cm-es, 35 cm mély beásást dokumentáltunk. SNR 68 leletanyaga: 1. Barna, szürke foltos, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, elvékonyodó *perem- és oldaltöredéke* (16. kép 6). Oldaltörése a váll vonalában helyezkedik el. 2. Barna, szürke foltos, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredékei* (2 db). 3. Sárgásbarna, szürke foltos, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredékei* (2 db). 4. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, külső oldalán egyenesen levágott *peremtöredéke*. 5. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *peremtöredéke*, a perem alatt horonydíszítéssel. 6. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső és belső síkja felé szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*. 7. Sárgásbarna, szürke foltos, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, oldalán ferdén levágott *perem- és oldaltöredéke* bekarcolt hullámvonal díszítéssel. 8. Szürkésbarna és barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (17 db). 9. Sötétszürke és barna, sötétszürke törésfelületű, homokkal

soványított, kézi korongolt *edények oldal- és aljtöredékei* (5 db). 10. *Tégla-, őrlőkő töredék és állatcsontok*. SNR 177 leletanyaga: barna, réteges törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, oldalán egyenesen levágott *perem- és oldaltöredéke* bekarcolt csigavonal díszítéssel.

59. objektum (SNR 69): Sz.: 40–60 cm, M.: 8–20 cm. ÉNy–DK-i irányú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok, melynek mindkét vége K-i irányba kanyarodott, majd a gépi nyéses során kikopott. Az árok DK-i vége és a SNR 62 árok Ny-i vége között 90 cm-es hiátus figyelhető meg. Valószínűleg a SNR 62 és a SNR 69 árokszakaszok egy kerítő árok részei lehettek. Leletanyag: 1. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* enyhén megvastagodó, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. 2. Barna, szürke foltos, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal és kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. 3. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal és kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. A furatnál a perem az edény belső síkja felé kiszélesedik. 4. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *peremtöredéke*. 5. Szürke, belső oldalán barna, szürke törésfelületű, szemcsés, csillámos homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács oldaltöredékei* (4 db). 6. Szürkésbarna és barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (8 db). 7. *Téglatöredék és állatcsontok*.

61. objektum (SNR 81): Sz.: 145 cm, H.: 240 cm, M.: 70–90 cm. É–D-i irányú, ovális alapú, É-i részén ívelten bővülő falú, D-i részén lépcsős kiképzésű, lépcsőzetes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör, melyet a SNR 61 árokba ástak. Leletanyag: 1. Szürkésbarna, belső oldalán sötét-szürke, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. 2. Szürkésbarna, belső oldalán barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő, elvékonyodó *perem- és oldaltöredéke*. 3. Szürkésbarna, és barna, szürkésbarna törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (3 db). 3. *Téglatöredékek és állatcsontok*.

63. objektum: SNR 84 (ház) Sz.: 355 cm, H.: 360–370 cm, M.: 47–56 cm. SNR 96 (cölöphely) Átm.: 35 x 40 cm, M.: 55 cm. SNR 106 (cölöphely) Átm.: 22 x 24 cm, M.: 62 cm. SNR 107 (cölöphely) Átm.: 23 cm, M.: 80 cm. SNR 108 (gödör) Sz.: 50–70 cm, H.: 95 cm, M.: 70 cm. Lekerekített sarkú négyzetes alaprajzú, félig földbe mélyített, letaposott padlójú ház (3. kép 3). A lakógödör egyenesen szűkülő, majdnem meredek falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű. A ház É-i oldalának középső részén, a K-i oldalának É-i szélén és a DK-i sarkában egy-egy kerek alapú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú cö-

lőphelyet bontottunk ki. A ház ÉNy-i részén Ny-K-i irányú, lekerekített sarkú, enyhén trapéz alaprajzú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú ülőgödröt dokumentáltunk. SNR 84 leletanyaga: 1. Barna, külső oldalán másodlagosan kormozódott, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló *perem-* és *oldaltöréscsillámos* bekarcolt hullámvonal díszítéssel. 2. Barna, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* vízszintesen kihajló, lekerekített *perem-* és *oldaltöréscsillámos* bekarcolt csigavonal díszítéssel. 3. Barna, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, vízszintesen levágott *peremtöréscsillámos*. 4. Barna, sötét foltos, réteges töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem-* és *oldaltöréscsillámos* bekarcolt csigavonal díszítéssel (5 db). 5. Barna, sötét foltos és sötétbarna, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöréscsillámos* (10 db). Két töredéken bekarcolt csigavonal díszítés látható. 6. Barna, belső oldala sötét, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöréscsillámos* (11. kép 4). Az aljtöréscsillámos közepén kör alakú, középpontjából sugárirányban futó vonalakkal ellátott (kocsikerék formájú) fenékbélyeg figyelhető meg. Az oldalsó részén külső részén vízszintesen bekarcolt vonalak futnak. 7. Barna, helyenként sötét foltos, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ferde irányú, bekarcolt vonalakkal díszített *oldal- és aljtöréscsillámos* (11. kép 3). Az edény alján, onnan plasztikusan kiemelkedő, négyzetes formájú fenékbélyeg látható. 8. Barna és sötétbarna, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *fazékak oldal- és aljtöréscsillámos* (5 db). 9. Sötét, homokkal soványított, kézzel formált, bikónikus *orsógomb* (19. kép 5). 10. Sötétbarna, homokkal soványított, kézzel formált, bikónikus, végei felé megnyúló *orsógomb* (19. kép 4). Egyik vége letörött. 11. Sötétbarna, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt edényből kialakított kisméretű, egyenetlen oldalú *orsókarika* (19. kép 6). 12. *Paticsdarabok, kötötöréscsillámos és állatsont*. SNR 108 leletanyaga: 1. Barna és sötétbarna, sötét töréscsillámos homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöréscsillámos* (3 db). Két töredéken bekarcolt vonaldíszítés látható. 2. *Állatsontok*.

64. objektum (SNR 85): Sz.: 25–37 cm, M.: 5–13 cm. Szögletes alaprajzú, ÉNy-DK-i, majd derékszögben megtörő és Ny-i irányba kanyarodó, megközelítőleg Ny-K-i irányú, ívelten szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű kerítő árok. A Ny-i végére a SNR 87 gödröt, az ÉNy-DK-i szakaszára a SNR 86 gödröt ásták. Az árok egyes szakaszain annyira sekély, hogy a gépi munka során elpusztult. Leletanyag: 1. Barna, sötét töréscsillámos durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő *peremtöréscsillámos*. 2. Barna, sötétbarna, sötét töréscsillámos durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, kívülről tagolt *peremtöréscsillámos*. 3. Barna, sötét töréscsillámos durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső

síkja felé enyhén szélesedő *peremtöredéke*. 4. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (3 db). 5. *Téglatöredék és állatcsontok*.

66. objektum: SNR 87 (gödör) Sz.: 265 cm, H.: 655 cm, M.: 15–18 cm. SNR 110 (gödör) Sz.: 60 cm, H.: 90 cm, M.: 21 cm. ÉK–DNY-i tengelyű, hosszúka ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, humuszfoltos, barna homokos betöltésű gödör, melyet a SNR 85 árok NY-i végére ástak. DNY-i szélén ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú gödört figyeltünk meg. SNR 87 leletanyaga: 1. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*, a váll magasságában ferde irányú, körömbecsipkedett mintasorral (8. kép 6). 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény* kihajló, elvékonyodó *perem-* és *oldaltöredéke*. 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*. 4. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*. 5. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *peremtöredéke*. Belső oldalán, a furatnál a perem az edény belső síkja felé enyhén kiszélesedik. 6. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső és belső síkja felé enyhén kiszélesedő, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke*. A furatnál a perem az edény belső síkja felé enyhe ívben kiszélesedik. 7. Barna, külső oldalán kormozódott, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* lekerekített *peremtöredéke*. A furatnál a perem az edény belső síkja felé ívben kiszélesedik. 8. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, lekerekített *peremtöredéke*. A furatnál a perem az edény belső síkja felé ívben kiszélesedik. 9. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (5 db). 10. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* megtörtő hasvonalú *oldaltöredéke*. 11. *Téglatöredék és állatcsontok*. SNR 110 leletanyaga: 1. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (2 db). 2. *Téglatöredék és állatcsontok*.

67. objektum: SNR 89 (gödör) Sz.: 135 cm, H.: 150 cm, M.: 8–15 cm. SNR 117 (cölöphely) Átm.: 38 x 46 cm, M.: 13–16 cm. ÉNY–DK-i tengelyű, lekerekített sarkú téglalap alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör. A DNY-i sarkában ovális alapú, egyenes meredek falú, ívelt aljú cölöphely volt, melynek felszínén, a nyelési szinten téglatöredékeket bontottunk ki. SNR 89 leletanyaga: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* enyhén megvastagodó, vízszintesen levágott *peremtöredéke*. 2. Sárgásbarna és barna, szür-

ke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (5 db). 3. *Téglatöredékek*.

68. objektum (SNR 97): Sz.: 35–70 cm, M.: 2–25 cm. DNy-ÉK-i irányú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyag- és paticszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. Mindkét vége elsekélyesedett és lekerekített. Az árok középső részére ásták a SNR 99 gödröt. A K-i végétől közvetlen D-re ért véget a SNR 112 árok, mellyel talán egy kerítő árkot alkothatott. Leletanyag: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő *perem- és oldaltöredéke*. 2. Barna, réteges törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* oldaltöredéke. 3. Barna, réteges törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke* bekarcolt vonaldíszítéssel. 4. *Téglatöredék*.

69. objektum (SNR 99): Sz.: 260 cm, H.: 420 cm, M.: 60–73 cm. ÉK-DNy-i irányú, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, felső részén laza, sárga agyag- és paticszemcsés, fekete humuszos, alatta laza, paticszemcsés, barna homokos betöltésű gödör. A SNR 97 árok középső szakaszára ásták. Leletanyag: 1. Sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény oldaltöredéke*. 2. *Tégla-, ör-lőkő töredék és állatsont*.

71. objektum (SNR 112): Sz.: 55–60 cm, M.: 14–30 cm. ÉNy-DK-i irányú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, fekete agyagos humuszos betöltésű árok. A gépi munka során az árok középső szakasza és a két vége sérült. Elképzelhető, hogy a SNR 97 és a SNR 112 árok egy kerítő árok két szakasza volt. Leletanyag: 1. Szürke, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács oldaltöredéke*. 2. *Téglatöredék és állatsontok*.

72. objektum: SNR 113 (cölöphely) Átm.: 24 x 32 cm, M.: 12 cm. SNR 114 (cölöphely) Átm.: 30 x 37 cm, M.: 10 cm. A SNR 113 enyhén ovális alapú, ívelten szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, szürke humuszos betöltésű cölöphely. Ettől ÉNy-ra, 230 cm-re került elő a SNR 114 ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, szürke humuszos betöltésű cölöphely. SNR 113 leletanyaga: sárgásbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredéke*.

77. objektum: SNR 122 (ház) Sz.: 250 cm, H.: 335 cm, M.: 14–22 cm. SNR 124 (kemence): Átm.: 65 x 70 cm, M.: 8 cm. SNR 133 (omladék) Sz.: 75 cm, H.: 100 cm, M.: nyelési szinttől 8 cm-rel magasabban. SNR 134 (gödör) Sz.: 55–72 cm, H.: 126 cm, M.: 27–48 cm. SNR 135 (cölöphely) Átm.: 25 x 36 cm, M.: 40–51 cm. SNR 145 (cölöphely) Átm.: 24 x 30 cm, M.: 28 cm. SNR 153 (sü-tőfelület) Átm.: 40 x 45 cm, M.: 10–16 cm. ÉNy-DK-i irányú, lekerekített sarkú négyzetes alaprajzú, félig földbe mélyített ház, melynek alján letaposott padlót nem figyeltünk meg (5. kép 1–2). A ház É-i sarkából sekély, háromnegyed kör alapú nyúlvány emelkedett ki. A lakógödör egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött,

sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű. A ház DK-i sarkától 60 cm-re Ny-ra, az oldalfalhoz egy kisméretű, kerek alaprajzú kemencét építettek. A kemence felmenő fala nem maradt meg, a sütőfelülete rossz megtartású. A 30 cm széles szájnnyílása ÉNy-i irányba nézett, előtte tégl-, őrlőkő- és bogrács-töredékekből álló omladékot bontottunk ki. Az omladék már a gépi nyeséskor magasabban jelentkezett, mint az objektumfoltok. A töredékek alatt, a ház aljától néhány cm-re hiányos, rossz megtartású, 1–2 cm vastag sütőfelületet találtunk. Egyik sütőfelület tapasztás alatt sem figyeltünk meg edénytöredékekből álló réteget. A ház rövidebb oldalainak középső részén egy-egy cölöphelyet dokumentáltunk. Mindkét cölöplyuk külső íve a ház oldalfalán kívül esett. A Ny-i falnál levő cölöphely kerek alapú, ívelten szűkülő falú és egyenes aljú volt. A K-i falnál téglalap alapú, K-i részén egyenesen szűkülő, Ny-i részén egyenesen bővülő, tagolt aljú, a ház belseje felé ferde ívű cölöphely került elő. Az ÉNy–DK-i irányú, hosszúkás ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú üllögödör Ny-i szélét a SNR 145 cölöphelyre ásták. A gödör két szélén félkör alakban sekélyebb mélyedés figyelhető meg, mely valószínűleg az üllőrész lehetett. SNR 133 leletanyaga: 1. Barnásvörös, koromfoltos, apró kavicsal és homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* 17 darabból ragasztott *perem- és oldaltöredéke* (12. kép 3). A perem az edény külső és belső síkja felé kiszélesedő és a széle közelében átfúrt. 2. Vörösesbarna, belül barna, sötétszürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt bogrács *oldaltöredékei* (2 db). 3. *Őrlőkő-, téglatöredékek és állatcsontok*.

78. objektum: SNR 123 (ház) Átm.: 350 x 350 cm, M.: 52–66 cm. SNR 138 (cölöphely) Átm.: 20 x 28 cm, M.: 80 cm. SNR 139 (gödör) Sz.: 48 cm, H.: 96 cm, M.: 91–97 cm. SNR 140 (cölöphely) Átm.: 40 cm, M.: 72 cm. SNR 141 (cölöphely) Átm.: 27 cm, M.: 81 cm. SNR 142 (cölöphely) Átm.: 28 cm, M.: 78 cm. SNR 144 (állati vázmaradvány) Sz.: 10–30 cm, H.: 118 cm, M.: 20 cm. SNR 146 (cölöphely) Átm.: 14 x 17 cm, M.: 70 cm. SNR 147 (kemence) Átm.: 55 x 58 cm, M.: 72–74 cm. SNR 148 (cölöphely) Átm.: 25 cm, M.: 82 cm. SNR 149 (gödör) Sz.: 55 cm, H.: 105 cm, M.: 82–93 cm. ÉK–DNy-i tengelyű, lekerekített sarkú négyszögletes alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyag- és paticszemcsés, sötétbarna humuszos betöltésű ház (5. kép 3). Ny-i részén, 50–60 cm-es felületen 0,8 cm vastag, szürke padló részletét figyeltük meg. A lakógödört félig az egykori járószintbe ásták, az ÉNy-i sarkába, a ház oldalfalaiból nem kiemelkedő, kisméretű, kerek alapú kemencét vájtak úgy, hogy a ház sarkában meghagytak egy agyagtömböt. A kemence teljes boltívet a nyesési szinttől 32 cm-re találtuk meg. A sütőfelület egy része csak a 40 x 48 cm-es, ovális alakú, D-i irányba néző szájnnyílásnál maradt meg, a kemence belső részén tapasztást nem találtunk. A kemence szájnnyílásától közvetlen K-re kisméretű, kerek alapú cölöphelyet, illetve a ház ÉNy–DK-i hossz tengelyében további három, kerek alapú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú cölöplyukat bontottunk ki. A két oldal középső részén kibontott cölöphelyek egy vonalban, a ház közepén levő, ettől a tengelytől kb. 20 cm-re,

Ny-ra helyezkedett el. A D-i oldalfal melletti cölöplyuktól – melynek egy kis része a ház oldalfalán kívül esett – közvetlen Ny-ra egy újabb, a többitől nagyobb méretű cölöphelyet, illetve a SNR 139 gödör ÉNy-i széle mellett egy újabb cölöphelyet bontottunk ki. A ház Ny-i felében egy ÉNy-DK-i, ettől É-ra, 60 cm-re egy Ny-K-i irányú, ovális alapú gödröt találtunk. Mindkét gödör egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú és humuszos betöltésű volt. A nagyobb méretű gödör három cölöphely között helyezkedett el. SNR 123 leletanyag: 1. Vörösesbarna, fekete törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *tál* behúzott, vízszintesen levágott *peremtöredéke*, a külső oldalán körbefutó, bekarcolt vonaldíszítéssel (18. kép 6). 2. Vörösesbarna, sötétszürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *edény* megvastagodó, lekerekített *peremtöredékei* bekarcolt vonaldíszítéssel. 3. Világosbarna, barnásszürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (10 db). Négy töredéken bekarcolt vonaldíszítés figyelhető meg. 4. Vörösesbarna, sötétszürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács oldaltöredéke*. 5. *Őrlőkő töredékek és állatcsontok*. SNR 144 leletanyaga: *állatcsontok*. SNR 147 leletanyaga: *állatcsontok*. SNR 149 leletanyaga: 1. Világosbarna, réteges törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* erősen kihajló, oldalán ferdén levágott *peremtöredéke*. 2. Világosbarna, fekete törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény belső síkja felé kiszélesedő, külső oldalán levágott *peremtöredéke*. A töredék egy helyen átfúrt, itt a perem az edény belső síkja felé ívesen kiszélesedik. 3. Vörösesbarna, réteges törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldaltöredékei* bekarcolt csigavonal díszítéssel (2 db). 4. *Állatcsontok*.

82. objektum: SNR 136 (gödör) Sz.: 120–170 cm, H.: 170 cm, M.: 17–34 cm. SNR 137 (kemence) Átm.: 100 x 130 cm, M: 10–14 cm. SNR 150 (hamus gödör) Átm.: 60 x 70 cm, M.: 65 cm. SNR 164 (sütőfelület) Átm.: 95 x 145 cm, M.: 2–13 cm. Ny-K-i hossz tengelyű, lekerekített sarkú trapéz alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyag- és paticsszemcsés, fekete humuszos, a kemencéhez közeli részén koromsávós, hamus betöltésű gödör (6. kép 5). Az előtér gödör K-i részének középső részéhez építették az enyhén ovális alaprajzú kemencét, melynek a 2–3 cm magas felmenő fala a járószinttől 25–30 cm-re már megfigyelhető volt. A 3 cm vastag sütőfelület egy része hiányos, a gödör felé fokozatosan mélyül. A tapasztás alatt kis közökkel egymás mellé helyezett fazék- és bográcstöredékekből álló réteget figyeltünk meg. A kemence 60 cm széles szájnyílása előtt 25 x 60 cm-es padka figyelhető meg. A gödör DNy-i sarkánál 30 cm átmérőjű, kerek alapú, sekély mélyedés, talán cölöphely volt. Az ÉNy-i sarokban helyezkedett el a kerek alapú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, hamus betöltésű hamus gödör. SNR 136 leletanyaga: 1. Vörösesbarna, homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé megvastagodó, oldalán függőlegesen levágott, tetején lekerekített *peremtöredéke*. 2. Vörösesbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvas-

tagodó, vízszintesen kihajló *peremtöredéke*. 3. Barna és vörösesbarna, barnásszürke törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (8 db). Három töredéken bekarcolt vonaldíszítés látható. 4. Barnásvörös, szürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék aljtöredéke*. 5. *Téglatöredék és állatcsont*. SNR 137 leletanyaga: 1. Barna, sötétszürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (3 db). 2. Vörösesbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* élesen megtörő hasvonalú *oldaltöredéke*. SNR 150 leletanyaga: 1. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (2 db). 2. *Paticsdarabok és állatcsont*. SNR 164 leletanyaga: 1. Barna színű, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. 2. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* kihajló, lekerekített, fedőhornyos *peremtöredékei* (10. kép 4–5). 3. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal és kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék* kihajló, lekerekített *perem- és oldaltöredéke*. 4. Szürke és barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (169 db). Egy töredéken bekarcolt hullámvonal, két töredéken bekarcolt hullám- és csigavonal, 8 töredéken bekarcolt csigavonal díszítés figyelhető meg. 5. Barna, réteges törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bográcsok oldaltöredékei* (17 db). Az egyik töredéken bekarcolt hullámvonal díszítés látható. 6. Szürke, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edény aljtöredéke*. 7. Barna és szürkésbarna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldal- és aljtöredékei* (36 db). Két oldaltöredéken bekarcolt hullámvonal díszítés látható.

85. objektum (SNR 155): Sz.: 60 cm, M.: 14 cm. Ny–K-i irányú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos betöltésű árok. A K-i vége a SNR 73 széles árokba torkollott, a Ny-i vége a gépi nyesés után eltűnt. Leletanyag: 1. Barnásvörös, réteges törésfelületű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó, lekerekített *perem- és koromfoltos oldaltöredékei* (3 db). 2. Vörösesbarna, sötétszürke törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék* vízszintesen kihajló, lekerekített *perem-, oldal- és aljtöredéke* (9. kép 6). A fenékrészén, ferdén elhelyezkedő plasztikus borda, fenékbélyeg részlete látható. 3. Vörösesbarna, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács* megvastagodó, lekerekített *peremtöredéke* ferde irányú furat részletével. 4. Vörösesbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék* kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. 5. Vörösesbarna, réteges törésfelületű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (9 db). 6. *Téglatöredék és állatcsont*.

95. objektum (SNR 166): Átm.: 75 x 82 cm, M.: 18–21 cm. Kerek alapú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete humuszos, középső részén félkör alakban faszenes, hamus betöltésű gödör. Leletanyag: 1. Vörösesbarna, barnásszürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* erősen kihajló, külső oldalán ferdén levágott *perem-* és *válttöredéke*. A vállrészen bekarcolt csigavonal díszítés látható (9. kép 4). 2. Vörösesbarna, réteges törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazekak oldaltöredékei* (6 db). Négy töredéken bekarcolt csigavonal díszítés látható. 3. Vörösesbarna, sötétszürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredéke*. Az oldaltöredéken bekarcolt csigavonal díszítés, az edény alján fenékbélyeg részlete látható. 4. Vörösesbarna, réteges törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék aljtöredéke*.

96. objektum (SNR 167): Átm.: 160 cm, M.: 10–15 cm. Kerek alapú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyag- és paticszemcsés, fekete humuszos betöltésű gödör. Leletanyag: 1. Vörösesbarna, szürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, külső oldalán, ferdén levágott *perem-* és *oldaltöredékei* (3 db). A váll részekén bekarcolt, csigavonal díszítés látható. 2. Vörösesbarna, sötétszürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, tetején élben végződő *perem-* és *oldaltöredékei* (10. kép 1–2). A perem belső oldalán bekarcolt hullámvonal, a nyak részen bekarcolt, egymást metsző hullámvonalak futnak körbe.¹¹ 3. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. 4. Barna, barna törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, ferdén levágott *peremtöredéke*. 5. Barna és vörösesbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazekak oldaltöredékei* (24 db). Az egyik töredéken ferde irányú bevagdalt (10. kép 7), 17 töredéken bekarcolt csigavonal díszítés látható. 6. Vörösesbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredékei*. Az oldaltöredékeken bekarcolt csigavonal díszítés látható (3 db). 7. Világosbarna, sötétszürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék aljtöredéke*. 8. Vörösesbarna, szürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *fazék aljtöredéke*. 9. *Téglatöredék* és *állatcsontok*.

100. objektum (SNR 171): Sz.: 63 cm, H.: 80 cm, M.: 12–18 cm. Megközelítőleg Ny–K-i irányú, lekerekített sarkú téglalap alapú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, laza, sárga agyag- és paticszemcsés, barna humuszos betöltésű gödör. Leletanyaga: 1. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé szélesedő *perem-* és *ol-*

¹¹ Ehhez a fazékhoz tartozó töredék került elő a 102. házba ásott SNR 178 gödörből (ltsz.: 2009.28.897.).

daltöredéke. A töredék oldalának alsó részén 0,5 cm átmérőjű fúrt lyuk figyelhető meg. 2. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács oldaltöredékei* (2 db). 3. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edény apró oldaltöredéke* bekarcolt vonaldíszítéssel. 4. *Téglatöredék és állatcsontok*.

101. objektum (SNR 172): Sz.: 65 cm, H.: 85 cm, M.: 10–14 cm. Ny–K-i irányú, ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, laza, sárga agyag- és paticsszemcsés, barna humuszos betöltésű gödör. Leletanyaga: 1. Barna és szürke, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (2 db). 2. *Téglatöredék*.

102. objektum: SNR 173 (ház) Átm.: 250 x 270 cm, M.: 10–27 cm. SNR 178 (gödör) Sz.: 140 cm, H.: 190 cm, M.: 37–60 cm. SNR 179 (cölöphely) Átm.: 18 cm, M.: 9 cm. Lekerekített sarkú négyszögletes alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, barna humuszos betöltésű épület (5. kép 4). A félig földbe mélyített épület ÉNy-i sarkán kívül kisméretű, kerek alapú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, sekély cölöphelyet figyeltünk meg. Az objektum ÉK-i felében ÉNy–DK-i irányú, K-i oldalán lépcsőzetesen szűkülő, mászol ívelten szűkülő falú, tagolt aljú gödröt bontottunk ki. SNR 173 leletanyaga: 1. Barna, koromfoltos, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt, az edény külső síkja felé szélesedő, lekerekített peremű *bogrács* (12. kép 2). A hasvonala az alsó harmadban helyezkedik el, a perem a négy furatnál az edény belső síkja felé félkörívesen kiszélesedik. A perem külső oldalán horonydíszítés látható. 2. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső síkja felé enyhén szélesedő, szögletes átmetszetű *perem- és oldaltöredéke* (13. kép 4). A hasvonalánál enyhe élben ívesedik. 3. Barna, szürke törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső íve felé szélesedő, szögletes átmetszetű *perem- és oldaltöredéke*. 4. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény külső íve felé szélesedő, függőlegesen levágott *perem- és oldaltöredéke*. 5. Barna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács* az edény belső síkja felé szélesedő *peremtöredékei* vörös festés nyomával (18. kép 3). A fűlnél a perem az edény belső síkja felé csücskösen szélesedik ki. 6. Barna, szürke törésfelületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt *fazék* ívelten kihajló, külső oldalán ferdén levágott *perem- és oldaltöredékei* (9. kép 5). A vállon két sorban 2 cm hosszúságú vízszintes rovátkolások láthatók. 7. Barna, réteges törésfelületű, koromfoltos, durva szemcséjű homokkal soványított, kézi korongolt, kónikus falú *tál* enyhén behúzott, vízszintesen levágott *perem- és oldaltöredékei* (18. kép 4). 8. Barna és szürkésbarna, szürke törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (15 db). Három töredéken ferde irányú bevagdalt-, további három töredéken bekarcolt csigavonal díszítés látható. 9. Szürkésbarna, szürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi

korongolt *bogrács oldaltöredéke*. 10. Szürkésbarna, sötétszürke törésfelületű, szemcsés homokkal soványított, kézi korongolt *fazék oldal- és aljtöredéke*. 11. Egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású *vaskés penge- és nyélnyúlványának töredéke* (19. kép 9). A nyéltüske a vége felé fokozatosan elkeskenyedik, a penge hegye hiányzik. 12. *Téglatöredék és állatcsont*. SNR 178 leletanyaga: 1. Barna, sötétszürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal soványított, kézi korongolt *fazék ívelten kihajló, ferdén levágott peremtöredéke* (10. kép 3). A belső oldalán sekélyen bekarcolt, szabálytalan hullámvonal díszítés látható.¹² 2. Világosbarna, fekete törésfelületű, homokkal soványított, kézi korongolt *bogrács megvastagodó, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített peremtöredéke*. 3. Vörösésbarna, barnásszürke törésfelületű, koromfoltos, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bogrács enyhén kiszélesedő peremtöredéke*, a perem alatt mélyen bekarcolt, széles horonydíszítéssel. A furatnál a perem az edény belső síkja felé kiszélesedik. 4. Barna, sötétszürke törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *edények oldaltöredékei* (4 db). Két töredék vállrészén bekarcolt, szabálytalan hullámvonal díszítés látható. 5. Vörösésbarna, réteges törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt *bográcsok oldaltöredékei* (2 db). 6. *Téglatöredék és állatcsont*.

103. objektum (SNR 174): Sz.: 340 cm, H.: 400 cm. Kerek alapú, egyenesen szűkülő falú, kötött, sárga agyagsávós, fekete agyagos humuszos betöltésű kút. A bontás során kb. 60 cm mélységben már feltört a talajvíz, így az objektum bontását nem folytattuk. Leletanyag: *téglatöredék és állatcsont*.

Szórványként, a gépi nyesés során került elő egy vörösésbarna, homokkal és apró kavicsal soványított, kézi korongolt, ívelten kihajló, lekerekített peremű, vállánál kiszélesedő, feneke felé összeszűkülő *fazék* (11. kép 1). Vállán két sorban bekarcolt hullámvonal díszítés látható.

Objektumok értékelése

Lakó- és gazdasági épületek

A lelőhelyen öt ház (42., 47., 50., 77., 78. obj.) és két egyéb funkciójú épület (63. és 102. obj.) került elő. A feltárt területen az említett épületek egymástól kisebb-nagyobb távolságokra, szórta helyezkedtek el (2. kép). A felület ÉNy-i részén a 42. ház (3. kép 1), a többitől távolabb került elő, környezetében, 3–5 méteres távolságra két hasonló korú gödröt és két kerítő árkot találtunk. A 42. háztól DK-re, kb. 14 m-re helyezkedett el a 47. és az 50. ház, melyek egymástól 3 m-re voltak (3. kép 2; 4. kép 1–2). A két ház közelében csak egy szögletes alaprajzú Árpád-kori gödröt tártunk fel. Az említett házaktól DK-re újabb két ház, a 77. és a

¹² Ehhez a fazékhoz tartozó peremtöredékek a 96. gödörből (SNR 167) kerültek elő (ltsz.: 2009.28.870.).

78. objektum jelentkezett, melyek egymástól 9 m-re feküdtek (5. kép 1–3). A háztól közvetlenül DK-re rézkori sírokat, illetve azoktól ÉNy-ra, 3–4 m-re ismeretlen korú cölöphelyeket tártunk fel. A 78. háztól K-re, néhány méterre egy Árpád-kori kerítő árok és egy arra ásott szabadtéri kemence került felszínre. A 102. épület a 78. háztól 20 m-re, ÉK-re, egy szögletes alaprajzú kerítő árok belső oldalán, a 63. épület pedig a felület ÉK-i szélén, minden egyéb objektumtól távol került elő (5. kép 4; 3. kép 3).

Minden ház lakógödrt az egykori járósíntbe mélyítették. Két ház gödre szabályos négyzet, három lekerekített sarkú téglalap alapú, hossz tengelyük az előkerült cölöphelyek alapján ÉNy–DK-i volt. A házak gödrének alapterülete 8,3–12,2 m² között változott, azonban a házak tényleges belső tere a tető alapterülete miatt ennél tágasabb lehetett.¹³ Három házban (42., 47., 50. obj.) találtuk meg a keményre letaposott szürke vagy szürkés-sárga színű, 1–1,5 cm vastag agyagos padlót, azonban sehol sem figyeltük meg azt, hogy megújították volna őket.

Minden házban találtunk agyagkemencét, melyek helye, alakja és készítési módja több esetben eltért egymástól. A kemencéket a házak valamelyik sarkától 20–60 cm-re, a 42. házban az ÉK-i, a 47. házban az ÉNy-i, a 78. házban az É-i, az 50. és a 77. házban a DK-i sarkok közelében, a házon kívül építették meg. Ezekből egyedül a 78. házban kibontott kemence tért el, melyet a ház belső részén találtunk meg. Ebben az esetben a ház gödrének kiásásakor egy agyagtömböt hagytak meg a sarokban, melybe belevájták a kemencét. A kemencék közül ez került elő a legjobb állapotban, a boltozata a nyelési szinttől 32 cm mélyen jelentkezett.¹⁴ A többi, épített kemence felmenő fala vagy egyáltalán nem maradt meg, vagy csak 10–15 cm magasságig tudtuk kibontani őket.¹⁵ A 78. házban feltárt kemence jó megtartású, a szájnnyílása 40 x 48 cm átmérőjű volt. Minden kemence alját kitapasztották. A vörösrre átégett, a kemence szájnnyílása felé lejtő, 1–2 cm vastag sütőfelületek alatt a 42., a 47. és az 50. ház kemencéiben edénytöredékekből álló réteget figyeltünk meg, melyet a jobb hőmegtartás érdekében helyeztek a tapasztás alá. A sütőfelületek alatt fazékhoz és bográcshoz tartozó töredékeket találtunk. A 78. ház vájt kemencéjének alján csak a szájnnyílás előtt égett át a tapasztás, a kemence hátsó részén nem. A kemencék általában 90–100 cm átmérőjűek voltak, ennél csak a 77. és a 78. házban levőek voltak kisebbek.

Három házban (42., 50., 77. obj.) két-két kemencét is dokumentáltunk. A 42. házban a ház falához épített kemence szájnnyílása előtt egy ÉNy–DK-i irányú, ovális alaprajzú, 1–2 cm vastag sütőfelületet bontottunk ki, mely alatt egy 55 cm átmérőjű

¹³ Az Árpád-kori veremházak rekonstrukciójával Sabján Tibor is foglalkozott. Véleménye szerint, ha a ház széleire 45 fokos szögben támaszkodó tetőszerkezete lett volna a házaknak, akkor azokat alacsony magasságuk miatt nem lehetett volna használni. Ha azonban a nyeregteret nem a verem szélére, hanem attól egy-egy méterre támaszkodik a felszínre, akkor maga a lakótér és a ház belmagassága is megnő (SABJÁN 1999. 131–132. 1, 2. kép).

¹⁴ A 78. ház alja a nyelési szinttől 52–66 cm, a többi ház alja 10–40 cm mélyen került elő.

¹⁵ A kemencék nagymértékű pusztulása az intenzív talajműveléssel hozható összefüggésbe.

felületen a tapasztás alá helyezett cserépréteget figyeltünk meg. Az edénytöredékeket a ház padlójára helyezték. A 77. házban levő külsőkemence szájnnyílásától É-ra, a ház DK-i sarkában téglából és őrlőkő töredékekből álló omladékot figyeltünk meg, mely már a nyelési szinttől 8 cm-rel magasabban jelentkezett (5. kép 2). A kő- és téglatöredékek alatt, a ház aljától néhány cm-re, egy 40 x 45 cm-es felületen 1–2 cm vastag, hiányos sütőfelületet találtunk. Az egykori kemence boltívet téglala- és őrlőkő töredékekből készítették. Az 50. házban a külsőkemence szájnnyílása előtt, a ház aljától néhány cm-re egy újabb, 58 x 60 cm átmérőjű kemencét találtunk (4. kép 3). A kemencének csak a K-i felmenő fala maradt meg, a sütőfelülete alá edénytöredékeket helyeztek. Mindhárom esetben a házak oldalfalához épített kemencék voltak a korábbiak, melyeket beomlásuk után nem újítottak fel, hanem a régi kemence elé, a lakótér sarkába egy újat építettek. Ehhez hasonló megoldást figyeltünk meg Gyál 10. lelőhelyen¹⁶ és Salgótarján-Márkházpuszta II. lelőhelyen¹⁷ is. Az egyazon házhoz tartozó kemencék használatának időrendjét a sütőfelületük alá helyezett edénytöredékek alapján sajnos nem lehet meghatározni, mivel a 42. ház kemencéinek sütőfelülete alatt hasonló edénytípusokat (pl. „T” alakú bogrács peremtöredékeket) találtunk. A bemutatott kemencék között nagyobb számban található meg az agyagkemencék és csak egyetlen kőből, illetve téglából épített kemencét dokumentáltunk. Ezzel a megfigyeléssel ismét megerősítjük azt az elképzelést, hogy az agyag- és a kőkemencék építése nem természetföldrajzi és nem etnikai tényezőkkel függ össze, hanem az egyszerűbb, praktikusabb építési technikákat követték.¹⁸ A makóihoz hasonló, 18–20 őrlőkő töredékből épített kemencét dokumentáltak a Vecsés 67. számú lelőhelyen, a 619. házban is.¹⁹

A kemence szájnnyílása előtt kialakított hamus gödröt csak a 47. házban figyeltük meg. A gödör szabálytalan alapú volt, alját több beásással tagolták.

Takács Miklós háromféle háztípust különböztetett meg az alapján, hogy milyen lehetett az egykori házak tetőszerkezete. Az első csoportba a cölöphely nélküli, a második csoportba az aszimmetrikusan, a harmadikba a szimmetrikusan kiásott cölöphelyes házakat sorolta. Az aszimmetrikus helyzetben megfigyelt, a ház aljába ásott cölöphelyek esetében felhívta a figyelmet arra, hogy egyes cölöplyukak későbbi javítások vagy átalakítások nyomai is lehetnek.²⁰ A legáltalánosabban elterjedt megoldást a legegyszerűbb formában a 77. házban figyeltük meg, ahol a cölöplyukakat a ház rövidebb oldalainak középvonalába ásták (5. kép 1). Csak ennél a háznál fordult elő, hogy mindkét cölöphely külső íve a ház jelentkezési szintjétől kezdve félig a ház oldalán kívül esett.²¹ Valószínűleg hasonló lehetett a 47. ház tetőszer-

¹⁶ SIMONYI 2003. 359. 14. kép.

¹⁷ FARKAS 2005. 272.

¹⁸ BÁLINT 2003b 112–113.

¹⁹ RÁ CZ 2005. 302.

²⁰ TAKÁ CS 2001. 33–34.

²¹ Sarud-Pó cstöltés lelő helyen öt Árpád-kori házat tártak fel, melyek közül négyben a rövidebb oldalak középtengelyében levő cölöphelyek fele a ház oldalfalán kívül estek (SZABÓ 1975. 3–6. kép).

kezete is, itt azonban csak a ház ÉNy-i oldalán bontottunk ki cölöphelyet, a vele szemközti oldalon levőnek csak egy kis íve maradt meg (3. kép 2). Az 50. házban, a középvonalban két szelemenágas között, a ház középső részén egy harmadik cölöp helyét is dokumentáltuk (4. kép 1). Eredetileg ez a ház is az előzőekhez hasonló tetőszerkezetű volt, mivel a középső cölöplyuk a két szélső cölöphely közötti tengelytől 20 cm-re, K-re helyezkedett el. A házban a DK-i oldalán levő cölöphelytől 20 cm-re, Ny-ra egy újabb cölöphelyet is megfigyeltünk. Ezek alapján feltételezhető, hogy a ház tetőszerkezetét az idők folyamán még két helyen is alá kellett támasztani. A 78. házban összesen hat cölöphelyet találtunk, melyek közül az ÉNy-i és a DK-i oldalak közepén levő egy-egy cölöphely helyezkedett el egy tengelyen (5. kép 3). A DK-i cölöphely külső íve a ház oldalán kívül esett, és már a ház jelentkezési szintjétől bontható volt. A középvonaltól Ny-ra, kb. 20 cm-re, a ház közepén egy, ettől DNy-ra, 50 cm-re egy újabb, illetve a DK-i oldalfalnál levő cölöphely mellett közvetlen egy és a kemence szájnnyílásától DK-re egy kisméretű cölöplyukat bontottunk ki. Ebben az esetben nem biztos, hogy minden cölöphely a sérült tető alátámasztásának nyoma. Elképzelhető, hogy a kemence melletti, a ház ÉK-i oldalánál levő cölöphely az egykori bejárat helyére utal. A 42. házban az eddigiektől eltérő mennyiségű és elhelyezkedésű cölöphelyet tártunk fel (3. kép 1). Három cölöphely, melyek közül a két szélső ovális alakú volt, a ház Ny-i oldalfala mellett, egymástól 90–90 cm-re került elő. A szélső cölöplyukak a ház sarkától 20–20 cm-re voltak. A ház D-i oldalának majdnem a középső részén és a DK-i sarkában egy-egy cölöphely került elő. Az előbb említett cölöphely mind közül a legmélyebb volt, mely valószínűleg a bejáratral függ össze. A ház É-i részében, a padlón előkerült kemence mellett egy kerek, a kemencétől 40 cm-re, Ny-ra egy szögletes alapú cölöphelyet figyeltünk meg. A ház D-i és DK-i felében kibontott, szabálytalan alapú mélyedések szerepe kérdéses, az ásató cölöphelyeknek határozta meg. Ennél a háznál az eddigiektől eltérő tetőszerkezettel kell számolnunk, mely részben a Kiszombor-Nagyszentmiklósi úti lelőhelyen előkerült, 82. építményhez hasonlít.²² Ennél a háznál azonban szabályos rendben, a ház oldalfalai előtt helyezkedett el a tíz cölöphely.²³ Ehhez hasonló, a ház minden oldalán elhelyezkedő cölöpökből álló házat tártak fel Szajol-Tenyőhalmon is.²⁴ A makói ház esetében a fent említett házaktól eltérően ez a szabályosság csak részben volt megfigyelhető.

Bejáratot a 42. és az 50. házban figyeltünk meg, mely a házak rövidebb oldaláról nyílt. A 42. házban 40–85 cm széles és 130 cm hosszú, lekerekített végű, hosszúkás, ovális alapú bejáratot dokumentáltunk. Az 50. házban a bejárat 90 cm széles és 106 cm hosszú volt. A bejáratok mindkét esetben a kemencével átellenes sarkokkal szemben helyezkedtek el, a házon kívül eső végeik lekerekítettek voltak,

²² BÁLINT 2003a 1. kép.

²³ BÁLINT 2003a 333–334.

²⁴ PINTÉR 2000. 2. kép; A 2. házban az oldalfalak mentén hat cölöplyukat tártak fel, de valószínűleg hét volt eredetileg, ám ezek közül egyet a házra ássott újkori gödör elpusztított (PINTÉR 2000. 107).

és az aljuk a ház felé fokozatosan lejtett. Mindkét esetben a bejárat melletti cölöp-helyek voltak a legnagyobbak és a legmélyebbek az adott házban. Talán a 47. ház ÉNy-i, rövidebb oldalának Ny-i részén jelentkező, félköríves, 80 cm széles és 70 cm hosszú, a ház felé lejtő aljú nyúlványa is bejáratként értelmezhető. Ez azonban a többitől eltérően a kemence mellett került elő.

A lakóházakban általában kisebb-nagyobb méretű üllögödörök is megfigyelhetőek voltak. Két házban (77., 78. obj.) találtunk ilyen gödröket, melyek teljesen eltérőek voltak egymástól. A 77. házban levő, ÉNy-DK-i tengelyű, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú gödör két hosszanti széléhez egy-egy félköríves, sekély üllőrész csatlakozott. A kemencével szemközti oldalfal előtt jelentkező gödör fala egyenesen szűkülő, alja ívelt volt. A 78. ház Ny-i felében, ugyancsak a kemencétől távolabbi oldalak közelében egy ÉNy-DK-i és ettől 60 cm-re, É-ra egy Ny-K-i irányú, ovális alapú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú gödröt bontottunk ki. A nagyobbik gödör K-i fala lépcsőszerűen szűkül.

A 42. házban, a kemencével szemközti oldal mellett egy enyhén ovális alapú gödröt bontottunk ki, de az üllögödörként nem értelmezhető. Az említett ház DK-i részén egy 125 x 150 cm átmérőjű, kerek alapú, a ház padlója alá kb. 80 cm-rel mélyülő, egyenesen szűkülő, az É-i részén ívelten bővülő falú, ívelt aljú gödröt figyeltünk meg, mely valószínűleg a házhoz tartozó, azzal egykorú tároló verem volt. A ház felszínének nyesésekor a gödör betöltése nem vált el a háztétől, tehát feltehetően nem későbbi ráásás volt, illetve a betöltéséből előkerült leletanyag megegyezett a ház anyagával, így valószínű, hogy a két jelenség egykorú volt. Ha a házhoz tartozó gabonátároló verem volt, akkor valószínűleg annak tetejét le is fedték, ennek nyomát azonban nem találtuk meg. Ehhez hasonló, a házbelsőben kialakított gabonás vermet találtak Visegrád-Várkert lelőhelyen is, azonban a tetejét lefedő deszkalapok maradványait itt sem figyelték meg.²⁵ A Cegléd, Bűrgeházidűlőben feltárt, a tatárjáráskor leégett 1344. ház ÉNy-i sarkában kibontott szabályos téglalap alaprajzú verem Ny-i széle mentén, a ház padlóján azonban rögzíteni tudtuk a gödör lefedését szolgáló deszkamaradványokat.²⁶ Az utóbbi időben egyre több lelőhelyen is megfigyeltek a gödrök lefedésére utaló nyomokat. Gyál 10. lelőhelyen, a 9. és a 13. házban szögletes alapú tároló vermeket bontottak ki, melyek széleinél megtalálták a szögletes alakú, a padlóba alig mélyedő vájatokat, melyeket a gödör lefedésére készített deszkalapok helyeinek határoztak meg.²⁷ Hasonló megfigyeléseket tettek Üllő 2. számú lelőhelyen is, ahol ugyancsak megtalálták a vájatok helyeit.²⁸ Dunaszentgyörgyön, a TO-23. lelőhelyen, a 23. házban az ásatók a

²⁵ KOVALOVSZKI 2001. 93. 14. kép.

²⁶ GULYÁS 2007. 53.

²⁷ SIMONYI 2003. 357. 7. kép.

²⁸ RÁCZ-TARI 2005. 298.

gödör közelében vesszőfonat maradványokat találtak, melyből arra következtettek, hogy ágakból font teteje lehetett a gödörnek.²⁹

A 63. és a 102. épületben kemencét és tűzhelymaradványt sem találtunk, mely arra enged következtetni, hogy nem lakóházként funkcionálhattak ezek az épületek. A méretük nem tér el a településen feltárt házakétól (6,7 és 12,9 m²), alaprajzuk szabályos négyzet volt. A 63. objektum egyes részein keményre letaposott padlót figyeltünk meg, melybe az É-i oldalának középső részén, illetve a K-i oldalfalának É-i részén egy-egy kerek alapú cölöphelyet ástak (3. kép 3). Az épület ÉNy-i részében, egy Ny-K-i irányú, lekerekített sarkú, enyhén trapéz alapú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú gödröt találtunk. A 102. épületben, mely egy kerítő árok belső oldalán helyezkedett el, sem padlót, sem cölöplyukat nem találtunk (5. kép 4). Egy kisméretű, sekély cölöphely került elő a ház ÉNy-i sarka mellett, a házon kívül. Az épület ÉNy-i részében egy nagyméretű, az objektum harmad részét elfoglaló, É-D-i irányú, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú gödör került elő. A gödör D-i részén sekélyebb ülőrész figyelhető meg. Tetőszerkezetük tartóoszlopai valószínűleg a ház gödrén kívül lehettek, melyeket a humuszba ástak. Az Árpád-kori településeken nem gyakran, de előfordulnak a lakóházakhoz hasonló méretű, szögletes alaprajzú építmények, melyek funkcióját a tüzelőberendezések hiánya miatt nehéz meghatározni.³⁰ A Budapest, II. Medve utcai lelőhelyen feltárt hasonló épületet tároló helyiségnek határozták meg.³¹ Bóna István a dunaújvárosi tüzelőhely nélküli objektumokat gazdasági épületként írta le.³² A dunaújvárosi épületek némelyikében ágasfás-szelemenés tetőszerkezetre utaló cölöphelyeket,³³ máshol pedig cölöphely nélküli, lesározott padlójú épületmaradványt találtak, melynek a lemeneteles bejáratát is rögzíteni tudták.³⁴ A makói épületek talán műhelyként működhettek, melyet a bennük talált üllögödörök, illetve egyéb használati tárgyak is alátámasztanak. A 63. objektumból az edénytöredékek és állatcsontok mellől két orsógomb és egy orsókarika, a 102. objektumból egy vaskés is felszínre került.

A kisméretű épületek mellett feltáráásra került egy 265 x 655 cm-es, hosszúság, szabálytalan ovális alaprajzú, ÉK-DNy-i hossz tengelyű objektum is, melynek fala egyenesen szűkülő, az alja egyenes volt. A 17,3 m² alapterületű, 66. objektum alja a nyelési szinttől 15–18 cm mélyen jelentkezett. A bemutatott objektumot első sorban mérete miatt épületként határozhatjuk meg, azonban belső részén tüzelőberendezést és cölöphelyeket sem figyeltünk meg, csupán egyetlen ovális alapú mélyedést bontottunk ki a DNy-i szélénél. Hasonló méretű építmények több Árpád-

²⁹ MAJERIK-LARSSON 2009. 187.

³⁰ Kemence nélküli épületek kerültek elő többek között Salgótarján-Márkházpuszta II. (FARKAS 2005. 272), Szigetszentmiklós-Üdülősor (HORVÁTH 2009. 291) és Cegléd, Fertály-földek lelőhelyekről is (ECSÉDY 2006. 218).

³¹ BENDA-HABLE 2006. 195.

³² BÓNA 1973. 14, 17, 18.

³³ BÓNA 1973. 14, 18.

³⁴ BÓNA 1973. 17.

kori lelőhelyről is ismertek, de azokban megtalálták a tetőt tartó cölöpök helyét is. A makói építmény esetében valószínűleg az épület gödrén kívül, a humuszba ásták a cölöphelyeket. Ezekkel a változó, de inkább nagyméretű, szabálytalan vagy téglalap alaprajzú, tüzelőberendezés nélküli, cölöpszerkezetes, valamivel az altalajba ástott építményekkel legutóbb Gallina Zsolt és Molnár István foglalkozott, akik a felgyűjtött néprajzi párhuzamok alapján ólként vagy istállóként határozták meg ezen épületek funkcióját.³⁵

Szabadtéri kemencék

A feltárt területen négy szabadtéri kemence (7., 8., 28., 54., 82. obj.) került elő egymástól igen távol, 20–60 m-re. Három külső kemence a lakóházaktól távol, árkok közelében, a 82. objektum viszont a 78. ház közelében, egy kerítő árok betöltésére ásva került elő.

A tüzelőberendezések alaprajza más-más formát képviselt. A kemencék között megtalálható a szív (28. obj.; 6. kép 3), a lekerekített sarkú trapéz (82. obj.; 6. kép 5), az ovális (54. obj.; 6. kép 4) és a lekerekített sarkú téglalap (7., 8. obj.; 6. kép 1) alaprajzú is. A kemencék kerek vagy ovális alapúak, méretük nagyjából megegyezett egymással. A kemencéket az előtérgödrök szélénél földbe vájt gödrökben építették fel. A kemencék térformáját egyetlen esetben sem sikerült megfigyelni, a felmenő faluk rossz állapotban maradtak meg. A kemencék alját minden esetben letapasztották. Egyedül az 54. objektumnál figyeltük meg, hogy megújították a sütőfelületet. A kemence felső, 2–3 cm vastag tapasztása alatt egy 4 cm vastag sárga agyagréteget dokumentáltunk, mely alatt egy 1,5 cm vastag újabb sütőfelület jelentkezett. Pontosán ilyen felépítésű kemencét tártak fel a hosszúpályi homokbányában is, azonban ez a tüzelőberendezés egy házhoz tartozott.³⁶

Mind a négy kemence tapasztása alá nagy közökkel egymás mellé helyezett, kerámiatöredékekből álló réteget találtunk. Egyedül az 54. objektum felső sütőfelülete alatt nem találtunk edénytöredékeket. A 8., 28. és a 82. objektum sütőfelülete alatt elsősorban fazék- és kevesebb bográcstöredéket bontottunk ki. Az 54. objektum alsó platnijá alatt a többitől eltérően csak fazék-, táltöredékekből és állatcsontokból kirakott réteget figyeltünk meg. A sütőfelületek alja az előtérgödrök felé lejtettek. A kemencék szájnylása előtt mindenhol padkát alakítottak ki, mely a hő hatására vörösre átégett.

A 8. kemence sütőfelületén egy D–É-i tájolásban fekvő kutyavázat bontottunk ki (6. kép 2). A kutyavázak különféle objektumokba helyezése általánosan előfordul az Árpád-kori településeken és a temetőkben is. Ennek okával az 1970-es évek elején Bálint Csanád foglalkozott részletesen, mely során arra a következtetésre jutott, hogy nem totemisztikus, kultikus okai vannak ennek a jelenségnek, hanem sokkal inkább a kutya-gazda közötti kapcsolatra vezethető vissza a kutyák gondos

³⁵ GALLINA–MOLNÁR 2003. 343–344.

³⁶ DANI 2003. 219.

eltemetése.³⁷ Az elhullott házi kedvencek maradványai gödrökben, házakban, árkokban, kemencék sütőfelületén vagy éppen a szabadtéri kemencék előtérgödrében is egyaránt megtalálhatók.

A kemencékhez különböző alapú tüzelőgödrök csatlakoztak, melyek mérete eltért egymástól, alapterületük 2–4,3 m² között változott. Az előtérgödrök fala egyenesen szűkülő volt, három esetben (7. és 8., 28., 54. obj.) a kemencéhez vezető lejáratot lépcsőzetesen alakították ki. A gödrök alja teknőszerű, a lejáratok két esetben a kemencével szemközti oldalon voltak megfigyelhetők, egy esetben pedig a kemence melletti oldalon (7. és 8. obj.). Minden előtérgödörben találtunk a kemence szájnnyílása mellett kerek alapú hamus gödrot. A 28. és a 82. objektum esetében a kemence szájnnyílása mellett egy-egy kerek alapú cölöphelyet is megfigyeltünk, melyek a kemence fölé emelt tetőt tartó cölöpök helyei lehettek.

A külső kemencék ÉNy-DK-i, Ny-K-i és K-Ny-i hossztengegyűek voltak. A tüzelőberendezések többféle iránya arra enged következtetni, hogy azokat nem egy időben építették.

Árkok

A feltárt terület egész felületét különféle alakú és funkciójú árkok tarkították. Szabályos körárok csak egy (1. obj.) került elő a terület DNy-i szélén. Nagy része a feltárási területen kívül esett, így nem tudjuk, hogy zárt vagy bejárattal rendelkező objektum volt-e. Az árok belső átmérője 6,1 m, a külső átmérője 7,8 m, szélessége 63–80 cm között változott, mélysége 16–18 cm volt. Kisebb-nagyobb méretű körárkok a legtöbb Árpád-kori településen is előkerültek, melyek funkcióját többféle módon határozták meg.³⁸ A makói körárok mérete alapján valószínűleg kisebb állatok összetartó helye lehetett. Mivel az árok alján sövénykerítésre utaló karólyukat nem találtunk, ezért feltételezhető, hogy az árok belső oldalánál halmozták fel az árokból kitermelt földet, melyre sövénykerítést emeltek az állatok védelmében.³⁹

Hasonló szerepet tölthettek be a szögletes alaprajzú kerítő árkok is, melyek közül egy teljes (31. obj.), egy majdnem teljes (15. és 84. obj.) és további öt részletét tártuk fel. Az árkok szélessége 25–95 cm között változott, az aljuk a nyelési szinttől mérve 5–40 cm volt.

A 31. trapéz alaprajzú árok mérete 9,5–12,9 x 11,2–12,9 m, belterülete 130 m² volt, melyhez képest a másik, részleteiben feltárt 15. és 84. szögletes alaprajzú kerítő árok kisebb, 45 m² belterületű volt. A kerítő árkok nagy része a gépi nyelés során megsérült, így csak két esetben tudtunk a bejárat helyére következtetni, illetve azt meghatározni. A 31. árok D-i oldalán a két lekerekített árokvég között 7,5 méteres távolság volt, azonban ez bejáratnak igencsak széles lenne, a másik

³⁷ BÁLINT 1972. 311–312.

³⁸ Legutóbb a körárkokkal, azok szerepével és néhány lelőhely bemutatásával több tanulmány is foglalkozott: BENCZE 1999. 21–22; GALLINA–MOLNÁR 2003. 344–345; VÁLYI 2003. 36–38.

³⁹ MÉRI 1962. 217; KOVALOVSKI 1975. 207–209.

az 58. kerítő árok, mely ugyan több szakaszán erősen hiányos volt, de a DK-i oldalán a két lekerekített árokvég között 110 cm széles bejáratot figyeltünk meg. A bejárat két szélén, attól 30 és 60 cm-re, az árok alján egy-egy cölöphelyet rögzítettünk. A Rákospalota-újmajori lelőhelyen ugyancsak két cölöplyukat bontottak ki a kerítő árok bejárata mellett, melyek az egykori kapu létét feltételezik.⁴⁰

Egyetlen árok alján sem találtunk felépítményre utaló nyomot, így, ha elfogadjuk azt a tényt, hogy ezek az árkok is az állattartással állnak kapcsolatban, akkor ezeknél is feltételezhetjük, hogy az árokból kikerült, az árok belső oldalán felhalmozott földhányás tetején építették meg a sövényfalat.⁴¹ A kerítő árkok belső részén objektumfolt csak egyetlen esetben került elő. Az 58. árok belső részén egy épületet (102. obj.) tártunk fel, melynek az árokkal való kapcsolata tisztázatlan. Mindkét objektumban voltak hasonló típusú leletek, de ennek ellenére – a két objektum egymáshoz való viszonya alapján – mégis feltételezhető, hogy az árok korábbi volt. Több árokban is megfigyeltünk másodlagos beásásokat, melyek az árkok feltöltődése után keletkeztek.

Az állatok összetartására használt árkok mellett tíz olyan árkot is feltártunk, melyek vízvezető vagy bizonyos területeket elválasztó szerepet tölthettek be. A feltárási területet keresztülvágó, ÉK–DNy-i irányú, 70–165 cm széles, 5–50 cm mély 48. árok vízvezető lehetett, melyet az alján jelentkező kisebb-nagyobb mélyedések, illetve változó mélysége és szélessége is megerősít. Az árok D-i része mélyebb volt, és innen ágazott le Ny-i irányba a 85. keskeny árok. A feltárási terület ÉNy-i szélén feltárt 29. árok, mely ÉK–DNy-i irányba haladt, egy másik jelentős árokrendszer gerince. A 40–50 cm széles árok az ÉK-i végénél hirtelen elmélyült, melyet a benne folyó víz moshatott ki. Az említett árkot az ÉNy–DK-i irányú 30. objektum metszi, mely hasonló szélességű és mélységű, mint a 29. árok. Az árokból Ny-i irányba, egymástól 5,2 m-re két, nagyjából egyenlő hosszúságú, szélességű, egymással párhuzamosan futó csatorna ágazott le. E fent bemutatott árokrendszerek egyaránt lehettek vízvezetők vagy éppen bizonyos területeket egymástól elhatároló árkok is. A dunaújvárosi avar és Árpád-kori településrészleteken is kerültek elő hasonló árokrendszerek, melyekről Bóna István úgy gondolta, hogy az árkok által határolt „üres” négyszögek egy-egy család állatainak, takarmányának lehetett a tárolási helye.⁴²

Az árkok betöltéséből edény-, téglatöredékek, őrlőkő darabok és állatcsontok kerültek elő, leletanyaguk megegyezett a többi településobjektum anyagával.

Gödrök

A kerek, az ovális és a szögletes alaprajzú gödrök az egész felületen megtalálhatóak voltak. Nem figyeltük meg, hogy azok egyes házak köré koncentráltak

⁴⁰ BENCZE 1999. 22.

⁴¹ VÁLYI 2003. 36.

⁴² BÓNA 1973. 65.

volna. Legnagyobb számban az ovális alapú, különféle méretű (58 x 85 – 125 x 420 cm-es), meredek, egyenesen szűkülő vagy lépcsőzetesen kialakított falú, ívelt, tagolt vagy egyenes aljú gödrök fordultak elő. A mélységük 6–84 cm között változott.

A kerek alapú, 75–160 cm átmérőjű, ívelten vagy egyenesen szűkülő falú, ívelt vagy egyenes aljú gödrök száma valamivel alacsonyabb volt. Mélységük (5–44 cm) kisebb volt a fent említett gödrökénél.

A szögletes alapú, lépcsőzetesen vagy egyenesen szűkülő falú, ívelt vagy egyenes aljú gödrök közül ötöt találtunk. A gödrök mérete 63 x 80 – 260 x 420 cm között, mélységük 8–82 cm között mozgott. A 49. és a 67. gödör méretében és alakjában is hasonlított egymáshoz, illetve mindkettő egyik sarkában egy-egy kerek alapú cölöphelyet figyeltünk meg.

A gabonátároló, majd hulladéktároló gödrök betöltéséből hasonló leletanyag került elő, mint más objektumokból (kerámia-, téglatöredékek, állatcsontok, vastárgyak).

A leletanyag értékelése, időrendje

Kerámia

A hurkatechnikával kézi korongon készített edények anyagát durva szemcsés homokkal, illetve kisebb arányban apró kavicszal és csillámos homokkal soványították. Az edények között a főzőedények dominanciája figyelhető meg, melyek között egyaránt megtalálhatóak a bográcsokhoz és a fazekakhoz tartozó darabok. A két edénytípus töredékei nagyjából egyenlő arányban kerültek elő. A leletanyagban csekély számban fordultak elő tál- és palacktöredékek. A restaurálás során mindössze két edényt lehetett teljesen kiegészíteni, így az edények magasságára vonatkozólag nem lehet pontos képet alkotni.

Fazekak: A főzőfazekak peremátmérője 14–20 cm között szóródott, ennél nagyobb méretű, tároló edényekre jellemző töredékek nem kerültek elő. A fazekak peremkiképzése változatos volt, de a leggyakoribb az ívelten (7. kép 2–3; 8. kép 2–3, 5–6), olykor vízszintesen (7. kép 1, 6; 9. kép 3) kihajló, lekerekített és az ugyan-csak ívelten kihajló perem, melynek külső szélét ferdén levágták (8. kép 1; 9. kép 2, 4). E jellegzetes peremtípusok mellett megtalálhatóak ezen típusok variációi is: ívelten kihajló, elvékonyodó, külső oldalán ferdén levágott (7. kép 4; 9. kép 2) vagy a kihajló, oldalán függőlegesen levágott (7. kép 5, 7; 8. kép 4) peremvariációk. Fedőhornyos kialakítást csak két esetben figyeltünk meg (10. kép 4–5), és csak egyetlen olyan peremet találtunk, mely ívelten kihajló, külső oldalán ferdén levágott és horonnyal díszített volt (9. kép 1).

A fazekak teste a nyak-, a váll- és az oldaltöredékek tanúsága alapján zömök lehetett: a nyakuk rövid volt, a válluknál szélesedtek ki és az aljuk felé összeszűkültek. Ezt a formát képviselte az a 19 cm magas, ép fazék, mely a gépi nyésés során került elő (11. kép 1). A fazéktöredékeken legnagyobb számban a bekarcolt hullám

(7. kép 1; 11. kép 1) és a vízszintes vonaldíszítések (7. kép 5; 8. kép 11; 9. kép 4; 11. kép 4) figyelhető meg, melyeket több esetben úgy kombináltak, hogy a nyakon tűzdelt hullám-, a vállon pedig néhány sorban vízszintesen bekarcolt vonaldíszít alkalmaztak (8. kép 3). A másik jellegzetes díszítés a körömbecsipkedés volt, melyet elsősorban az edények vállrészén találtunk meg (8. kép 6; 10. kép 7). Itt is előfordult, hogy egy fazékon, a nyakon körömbecsipkedett díszítést alkalmaztak, a vállrészt pedig vízszintesen bekarcolt vonaldíszítéssel látták el (8. kép 5). Kisebb számban fordultak elő a nem összefüggő, 2-2 cm-es vonalkákból álló, vízszintes díszítések (9. kép 5). Egyedül az 54. szabadtéri kemence alsó sütőfelülete alól került elő egy olyan fazéktöredék, melynek a vállrészén háromszög alakban beböködött, alatta vízszintesen bekarcolt vonaldíszítés látható (8. kép 5).

A 96. és a 102. objektumokból finom szemcsés homokkal soványított fazéktöredékek kerültek elő, melyek ívelten kihajló, ferdén levágott peremtöredékük belső oldalán bekarcolt hullámvonal díszítés fut (10. kép 1–3). A válltöredékeken egymást keresztező, bekarcolt hullámvonal díszítés látható. A két, egymástól 6 m-re fekvő objektumban talált töredékek egy edényhez tartoztak. Ehhez hasonló fazéktöredékek Veresegyház-Ivacs,⁴³ Rákospalota-Újmajor,⁴⁴ Vörs-Mária-asszony sziget⁴⁵ és Szekszárd-Tószegi-dűlő⁴⁶ lelőhelyekről ismertek. A veresegyházi 2. házból előkerült perem- és táltöredék alapján az objektumot Mesterházy Károly a 10. századra keltezte, és a település legkorábbi jelenségének határozta meg.⁴⁷ Bencze Zoltán a Rákospalota-újmajori falu leletanyagát a 12–13. századra,⁴⁸ míg Orha Zoltán a szekszárdi településrészlet korát a 11–13. századra helyezte.⁴⁹ Müller Róbert a vörsi töredéket a késő középkorra keltezte.⁵⁰ Wolf Mária véleménye szerint az edények belső peremrészének díszítése archaikus hagyományra mutat, azonban ritkán fordulnak elő 10. századi leletanyagban.⁵¹

Viszonylag kevés fazék aljtöredékén figyeltünk meg mesterjegyet, melyek között háromféle típust különíthetünk el. A minták között megtalálható volt a hármas koncentrikus körös (11. kép 2), a küllős (11. kép 4) és a szögletes keretbe foglalt, négyzethálós típus. A 85. objektumból előkerült edény alján csak a plasztikus borda egy része maradt meg.

A 47. objektumból egy, a többtől igen eltérő, a fazekakhoz képest szűk, a palackokhoz képest széles szájú, behúzott, vízszintesen levágott peremű, rövid nya-

⁴³ MESTERHÁZY 1983. 135. 16. kép 3.

⁴⁴ BENCZE 1999. 16. 16. kép 2.

⁴⁵ MÜLLER 1972. 15. kép 10.

⁴⁶ ORHA 2010. 312. 16. tábla 1.

⁴⁷ MESTERHÁZY 1983. 153.

⁴⁸ BENCZE 1999. 25.

⁴⁹ ORHA 2010. 323.

⁵⁰ MÜLLER 1972. 200.

⁵¹ WOLF 2006. 53; A perem belső oldalának díszítése a késő avar kori korongolt edényeken figyelhető meg, pl. VIDA 1999. Taf. 22, 4; Taf. 28, 3; Taf. 54, 3. A belső peremdíszes avar és kora Árpád-kori edényekről további irodalmat lásd WOLF 2006. 74. lbj.

kú, válla felé kiszélesedő, pereme alatt bordával tagolt edénytöredék került elő (18. kép 7). Töredék formájában a kora Árpád-kori bordás nyakú edényekre emlékeztet, de azoktól több szempontból is eltér. Ehhez hasonló töredéket Soroksár-Várhegy lelőhelyen találtak.⁵² A soroksári településrészletet a feltáró a 11–13. századra helyezte, azonban azt az objektumot, melyből ez a lelet is előkerült, a 11–12. század fordulójára keltezte.⁵³

Cserépbográcsok: Az objektumokból jelentős számban kerültek felszínre cserépüst töredékek. Az egyetlen, majdnem ép bogrács a 102. épületből került elő, melynek magassága 16 cm volt (12. kép 2). A 102. épületből (12. kép 2), a 42. ház gabonatóroló verméből (12. kép 1) és a 77. ház omladékából (12. kép 3) előkerült, összeragasztott és kiegészített bográcstöredékek a makói lelőhelyen előforduló cserépüstök két fő típusát képviselték. Az egyik típus élesen megtörő hasvonala nagyjából az edény középső részén helyezkedett el, a másik hasvonala ennél lejjebb, az edény alsó harmadában. Az előző típus alja nyomottabb, laposan ívelt, a másodiké íveltebb és kevésbé lapos. Az objektumokból felszínre került bográcsok a perem- és a hozzájuk csatlakozó oldaltöredékek alapján a két említett típus valamelyikéhez tartoznak. Takács Miklós a kisalföldi cserépbográcsok közül az ilyen oldalfalú, erősen ívelt aljú bográcsokat a 2. típusba sorolta.⁵⁴ Azonban a Kisalföldre kidolgozott edénytípológiák és a hozzájuk fűződő időrendek a nagy távolságok miatt csak fenntartásokkal alkalmazhatóak a Nagyalföld területére, mint ahogy azt Takács Miklós is megállapította.

A bográcsok peremátmérője 22–37 cm-es intervallum között mozgott, de nagy részük a 27–32 cm-es mérethez tartozott. A bográcsok peremkiképzése is változatos volt, de a leggyakoribb az edény külső síkja felé kiszélesedő típus, mely vagy lekerekített (12. kép 2; 13. kép 1, 5; 14. kép 2, 4; 15. kép 3, 7; 16. kép 2–3, 9; 17. kép 2–4, 7; 18. kép 1) vagy szögletes átmetszetű (12. kép 1; 13. kép 4; 14. kép 1, 5–6, 9; 16. kép 1, 5) volt. Valamivel alacsonyabb arányban fordultak elő a megvasztogató peremtípusúak is, melyek alapján véve az edény külső és belső síkja felé is enyhén kiszélesedtek. Ezek vagy lekerekítettek voltak (12. kép 3; 15. kép 10; 16. kép 7) vagy a felső részük vízszintesen levágott, az oldaluk pedig lekerekített (11. kép 2; 14. kép 3; 15. kép 4–5, 9). Ezenkívül egy-két, az eddigiektől eltérő típus is előfordult. Ilyen volt a „T” alakú perem (16. kép 2) és az edény belső síkja felé enyhén kiszélesedő (18. kép 3), illetve az edény külső íve felé kiszélesedő, elvékonyodó, lekerekített peremtípus (11. kép 3; 16. kép 1, 6). A bográcsok peremrészénél, a szemközti oldalon alakították ki a függesztő füleket, melyet két-két, általában ferde irányú, kerek alakú furattal láttak el. A fülrészt az edény belső síkja

⁵² ÍRÁSNÉ 1992. 37. kép 7.

⁵³ ÍRÁSNÉ 1992. 112.

⁵⁴ TAKÁCS 1993a 452. 14. kép.

felé az esetek nagy részében félkörívesen alakították ki, de néhány esetben megfigyeltük, hogy a kiszélesedést csúcsosan képezték ki (17. kép 7; 18. kép 3).

A bográcsok egy részét is, hasonlóan a fazekakhoz, díszítéssel láttak el. Viszonylag gyakori volt, hogy a perem külső oldalát sekély, széles horonnyal díszítések (12. kép 2; 14. kép 8; 15. kép 2–3; 15. kép 5, 8; 17. kép 6). Ugyancsak gyakori volt a közvetlen perem alatti, keskenyebb és mélyebb, vízszintesen bekarcolt vonaldíszítés (14. kép 4–6; 15. kép 2, 5; 17. kép 2–3). A bográcsok egy részének felső részén bekarcolt hullám-, vízszintes vonal (17. kép 8) és körömbecsipkedéses (16. kép 8) díszítés figyelhető meg. Egy-egy esetben fordult elő a hullám- és a kis közőkkel egymást követő vízszintes vonalkötegminta.

A 102. épületben két, valószínűleg egy edényhez tartozó bogrács töredéket találtunk, melyek peremrészén vörös festés maradványa volt (18. kép 3). Az Árpád-korban a vörös festés nemcsak a bográcsokon, hanem a fazekakon is megtalálható, melyek szerepe a kutatók szerint kétféle lehetett. Elképzelhető, hogy csupán díszítés volt, de az is feltételezhető, hogy az edény vízzáró képességének fokozása érdekében kenték az edényekre a vörös festéket.⁵⁵ A bevonat előfordulása viszonylag ritka, de néhány darabot ismerünk többek között Szentes-Szentilona-dombról, terpebejárásból,⁵⁶ Jánosszállás-Katonapartról a 2. gödörből⁵⁷ és Nagymágocs-Szendrei-major, Hűtőtelő helyről is. Ez utóbbi, a 12–13. századra keltezhető lelőhelyen több fazék és bogrács külső oldalán volt látható az összefüggő vörös festés.⁵⁸

Tálak: Mindössze három objektumból kerültek elő táltöredékek: az 54. szabattéri kemence tapasztása alól (18. kép 5), a 78. házból (18. kép 6) és a 102. épületből (18. kép 4). Az említett településobjektumok egy 20 m sugarú felületen, egymás közelében helyezkedtek el. A töredékek alapján két típusú tál különíthető el egymástól. Az 54. és a 78. objektumban kónikus falú, külső oldalukon egyenlő közőkkel, vízszintesen bekarcolt vonalköteggel díszített példányok voltak. A 102. építményből az előző darabokhoz képest egyenes állású peremben végződő és élesebben megtörő kónikus oldalfalú, díszítetlen felületű töredékek kerültek felszínre. A tálak 16 és 23 cm átmérőjű pereme enyhén behúzott és vagy ferdén, vagy vízszintesen levágott volt. Sajnos olyan töredék nem került elő, mely alapján a tálak teljes profilját ismerhetnénk, azonban a 102. objektumból származó töredék nagy hasonlóságot mutat a Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő 39. objektumából előkerült táltöredékkel, melynek teljes profilja ismert.⁵⁹

⁵⁵ PASZTERNÁK 2000. 413.

⁵⁶ PASZTERNÁK 2000. 408.

⁵⁷ BÁLINT 1972. 298.

⁵⁸ BÉRES 1989. 67; További Csongrád megyei edénytöredékeket lásd BÉRES 1989. 12. lbj.

⁵⁹ BENEDEK-PÓPITY 2010. 7. kép 3.

A tálak a kora Árpád-kortól kezdve jelennek meg, használatuk a 10–11. század között általános.⁶⁰ A makói táltöredékek a kiskundorozsmai párhuzam és a díszítésük alapján a 12–13. századra keltezhetőek.

Palack: Egyedül az 54. szabadtéri kemence alsó sütőfelülete alatti cseréprétegben voltak egy finom homokkal soványított edény tölcserésen kiszélesedő, lekerékített peremű, a perem alatt bordával tagolt perem- és nyaktöredékei (18. kép 8). A rövid nyakú, egyetlen bordával tagolt töredékek egy 11 cm peremátmérőjű palackhoz vagy egy, a palack és a fazék közötti átmeneti formájú edényhez tartoztak. Takács Miklós a kistalpai palackokat perem-, nyakkiképzésük és formájuk alapján először három,⁶¹ majd négy típusba sorolta.⁶² A makói töredékek besorolása ebbe a rendszerbe igen nehéz, mert az edény testméretéről, alakjáról semmit sem tudunk, azonban tölcserésen kiszélesedő szája és rövid nyaka alapján a kistalpai 2. típusba tartozhat. Ehhez hasonló palack került elő többek között Győr-Homokgyödrök lelőhelyről is.⁶³ Erre a típusra jellemző a tojásdad test, a csapott váll, a tölcserésen összeszűkülő nyakrész és az alig kihajló perem, mely alatt bordadíszítés fut.⁶⁴ Az ilyen típusú palackok a 10–14. század között egyaránt megtalálhatóak.⁶⁵

Orsógomb, orsókarika

A 49. szögletes alakú gödörből három, a 63. épületből két orsógomb és egy orsókarika került elő. Az orsókarikát homokkal soványított fazék oldaltöredékéből alakították ki (19. kép 6). Az orsógombok a korszakra jellemző, kisméretű, homokkal soványított példányok. Három darab bikónikus (19. kép 1–3), egy végei felé megnyúló, bikónikus (19. kép 4), az ötödik lapított, bikónikus alakú (19. kép 5). Felületükön díszítést nem volt.

Tégla

A feltárt objektumok megközelítőleg 20%-ából kerültek elő kisebb-nagyobb méretű téglatöredékek. A pelyvás soványítású, 4,5–4,7 cm magas, szögletes alakú téglákat narancssárga színűre égették ki, melyek felszíne több esetben másodlagosan kormosra égett. A 61. gödör betöltéséből előkerült téglatöredékek közül egy majdnem épnek mondható. Ennek a magassága 4,5 cm, mérete 13,5 x 15,5 cm volt. A téglák nagyobb része a töredékek alapján téglatestű lehetett.

Téglát már a kora Árpád-kortól kezdve használtak (pl. templom építése, kőfalazatok javítása, téglás temetkezések), de tégláégető kemencét csak a 13. századból ismerünk.⁶⁶

⁶⁰ TAKÁCS 1993a 450.

⁶¹ TAKÁCS 1993b 216–217.

⁶² TAKÁCS 1996. 170–174.

⁶³ TAKÁCS-PASZTERNÁK 2000. 11. kép 6.

⁶⁴ TAKÁCS 1993b 217; TAKÁCS 1996. 172.

⁶⁵ TAKÁCS 1996. 173.

⁶⁶ KELEMEN 2001. 122.

Fémek

A feltárt objektumok közül négyben volt vastárgy. A 35. gödörből hosszúkás, négyzet átmetszetű, négyszögletes fejű, kovácsolt vasszög (19. kép 7), a 47. házból egy hosszúkás, négyzetes átmetszetű, hegye felé elvékonyodó, kerek fejű, kovácsolt vasszög (19. kép 8), az 50. házból egy amorf alakú, ismeretlen rendeltetésű vastárgy került elő.

Az 50. és a 102. épület betöltéséből egy-egy vaskés került felszínre. Az 50. házban egy erősen korrodálódott, egyélű, egyenes hátú vaskés töredékét (19. kép 10), a 102. épületben egy ugyancsak egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású vaskés hiányos penge- és nyélnyúlványának töredékét bontottuk ki (19. kép 9).

A fémdetektoros vizsgálat és a gépi nyesés során, szórványként egy erősen korrodálódott, rossz megtartású, középrészén megvastagodó, meghajlított vastöredék, egy korong alakú, erősen töredékes, vékony vaslemez és egy közepén meghajlított bronzhuzal került felszínre. Ezeknek a tárgyaknak a telephez tartozása erősen kérdéses.

Kövek

Összesen 9 objektumból került elő kő, melyek nagy részén megmunkálásra utaló nyomot nem találtunk. A terméskő töredékek mellett négy objektumban (58., 69., 77., 78. obj.) riolitból, homokkőből vagy bazaltból készített őrlőkő töredékek voltak. Ezek egyike sem volt ép darab, de középső részükön a furat helyét meg lehetett figyelni, illetve felületükön jól látszódtak a megmunkálás nyomai. A 77. házban, a ház belső sarkánál kibontott kemence boltívét téglá- és 8 őrlőkőtöredékből (bazalt és homokkő) építették fel.

A település szerkezete

A bemutatott településrészlet keresztmetszetet ad egy Árpád-kori faluról s annak változásairól. A feltárás keretei miatt nem volt lehetőségünk a lelőhelyet teljes egészében feltárni, az azonban a szuperpozíciók alapján jól látható, hogy az Árpád-korban legalább két fázisban is lakott volt a terület. Megfigyeléseink alapján az egyes megtelepedési időszakok több évtizeden keresztül tarthattak, melyre a házak ágasfás-szelemenés tetőszerkezetének folyamatos megújításai utalnak, illetve az a tény, hogy három házban annak külső oldalfalához épített kemencék beomlása után újakat építettek az épület belső sarkába.

Az Árpád-kori település legkorábbi fázisához a későbbi ráadások alapján különféle méretű árkok tartozhattak (29., 30., 52., 53., 59., 64., 68., 71. obj.). Ezek a különböző területeket egymástól elhatároló, minden valószínűség szerint az állattartó életmódra utaló objektumok a feltárt terület ÉNy-i és K-i részén helyezkedtek el. A korai periódusra keltezhető árkok betöltéséből kizárólag bográcshoz tartozó kerámiatöredékek kerültek elő, melyek anyagát durva szemcsés homokkal soványították. A bográcok az edény külső síkja felé szélesedő, szögletes átmetszetű pere-

műek közé sorolhatók. A település legkorábbi épületei a 78. lakóház és a 102. épület lehetett, ezek azonban az előkerült leletanyagok alapján azzal az 54. szabadtéri kemencével azonos korúak, melyet a legkorábbi települési fázishoz sorolható kerítő árokra (53., 61. obj.) ástak.

A következő időszakra keltezhető objektumok gerincét az ÉNy–DK-i irányú, 72 m hosszú tengely mentén feltárt, félig földbe mélyített házak alkották. A három ház (42., 47., 78. obj.) mindegyikében a lakógödör É-i vagy ÉK-i sarkánál található az épített kemence. A házsortól K-re további két lakóépület is előkerült (50., 77. obj.), melyek kemencéjét épp az ellenkező oldalon, a ház DK-i sarkánál bontottuk ki. Az említett három ház leletanyagával hasonló kerámiatöredékeket az 54. szabadtéri kemencében (a legalsó sütőfelület alatti rétegben) és a 96. gödörben találtunk. A felsorolt objektumok némelyikében táltöredékek, belső oldalán díszített peremű fazék- és vörös festésű bogrács-töredékek láttak napvilágot. A ritka edénytöredékek mellett szokványos bogrács- és fazékhoz tartozó darabokat is találtunk. Ezek az edénytípusok a peremük kiképzésben és a díszítésükben megegyeztek a többi, eddig nem említett objektum leletanyagával.

Összefoglalás

A Makó határában található településrészleten a különböző alakú és méretű gödrök mellett hét félig földbe mélyített építmény, négy szabadban álló kemence és számos, különböző funkciójú árok került elő. Több esetben sikerült megfigyelni a lakóépületek szerkezetét, illetve bebizonyítani azt a tényt, hogy a házakat hosszabb ideig használták, melyre a régi cölöplyukak mellé ásott, javításokra vagy átalakításokra utaló cölöphelyek, illetve a házak belső terében kialakított másodlagosan épített kemencék is mutatnak. A lakóépületek mellett két, valószínűleg gazdasági épület is bemutatásra került, melyek közös jellemzője a kemence vagy tüzelőhely hiánya. Az állattartással összefüggő árkok, karámok mellett egy nagyobb méretű, talán istállóként használt, alig földbe mélyített objektum is előkerült.

A bemutatott lelőhely leletanyagának nagy része nem tér el az Árpád-kori települések leleteitől, azonban több olyan edénytípus és díszítési elem is feltűnt, melyek jelentőssé teszik ezt a településrészletet. Az edénytípusok között a kónikus falú tál-, palack- és a bordás nyakú edényre emlékeztető töredékeket, a díszítési formák között pedig a fazekak belső peremrészének bekarcolt hullámvonal díszítését és a bográcsok vörös festését emelhetjük ki.

A településrészlet a fazekak és a bográcsok külső felületén megfigyelt díszítési formák alapján a 11–12. századra keltezhető, ami átnyúlhatott a 13. századra is. Ezen belül pontosabb kronológiai megfigyeléseket nehéz tenni, mert egyes díszítési módok és edénytípusok hosszabb időszakon keresztül is megmaradtak. Néhány edénytípus (bordás nyakú edény, zömök testű fazekak) és díszítés (vállon egymást keresztező, bekarcolt hullámvonal, illetve peremének belső oldalán levő hullámvon-

nal díszítésű fazéktöredékek és a peremrész alatti bekarcolt hullámvonalköteggel díszített edények) keltezhető a 11–12. századra.

A feltárt objektumok tanulsága szerint a lelőhely hosszabb ideig lakott volt, mely a lelőhely kedvező domborzati és természetföldrajzi elhelyezkedésének köszönhető. Valószínűleg az egykori Száraz-ér mentén több kisebb-nagyobb, néhány házból és a hozzájuk tartozó egyéb objektumokból álló, laza szerkezetű falvak álltak.

IRODALOM

ANDÓ 1993

Andó Mihály: Makó és környéke természeti földrajza. In: Blazovich László (szerk.): Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája. 4. Makó, 1993. 87–117.

BÁLINT 1972

Bálint Csanád: A kutya a X–XII. századi magyar hitvilágban. – Le rôle du chien dans les croyances religieuses chez les Hongrois du Xe–XIIe siècles. MFMÉ, 1971/1. (1972) 295–315.

BÁLINT 2003a

Bálint Mariann: Cölöpszerkezetes faház a Kiszombor-Nagyszentmiklósi úti Árpád-kori településen. – Ein Holzhaus mit Pfostenkonstruktion in der arpa-denzeitlichen Siedlung von Kiszombor-Nagyszentmiklós-Straße. StudArch, IX. (2003) 333–340.

BÁLINT 2003b

Bálint Mariann: Kora Árpád-kori objektumok a 26/78. lelőhely 1998. évi feltárásán. – Early Árpád Age archaeological objects excavated at site 26/78 in 1998. In: Szalontai Csaba (szerk.): Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. – On the Road! Museum research along the intended route of the M5 motorway. Szeged, 2003. 107–116.

BALOGH 2009

Balogh Csilla: Telepek és temetők Makó, Igási járandó I. lelőhelyen. In: Balogh Csilla (szerk.): Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autótút és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szeged, 2009. 30–333.

BENCZE 1999

Bencze Zoltán: Beszámoló a Rákospalota-Újmajor területén 1995–1997 között folytatott régészeti feltárások középkori eredményeiről. – Bericht über die mittelalterlichen Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen durchgeführt 1995–1997 auf dem Gebiet Rákospalota-Újmajor. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós (szerk.): Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója. – Ausgrabung und Rekonstruktion eines Grubenhauses aus der Árpádenzeit. Monumenta Historica Budapestinensia, X. (1999) 9–72.

BENDA–HABLE 2006

Benda Judit – Hable Tibor: Budapest, II. Medve utca 25–29. RKM, 2005. (2006) 194–195.

BENEDEK–PÓPITY 2010

Benedek András – Pópity Dániel: Árpád-kori településrészlet Kiskundorozsma-Daruhalom dűlőben. – Siedlungsfragment der Arpadenzeit in Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. In: Lőrinczy Gábor (szerk.): Pusztaszertől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán. Szeged, 2010. 231–260.

BÉRES 1989

Béres Mária: Beszámoló a Nagymágocs-Szendrei-major-Hűtőtő területén végzett leletmentésről. – Bericht über die Ausgrabungen auf dem Gebiet von Nagymágocs, Szendrei-Meierhof-Hűtőtő. MFMÉ, 1988/1. (1989) 59–73.

BÓNA 1973

Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. – Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11.–13. Jh.) in Dunaújváros. Fontes ArchHung, Budapest, 1973.

DANI 2003

Dani János: Hosszúpályi, Homokbánya. RKM, 2002. (2003) 218–219.

ECSEDY 2006

Ecsedy István: Cegléd, Fertály-földek. RKM, 2005. (2006) 218.

FARKAS 2005

Farkas Zsuzsanna: Salgótarján, Márkházapuszta II. RKM, 2004. (2005) 272.

GALLINA–MOLNÁR 2003

Gallina Zsolt – Molnár István: Az intenzív állattartás feltételezett nyomai egy Árpád-kori településen. – Die angenommenen Spuren der intensiven Tierhaltung in einer arpadenzeitlichen Siedlung. StudArch, IX. (2003) 341–351.

GULYÁS 2007

Gulyás Gyöngyi: Egy elpusztult falu Cegléd határában (Pest M.). In: Ritoók Ágnes – Garam Éva (szerk.): A tatárjárás (1241–42). Budapest, 2007. 52–53.

GYÖRFFY 1987

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1987.

HORVÁTH 2009

Horváth M. Attila: Szigetszentmiklós, Üdülősor. RKM, 2008. (2009) 291–292.

ÍRÁSNÉ 1992

Írásné Melis Katalin: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában. – Kerekegyháza village médiéval à la limite de Budapest. In.: Havassy Péter – Selmeczi László (szerk.): Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. II. BTM Műhely, 6. (1992) 71–176.

KELEMEN 2001

Kelemen Éva: A téglakészítés régi mestersége. – Das alte Handwerk des Ziegeln. Tiscum, 12. (2001) 221–227.

KOVALOVSZKI 1975

Kovalovszki Júlia: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. 1962–1974. – Предварительный отчет о раскопках селища эпохи Арпадов в д. Добоз за 1962–1974 гг. – Vorbericht über die Ausgrabung des árpádenzeitlichen Dorfes Doboz. 1962–1974. ArchÉrt, 102. (1975) 204–223.

KOVALOVSZKI 2001

Kovalovszki Júlia: Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. – Häuser aus der Arpedenzeit im Burggarten von Visegrad. – Dwelling houses from the Arpadian age in the Palace Garden in Visegrád. In: Cseri Miklós – Tárnoki Judit (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szolnok, 2001. 81–98.

MAJERIK-LARSSON 2009

Majerik Vera – Larsson, Niclas: Dunaszentgyörgy, M6 TO-23. lelőhely. RKM, 2008. (2009) 187.

MÉRI 1962

Méri István: Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. – Angaben zur Siedlungsform der arpedenzeitlichen ungarischen Dörfer. – Данные к вопросу об устройстве венгерских деревень эпохи Арпадов. ArchÉrt, 89. (1962) 211–219.

MESTERHÁZY 1983

Mesterházy Károly: Településásatás Veresegyház-Ivacson. – Siedlungsausgrabung in Veresegyház-Ivacs. ComArchHung, 1983. 133–162.

MÜLLER 1972

Müller Róbert: Adatok a Nyugat-Dunántúl középkori népi építkezéséhez. – Angaben zur mittelalterlichen Volksarchitektur West-Transdanubiens. VMMK, 11. (1972) 195–212.

ORHA 2010

Orha Zoltán: Szekszárd – Tószegi-dűlő Árpád-kori teleprészlete. – Siedlungsplatz der Szekszárd-Tószeg-Flur aus der Arpadenzeit. WMMÉ, 32. (2010) 303–355.

PASZTERNÁK 2000

Paszternák István: Árpád-kori falu és temető Szentes-Szentilona-dombon. – Ein arpadenzeitliches Dorf und sein Gräberfeld in Szentes, Szentilona-Hügel. StudArch, VI. (2000) 403–428.

PINTÉR 2000

Pintér László: Árpád-kori lakóházak Szajol-Tenyőhalom lelőhelyről. In: Sári Zsolt (szerk.): „A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője” Ezer év a Tisza mentén. – „The Tisza Valley: the Cradle of Our Race” A Millennium in the Tisza Region. Szolnok, 2000. 103–111.

RÁCZ 2005

Rác Tibor: Vecsés, 67. számú lelőhely. RKM, 2004. (2005) 302–303.

RÁCZ–TARI 2005

Rác Tibor – Tari Edit: Üllő 2. számú lelőhely. RKM, 2004. (2005) 298.

SABJÁN 1999

Sabján Tibor: A veremház rekonstrukciója. – Die Rekonstruktion des Grubenhauses. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós (szerk.): Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója. – Ausgrabung und Rekonstruktion eines Grubenhauses aus der Árpádenzeit. Monumenta Historica Budapestinensia, X. (1999) 132–176.

SIMONYI 2003

Simonyi Erika: Beszámoló az M0. autópálya Gyál 3. és a Gyál 10. lelőhelyén feltárt Árpád-kori lakóházakról. – Account on the Arpadian Age dwelling houses explored in Gyál 3 and Gyál 10 along Motorway M0. BMMK, 24–25. (2003) 353–374.

SÓSKUTI 2009

Sóskuti Kornél: Árpád-kori településrészlet Makó, Igási út II. lelőhelyen. In: Balogh Csilla (szerk.): Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szeged, 2009. 44.

SZABÓ 1975

Szabó János Győző: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. – Поселение и могильник эпохи Арпадов в окрестностях деревни Шаруд. II. Atria, XIII. (1975) 19–68.

SZALONTAI 2002

Szalontai Csaba: Régészeti lelőhelyek a tervezett M43 autópálya nyomvonalán II. Szeged, 2002.

TAKÁCS 1993a

Takács Miklós: A kisalföldi, Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére). HOMÉ, XXX–XXXI/2. (1993) 447–479.

TAKÁCS 1993b

Takács Miklós: Árpád-kori településrészlet Kajárpárc-Pokolfadombon. – Arpadenzeitlicher Siedlungsteil von Kajárpárc-Pokoldomb. ComArchHung, 1993. 201–228.

TAKÁCS 1996

Takács, Miklós: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. ActaArchHung, 48. (1996) 135–195.

TAKÁCS 2001

Takács Miklós: Az Árpád-kori köznépi lakóházak kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. – Erforschung des Wohnhauses des gemeinen Volkes zur Arpadenzeit; im Mittelpunkt die Forschung der 1990er Jahre. – Research of the Dwelling House of Common Folk in the Arpadian Age Focusing on

the 1990s. In: Cseri Miklós – Tárnoki Judit (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szolnok, 2001. 7–54.

TAKÁCS–PASZTERNÁK 2000

Takács Miklós – Paszternák István: A Győr-homokgödröki 10–11. századi temetőrészletek és középkori település. – Fragments of Cemeteries From the 10–11th Centuries and Medieval Settlement at Győr-Homokgödrök. In: Petercsák Tivadar – Váradi Adél (szerk.): A népvándorláskor kutatóinak kilencedik konferenciája. HMRK, 2. 2000. 253–309.

VÁLYI 2003

Vályi Katalin: Kortalan körök és négyzetek. Pásztorépitmények a Duna–Tisza közén. – Ageless Circles and Squares. Herdsmen's Structures in Duna–Tisza köze. In: Szalontai Csaba (szerk.): Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. – On the Road! Museum Research Along the Intended Route of the M5 Motorway. Szeged, 2003. 29–45.

VIDA 1999

Vida, Tivadar: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh). Varia ArchHung, VIII. (1999)

WOLF 2006

Wolf Mária: Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez. – Data on Pottery Workmanship of Hungarians in the 10th Century. In: Holló Szilvia – Szulovszky János (szerk.): Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. – Thousands of the Pottery in the Carpathian Basin. Budapest–Veszprém, 2006. 47–58.

**Portion of an Árpád-era settlement in Igás street site, Makó
(Motorway M43, site 23)**

– Gyöngyi Gulyás –

Resume

In the Szeged-Makó section of motorway M43 and prior to the attached works of the road bypassing Makó, from 2008 to 2009, archaeological excavations in 31 sites, from 2008 to 2009, were carried out by the Móra Ferenc Museum in Szeged. Site 23 is located on a high bank of NE-SW direction, at the junction with Igási street, of the public road and the railway line connecting Hódmezővásárhely to Makó.

In the settlement portion located in the outskirts of Makó, besides some pits of various form and size, seven semi-subterranean structures, four outdoor furnaces and a number of ditches with different functions, were found. In several cases, the

residence structures could be observed, and the fact could be proven that the houses had been used for longer periods. This is enhanced by the ancient pile sites dug next to the old postholes referring to repairs and modifications as well as by the alternative furnaces built in the house interiors. Next to the two residential buildings, probable farm buildings have also been shown, their common characteristics being a lack of furnaces or fireplaces. In addition to the ditches and the corrals related to animal keeping, a semi-subterranean object, perhaps used as a stable, of bigger size, was also found.

A majority of the exhibited material does not differ from the findings of the Árpád-era settlements. However, several types of pots and decorative elements have been noticed, which make this settlement portion significant. Of the vessel types, the fragments of bowls and bottles with conical walls as well as those resembling ribbed neck jars, can be highlighted. Of the decoration forms, the incised wavy line ornament of the inner portion of the pots and the red painting of the cauldrons can be emphasized.

The settlement portion, based on the ornamental forms observed on the external surface of the pots and cauldrons may be dated back to the 11th or the 12th century, or perhaps the 13th century. In particular, more precise chronological observations are difficult to make because some vessel decoration patterns and types remained in place for a prolonged period. Some container types (ribbed neck jars, squat-bodied pots) and decoration forms (on-shoulder intersecting, incised wavy line or pot fragments with a wavy line at the edge of their inner side and pots decorated with incised heaps of wavy line below the flange) may date back to the 11th or the 12th century.

The objects found show that, owing to its favorable configuration of the terrain and geographical location, the site had been inhabited for longer periods. Probably, along the one-time Száraz-ér (Dry Brooklet), there used to stand some small or bigger villages, of a loose structure, consisting of a couple of houses and their adjacent edifices.

Gulyás Gyöngyi

Ásatárs Kft.

6000 Kecskemét, Futár u. 12.

E-mail: gulyasgyongyi@freemail.hu

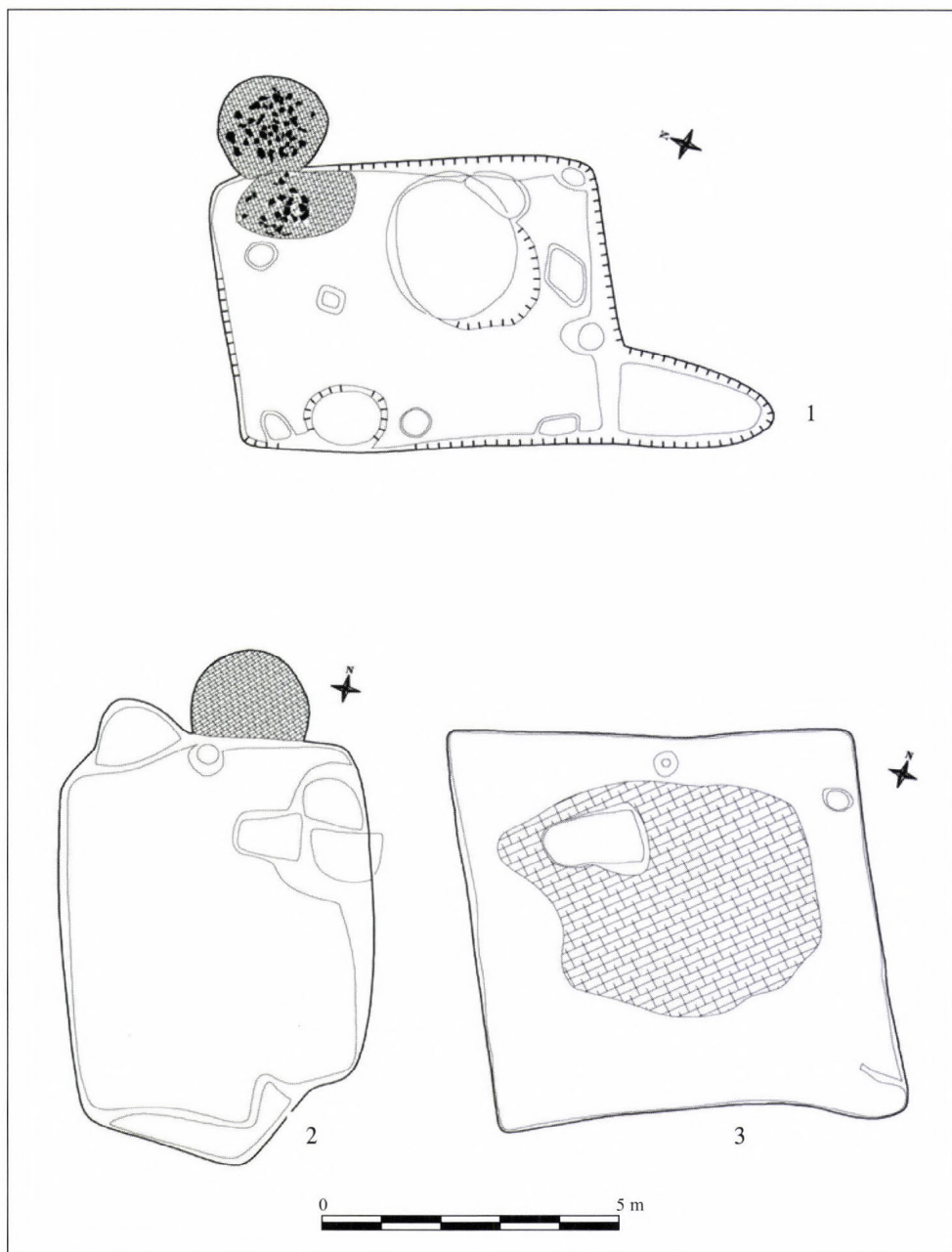

1. kép.

1. A lelőhely földrajzi elhelyezkedése;
2. A lelőhely elhelyezkedése az 1. katonai felmérés (1783–1786) térképén

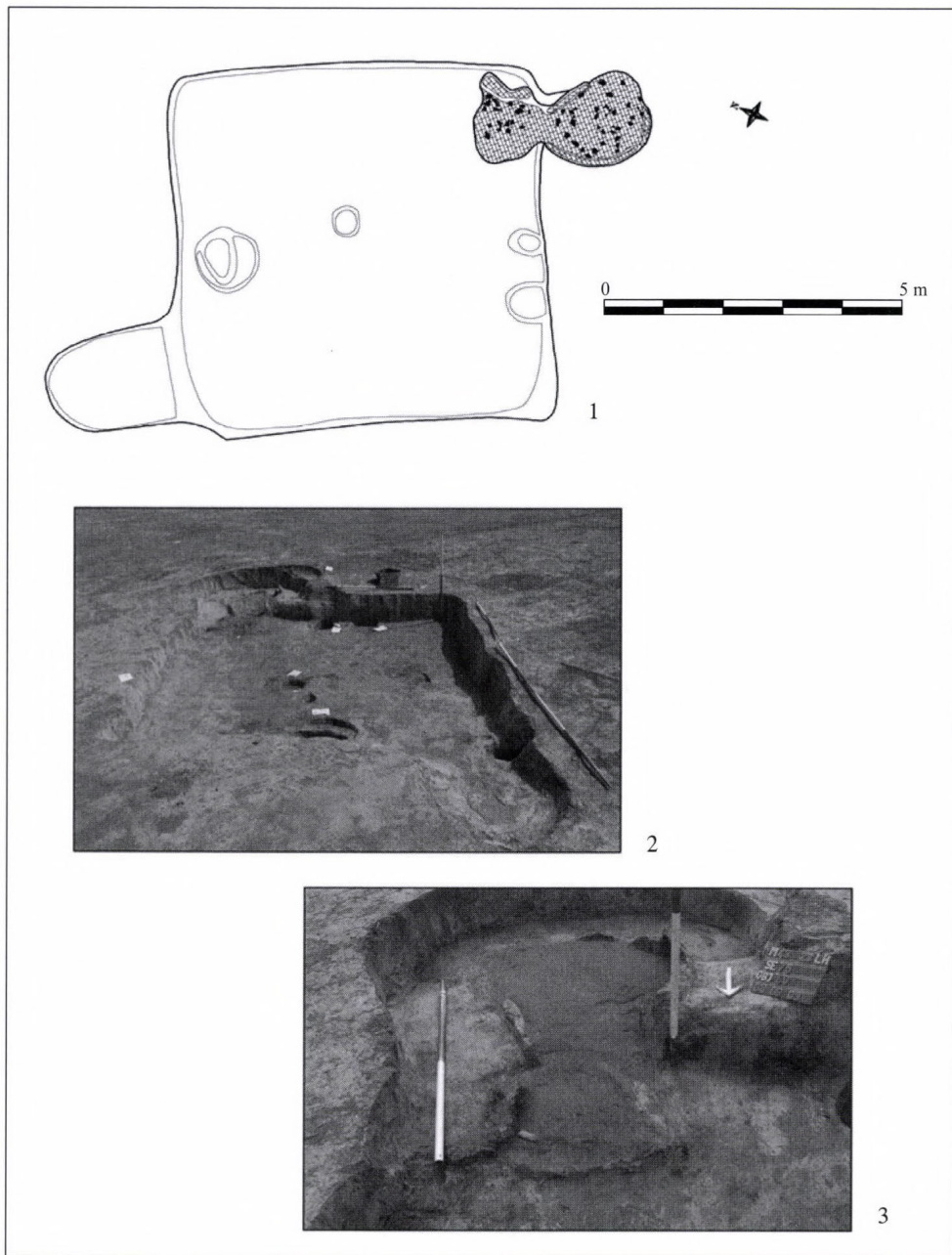

2. kép. Az ásatás felszínrajza

3. kép.

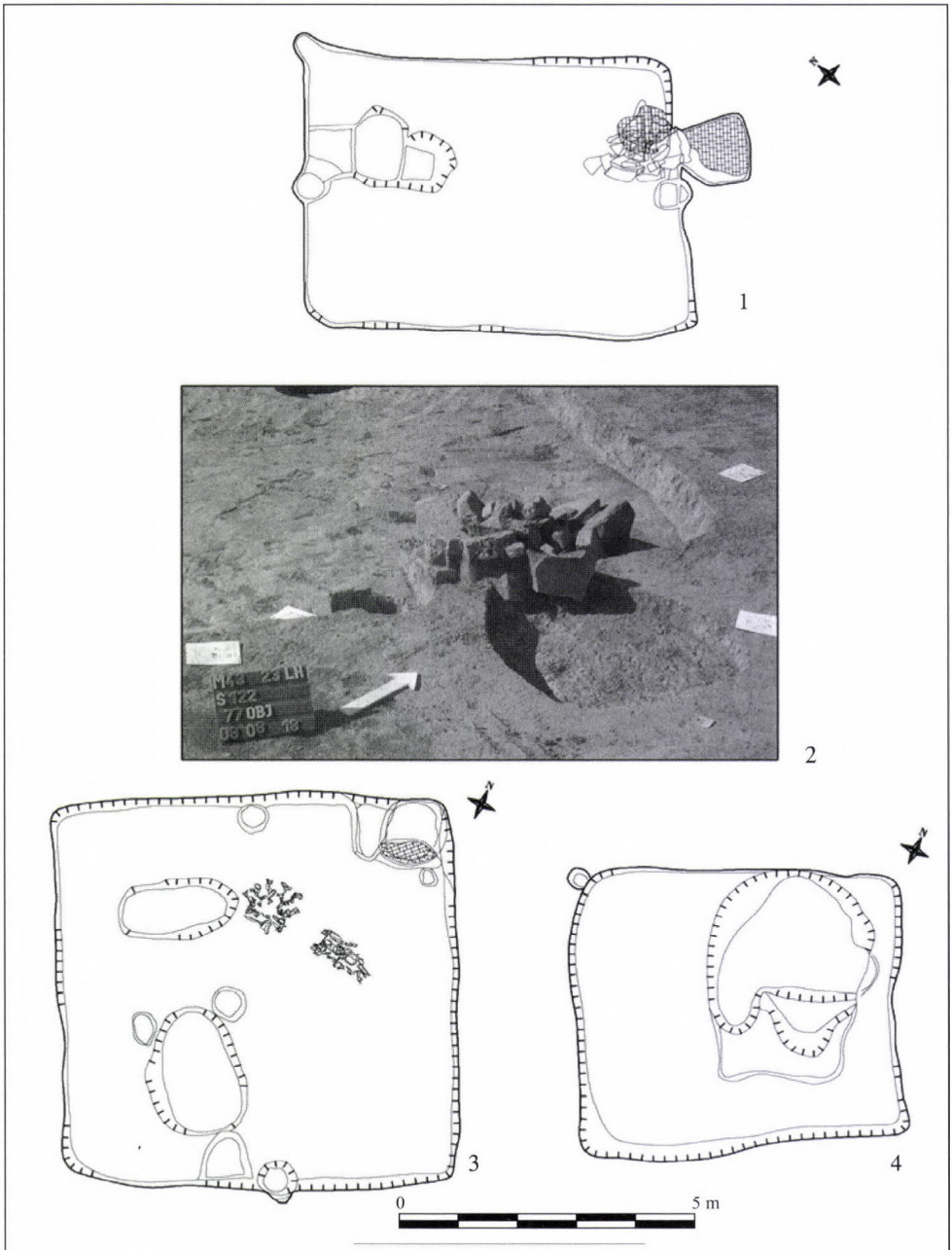
1. A 42. objektum felszínrajza; 2. a 47. objektum felszínrajza;
3. a 63. objektum felszínrajza

4. kép.

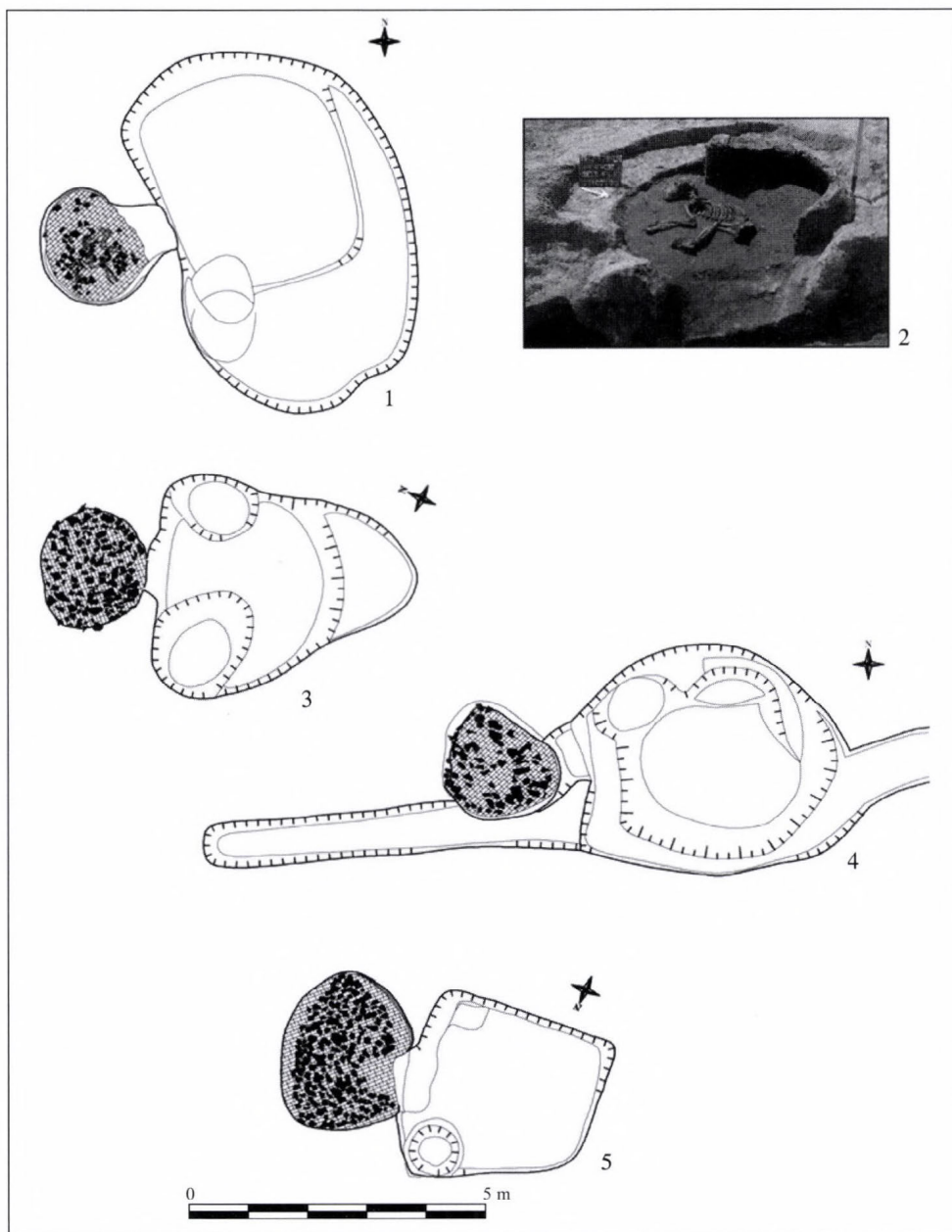
1-2. Az 50. objektum felszínrajza és fotója;

3. az 50. objektum kemencéi

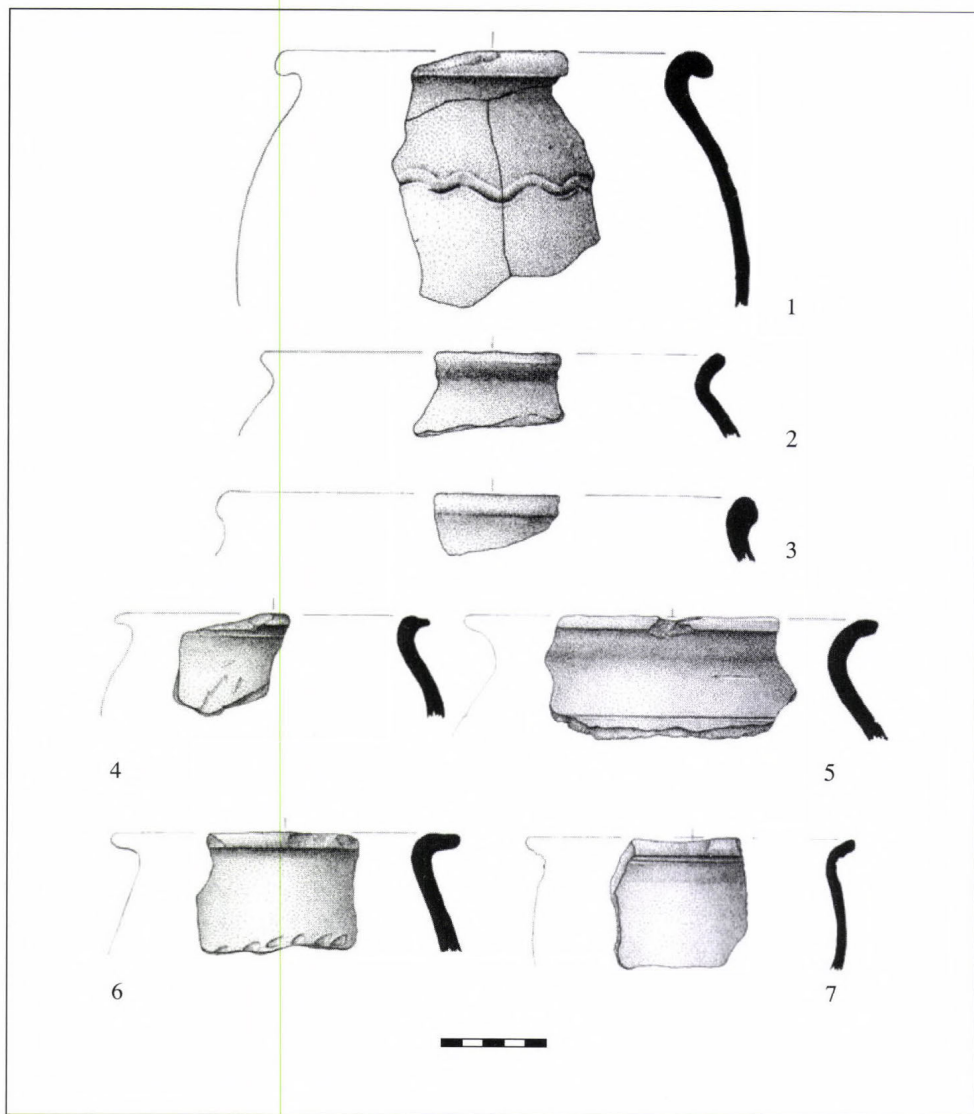
5. kép.

1. A 77. objektum felszínrajza; 2. a 77. objektum kemencéi;
3. a 78. objektum felszínrajza; 4. a 102. objektum felszínrajza

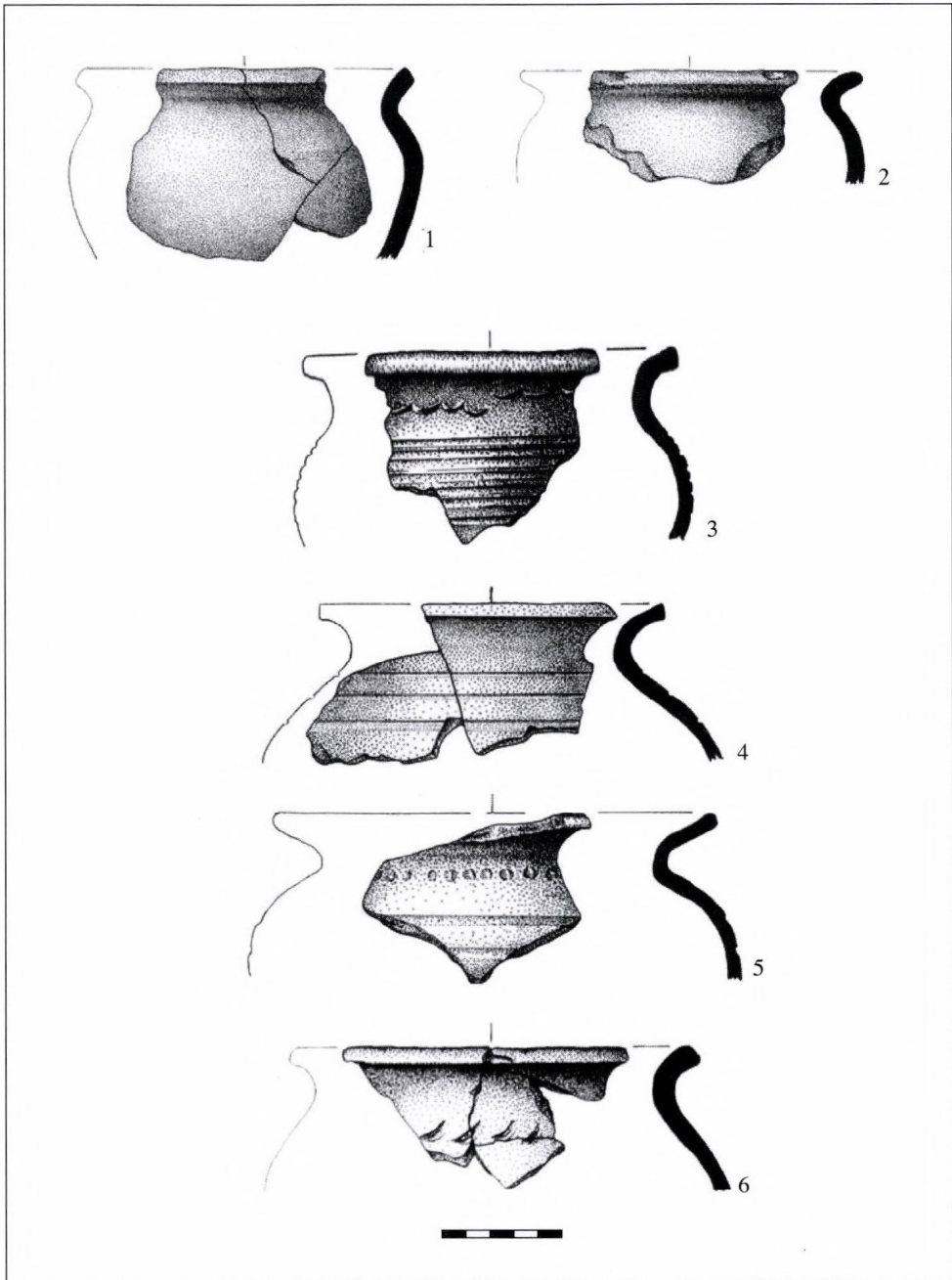

6. kép.

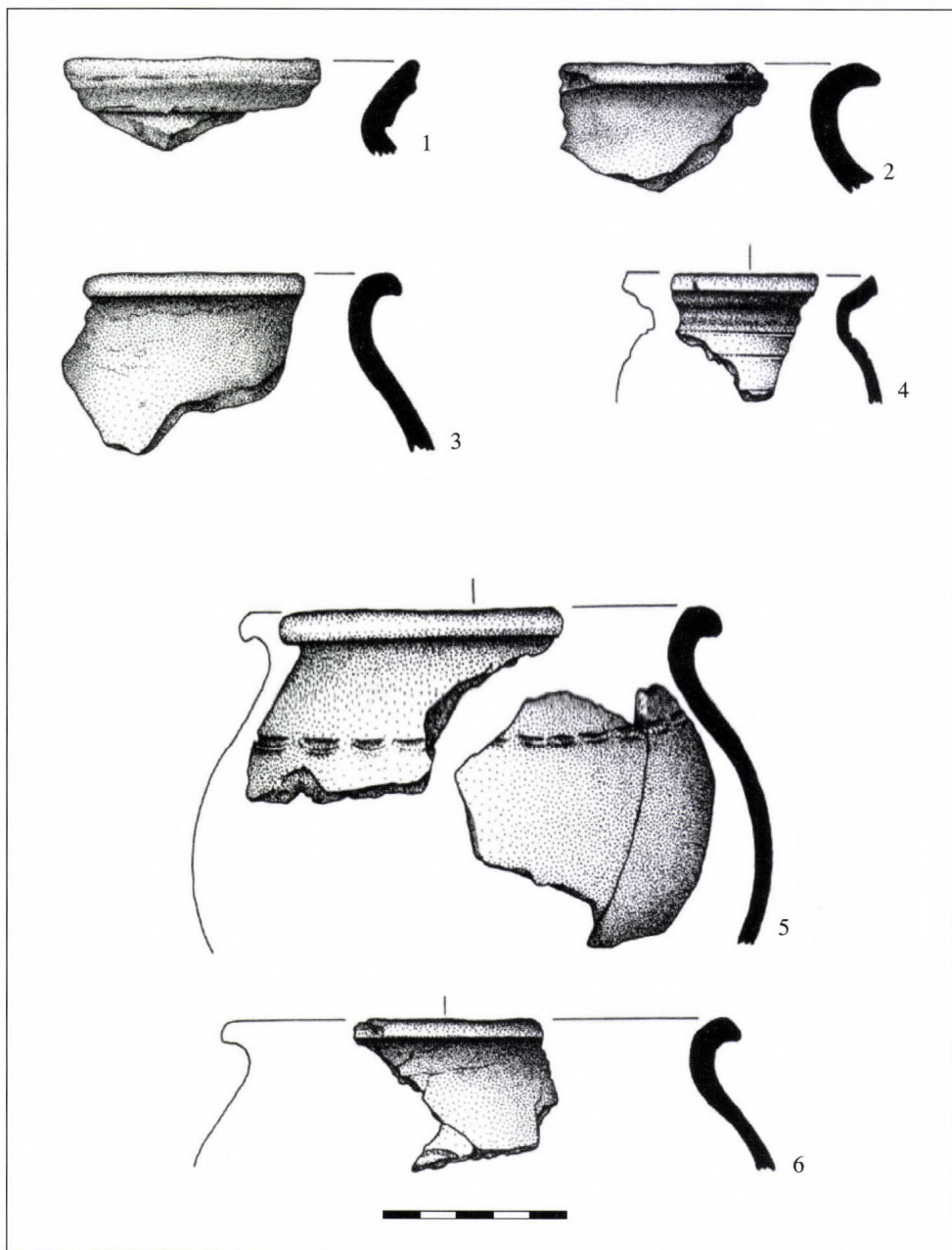
1. A 7. és a 8. objektum felszínrajza; 2. a 8. kemence sütőfelületén kibontott kutya-
váz; 3. a 28. objektum felszínrajza; 4. az 54. objektum felszínrajza; 5. a 82. objektum
felszínrajza

7. kép. Fazéktöredékek a lelőhelyről.
1-2. A 31. objektum; 3. a 13. objektum; 4. a 39. objektum;
5-7. a 42. objektum

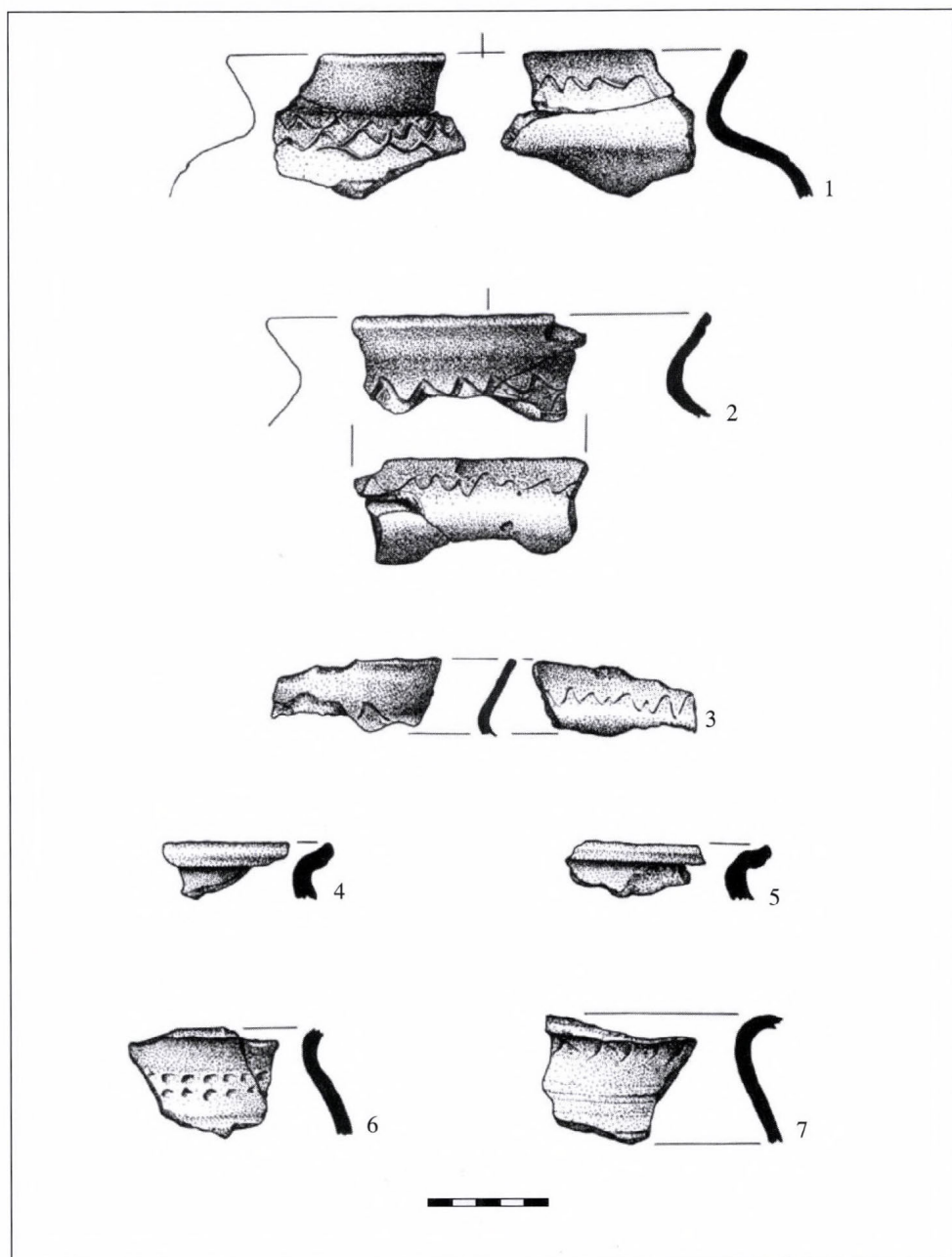

8. kép. Fazéktöredékek a lelőhelyről.
1-2. A 42. objektum; 3-5. az 54. objektum; 6. a 66. objektum

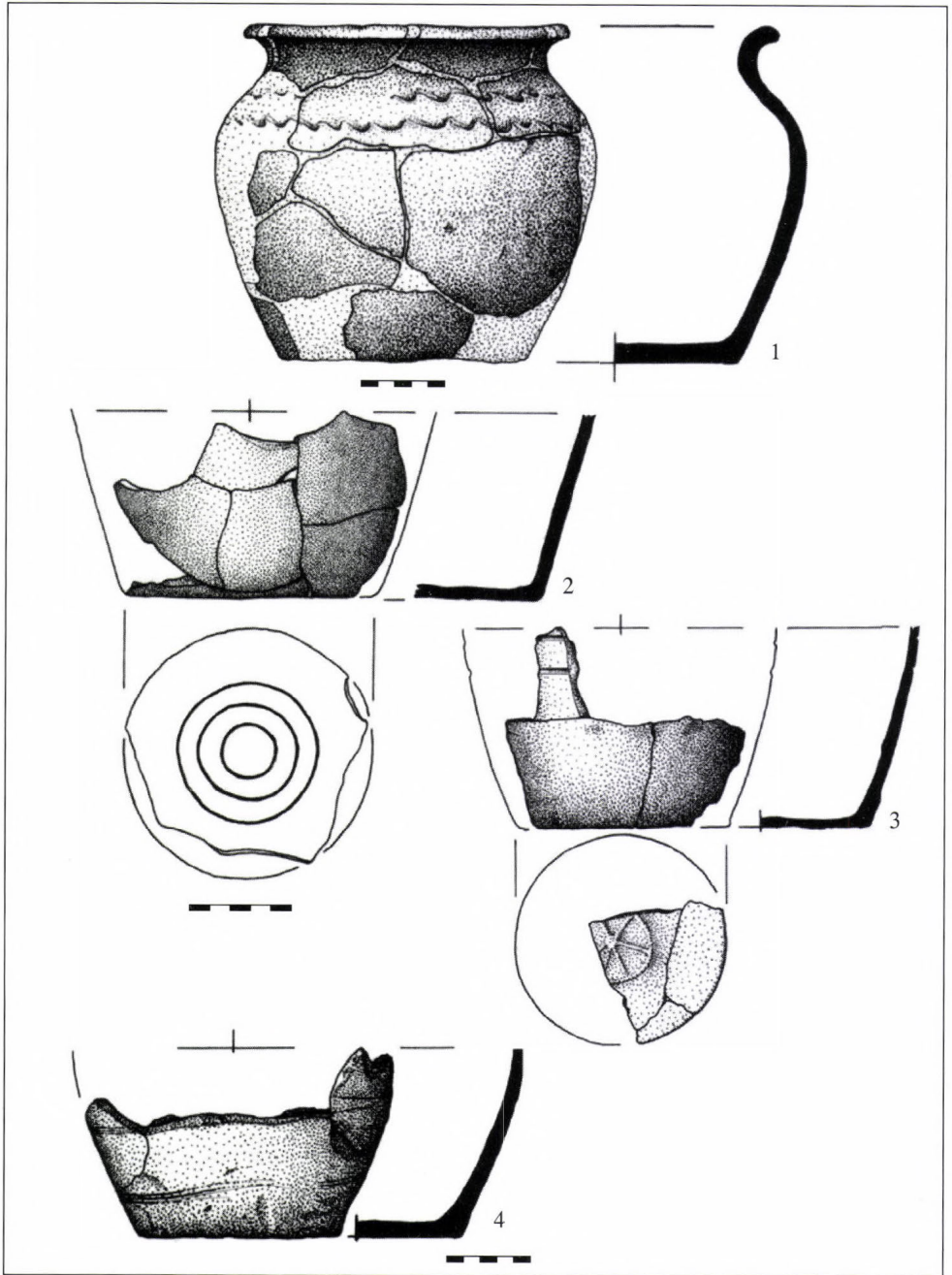
9. kép. Fazéktörödékek a lelőhelyről.

1-2. Az 50. objektum; 3. a 47. objektum; 4. a 95. objektum; 5. a 102. objektum;
6. a 85. objektum

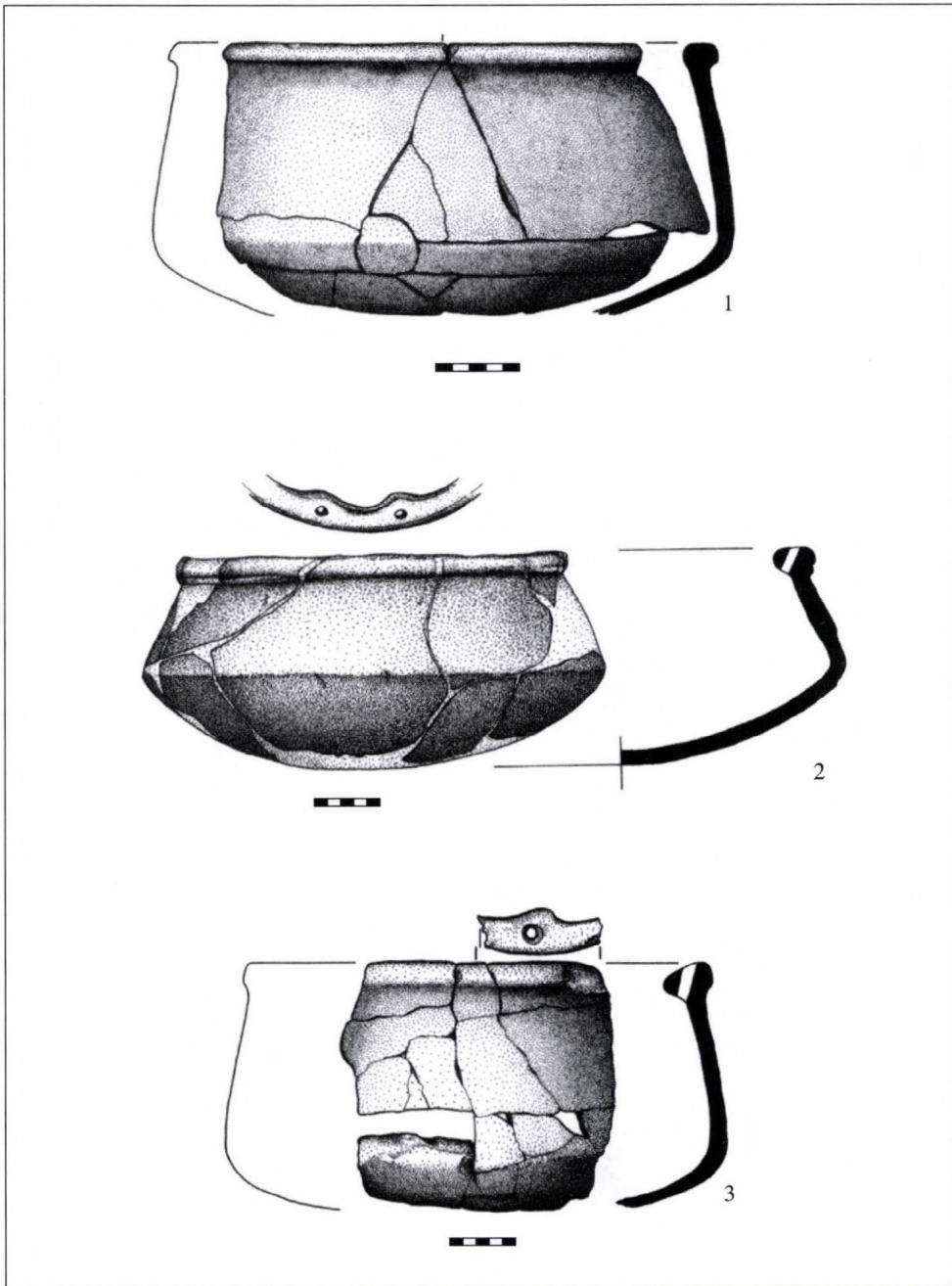

10. kép. Fazéktöredékek a lelőhelyről.

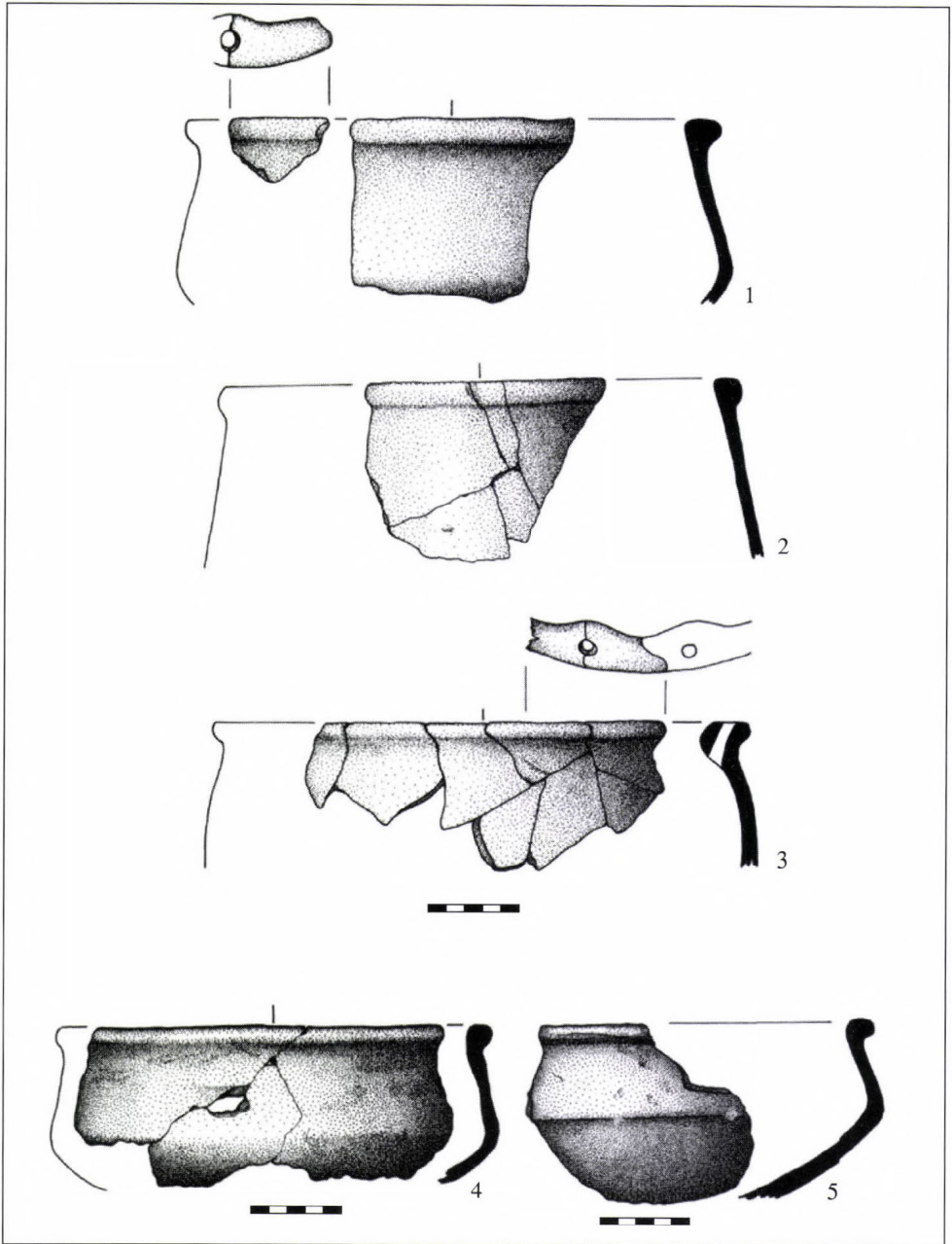
1-2. A 96. objektum; 3. a 102. objektum; 4-5. a 82. objektum; 6. az 54. objektum;
7. a 96. objektum

11. kép. Fazéktöredékek a lelőhelyről.
1. Szórvány; 2. az 51. objektum; 3-4. a 63. objektum

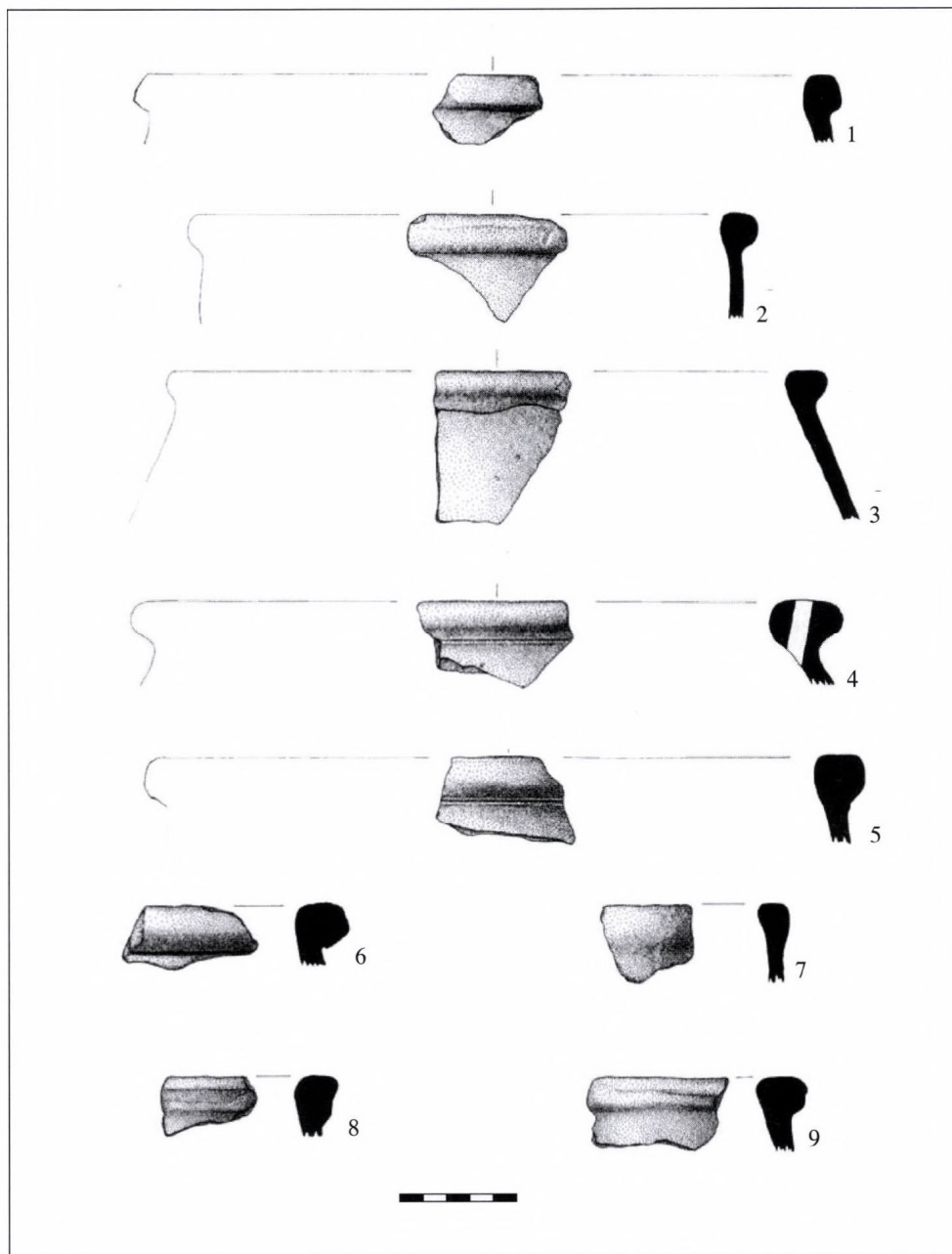

12. kép. Cserépbogrács-töredékek a lelőhelyről.
1. A 42. objektum; 2. a 102. objektum; 3. a 77. objektum

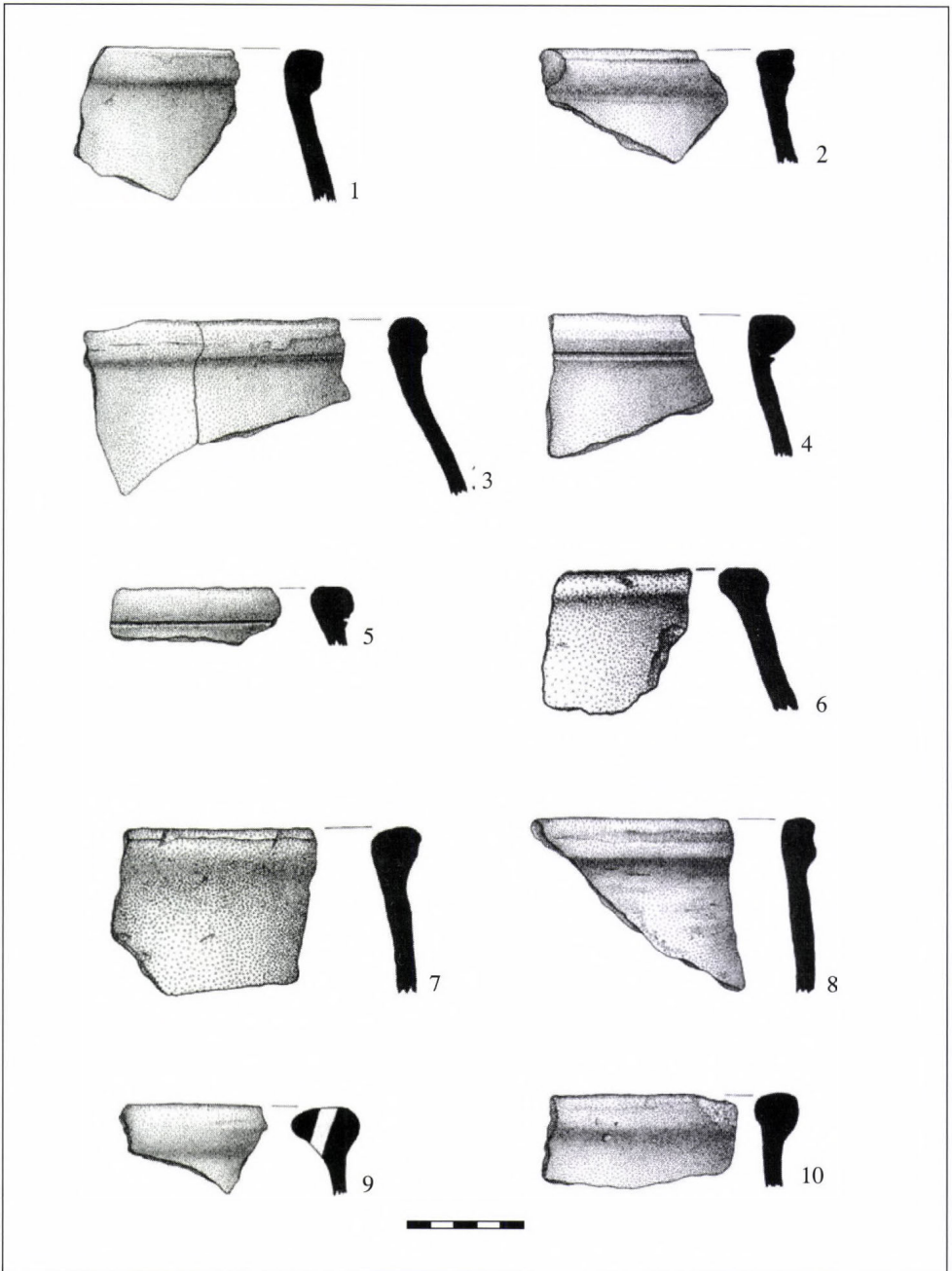
13. kép. Cserépbogrács-töredékek a lelőhelyről.

1. A 7. objektum; 2. a 13. objektum; 3. a 28. objektum; 4. a 102. objektum;
5. az 50. objektum

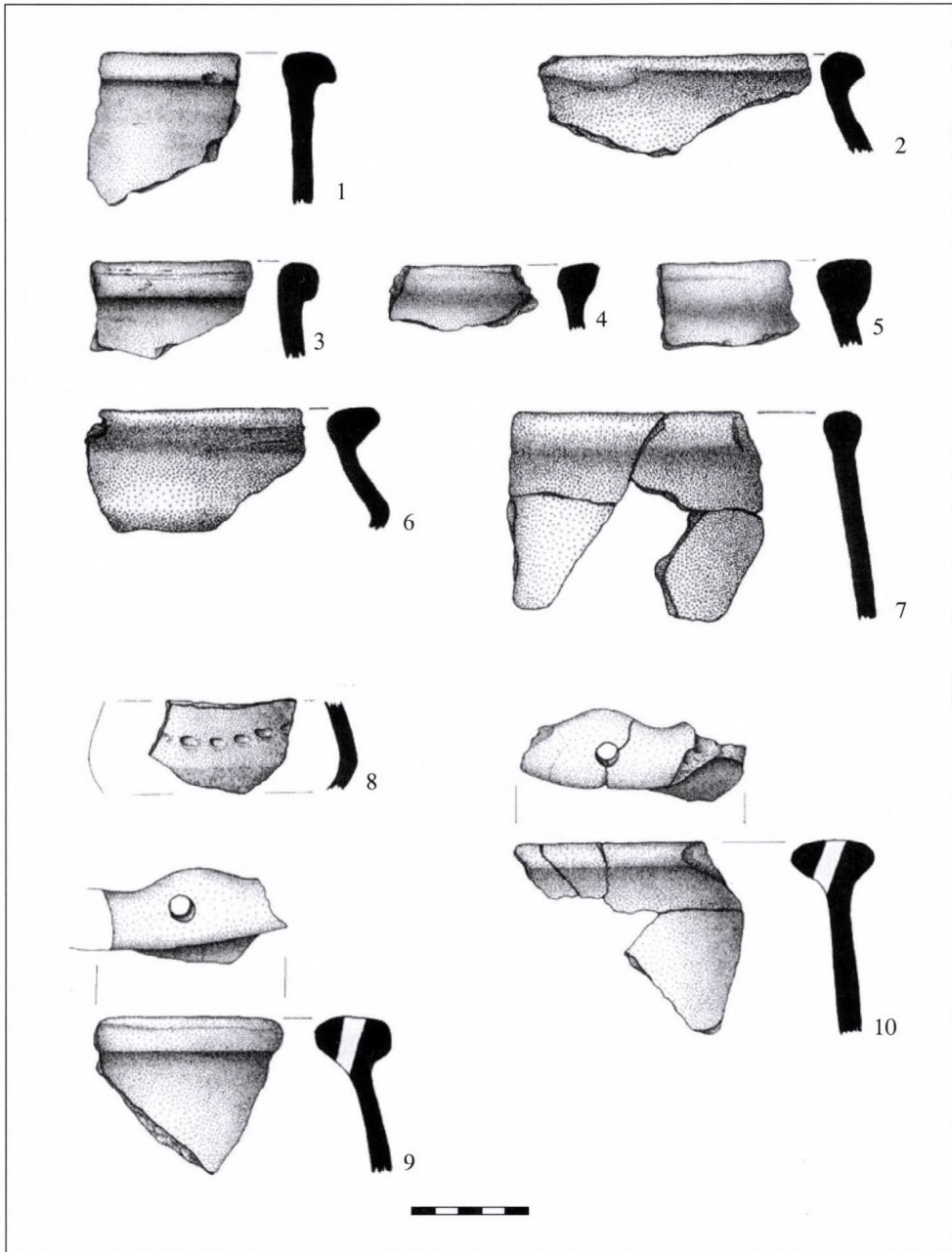
14. kép. Cserépbogrács-töredékek a lelőhelyről.

1. A 15. objektum; 2-3. a 28. objektum; 4-5. a 31. objektum; 6-7. a 15. objektum;
8-9. a 35. objektum

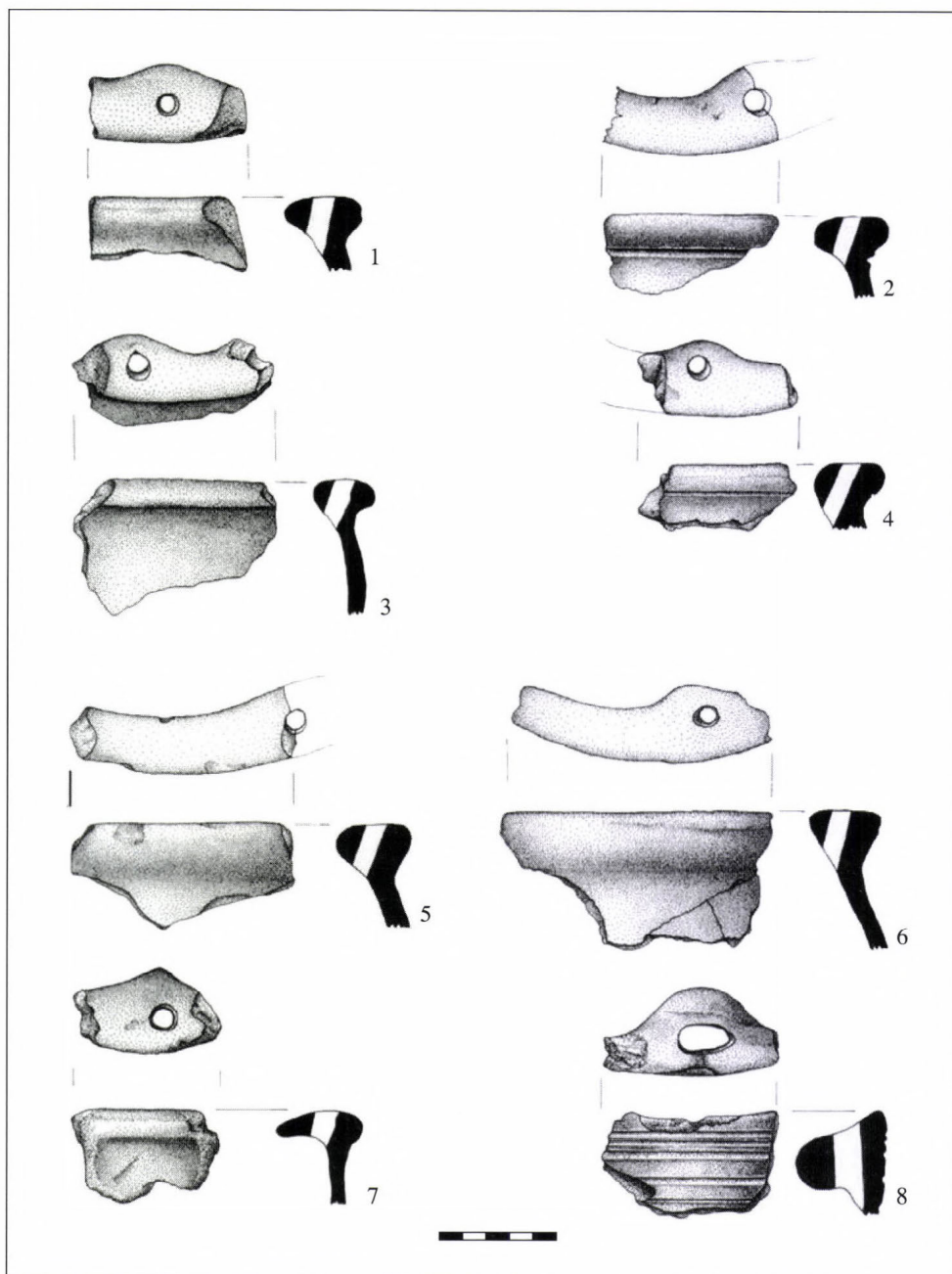
15. kép. Cserépbogrács-töredékek a lelőhelyről.

1. A 37. objektum; 2-5. a 42. objektum; 6. a 45. objektum; 7-10. a 47. objektum

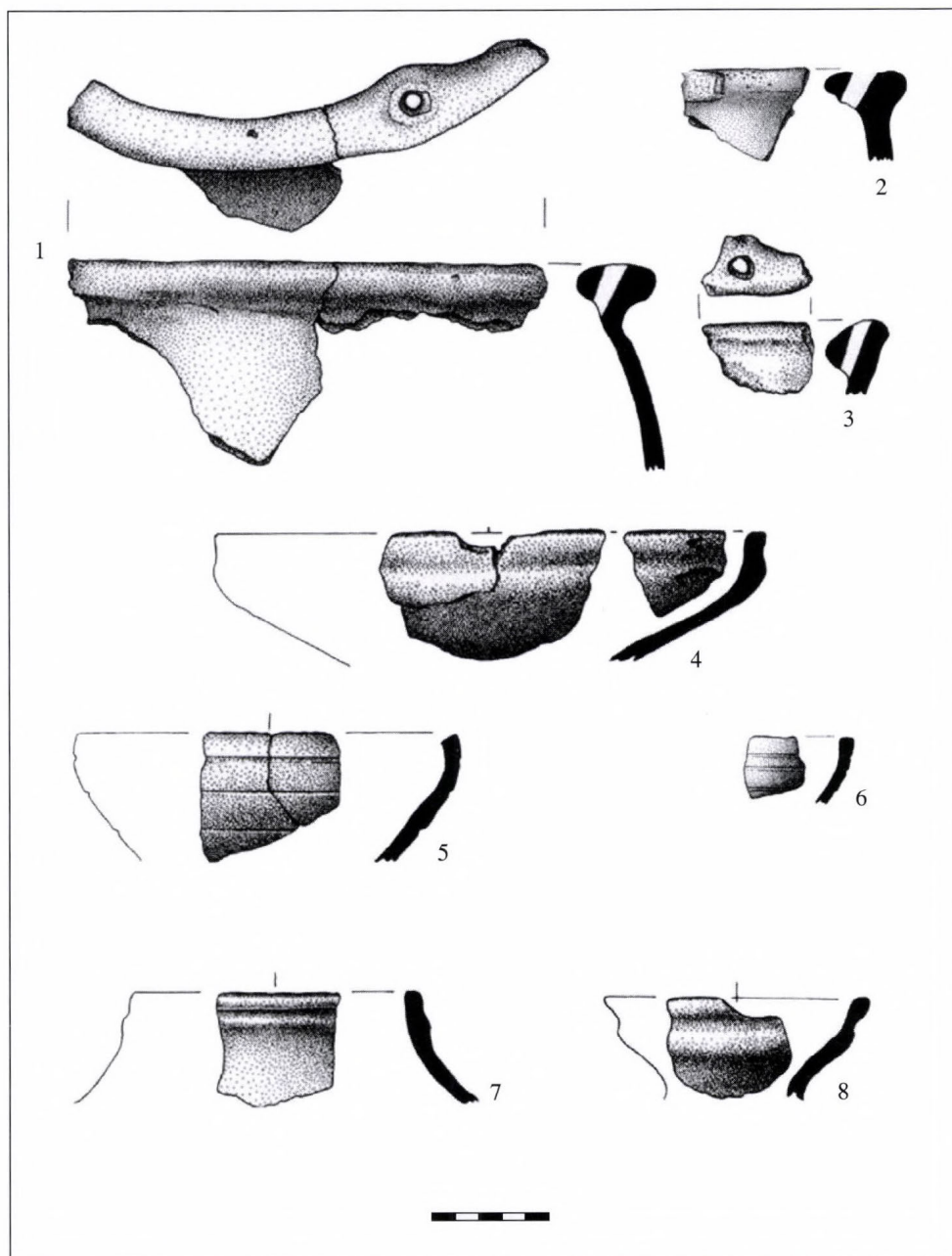

16. kép. Cserépbogrács-töredékek a lelőhelyről.

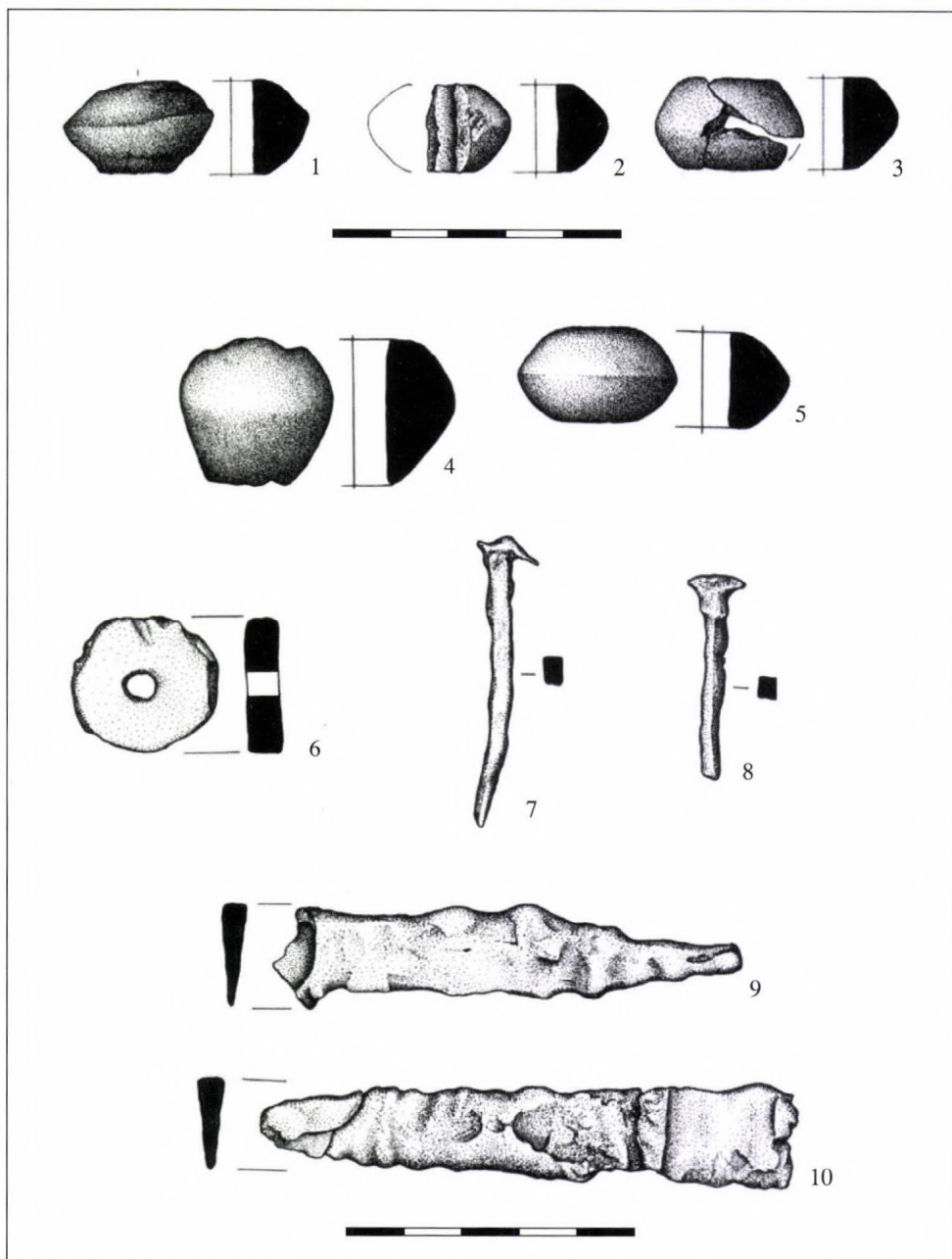
1-2. A 47. objektum; 3-5., 7. az 50. objektum; 6. az 58. objektum; 8. a 7. objektum;
9. a 35. objektum; 10. a 40. objektum

17. kép. Cserépbogrács-töredékek a lelőhelyről.
1. A 35. objektum; 2-5. a 42. objektum; 6. a 46. objektum; 7-8. a 47. objektum

18. kép. Cserépbogrács-töredékek és egyéb leletek a lelőhelyről.
1., 7. A 47. objektum; 2. az 50. objektum; 3-4. a 102. objektum; 5., 8. a 54. objektum; 6. a 78. objektum

19. kép. Egyéb leletek a lelőhelyről.

1-3. A 49. objektum; 4-6. a 63. objektum; 7. a 35. objektum; 8. a 47. objektum;
9. a 102. objektum; 10. az 50. objektum

A KÉTEGYHÁZI TÖRÖK-HALOM REKONSTRUKCIÓJA

– Nagy Ildikó –

Bevezetés

A kunhalmok definíciójának első megfogalmazása Györffy István (1884–1939) néprajzkutató tollából született: „olyan 5–10 méter magas, 20–50 méter átmérőjű, kúp vagy félgömb alakú képződmények, amelyek legtöbbször víz mellett, de vízmentes helyen terültek el, s nagy százalékban temetkezőhelyek, sírdombok, őr- és határhalmok”.¹ Elsősorban táji-, régészeti-, kultúrtörténeti- és botanikai kincsek őrzői.

Keletkezésüket nem köthetjük pontosan egy korszakhoz. Hazánk területén a kunhalmok jelentős részét a rézkorban emelték, de találunk szarmatakori kurgánokat is. Így akár 3 évezredes korkülönbség is lehet egy-egy kunhalom között.² A szarmatákat követő hunok, avarok, besenyők már nem emeltek újabb kurgánokat, de a meglévő halmokba még az Árpád-korban is szokás volt beletemetkezni. Legnagyobb számban a hajdani szkíta és hun birodalom területén (Kelet-Európai-síkság) képviseltetik magukat, de elszórtan Nyugat-Európában is jelen vannak. Magyarországon a halmok országos felmérésekor 1694 db kunhalmot vettek nyilván tartásba. Bár egyes becslések szerint hazánkban egykor 40 000 halom is állhatott. A halmok jelentős részét az Alföldön, az egykori folyókanyarulatok közvetlen közelében találjuk.³ Elhelyezkedésükben alig találunk rendszert. A legtöbb halom magányosan áll, bár néhol megfigyelhetünk egymáshoz közel 3 halmot is.⁴ Anyaguk is különböző lehet. Akad, amelyik teljes egészében földből készült. Az így kialakult halmokat nevezhetjük földpiramisoknak is.⁵ Más halmokat kőhalmazból állítottak össze, de ilyenekre az Alföldön nincsenek adatok. A több ezer év alatt különböző népek használták őket, így valószínű, hogy más lehetett első rendeltetésük és más későbbi használatuk.⁶

¹ GYÖRFFY 1921. 60.

² JOÓ 2004. 8–11.

³ TÓTH CS. 2003. 149–212.

⁴ ZOLTAI 1911. 12–13.

⁵ TARICZKY 1906. 23–24.

⁶ JERNEY 1851. 90–96.

A kunhalmok típusai, funkciói

A kunhalmok kialakulásuk szempontjából különböző típusokba sorolhatók. A lakódombok (tell-telepek) a középső és késő neolitikumban (i. e. 5400–4400) és a kora középső bronzkorban (i. e. 2600–1500) keletkeztek árvízmentes, de vízhez közeli helyeken. A szabálytalan alakú, nagy kiterjedésű halmok a kultúrrétegek egymásra rakódásával folyamatosan növekedtek, terebélyesedtek, majd elnéptelenedésük után újból alacsony dombokká szelídültek.⁷ A telkek teljesen külön kezelendők a valódi sírdomboktól (a kurgánoktól), amelyek 3–11 m magas, kisebb átmérőjű, kúp alakú dombok, melyek temetkezési vagy szakrális célt szolgáltak. A kelet-európai sztyeppéről érkező lovas nép hagyatékai. A halmokat később újból felhasználták, például az Árpád-kori magyarok.⁸ A határhalmokat a települések megjelölésére is használhatták. A településhatárok vitáját sokszor ezek, a határban álló halmok – többnyire már meglévő kurgánok – döntötték el.⁹

A kunhalmok jelentősége

A kunhalmok évezredek óta határozott kiemelkedései a tájnak. Ha ma az Alföldön járunk, alig találunk olyan érintetlen, sértetlen halmot, amelynek állapotára büszkék lehetnénk. Az utóbbi évszázadokban az ember környezet-átalakító tevékenységének hatására a halmok tájképi értéke jelentősen csökkent. Jelenleg tájképileg értékesnek tekintünk minden olyan halmot, amely környezeti zavarástól mentes és elért egy bizonyos magasságot (meghaladja a 3 m-t), azaz távolról is jól látható, markáns eleme a tájnak.¹⁰

Az egykor kiterjedt területeket borító löszpuszta gyepek (*Salvio-Festucetum rupicola*) az intenzív mezőgazdaság hatására mára szinte teljesen eltűntek, már csak foltokban kunhalmokon, földvárakon maradtak fenn, sokszor degradált formában.¹¹ A társulás a nevét a zsályákról kapta, de fűfajokban is igen gazdag. Löszre jellemző a taréjos búzafű (*Agropyron pectiniforme*), a pusztai csenkesz (*Festuca rupicola*), a tollas szálkaperje (*Brachypodium pinnatum*). A föl nem szántott területeken legelőket hoztak létre. Az így kialakult erősen degradálódott gyepek társulásai meglehetősen fajszegények, csak a taposást jól tűrő fajok maradtak fenn.¹²

A kunhalmok számos állatfaj számára nyújtanak menedéket. Tömegesen fordulhatnak elő a sáskák (*Acridoidea*) és a szöcskék (*Tettigonioidea*). Elterjedtek a cinccérek (*Cerambycidae*). Sok bogárfaj (pl. pusztai gyászbogár [*Platyscelis spinolae*])

⁷ RACZKY 1987. 61–85; TÓTH CS. 2004. 153–155.

⁸ TÓTH A. 1999. 13–15.

⁹ SZELEKOVSKY 1996. – oldalszám nélkül.

¹⁰ TÓTH CS. 2004. 153–155.

¹¹ JAKUCS 1991. 246–247.

¹² SEREGÉLYES-SZOLLÁT-STANDOVÁR 1995. 182–183.

az intenzív művelés következtében teljesen eltűnt, addig más fajok (pl. pohos gyászbogár [*Gnaptor spinimanus*]) a degradált gyepen is jól érzik magukat.¹³ Az apróra zsugorodott élőhelyen néhány gerinces fajt találunk. Jellegzetes állat volt régebben az ürge (*Citellus citellus*), mára azonban számuk nagyon lecsökkent, és ugyanilyen jellegzetes ma is a mezei pocok (*Microtus arvalis*). Az apró rágcsálók jelenléte vonzza a madarakat (pl. kerecsensólyom [*Falco cherrug*], vörös vércse [*Falco tinnunculus*]).¹⁴ Gyakran a róka (*Canis Vulpes L.*) lakott vagy elhagyott kotréka is felfedezhető a kunhalmok oldalában.

Egy halom értékét növeli, ha régészeti leletanyagot találunk benne. A szántott, erősen bolygatott halmoknál gyakran a felszínen is megfigyelhetünk fém- és csontdarabokat, valamint cseréptörmelégeket. Régészeti szempontból meg kell különböztetnünk az évezredek alatt emelt ún. tell-telepeket a sztyepei nomád népek temetkezési helyeit jelölő kurgánoktól. Az első tell-telepek több száz éves folyamat eredményeként, a lakószintek egymásra rakódott rétegeiből jöttek létre.¹⁵ Az ásatások leggyakoribb leletei a mindennapi élethez szükséges főzésre, étkezésre, tárolásra használt kézzel formált agyagedények.¹⁶ A sírhalmok alá a közösség egy vagy néhány tagját temették. A zsugorított testhelyzetben eltemetett férfiak fegyvereket, kőkéseket, a nők több edényt, ékszereket, apró kő- és csontszerszámokat kaptak mellékletként.¹⁷ A halottak tájolása népcsoportonként eltér. Jellemző, hogy a sírok egy részét a temetést követően kifosztották.¹⁸

Az emberi tevékenység hatására létrejött kunhalmok felépítésük révén szervesen kapcsolódnak a talajhoz. A halmokat legtöbbször a környezetükből kitermelt földből hordták fel.¹⁹ Ennek hatására, a halmot körülvevő területen az alapkőzet került a felszínre, amelyen megindulhatott a talajképződés. Ezért a halom környezetében lévő talaj az azóta zajló folyamatok bélyegeit viseli magán, míg a halom alatt lévő talaj a halom keletkezésekor már meglévő talajképződési jegyeket őrzi.²⁰

A kunhalmok védelmében

A kunhalmok döntő hányada intenzíven művelt agrárkörnyezetben fekszik, ezért jövőjük elsősorban a területen élő és gazdálkodó emberek munkájától függ. A halmok jelentős részét már századokkal ezelőtt felszántották.²¹ A mélyművelés hatására a gyppevegetáció a legtöbb halomról teljesen eltűnt. A gypművelési ágban

¹³ STEINMANN-SZABÓ 1976. 64–66.

¹⁴ SCHMIDT 1996. 49–52.

¹⁵ CSÁNYI 1999. 61–63.

¹⁶ RACZKY 1987. 61–85.

¹⁷ BÁNFFY-BONDÁR-M. VIRÁG 2003. 132–136.

¹⁸ KULCSÁR 1998. 22–26, 105–115.

¹⁹ CSÁNYI 1999. 61–63.

²⁰ ALEXANDROVSKIY 1996. 277–287.

²¹ BEDE 2008. 7–20.

lévő halmokon előfordul, hogy a túllegeltetés vagy éppen a legeltetés hiánya okozza az ősi gyep károsodását. Legrégábbi problémák egyike a halmok fásítása. Néhány évtizeddel ezelőtt a meredekebb lejtőjű halmok egyetlen hasznosítási módját jelentette. Elsősorban növény- és állattani szempontból értékes halmokat veszélyeztetnek a kemikáliák. A ritka, gyengébb ellenálló képességgel rendelkező fajokra jelentenek veszélyt. A pusztulás leglátványosabb formái a halmok elhordása, megbontása. A múlt században számos halom végezte gátak, építkezések töltőanyagaként. Tipikus antropogén hatás a halmok beépítése. Reklámtáblák, vonalas létesítmények (csatornák, villanyoszlopok, gázvezetékek) jelzik a halmok lassú pusztulását.²²

A fenti veszélyeztető tényezők is okozzák a halmok állapotának megváltozását. Ez alapján megkülönböztetünk ép, ráhordott, megbontott, roncsolt és elhordott halmokat. Előfordul, hogy a halomnak már nyoma sincs (halomhely). Ebben az esetben a halom azonosítása szinte lehetetlen.²³ Érdeemes viszont megjegyezni, hogy a halmok, testük állapotától függetlenül hordozhatnak jelentős régészeti és botanikai értékeket, ezért a megbontott, roncsolt halmok értékesek is lehetnek.²⁴

Vizsgálati anyagok és módszerek

A Kígyósi-pusztán, védett területen 36 kunhalmot találunk. Jelentős részüket, a védettségnek köszönhetően, a mai napig sikerült megőrizni. A Török-halom esetében azonban az 1960-as évektől kezdve folyamatos pusztulást figyelhetünk meg. Ez a tájképi érték rohamos csökkenésével járt, ezért a védett terület kezelője, a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatósága (továbbiakban: KMNPI) elérkezettnek látta az időt a halom helyreállításához.

A KMNPI-nél a Török-halom felújításának terve először 2000-ben fogalmazódott meg, amikor a Környezetvédelmi Minisztérium pályázatot hirdetett a bányavállalkozókra át nem hárítható tájrendezési feladatok finanszírozására. A KMNPI által elkészített, BT-0/016/00/1 számon nyilvántartott „Tájrendezési terv készítése a Kétegyháza 0213/14 helyrajzi számú területet felhagyott anyagnyerő helyre” című pályázatát a Környezetvédelmi Miniszter döntésével támogatásban részesítette. A KMNPI ezután vállalkozási szerződést kötött az ERBO-PLAN Mérnöki Szolgáltató Kft.-vel a tájrendezési terv elkészítésére vonatkozóan.

A halom felújítása közel 10 évig húzódott. A KMNPI 2009-ben a KEOP-3.1.2./2F/09 pályázaton elnyert összeggel tudta csak megvalósítani ez irányú terveit. Az építési beruházás elvégzésének jogát a Komlós-Trans-Ép Kft. nyerte el, így ők végezheték el a halom műszaki helyreállítását 2011-ben.

²² TÓTH A. 1999. 13–15.

²³ BALÁZS 2006. 62–64.

²⁴ A kunhalmokat az 1996. évi LIII. évi (Tvt.) 23. § (2) bekezdése védetté nyilvánította. A 2003. évi módosításban a fogalom meghatározása is belekerült.

A Török-halom Békés megyében a Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzetben, a Békési-hát kistájban, a Kétegyháza külterületén művelés alól kivett, valamint gyp (legelő) művelési ágú földterületen helyezkedik el. A kunhalom a Kétegyházát Medgyesegyházával összekötő 4434. számú országos mellékúttól É-ra, 800 m-re, a Kígyósi-pusztán, közvetlenül egy földút mellett, jól megközelíthető helyen találjuk. A tájrendezéssel érintett terület a Magyar Állam tulajdonában és a KMNPI vagyongazdálkodásában van.

Vizsgálataimat a Török-halom földrajzi környezetének megismerésével kezdem. A halom helyreállítása előtt el kellett végezni állapotának felmérését, ill. szükségesnek tartottam megismerni a halom leromlásának folyamatát is. Az állapotfelmérésre Greksza János, a KMNPI tájvédelmi felügyelője segítségével, a halom környezetének vizsgálatával egy időben került sor. A cönológiai felvételezés során elkészítettük a halom fajlistáját.

A halom feltárására vonatkozó régészeti adatokat a Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságától szereztem be. A halom leromlásának nyomon követésére adattári források, korabeli szerzők műveinek segítségével volt lehetőségem. A talajmechanikai feltárást a KMNPI megbízásából az ERBO-PLAN Mérnöki Szolgáltató Kft. végezte el. A feltárást keretén belül a halom súlypontjától keleti irányban, a kunhalom szélén 1 db talajmechanikai gépi fúrást végeztek BORRO típusú fúróberendezéssel. A furat 4,0 m mélységbe lett lemélyítve.

A halom helyreállítása 2011. július 15 – szeptember 10-e között történt. A műszaki terveket az ERBO PLAN Mérnöki Szolgáltató Kft. készítette, a kivitelezésért a Komlós-Trans-Ép Kft. felelt. A helyszínen 1 fő építésvezető, 3 fő gépkezelő, 4 fő kiségitő volt jelen. A talajmunkák jelentős részét (pl. földhordás, tömörítés) kizárólag nehézgépek használatával tudták elvégezni. A munka egyes fázisaiban (pl. gyeptéglák felszedése, füvesítés) pedig kézi, humán munkaerőre is szükség volt. A hiányzó földmennyiséget 4 db szállítójárművel hordták be a területre.

Felszínfejlődés, domborzat

A Kígyósi-pusztá a Kárpát-medence egyik legmélyebb süllyedékterületének déli részén helyezkedik el. Tszf.-i magasság: 83–105 m közötti. A terület földtörténetét a variszkuszi hegységképződésig vezethetjük vissza. A miocén közepétől jelentős üledékképződés (tengeri, sekélytavi, szárazföldi) mutatható ki. A pleisztocén folyamán előtérbe került a folyók (Maros, Körösök) felszínalakító munkája, ami igen változatos üledék-felhalmozódást eredményezett. Ekkor jelentek meg a területen a Maros és Körösök hordalékkúpjai.²⁵ Kb. 10 ezer évvel ezelőtt a holocénban alakult ki a folyók mai vonalhálózata. A Körösök és a Maros apró kavicsot és durva homokot szállított. A kavicslerakódások fokozatosan homokos üledékekbe mentek át, ezért helyenként másodlagos szélhordta homok fedte a felszínt. A hordalék-

²⁵ RAKONCZAI 1986. 7–19.

kúp kavicsos összetételének vastagsága 8–10 m. A hordalékkúpon a helyüket állandóan változtató mellékágak sok finom üledéket (agyag, iszap, finom homok) halmoztak fel, így a terület felszín közeli üledékeit 4–6 m vastag lösziszap borítja. Miután a Maros elfoglalta a főmedrét, a fattyúágak vízutánpótlás nélkül maradtak és részben feltöltődtek.²⁶

A terepet járva még ma is hosszú szakaszokon követhetjük a folyóhátakkal kísért, egykori Maros-ágak medreit. A Kígyósi-pusztán lévő kunhalmok túlnyomó részét a déli, magasabb területeken, az elhagyott folyóágak közelében találjuk. Több kunhalom (pl. Török-halom) közvetlenül a folyóhátra épült.

Vízrajz, vízgazdálkodás

A vizsgált terület jelenlegi arculatának kialakításában a folyók feltöltő munkájának volt döntő szerepe. A terület felszíne DK–ÉNY irányban egyenletesen lejt. A lejtésviszonyok magyarázzák, hogy a táj felépítésében fő szerepet nem a Körösök, hanem a Maros töltött be. Az évi csapadékösszeg (500–550 mm) a táj évi középhőmérsékletéhez (10,5–11 °C) viszonyítva igen kevés. A párolgási hányad magas, évente 550 mm körüli. Ezért a táj vízmedrei csak csapadékos években telhetnek meg.²⁷ A talajvíz mélysége a mélyebben fekvő részeken nem éri el az 1 m-t, a folyóhátak területén a 3 m-t is meghaladhatja. A talajvíz-utánpótlásban a csapadéknak van a legnagyobb szerepe. A terület talajvizeinek vegyi összetétele igen változatos. Az össz sótartalom a legfelső talajvízrétegekben elérheti az 5000–6000 mg/l értékeket is. A talajvíz keménysége a Kígyósi-pusztán 25–35 nk° (német keménységi fok) A szulfáttartalom egyes helyeken 1000 mg/l-ig is emelkedhet.²⁸

A területen jelenleg élő, természetes vízfolyás nincs. A legközelebbi élővíz a 10–20 km-re lévő Fehér-Körös. Ehhez a pusztától a Kétegyházi-árapasztó csatornán keresztül az Élővíz-csatorna vezet. A puszta 19. századi lecsapolása után a vizek kiterjedése jelentősen visszaszorult. A talajvíz tavaszi, magas vízállása esetén azonban még most is jelentős nagyságú vízzel borított területek keletkeznek, főleg a puszta mélyebben fekvő, északi részén. A mesterségesen kialakított csatornarendszer feladata a helyi vizek és a pusztától délre fekvő szántóföldi területek belvizeinek elvezetése. A Török-halom közvetlenül a Kétegyházi-árapasztó csatorna mellett helyezkedik el. Ezért a halom felújításánál figyelembe kellett venni a mű alapfunkcióját (belvízelvezetés), és biztosítani kellett a csatorna melletti 3 m-es fenntartási védőtávolság megtartását.

²⁶ MAROSI-SOMOGYI 2010. 277–279.

²⁷ SOMOGYI 1969. 305–313.

²⁸ DÖVÉNYI-MOSOLYGÓ-RAKONCZAI-TÓTH 1977. 43–73.

Éghajlat, időjárás

A Kígyósi-pusztta éghajlatát döntően az alföldi éghajlat (makroklima), kisebb mértékben a mezo- és mikroklimatikus hatások együttese alakítja. A vizsgált területen nagy a hőmérséklet-különbség tél és nyár között, és gyakoriak az erős, évszakokat összerosó változások. A csapadék mennyisége és időbelisége egyenetlenül oszlik meg. Nyári időszakban gyakori a vízhiány.²⁹ A hőmérséklet sokévi átlaga 10,5–10,6 °C, a napi középhőmérséklet 199–202 napon át meghaladja a 10 °C-ot. A legmelegebb nyári napok max. hőmérsékletének sokévi átlaga 34 °C körül alakul, a leghidegebb téli napok hőmérsékleti átlaga –17–18 °C-ra tehető. Évi 2000–2020 óra napsütés várható. A csapadék sokévi átlaga 570–580 mm. Évente 32–35 hótakarásos napra számíthatunk. Az átlagos max. hóvastagság 17 cm. Uralkodó szélirány az É-i és D-i.³⁰

Egy kisebb terület klímaviszonyainak megismeréséhez nem elegendő a makroklima ismerete. A kunhalmok a meleg, száraz mikroklimatípusba sorolhatók. A halmokon a magasságkülönbség és eltérő kitettség miatt igen nagy a léghőmérséklet ingadozása. Jellemző még a talajhőmérséklet kiegyenlítetttsége, az alacsony páratartalom és a szél nagyobb szerepe. A halmok D-i részén a felmelegedés igen gyors, itt alakulnak ki a legmagasabb hőmérsékleti értékek, és ehhez kapcsolódva a legnagyobb napi ingás. A felszínen mért nagy napi ingás a talajban nem észlelhető. A tetőszinten, ahol a szél hatása a legerősebb, kiegyensúlyozottabb a hőmérséklet napi járása.³¹

Talaj

A szabadkígyósi pusztán – változatos elterjedésben – a szikes és csernozjom talajok több típusa borítja a felszínt. A vizsgált terület felét a vályog mechanikai összetételű, 4% humusztartalmú réti csernozjomok alkotják. A sós talajvizek hatására kialakult mélyben sós réti csernozjomokat a terület negyedén találunk. Ebben a talajkörzetben a réti szolonyec is előfordul. Ezek a vidék laposabb síkján képződtek, ahol a sós talajvíz a felszínhez közel helyezkedett el. Kisebb elterjedésben sztyeppesedő réti szolonyec is előfordulnak. Ennél a talajtípusnál a talajvíz mélyebben, kb. 3 m alatt helyezkedik el.³² A magasabb térszíneken csernozjom talajokat találunk. Több helyen (pl. kunhalmok közelében) megjelennek az agyagos-lössös üledéken képződött alföldi mészlepedékes csernozjomok. Jellegzetessége a változó mélységben megjelenő mészlepedékesség. Humuszos szintje jó szerkezetű, állatjáratokkal tarkított, fokozatosan megy át az anyaközetbe. Képződésüket a talaj-

²⁹ SZUDÁR 1986. 43–81.

³⁰ MAROSI-SOMOGYI 2010. 277–279.

³¹ DÖVÉNYI 1986. 81–99.

³² MAROSI-SOMOGYI 2010. 277–279.

víz hatása nem érinti, de a nyomait (pl. rozsdafoltok) a C szint mélyebb rétegeiben megtalálhatjuk.³³ E talajtípus mélyben sós változata a terület 11%-án fordul elő. Ezeknél a talajoknál a sós talajvíz-ingadozás következtében könnyen oldható sók, főleg nátriumsók halmozódtak fel. Jó vízgazdálkodásukat, ill. termékenységüket a nem túl mélyen elhelyezkedő sófelhalmozódási réteg jelentősen korlátozza.³⁴

Ha a terepen járunk, egyből feltűnik, hogy a kedvezőbb termőképességű csernozjomokat mezőgazdasági művelés alá vonták. Művelt területként hasznosítják az északi (Nagy-Gyöp) és a déli (Apáti-pusztta) pusztarészeket egymástól elválasztó folyóhátakat is. Ezeken a területből kiemelkedő folyóhátakon és szegélyterületeken találjuk a kunhalmok jelentős részét. A szikesek két nagyobb összefüggő területet képeznek a pusztta É-i és D-i részén, melyeket a mai napig legelőként hasznosítanak.

Növényzet

A pusztai növényzet keretén belül elkülöníthető növénytársulások: a mézspázsitos szikfok (*Puccinellietum limosae hungaricum*), vakszik (*Camphorosmetum annuae*), ecsetpázsitos sziki rét (*Agrostio-Alopecuretum pratensis*), hernyópázsitos sziki rét (*Agrostio-Beckmannietum*), cickórós lőszlegelő (*Achilleo-Festucetum pseudovinae*), sziksalátás változatú ürmöspusztta (*Artemisio-Festucetum pseudovinae limonietosum*), lőszpusztagyep (*Salvio-Festucetum rupicolae*) és a csillagpázsitos-réti perjés lőszlegelő (*Cynodonti-Poëtum angustifoliae*).³⁵ A táj regenerációs képessége rossz, de az özönnövény- (pl. gyalogakác [*Amorpha fruticosa*]) fertőzöttség alacsony. A területen a védett fajok száma 20–40 közötti, a fajszám 600–800-ra tehető.³⁶

A Kígyósi-pusztta túlnyomó részét jelenleg szikes rétek borítják. A kunhalmokon azonban megtaláljuk még a lőszpusztagyepék (*Salvio-Festucetum rupicolae*), ill. sztyepprétek maradványait. A kevésbé bolygatott halmok csúcsközeli régióiban leggyakrabban a taréjos búzafű (*Agropyron pectinatum*) alkot társulást a heverő seprőfűvel (*Kochia prostrata*). Helyenként a halom harmadáig, aljáig is lehúzódó gypet az eltűnőben lévő *Salvio-Festucetum rupicolae* társulás váltja. A halmok lábi részénél pedig a környékre jellemző sziki növényzet jelenik meg. Az erősen bolygatott, megcsontított halmokon gyakran uralkodó gyomfajokat (pl. *Elymus repens*) találunk.³⁷

³³ SZŰCS 1969. 319–325; BARCZI-JOÓ 2003. 37–45.

³⁴ SZŰCS 1969. 319–325; MAROSI-SOMOGYI 2010. 277–279.

³⁵ KOVÁCS-MOLNÁR 1986. 165–200.

³⁶ CSATHÓ-JAKAB 2008. 75.

³⁷ BARCZI-PENKSZA-JOÓ 2004. 45–57.

A Török-halom általános jellemzése

A Kígyósi-pusztán több kunhalmot találunk olyan sűrűségben és csoportosulásban, amelyet a Maros–Körös közén máshol nem tapasztalhatunk. Elképzelhető, hogy valamilyen központi helye lehetett ez a 3–4 ezer évvel ezelőtt halmokat emelő népeknek. A Török-halom a puszta déli, magasabban fekvő, Kis-Kakucs-dűlő elnevezésű részén fekszik. Régészeti kutatások bizonyítják, hogy a halom a késő rézkori – kora bronzkori kurgán kultúra idején keletkezett.

A kunhalmok (elhelyezkedésük révén) az elmúlt évszázadokban fontos tájékozódási pontjai lehettek az embereknek, ezért már a 18. században készült kéziratot térképeken is megjelennek. Bár a Török-halom név szerint nincs feltüntetve, mégis könnyen beazonosítható a II. katonai felmérés idején (1819–1869 között) készült térképen (1. kép).

A Török-halom közelében három másik halmot találunk. ÉK-re és DNy-ra egy-egy gémeskút helyezkedik el. Megfigyelhető, hogy a halmok közvetlenül a folyóhátakon, víztől mentes területen emelkednek. A Török-halomtól É-ra feltüntetett érvonulat egy részét (az árvízmentesítés után) használatba vették, egy csatornát (Kétegyházi-árapasztó) építettek. A lecsapolások után mezőgazdasági művelésbe vonták a halomtól D-re fekvő, jobb termőképességű területeket. A puszta területén a halmok egy része azért maradhatott fenn, mert a gyenge minőségű szikes talajokat soha nem szántották fel (vagy a bolygatás nem volt túl jelentős). Az egykor tekintélyes méretű Török-halom ennek ellenére sem menekült meg. Az ezredfordulóra egy szabálytalan alakú, egyenetlen felszínű, erősen roncsolt halom maradt ránk. Érdeemes megjegyezni, hogy a 19. századi térképen feltüntetett két gémeskutat a mai napig megtaláljuk a pusztán.

A halom károsodása olyan jelentős volt, hogy a 2002-ben lezárult országos kunhalom-felméréskor nem került felvételezésre, csak később, a 2010-ben befejeződött kiegészítő felmérésben jelölték meg. A halomról készült, terepbejárással hitelesített, felmérő lap nem áll rendelkezésünkre, és egyelőre a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszerben sem szerepel. Ezért a Török-halom általános (helyreállítás előtti) állapotának bemutatására az adattári térképek tanulmányozása és saját megfigyeléseim alapján van lehetőség.

A helyreállítás előtt a halomtest állapota roncsolt, részben elhordott volt (a sérülés mértéke 60% feletti). Felszínét erősen leromlott, elgyomosodott gyeppel borította, ill. néhány fából álló facsoport volt látható. A felmérés idején a halom környezetében a halomtest állapotát és a halom borítását veszélyeztető emberi tényezők előfordulása nem volt tapasztalható. A halom felszínén és közvetlen környezetében meghatározó gazdálkodási típus a legelőgazdálkodás (legeltetés), 50 m-en belül csatorna és földút figyelhető meg.

A Török-halom története

Az antropogén hatások megjelenése a Kígyósi-pusztta területén mai adataink szerint a rézkorra tehető. Ekkor telepedett meg a vidéken a kurgánkultúra vagy gödörsíros kultúra népe. A halmok jelentős részét elsősorban nekik köszönhetjük. Másodsorban azoknak az elmúlt évezredekben hazánk területén élő embereknek, akik megőrizték őket. A halmok jelentős állat-, növény-, talajtani és régészeti értékek hordozói lehetnek, ezért fennmaradásuk biztosítása a mai ember számára is kiemelt feladat kell, hogy legyen.

A 19. századi folyószabályozási, lecsapolási munkálatok eredményeként mintegy 2 millió hektár vált termőfölddé. Ez egyben több ezer halom életének végét is jelentette. A Török-halom pusztulása mégsem emiatt következett be. Az 1960-as évek végén került sor a vizsgált halom régészeti feltárására. Az akkori ásatási módszerekre jellemző volt, hogy több halmot csak teljes elhordásuk, elpusztításuk árán sikerült feltárni. Sok halom a mai napig magán viseli a régészeti kutatás nyomait. A Török-halom központi részét hosszában átvágták, a földet kitermelték. Sajnos a kiásott földet nem temették vissza. Az átvágott halom az esőzések következtében beszakadt, ezért az átvágásban lévő közlekedés és jószágahajtás életveszélyessé vált.³⁸ A korabeli képen (2. kép) megfigyelhető, hogy még az ásatások megkezdése előtt a halom DK-i oldalát megbontották és elhordták, a mai napig kérdéses, milyen cél érdekében. Jól látszik az is, hogy a halom D-i és Ny-i oldalát művelésbe vették.

A halom elhordása több lépcsőben zajlott le. Az első „bányászcodók” valószínűleg amatőr kincskeresőkhöz lehetnek, akik számára sokadrangú volt a kitermelt föld sorsa. Később a területen katonai gyakorlóteret létesítettek. Emiatt sokáig genetikus üzemi talajtérkép sem készülhetett erről a helyről. A katonák gyakran ástak lövészárkokat a halom oldalába, melyeket később visszatemettek ugyan, de a halmot ez már nem mentette meg. Az ekkor már „értéktelennek ítélt” halmot anyagnyerő helyként hasznosította tovább a helyi lakosság. Ma már pontosan nem lehet megállapítani, melyik út, ház alapján találjuk meg a halom maradványait.

Sokszor már csak idős emberek elbeszélései alapján következtethetünk arra, hogy hova tűnt el a halom. (Itt kell megjegyeznem, hogy a vizsgált Török-halomtól ÉNy-ra, kb. 300 m távolságra lévő másik kunhalmot szintén Török-halom néven ismerik [ikerhalmokként is emlegetik őket], ezért nem minden esetben lehet egyértelműen elkülöníteni, hogy éppen melyik halomról szól a történet.) A Török-halom helyreállítás előtti állapota (3. kép) bizonyítja, hogy a mai kor emberének alig négy évtizedre volt szüksége ahhoz, hogy elpusztítsa a halmot, melyet őseink évezredekben keresztül sikeresen megőriztek.

Ilyen mértékű roncsolódás esetén egy halom tájképi értéke már nem számottevő, de régészeti, növénytan és időszakos állattani értékek jelenlétére továbbra is számítani kell. A kurgán alatt pedig megtaláljuk az építés előtti, több ezer éves el-

³⁸ Gazdapusztai Gyula feljegyzései alapján, 1967.

temetett talajt, melyben fellelhetjük az egykori éghajlat, növényzet és vízrajz nyomait.³⁹ A helyreállítás, a halom „eredeti formájának és méretének” visszaállítása egy természetközeli élőhely kialakítására, és ezzel együtt a halom tájképi értékének növelésére irányul. A tájseb megszüntetése egyben az addigi élőhely átalakulásával is jár, ezért még a talajmunkák megkezdése előtt el kellett végezni a halmok régészeti, állat-, növénytani és talajmechanikai felmérését.

A régészeti feltárás eredményei

A pusztán több olyan halmot találunk, amelyek régészeti szempontból jelentős értékekkel rendelkeznek. A Török-halom régészeti feltárása Gazdapusztai Gyula (1931–1968) nevéhez fűződik, aki 1967. június 24 – július 19-e között végzett ásatásokat a területen. Gazdasági okok miatt a Török-halommal együtt két kisebb névtelen halom is feltárássra került. A közel 8 m magas, 70 m alapterületű Török-halmot 10 m széles, É–D-i irányú árokkal metszették át (4. kép). A bontás felülről lefelé, kisebb rétegekben haladt, és a halom lábazati részére nem terjedt ki. A három halomban összesen 13 sírt találtak. A sírok keletkezése három különböző korszakhoz köthető. Hét temetkezés a késő rézkori – kora bronzkori kurgán kultúra (gödörsíros kultúra) idejéből származik. A sírok K–Ny-i tájolásúak, a halom centrumában, egymás felett helyezkedtek el. A halottakat zsugorított testhelyzetben, bőrtakaróval ellátva találták meg. A sírok mellékleteként vörös okkerrögöt, rossz ezüst huzal halántékkarikákat, ismeretlen rendeltetésű fémmaradványokat jegyeztek fel a régészek. Három temetkezés időszámításunk kezdete körüli időkből származó korai népvándorláskori sír. A központ körül elhelyezkedő, feldúlt sírokban henger alakú gyöngyöket, edény- és vastöredékeket találtak. A három feldúlt, erősen bolygatott, kora szarmata kori sírban szétszórt emberi csontokat, szarmata kori edényeket, aranygyöngyöket tártak fel. Ezek a sírok valószínűleg a korábbi rablóásatások nyomait viselték magukon.⁴⁰

A növénytani felmérés eredményei

A halmot északról egy ÉNy–DK irányban hosszan elnyúló löszpusztarét (*Salvio-Festucetum rupicolae*) határolja. A halom éppen ennek a löszpusztarétnek a déli végére esik. Ezzel párhuzamosan ecsetpázsitos sziki rét (*Agrostio-Alopecuretum pratensis*) húzódik, mely szintén határos a területtel. A Török-halommal szemben, a Kétegyházi-árapasztó csatorna másik oldalán kisebb szikes laposokkal megszakított csillagpázsitos-réti perjés löszlegelőt (*Cynodonti-Poëtum angustifoliae*) találunk, melyet a vizsgált területtől távolodva gyomnövényzet vált fel.⁴¹ A vizsgált halmon

³⁹ JOÓ-BARCZI 2001. 24–30.

⁴⁰ GAZDAPUSZTAI 1967. MMM RégAd 626/1971, 627/1971.

⁴¹ Természetvédelmi szakvélemény a Kígyósi-pusztá területén elhelyezkedő bányaterület tájrendezéséhez.

két, mozaikszerűen elhelyezkedő növénytársulást figyelhattunk meg. A halom ÉNy-i és magasabb részein a löszlegelő társulás volt az uralkodó. A halom É-i és D-i részén, valamint az ÉK–DNY irányban húzódó „árkok” alján az ürmös szikes társulás (*Artemisio-Festucetum pseudovinae*) volt a jellemző. Valószínű, hogy a löszlegelő társulás a löszpusztarét leromlásával jelent meg, a szikes társulás feltűnését pedig a talaj bolygatásának, keveredésének tudhatjuk be. A gyepalkotó fajok mellett néhány keskenylevelű ezüsthát (*Elaeagnus angustifolia*), fekete bodzát (*Sambucus nigra*) és vadkörtét (*Pyrus pyraeaster*) találtunk a területen.

A terepi bejárás alkalmával a Török-halmon felvételezett növényfajok:

mezei zsálya (<i>Salvia pratensis</i>)	réti csenkesz (<i>Festuca pratensis</i>)
fehér here (<i>Trifolium repens</i>)	sziki üröm (<i>Artemisia santonium</i>)
mezei cickafark (<i>Achillea collina</i>)	ligeti zsálya (<i>Salvia nemorosa</i>)
mezei iringó (<i>Eryngium campestre</i>)	orvosi székfű (<i>Matricaria recutita</i>)
közönséges tarackbúza (<i>Agropyron repens</i>)	tövises iglice (<i>Ononis spinosa</i>)
sziki útifű (<i>Plantago maritima</i>)	karcsú perje (<i>Poa angustifolia</i>)
pusztai here (<i>Trifolium retusum</i>)	tarka koronafürt (<i>Coronilla varia</i>)
sziki pozdor (<i>Scorzonera cana</i>)	pusztai csenkesz (<i>Festuca rupicola</i>)
sovány csenkesz (<i>Festuca pseudovina</i>)	

Az állattani felmérés eredményei

A felmérés idején a gerinctelen faunát főként az egyenesszárnyúak (*Orthoptera*) és a poloska (*Heteroptera*) képviselték. A terepi bejárás során szöcske- és sáskafajok megfigyelésére adódott alkalom. Könnyen felismerhető volt jellegzetes ciripeléséről a fekete színű mezei tücsök (*Gryllus campestris*) is. Hüllők közül a fürge gyikot (*Lacerta agilis*) kell megemlítenem, néhány egyed a halom „árkaiban” fedeztünk fel. Az egyik ezüsthát régi, üres fészek volt látható. A halom közelében, a csatorna mellett lévő fákon néhány bagoly (*Strigidae*) fészket is megtaláltuk, de ezeket a halom helyreállítása már nem veszélyeztette. A felmérés idején más fészkelő madárfajt nem észleltünk, de évszaktól függően egyéb fajok (pl. barázdabillegető [*Motacilla alba*], mezei pacsirta [*Alauda arvensis*], kakukk [*Cuculus canorus*], vörös vércse [*Falco tinnunculus*], mezei poszáta [*Sylvia communis*], fácán [*Phasianus colchicus*]) megjelenésére lehet számítani.

A talajmechanikai feltárás eredményei

A vizsgált területen a Török-halom saját anyagából keletkezett, szétszórt kisebb „halmok” voltak láthatók. Ezért még a helyreállítás megkezdése előtt el kellett dönteni, hogy a hiányzó földmennyiséget milyen forrásokból pótolják. A talajmechanikai feltárás célja a halom altalajának megismerése volt. A mintavizsgálatból

kiderült, hogy a térszínhez közel kötött, szikes összletek települtek. Ez alatt finom szemcséjű homok húzódik. A terület geológiai sajátosságaiból adódóan a talaj felső 0–50 cm-es rétegében morzsalékos szikes agyagot, közvetlenül alatta (50–100 cm) barnássárgás közepes agyagot találunk. E két agyagréteg alatt a homokásványok rétegződései következnek. 100–160 cm mélységig először egy iszapos homokliszt réteg, utána a közepes homokásványok három változata váltja egymást az elért talpmélységig. A furat mélyítésekor a megütött talajvízszint: –1,60 m-nél jelentkezett.⁴² A talajmechanikai fúrás eredményeiből kiindulva a KMNPI szakemberei úgy döntöttek, hogy a hiányzó földmennyiség pótlására egy közeli bányagödör vizes élőhely-rekonstrukciójának földmunkái során kikerülő földanyagát lenne érdemes felhasználni.

A Török-halom helyreállítása⁴³

A halom erősen roncsolt formája miatt tájképi megjelenésében lényegesen különbözött a környezetétől. A tájképi érték növelése érdekében az első és legfontosabb tevékenység az eredeti morfológiai helyzet (a halom eredeti méretének és formájának) visszaállítása volt. A munkálatokat a jogszabályokban előírt hozzájárulások, engedélyek beszerzése után lehetett megkezdeni. A Török-halom régészeti érdekű területnek minősül. A földmunkák és a tereprendezés során ezért újabb régészeti leletek előkerülésére számíthattunk. Emiatt a munkát csak helyszíni régészeti felügyelet mellett lehetett elkezdni. További előírás volt, hogy a nagyobb zajjal járó földmunkák fészkelési és költési időn kívül legyenek elvégezve. Ez kb. 1–2 hétig tartott, ezért ennek a betartása nem jelentett gondot. A Török-halmot a helyreállítás előtt egyenetlen felszín és erősen zavart mikrodomborzat jellemezte. Ezt a későbbi geodéziai mérések is alátámasztották, melyek 89,59 mBf és 93,37 mBf közötti értékeket állapítottak meg. A tájseb rendkívül tagolt szegélyű és szabálytalan alakú volt. A legnagyobb szélessége 64 m, a legnagyobb hosszúsága elérte a 84 m-t.

Műszaki helyreállítás (2011. július 15 – augusztus 25.)

Az első feladat a tényleges munka megkezdése előtt az építési terület kijelölése volt. A helyszíni szemlén lehatároltuk azokat a területeket, amelyekhez nem volt szükséges vagy nem akartunk hozzányúlni. A halom széthordottsága miatt először ez igen nehéz feladatnak tűnt. A vizsgált kunhalom kialakításánál a közelben lévő „másik Török-halom” mértani formája volt a mérvadó. Szerencsére a helyreállítandó Török-halomról jó fényképfelvételek és pontos szintvonalas vázlatok maradtak fenn, ezért ezeket is figyelembe kellett venni.

⁴² Talajmechanikai szakvélemény (készítette: ERBO-PLAN Kft.).

⁴³ A Török-halom helyreállításának ismertetéséhez felhasználtam az engedélyezett tájrendezési tervet, ill. az építési naplót.

A kurgánt eredetileg három lépcsőben emelték a környezet talajainak felső, humuszos szintjeinek anyagából. Az első halom kb. 3 m magas lehetett, erre később 2–2,5 m ráhordott talajanyag került. Az utolsó temetkezések idején újabb 2–2,5 m-rel emelték meg, így az eredeti halom magassága elérhette a 8 m-t.⁴⁴ A Török-halom alapja különösen a Ny-i részén maradt meg jól kb. 1,2 m magasságig, ezért ezt nem lett volna helyes megbontani. A halom közelében kialakult természetes növényzet megőrzése, ill. a túlságosan „mű” tájkép elkerülése érdekében csak a szűk kunhalmi formát volt célszerű létrehozni 97,3 mBf szintű tetőmagassággal. Következő lépésként kitűztük a halom középpontját az előre meghatározott EOV koordináták (X:810 736,59; Y:135 819,61) alapján.

A terep előkészítése a tájidegen fák, cserjék irtásával és a tuskók kiszedésével kezdődött. Az ezüsthék kivágása természetvédelmi szempontból és tájképileg is indokolt volt. Közben a KMNPI szakembereivel kijelöltük azokat a gyeprészeket, amelyeket később az elkészült halomra kívántunk visszahelyezni. Olyan részek kerültek kiválasztásra, amelyek a környékre legjellemzőbb lösznövényzetet tartalmazták. Ezután a kijelölt gyepéglákat kézi erővel felszedték, és a halom közelében elhelyezték (5. kép). A gyepéglák tárolására egy földgátas fóliamedencét alakítottak ki. Eközben gépi erővel megkezdődött a humuszos réteg (20 cm) letermelése a halom maradványairól.

A kurgán formai kialakításának első lépéseként a terepen visszamaradt földmennyiségből (a halom Ny-i alapjának megtartása mellett) egy csonka kúp alakot (6. kép) képeztek nehézgépekkel. A halom továbbépítéséhez szükséges földmennyiséget egy homokbánya meddőjéből pótolták. Naponta több fordulóval szállították a helyszínre a földet Elek településről, kb. 10–12 km távolságból. A talajt rétegenként hordták fel, közben folyamatos tömörítés mellett lánctalpas dózer végezte a föld elrendezését. Augusztus 12-én a földmérő kitűzéssel meghatározta a 92 mBf, a 96 mBf és a halomcsúcs koordinátáját. Ezután megkezdődött a palást profilozása a kitűzés folyamatos figyelembe vételével. Közben a gyepkockák nedvesen tartásáról is gondoskodni kellett. A teljes magasság elérése előtt visszaterítésre került a halom maradványairól letermelt talajréteg. A halomtest felépítéséhez használt összes földmennyiség: 2940 m³.

A biológiai helyreállítás (2011. augusztus 25 – szeptember 10.)

A tervezett kunhalom felületét 20 cm vastag humuszterítéssel kellett ellátni. Ennek egy részét a munka kezdetekor letermelt talajréteg adta, a másik részét egy közeli homokbányából pótolták ki. A felszedett gyepéglákat a palást alsó részére kb. 20 m²-es területre, 8 ponton (egyenlően elosztva) helyezték vissza. A humuszterítést követően a halom teljes felületét gyepesíteni kellett. Ehhez a természetes növénytársulás (*Salvio-Festucetum rupicolae*) fajkészletéhez, domináns fajösszetételéhez leginkább hasonló fűmagkeverékre volt szükség.

⁴⁴ ECSEDY 1979. 21–24.

A gyepesítéshez a következő összetételű fűmagkeveréket alkalmaztuk (100 kg/ha mennyiséggel számolva): Szarvasi 54 Réti csenkesz (15%), Szarvasi 56 Nádképző csenkesz (15%), Szarvasi 58 Vörös csenkesz (15%), Szarvasi 60 Réti komócsin (15%), G-658 Angol perje (15%), Szarvasi 50 Zöld pántlikafű (10%), Szarvasi 51 Csomós ebír (5%), Szarvasi 52 Magyar rozsnok (5%) és Szarvasi 55 Taréjos búzafű (5%).

A gyepesítés befejeztével a Török-halom visszanyerte eredeti formáját (7. kép), és ezzel együtt azt a meghatározó tájképi szerepet, melyet ikertestvérével (a „másik” Török-halommal) a térség arculatában évezredekig betöltött. Az egykori anyagnyerő hely remélhetőleg olyan természetközeli élőhelyé alakul, amely még nagyon sokáig biztosítani tudja a természeti értékek fennmaradását.⁴⁵

FORRÁS

- Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság Irattára (Szarvas)
Török-halom rekonstrukciója, Kétegyháza 0,5ha 0213/13/14/15/18 és a 0223/2 helyrajzi számú földrészleten lévő felhagyott anyagnyerő engedélyezett bányászati tájrendezési terve
Természetvédelmi szakvélemény a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság kezelésében lévő, a Kígyósi puszta védett természeti területén elhelyezkedő Kétegyháza 0213/14 helyrajzi számú egykori bányaterület tájrendezéséhez
Talajmechanikai szakvélemény a Kétegyháza, 0213/14 helyrajzi számú földrészleten lévő felhagyott anyagnyerő bányászati tájrendezési tervéhez

IRODALOM

- ALEXANDROVSKIY 1996
Alexandrovskiy, Alexander L.: Natural environment as seen in soil. Eurasian Soil Science, 29/3. (1996) 277–287.
- BALÁZS 2006
Balázs Réka: A kunhalmok kataszterezésének tapasztalatai a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság működési területén. Hidrológiai Tájékoztató, 45/1. (2006) 62–64.
- BÁNYFY–BONDÁR–M. VIRÁG 2003
Bánffy Eszter – Bondár Mária – Virág Zsuzsanna, M.: A rézkori hitvilág. In: Virág Zsuzsanna, M. (szerk.): Magyar régészet az ezredfordulón, V. A rézkor. Budapest, 2003. 132–136.
- BARCZI–JOÓ 2003
Barczy Attila – Joó Katalin: A hortobágyi Csípő-halom morfológiai és talajtani elemzése. Földrajzi Értesítő, 52/1–2. (2003) 37–45.

⁴⁵ Ezúton szeretném megköszönni a Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság hozzájárulását dolgozatom elkészítéséhez.

BARCZI-PENKSZA-JOÓ 2004

Barczy Attila – Penksza Károly – Joó Katalin: Alföldi kunhalmok talaj-növény összefüggés-vizsgálata. In: Tóth Albert (szerk.): A kunhalmokról más szemmel. Kisújszállás, 2004. 45–57.

BEDE 2008

Bede Ádám: Szentés halmjai. Szentesi Műhely Füzetek, 10. (2008) 7–20.

CSÁNYI 1999

Csányi Marietta: A kunhalmok régészeti értékei. In: Tóth Albert (szerk.): Az Alföld piramisai. Kisújszállás, 1999. 61–63.

CSATHÓ-JAKAB 2008

Csathó András István – Jakab Gusztáv: Békési-hát. In: Király Gergely – Molnár Zsolt – Bölöni János – Csiky János – Vajtkó András (szerk.): Magyarország földrajzi kistájainak növényzete. Vácrátót, 2008. 75.

DÖVÉNYI 1986

Dövényi Zoltán: A Szabadkígyósi puszta mikroklimatikus viszonyai. Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv, 6. (1986) 81–99.

DÖVÉNYI-MOSOLYGÓ-RAKONCZAI-TÓTH 1977

Dövényi Zoltán – Mosolygó László – Rakonczi János – Tóth József: Természeti és antropogén folyamatok földrajzi vizsgálata a kígyósi puszta területén. Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv, 2. (1977) 43–73.

ECSEDY 1979

Ecsedy, István: The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary. Fontes ArchHung, 1979.

GAZDAPUSZTAI 1967

Gazdapusztai Gyula: A kétegyházi ásatás naplója. 1967. VI. 24 – VII. 18., X. 2–14. Jelentés az 1967. évi kétegyházi ásatásról. MMM RégAd, 626/1971, 627/1971.

GYÖRFFY 1921

Györffy István: Kunhalmok és telephelyek a karczagi határban. Föld és Ember, 1. (1921) 60.

JAKUCS 1991

Jakucs Pál: Magyarország legfontosabb növénytársulásai. In: Simon Tibor (szerk.): Növényföldrajz, társulástan és ökológia. Budapest, 1991. 246–247.

JERNEY 1851

Jerney János: Jerney János Keleti utazása. A magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. II. Pest, 1851. 90–96.

JOÓ 2004

Joó Katalin: Kunhalmok és környezetük talajtani vizsgálata, különös tekintettel a talajképződési folyamatok rekonstrukciójára. Doktori értekezés. Gödöllő, 2004.

JOÓ-BARCZI 2001

Joó Katalin – Barczy Attila: Halomsírok, határhalmok, lakódombok: a kunhalmok. A Földgömb, 19/4. (2001) 24–30.

KOVÁCS–MOLNÁR 1986

Kovács András – Molnár Zoltán: A Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzet fontosabb növénytársulásai. Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv, 6. (1986) 165–200.

KULCSÁR 1998

Kulcsár Valéria: A szarmatak temetkezési rítusainak jellegzetességei az Alföldön. GYK, 6. (1998) 22–26, 105–115.

MAROSI–SOMOGYI 2010

Marosi Sándor – Somogyi Sándor: Békési-hát. In: Dövényi Zoltán (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere. Budapest, 2010. 277–279.

RACZKY 1987

Raczky, Pál: The Late Neolithic of the Tisza region. Budapest–Szolnok, 1987. 61–85.

RAKONCZAI 1986

Rakonczai János: A Szabadkígyósi puszta földtani viszonyai és geomorfológiája. Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv, 6. (1986) 7–19.

SCHMIDT 1996

Schmidt Egon: Emlősök. In: Veress István (szerk.): Pannon Enciklopédia. Magyarország állatvilága. Budapest, 1996. 49–52.

SEREGÉLYES–SZOLLÁT–STANDOVÁR 1995

Seregélyes Tibor – Szollát György – Standovár Tibor: Vegetáció és növénytársulások. In: Járainé Komlódi Magda (szerk.): Pannon Enciklopédia. Magyarország növényvilága. Budapest, 1995. 182–183.

SOMOGYI 1969

Somogyi Sándor: Körös–Maros közti síkság. Vízrajz. In: Marosi Sándor – Szilárd Jenő (szerk.): Magyarország tájféldrajza. 2. A tiszai Alföld. Budapest, 1969. 305–313.

STEINMANN–SZABÓ 1976

Steinmann Henrik – Szabó László: A Hortobágy állatvilága. In: Kovács Gergelyné – Salamon Ferenc (szerk.): Hortobágy a nomád pusztától a nemzeti parkig. Budapest, 1976. 64–66.

SZELEKOVSKY 1996

Szelekovszky László: Dombegyház kunhalmi. Békéscsaba, 1996.

SZUDÁR 1986

Szudár Béla: A kutatási terület éghajlata és a vizsgált időszak időjárása. Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv, 6. (1986) 43–81.

SZÜCS 1969

Szűcs László: Körös–Maros közti síkság. Talajok. In: Marosi Sándor – Szilárd Jenő (szerk.): Magyarország tájféldrajza. 2. A tiszai Alföld. Budapest, 1969. 319–325.

TARICZKY 1906

Tariczky Endre: A Tiszavidéki hun földpyramis-halmok ismertetése és 2. függelék. Eger, 1906. 23–24.

TÓTH A. 1999

Tóth Albert: Kunhalmok. Kisújszállás, 1999. 13–15.

TÓTH CS. 2003

Tóth Csaba: A Hortobágy negyedidőszak végi felszínfejlődésének főbb természeti és antropogén vonásai. Doktori disszertáció. Debrecen, 2003. 149–212.

TÓTH CS. 2004

Tóth Csaba: A kunhalmok geomorfológiai és tereptani viszonyainak vizsgálata a Hortobágy, a Hajdúság és a Nagykunság térségében. In: Tóth Albert (szerk.): A kunhalmokról más szemmel. Kisújszállás, 2004. 153–155.

ZOLTAI 1911

Zoltai Lajos: A Hortobágy. A legnagyobb magyar pusztá ismertető leírása térképpel és 23 szöveggéppel. Debrecen, 1911. 12–13.

Restoration of Török-halom kurgan near Kétegyháza

– Ildikó Nagy –

Resume

For thousands of years, the kurgans (or tumuli) have been prominent mounds in the lowland landscape of the Great Hungarian Plain. Since they have considerable cultural historical, archaeological and botanical value, an effort should be made to preserve them. Unfortunately, most of them have been thoroughly destroyed by intensive farming.

There are several kurgans in a protected area at Kígyósi-pusztá. Due to their protected status, a significant part of them have been preserved to this day. Török-halom kurgan, however, has been falling into ruin since the 1960s. Therefore, the manager of the protected area, the Board of Directors of Körös-Maros National Park, felt the time had come to restore the barrow. The restoration work was carried out between July 15 and September 10, 2011. In addition to a general characterization of the kurgans, my thesis examines the process of restoring Török-halom kurgan near Kétegyháza. Before the barrow could be restored and returned to its original size and shape, the geographical environment had to be surveyed and the condition of Török-halom kurgan had to be assessed. I considered it important to ascertain how the barrow had deteriorated. Finally, the detailed technical and biological restoration provides us with a complete picture of the history of Török-halom kurgan.

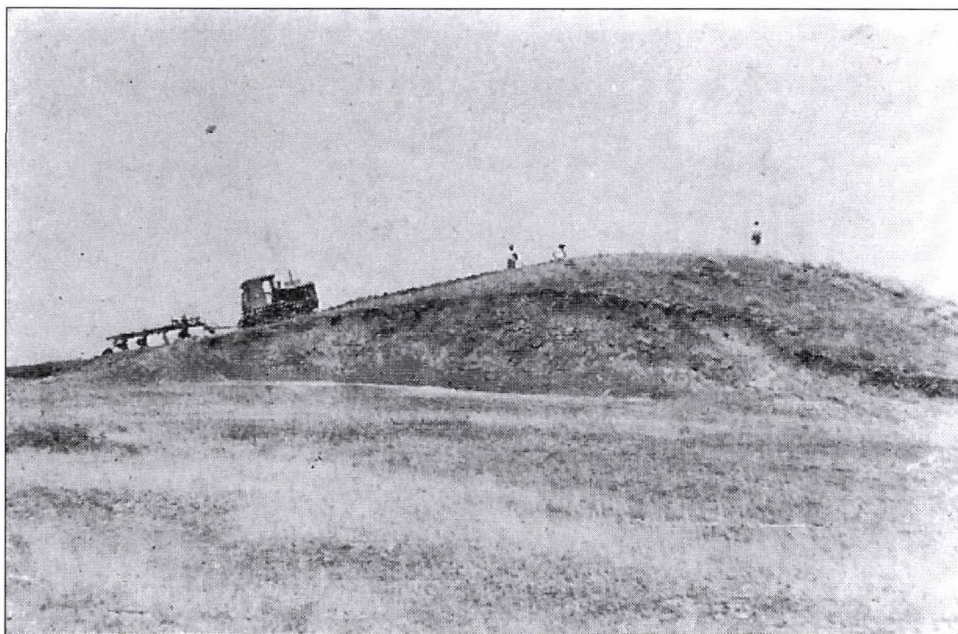
Nagy Ildikó

H-1075 Budapest, Kazinczy u. 9.

E-mail: nagyilakas@gmail.com

1. kép. A Török-halom elhelyezkedése, a II. katonai felmérés idején
(http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html)

2. kép. A Török-halom (Fotó: Ecsedy István, 1979)

3. kép. A vizsgált Török-halom a helyreállítás előtt,
a „másik” Török-halomról fényképezve, 2011. március
(Fotó: Bede Ádám)

4. kép. A Török-halom feltárási felvétele
(M. Virág Zsuzsanna [szerk.]: A magyar régészet az ezredfordulón,
Budapest, 2003. 137.)

5. kép. Gyepőglák elhelyezése a földgátas fóliamedencében, 2011. július
(Fotó: Greksza János, KMNPI)

6. kép. A Török-halom kúp alakú kialakítása, 2011. július
(Fotó: Nagy Ildikó)

7. kép. A Török-halom a helyreállítás után, 2011. szeptember
(Fotó: Nagy Ildikó)

HONOS ÉS BETELEPÜLT ROMÁNOK A MAI MAGYARORSZÁGON

– Martyin Emília –

A honos román közösségek identitáshelyzete

A téma felvetésénél elsősorban azt kell tisztáznunk, kik is tekinthetők az ezredfordulón Magyarországon élő románoknak, hiszen az elmúlt évtizedek migrációs folyamatai következtében többfajta „státusú” román nemzetiségű lakossal számolhatunk.

Vannak egyrészt azok a szórványban élő román közösségek, amelyek több mint két évszázados múlttal rendelkeznek jelenlegi lakóhelyükön, amit az egyházi protocollumok is igazolnak, s vannak az új betelepülők. A „honos” románok identitáshelyzete egyedi, településenként különböző, hiszen történelmük az adott település történelmi-társadalmi adottságainak függvényében alakult, ennek megfelelően az asszimiláció és nyelvvesztés különböző szintjein vannak. Magyarországon nincs két olyan román szórványközösség, amely az identitás szempontjából azonos állapotban volna.¹

A magyarországi románok történeti és néprajzi szempontú kutatása során különös figyelmet szenteltünk azoknak a hajdani román közösségeknek, amelyek identitástudatukat napjainkra elvesztették, de a történeti források, valamint a népi kultúra bizonyos elemei utalnak még a lakosság nemzeti hovatartozására. Így történt ez a Békés megyei Sarkadkeresztúrral, a Hajdú-Bihar megyei Vekerddel és a Hajdú-Bihar megye északkeleti részén, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határán elhelyezkedő Nyíradonnyal kapcsolatosan is, ahol ma már látszólag semmi sem utal arra, hogy a településen élő lakosok egy része román származású.

A történeti dokumentumok román népesség jelenlétét igazolják Kállósemjén, Kisléta, Nyíradony, Nyíracsád, Kiskálló, Újfehértó, Nyírlugos, Rozsály, Méhtelek, Biri, Ura, Csegöld, Porcsalma településeken, melyek közül az 1773-as helységnévtár adatai szerint három – Biri, Kiskálló és Nyíradony – ún. tiszta román település.² A következő évtizedek statisztikai felmérései a románság igen gyors asszimilációjáról tanúskodnak. Fényes Elek indoklása szerint az 1830-as években azokat a lakosokat, akik a magyar nyelvet már jobban beszélték, mint a sajátjukat, a magyarokhoz sorolták.³ A hivatalos népszámlálások adatai az 1880-as évek felé drasztikusan csökkenő román népességszámról vallanak.⁴

¹ MARTIN 1999. 12–15.

² CSOBAI 2003. 135–151.

³ A települések adatait lásd FÉNYES 1851. In: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/>

⁴ CSOBAI 2003. 139.

A kutatók a bihari románok gyors beolvadásának fő okaként azt jelölik meg, hogy a román népesség korábbi, erdélyi lakóhelyén is magyar közegben élt, tehát már ekkor kétnyelvű volt, így az eredeti nyelvterületől elszakadva az új környezet-hez nyelvi szempontból könnyen alkalmazkodott. A másik, nem kevésbé fontos tényezőként említhetjük meg, hogy a románság a betelepülés időszakában már a görög katolikus egyházhoz tartozott, s az új lakóhelyén a magyar nyelvű liturgia is a nyelvvesztés irányába hatott.

Hasonló folyamat játszódott le a Békés megyei Sarkadkeresztúr román lakosságával, melynek az 1870-es évektől nem volt ortodox papja és román nyelvű iskolai oktatása. A néprajzi adatok gyűjtése igazolja, hogy az asszimiláció ellenére az 1990-es évek végén a lakosság rendelkezett még román nemzetiségi származástudattal. Elmondásuk szerint a régi öregek (vagyis a nagyszülők) még nagyon tudtak „olá hul”. A mostani idős generáció szülei még tanultak az iskolában románul, s az istentisztelet nyelve is a román volt. Néhány idősebb ember még ismeri a román szókincs alapszavait, a köszöntési formákat, valamint a téli ünnepkörhöz tartozó szokásokhoz kapcsolódó népköltészeti alkotások töredékeit. A mai idős korosztálynak a nyelv elsajátítására már nem volt módja, ugyanis a húszas években már csak akkor alkalmazták az emberek a román nyelvet, ha nem akarták, hogy mások, pl. a gyerekek megértsék őket.⁵

Vegyesházasságokra Sarkadkeresztúron már az 1900-as évektől vannak példák. A korai exogámia azzal magyarázható, hogy a románok nem egy tömbben, hanem elszórtan éltek a településen. A sarkadkeresztúri románok korai asszimilációja azért is különös, mert a tisztán románok által lakott Méhkerék szomszédságában található. Feltehetőleg a méhkeréki közösségnek egészen az 1960-as évekig jellemző szigorú zártsága volt az oka annak, hogy a két szomszédos település román lakossága között nem alakult ki szorosabb kapcsolat – mint történt az a Hajdú-Bihar megyei Pocsaj és Létavértes, valamint Körösszakál és Körösszegapáti esetében –, így ez nem lehetett befolyással a sarkadkeresztúri románok identitásának megőrzésére, megtartására.

Egyedinek számít a szintén Hajdú-Bihar megyei Vekerd község példája. A kis falu a 18. században települt újjá román lakosokkal,⁶ ortodox hitét megtartotta, mégis gyors asszimiláció ment végbe a település lakossága körében. Látszólag ugyanolyan helyzetben volt, mint Méhkerék, földrajzi tekintetben távol esett minden nagyobb várostól, minden adottsága meg lett volna a megmaradáshoz. A korai nyelvvesztés talán azzal magyarázható, hogy kis lélekszámú településről van szó, amely a 20. század végére az elöregedés felé sodródott. A településen nem voltak biztosítottak a megélhetési lehetőségek, ezért a fiatalok elhagyták, városokba költöztek.

⁵ MARTIN 2000. 3–8.

⁶ MISAROŞ 1990. 200.

A Hajdú-Bihar megyei Létavértes, Pocsaj, Bedő görög katolikus hitre áttért lakossága esetében valószínűsíthetjük, hogy a magyar nyelvű liturgia és a román oktatás hiánya a magyarázata a korai nyelvvesztésnek.⁷

Nem céloim minden magyarországi román közösség identitásvesztési folyamatának bemutatása, csupán néhány példát szerettem volna említeni. Az eddigi vizsgálódások azt igazolják, hogy a románok azokon a településeken őrizték meg legtovább identitásukat, ahová nagyobb tömegben telepedtek le (pl. Méhkerék, Kétegyháza); a magyarokon kívül más nemzetiségű lakossággal éltek együtt (pl. Bottonya, Elek); illetőleg ahol hosszabb ideig megvoltak az identitás megőrzéséhez nélkülözhetetlen feltételek (egyház, iskola).⁸

Az említett példákban is kitűnik, hogy a helyzet alakulásának okai igen sokfélék. A témával foglalkozó tanulmányok legfontosabb okként említik az egyház szerepének gyengülését. Ott, ahol nem volt helyben a lelkész, a környező települések ortodox papja végezte meghatározott időközönként az istentiszteleteket, így érthető, hogy a hithez, ill. a nyelvhez való kötődés is gyengült. Néhol, például Eleken, a helyi katolikus, esetleg a szomszédos település református papja keresztelte a gyermekeket, eskette a fiatalokat. Mindez az egyház jelentőségének csökkenéséhez vezetett.

A legnagyobb gondot azonban az oktatás jelentette. Pontosán meghatározható, hogy azokon a településeken, ahol a román nyelvű oktatás vagy a nyelv oktatása megszűnt, ez egyenes következményként vonta maga után az identitásvesztést. A primér környezetben, a családban használt nyelv ugyanis csupán a tájnyelv lehetett, amely – oktatás híján – nem volt alkalmas a fejlődésre. Nem tudta követni a civilizációs, technikai fejlődést, nem tudott alkalmazkodni a modern világ követelményeihez. Archaikus állapotában maradt meg, magyar szavakkal és kifejezésekkel dúsult, ami a kétnyelvűség felé tolta a nyelvhasználatot. Mivel azonban a tájnyelv is csupán szűk környezetben volt használatos, alkalmazása kikopott, s az anyanyelv helyét fokozatosan a magyar nyelv vette át, hiszen már ez jelentette a kommunikációs biztonságot.⁹

Mindezen folyamatokat erősítette a bizonyos településeken igen korán bekövetkezett települési exogámia. Amikor a vallási hovatartozás már nem volt meghatározó tényező, amikor a nyelvhasználat sem tükrözte az etnikai különbségeket, nem volt akadálya a különböző nemzetiségű fiatalok egybekelésének, s ezzel tulajdonképpen két család új kapcsolatrendszerének kialakulásának. Az egyetlen mérce, az egyetlen szabályozó tényező a vagyoni helyzet lett.

Az együttlélés azonban nemcsak mikro-, hanem makrokörnyezetben, egy-egy faluközösségen belül is konzekvenciákkal jár. Igen fontos tényező például az együtt

⁷ BERÉNYI 1997. 61–62.

⁸ Lásd erről MARTIN 2001. 33–37.

⁹ A kétnyelvűségről lásd BORBÉLY 1997. 475–487.

élő különböző nemzetiségek egymáshoz való viszonya, melynek legfőbb tényezője ezek gazdasági helyzete. Természeteszerű, hogy a vagyonosabb réteg kultúrája hatással van a szegényebb néprétegekre. A szebb, a jobb, a modernebb mindig követendő példa volt. Több településen megfigyelhető a hasonulás igénye. A románság igyekszik követni pl. a viselet új divatját, elhagyja régi ruhadarabjait, mert a közönség megítélése azokat a szegénységgel azonosítja. Az átadás-átvétel azonban sokszor egyéb társadalmi-gazdasági okokkal magyarázható. Ezek között említhetjük példaként, hogy az eleki német gazdánál szolgáló román cselédek megtanulták a speciális német ételek készítését, s ezeket későbbi önállósodásuk után a saját családjukban is készítették, tovább hagyományozták, mint a helyi románság körében általánosan ismert ételeket. Így mosódtak el a régióban egy-egy jelenség etnikai határai.

Az interetnikus kapcsolatok létrejötteként fontos színterei voltak a vásárok is, ahol különböző települések és régiók termékei találkoztak, s nagy volt a jelentőségük az emberek közötti kapcsolatok megteremtésében is.

Új betelepülők

A rendszerváltást követő időszaktól kezdődően egy új folyamat figyelhető meg, az érzékelhetően erőteljes román (helyesebben Romániából történő) betelepülési hullám. A modern migráció során a betelepülés módját, okát és célját illetően lényeges különbségek mutatkoznak. Az áttelepülés legtipikusabb példái között a következőket említhetjük:

- munkavállalás, anyagi biztonság megteremtése céljából töltenek Magyarországon átmeneti időt, vagy telepednek le véglegesen;
- házasodás révén települnek át;
- felsőfokú tanulmányok elvégzése után végleg itt kívánnak letelepedni;
- missziós céllal érkeznek, segíteni kívánva a honos románság hitbéli, nyelvi és kulturális erősítését (pl. ortodox lelkészek).¹⁰

Az áttelepülés, beilleszkedés egyaránt nehézségeket okoz a letelepedni szándékozóknak és az itt már évszázadok óta élő, azonos gyökerekkel, de az identitás- és nyelvvesztés különböző stádiumaiban lévő román közösségeknek. Az új betelepülők ugyanis jobban ismerik és beszélik a román nyelvet, alaposabb ismeretekkel rendelkeznek a román kultúra legkülönbözőbb területeiről, viszont más és különböző gyökerekkel, kötődésekkel, értékrenddel érkeznek.

Ezzel, vagyis az újabban kialakulóban lévő, határon belüli román-román együttéléssel kapcsolatosan számos példát lehetne megemlíteni. Az áttelepülők számára vonatkozóan pontos adatok nincsenek, a népszámlálási adatok ugyanis ebből a szempontból nem irányadóak. Tény azonban, hogy egyre nagyobb számban jelennek meg azokon a településeken, ahol román lakosság is él. Az ok érthető, hiszen a román nyelv ismerete kétségtelenül előnyt jelent ebben a helyzetben.

¹⁰ MARTIN 2008. 97–110.

Példaként említhetjük meg a több nemzetiség (magyarok, szerbek, románok, romák) által lakott Battonyán lezajló szembetűnő betelepülési folyamatot.

A romániai gazdasági fellendülés nyomán Románia nyugati részének városaiban megnöttek az ingatlanárak, aminek következtében román állampolgárok az olcsóbb magyarországi ingatlanpiacot vették célba. Ennek jó példáit találjuk a Békés megyei kisvárosban, Battonyán.¹¹ A 14 000 lakosú, Aradhoz közeli kisváros élete némileg megváltozott Románia európai uniós csatlakozása után. Azóta egyre több battonyai eladó lakóházat vásárolnak meg román állampolgárok, főként aradiak, de távolabbi vidékekről érkezők is, miután az interneten és az országos lapokban tudomást szereztek erről. Az első vásárlók közül sokan, családjukkal együtt már le is telepedtek az alföldi kisvárosban.

A választás egyik oka az alacsony ingatlanár, ami az aradi lakásáraknak a felét, a bukarestinek a tizedét jelenti. A másik ok, hogy Aradhoz közel van (26 km távolság van a két város központja között), csendes, nyugodt kisváros, ahonnan fél óra alatt be lehet érní Aradra, azaz könnyen elérhető a munkahely vagy az iskola. Románia uniós csatlakozása után szabad az átjárás a határon, megoldható a napi átjárás is.

Fontos szempont az is, hogy vannak románul tudó honos román lakosok a településen, akik segítettek az új beköltözőknek a kezdeti nyelvi nehézségek áthidalásában. Könnyebbséget jelent a román intézmények, a helyi kisebbségi önkormányzat, a román óvodai és iskolai oktatás megléte is.

A Battonyára beköltözők több szempontból is befolyással vannak a honos románok mindennapi életére, identitására. Ezek egyike az egyházi közösségbe való beolvadás. A honos román családok fiatalabb tagjai más városokba költöznek, asszimilálódnak, hitüket nem gyakorolják, az idősebb generáció tagjainak száma pedig erősen csökken. A beköltöző román állampolgárságú családok részt vesznek az ortodox istentiszteleteken, növelik a hívek számát a templomban, erősítik az egyházi életet a településen. A beilleszkedéshez kulcsfontosságú az egyházi közösség befogadó készsége, valamint a lelkes személye, aki maga is misszionárius papként érkezett a településre Romániából az 1990-es években. A gyermekek a helyi román iskolába járnak, melynek tanulói létszáma ezáltal folyamatosan növekszik.

Fontos megemlíteni, hogy a beköltözés után a megvásárolt, korábban lakatlan ingatlanokat felújítják, a házakat rendben tartják, ami a faluképet pozitívan változtatja meg. Kb. 200 házat vásároltak meg már a településen a román állampolgárok.

Az új betelepülők a következőképpen nyilatkoznak a helyzetükről:

¹¹ Az információk és interjúrészek a Battonyára betelepült román állampolgárokról az MTV Szegedi Körzeti Stúdió Román Szerkesztősége Ecranul nostru című műsorából származnak.

„Számunkra ez a nyugalom, a tisztaság és az emberi jóézés szigete... Amikor külföldre kerülsz, próbálsz megkeresni a gyökereidet. Eközben természetesen, hogy eljussz az egyházhoz.”¹²

„Az önkormányzatnak és az egyháznak a jövőben többet kellene tennie az újonnan jött románokért, hogy az emberek érezzék az egymáshoz való kötődésüket.”¹³

A honos battonyai románok és a településen élő magyarok egyaránt befogadók az új beköltözőkkel. Ennek egyik oka az lehet, hogy a beköltözők gond nélkül illeszkednek be, pozitívan befolyásolják a település mindennapi életét. A másik magyarázat pedig az, hogy Battonya eredendően vegyes lakosságú – magyarok, szerbek, románok és romák által lakott – kisváros, ahol az emberek kölcsönös toleranciáról tettek tanúbizonyságot az évszázadok során. A többnyelvűség mindig természetes volt a településen.

A betelepülés ténye ismertté vált Romániában is, egy bukaresti napilap például így írt erről a jelenségről: „...a gazdaság elolvasztja a határt”. Ott, ahol egykor hosszú órákat álltunk sorban a határon, ma az emberek ingáznak, vagy egész egyszerűen csak átugranak a strandra vagy egy süteményre. A *Berlini Fal 1989-ben ledőlt, a pszichológiai határokat pedig lassan bontogatjuk*”.

A dolgozat nem vállalkozhat a honos és betelepült románok helyzetének, viszonyának országos szintre kiterjedő elemzésére, ezért a továbbiakban a méhkeréki kutatások eredményeire szorítkozik.¹⁴

Nemzetiségi sajátosságok, kulturális kötődés a mai Méhkeréken

A 2001. évi népszámlálási adatok szerint Méhkerék az egyetlen település Magyarországon, amelyben összlakosságát tekintve a legnagyobb számban és arányban élnek románok, és ahol a román nyelv használata általános. A méhkeréki románok nyelve a körösvidéki szubdialektus bihari nyelvjárásával mutat rokonságot.¹⁵

A Békés megyei település nyilvánvaló, szembetűnő etnikus jegyei között említhetjük a román nyelvű helynévtáblát, az intézmények nevének két nyelven történő megjelenítését, a román ortodox templomot, Nicolae Bălcescu szobrát, Vasile Gurzău román mesemondó emléktábláját, a román nyelvű sírfeliratokat és nem utolsósorban a település lakosainak nyelvhasználatát. A településen kétnyelvű óvoda és általános iskola, továbbá román hagyományőrző együttes működik.

¹² Részlet a Sever Putinnal folytatott interjúból.

¹³ A Gheorghe Laiș interjú részlete.

¹⁴ Méhkerék történetéről és néprajzáról részletesen lásd BERÉNYI 2000. 360; CSOBAI 1996. 64; HOȚOPAN 1997/b 159; MISAROȘ 1990. 155–166; PĂȚCAȘIU 2011. 4–48; PETRUSĂN-MARTYIN-KOZMA 2000. 128; SZENDREI 1995. 3–14; ZSUPOS 1989. 7–28.

¹⁵ A méhkeréki helyi nyelvjárásról lásd BORBÉLY 2000. 124–201.

Az utóbbi 30–40 évben bekövetkezett gazdasági, társadalmi, technikai, műveltségbeli változások alapvetően megváltoztatták Méhkerék életét. A gazdaság és a társadalom szerkezetének átalakulása – hasonlóan a magyarok településeikéhez – Méhkerékre is hatással volt. Korábban a nemzetiségi és a vallási hovatartozás fontos volt a házasságok kötésében és a kapcsolattartási formákban. A zártság megszűnésével gyengült az itt lakók identitástudata, s egyre inkább háttérbe szorult a hagyományos kultúra ápolása.

A Magyarországi Románok Kutatóintézete 2003-ban a település mai lakossága nemzetiségi tudatának, hagyományos kultúrájához való kötődésének kérdőíves gyűjtés alapján történő feltérképezését tűzte ki célul, felhasználva természetesen a korábbi évtizedekben Méhkeréken végzett történeti-néprajzi-nyelvészeti kutatások eredményeit is.¹⁶ Az intézet munkatársai által méhkeréki nyelvjárásban készült kérdőívnek az etnikai identitásra és a hagyományos életmódra vonatkozó, a felnőtt lakosság körében feltett kérdései (K/103–133)¹⁷ négy csoportba sorolhatók: 1. endogámia – exogámia, 2. rokonsági rendszer, 3. a településhez való kötődés, 4. a hagyományok ismerete.

1. Endogámia – exogámia

Házasodtak-e régen a fiatalok magyarokkal?

Igen	Nem
37,5%	62,5%

Ha nem, mi volt az ok?

Más nemzetiségű	Más vallású	Más településről való	Egyéb
29,5%	11,4%	31,8%	27,3%

Vannak rokonai más településeken?

Igen	Nem
98,5%	1,5%

¹⁶ A Magyarországi Románok Kutatóintézete 2003-ban szakértői tanulmányt készített a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal számára Méhkerék kulturális és nyelvi állapotának komplex vizsgálatáról, melynek része volt a hagyományos népi kultúra tudatos ápolása helyzetének felvázolása és lehetőségeinek feltárása. A projekten belül a népi kultúrára vonatkozó kutatást Martyin Emília végezte.

¹⁷ A kérdőívek kitöltésében két helyi pedagógus, Kozmáné Boka Mária és Kozmáné Duló Annamária működött közre.

Házasodnak-e ma a fiatalok más nemzetiségűekkel?

Igen	Nem
100%	0%

Mi a véleménye erről?

Jó, hogy így van	Mindegy	Rossz
41,4%	58,6%	0%

Az első kérdéscsoportra adott válaszok igazolják a korábbi társadalomnéprajzi vizsgálatok eredményeit,¹⁸ melyek szerint a település zártsága a 20. század utolsó évtizedeiben oldódott fel. A falu mai lakosai ugyanis pontosan tudják, hogy még az ő emlékezetük által feltárható időszakban is – ami az 1940–1950-es évekre tehető – az volt a jellemző, hogy a méhkeréki románok nem házasodtak más nemzetiségűekkel (62,5%). Az okok között főként a más települést (31,8%), illetőleg a más nemzetiséghez való tartozást (29,5%) jelölték meg, ami a lokális és etnikai endogámia hajdani meglétére utal. A más településen élő rokonságra vonatkozó kérdésre adott pozitív válaszok (98,5%) a településről való elköltözés, elvándorlás napjainkra érvényes mértékét illusztrálják.

A 21. század eleji állapotokra vonatkozóan a zártság, az endogámia teljes megszűnéséről kapunk képet. A vegyes házasságok kötését természetesen fogadja a falu lakossága (100%), a házasságkötéseknek már nem feltétele az adott településen élés vagy a román nemzetiséghez való tartozás. A válaszadók jónak ítélik a vegyes házasságok meglétét (41,4%), vagy nem tulajdonítanak fontosságot a fiatalok nemzeti hovatartozásának (58,6%). Senki nem fogalmazott meg negatív véleményt ebben a kérdésben (0%).

2. Rokonsági rendszer

Összetart-e a rokonság?

Igen	Nem
87,1%	11,4%

Milyen rokonsági fokig tartják nyilván a rokonságot?

Csak testvérek	Első unokatestvérek	Második unokatestvérek	Harmadik unokatestvérek	Minden rokon
10,4%	10,4 %	14,9%	62,7%	1,5%

¹⁸ SZENDREI 1995. 3–14.

Mikor, milyen alkalmakkor találkoznak a rokonok?

Jeles alkalmakkor	Lakodalomban, temetésen, disznótorban	Nagy öröm/baj alkalmával	Ritkán	Soha
6,5%	38,7%	40,3%	14,5%	0%

Lakik-e együtt több generáció egy lakásban?

Igen	Nem
73,4%	26,6%

A hajdani izoláltság a falu rokonsági rendszerében még ma is érzékelhető. A falu társadalmának legfontosabb tényezője napjainkig a család. A rokonság szoros kapcsolata, összetartozástudata mindenki számára nyilvánvalóvá válik, aki akár egy rövid időszakot is a településen tölt el. A kérdőívre adott válaszok is megerősítették a rokonság összetartására vonatkozó korábbi tapasztalatainkat (87,1%). A válaszadók véleményéből az is kiderül, hogy a nagycsalád rendszerének felbomlása után is jellemző a több generációs együttélés (73,4%), illetőleg, hogy – feltehetőleg a lokális endogámia következményeként – a településen élők többsége a harmadik unokatestvérig nyilvántartja a rokonságot (62,7%). A szoros kötelékek fenntartásának alkalmi főként a családot ért jó vagy rossz események (40,3%), illetve a fontos családi ünnepek, események, munkaalkalmak (38,7%).

3. A településhez való kötődés

Mi jut először eszébe a településről?

Román falu	A földiák	A sok munka	Szép falu	A táncok	Egyéb
38,1%	23,8%	17,5%	11,1%	1,6%	7,9%

Hány embert ismer a faluban?

Mindenkit ismer	80%-ot ismer	A fél falut ismeri	20%-ot ismer
47,7%	44,6%	6,2%	1,5%

Ismeri a falu lakosainak ragadványneveit?

Igen	Nem
96,9%	3,1%

Ha valaki elköltözött a településről, mi volt az elköltözés oka?

Nem kötődött a családhoz	Jobb életre vágyott	Városi életre vágyott	Egyéb
1,6%	70,3%	9,4%	18,8%

Szeret a faluban élni?

Igen	Nem
90,9%	9,1%

Miért jó Méhkeréken élni?

Itt éltek a szüleim	Itt van az egész családom	Mindenünk megvan	Szép falu	Egyéb
26,2%	63,9%	3,3%	4,9%	1,6%

Szeretné, ha az utódai is itt maradnának?

Igen	Nem
50%	50%

Ha igen, miért?

Együtt maradjon a család	Lássam az utódokat	Jó itt élni	Egyéb
81,3%	3,1%	9,4%	6,3%

Az adatokból kiderül, hogy nemcsak családi, hanem közösségi szinten is erős összetartozástudat jellemzi Méhkeréket. A válaszadók többsége mindenkit (47,7%) vagy a falu 80%-át ismeri (44,6%). A családokat, személyeket megkülönböztető ragadványnevek ismerete általános (96,9%). Az emberek tudatában a település legjellegzetesebb jegyei között román volta (38,1%) és az itt élők megélhetését biztosító növénytermesztés (23,8%) szerepel. A faluhoz való kötődést jelzi, hogy igen magas azok aránya, akik szeretnek a településen élni (90,9%). Az okok között a legtöbben azt jelölték meg, hogy itt éltek a szülők (26,2%) vagy itt él az egész család (63,9%). Jellemző viszont, hogy a megkérdezetteknek csak a fele (50%) gondolja úgy, hogy szeretné, ha gyermekei is ebben a faluban képzelnék el a jövőjüket, azért, hogy együtt maradjon a család (81,3%). A többség a Méhkerékről való elköltözés legfőbb okaként a jobb megélhetés reményét említi (70,3%).

4. A hagyományok ismerete

Ismeri a régi hagyományokat?

Igen	Nem	Nem nagyon
75,8%	3%	21,2%

Ismerik-e a fiatalok a régi hagyományokat?

Igen	Nem	Nem tudom
19,4%	50,7%	29,9%

Jó lenne, ha ismernék a fiatalok a régi hagyományokat?

Igen	Nem	Nem tudom
88,1%	3%	9%

Ismeri, tudja-e táncolni a méhkeréki táncokat?

Igen	Nem
71,6%	28,4%

Ismer romániai táncokat?

Igen	Nem
23,9%	76,1%

Ismer méhkeréki román népdalokat?

Igen	Nem
86,6%	13,4%

A régi hagyományokra vonatkozó kérdésekre adott válaszok is igazolták a korábbi terepmunkák tapasztalatait. A megkérdezettek többsége (75,8%) ismeri a régi tradíciókat, a helyi román népdalokat (86,6%) és táncokat (71,6%). Ezzel szemben a romániai táncokat viszonylag kevesen (23,9%) ismerik. A válaszadók véleménye szerint a fiatalabb generáció tagjai közül már csak kevesen (19,4%) ismerik a hagyományokat. A hagyományápolás fontosságának kifejezése nyilvánul meg abban, hogy a megkérdezettek 88,1% szeretné, ha a fiatalok ismernék a hagyományokat.

*Méhkerék társadalmi, vallási,
etnikai és kulturális képének változási folyamata*

A település hosszú ideig jellemző izoláltságának okai között említhető, hogy a 18–19. században általánosan jellemző volt a falvak esetében a zártság, hiszen az egy faluban élők szoros közösséget alkottak, megvoltak a település íratlan normái, melyek szabályozó erővel bírtak. Méhkerék esetében ezt a zártságot erősítette az elkülönülés az anyanyelv, a hagyományok és a vallás tekintetében. E három tényező szűkre szabta a környező településekkel való érintkezést. Az ortodox vallás, a román nyelvű ortodox liturgia volt a méhkeréki ember életének meghatározó eleme

egészen az első világháborúig, amikor megjelent a baptista vallás.¹⁹ Ennek következtében a lokális endogámián kívül jellemzővé vált a vallási endogámia is, azaz csak azonos vallásúak házasodtak egymással. Az utóbbi években a településen meggyökeresedett egy harmadik vallás is, melynek hívei pünkösdistáknak vallják magukat. A településen két pünkösdista közösség is létezik, az egyikben túlsúlyban a településen élő régi román családok, a másikban pedig az új betelepülők vannak. Mindhárom felekezetről azonos, hogy a miséken általános a román nyelv használata. A vegyes házasságok terjedésével a római katolikus és a református vallású lakosok is tagjai a falu társadalmának, számuk azonban elenyésző.

A trianoni határ meghúzásáig a legintenzívebb a méhkerékiek kapcsolata a mai Románia területén élő rokonaikkal volt. 1998-ban, a méhkeréki monográfia megjelentetése előtt a Kutatóintézet munkatársai történeti, néprajzi és nyelvészeti szempontú kutatásokat végeztek azokon a településeken, amelyeket a népi emlékezet származási helyként jelöl meg. Az intézet munkatársai a kutatás során sajnos csak a helyszíni gyűjtések adataira támaszkodhattak, ugyanis a levéltári források nem voltak hozzáférhetőek. Az Inánd (Inand), Jánosda (Ianoşda), Madaras (Mădăras), Cséfa (Cefa), Illye (Ciomeghi) településeken végzett terepmunka eredményei (a tájnyelvi azonosságok, a név- és ragadványnévanyag, a rokonsági kapcsolatok, a népszokások jelentős köre, a népi táplálkozási szokások) igazolják a szájhagyomány által terjedő ismereteket.²⁰ A rokoni, házassági és gazdasági kapcsolatok ápolása jelentős volt ezekkel a településekkel. A trianoni határok megvonása, valamint a történelmi események nehezítették ezeknek a kapcsolatoknak a fenntartását, melynek következtében a méhkeréki románság elszigetelődött.

A két világháború közötti időszakban jellemző nehéz megélhetés egyfajta kényszer volt a nyitásra. Az 1930-as évektől sokan elszegődtek a környező települések parasztgazdához, vagy vállaltak idénymunkát közeli és távoli gazdaságokban annak érdekében, hogy családjuk megélhetését biztosítsák.

A II. világháború után egy rövid ideig nyitott volt a határ, így a méhkeréki fiatalok romániai párt választhattak maguknak. Főként Illyéről kerültek a faluba házasodás révén asszonyok, akiket a közösség napjainkig nem méhkerékiként tart számon.²¹

A II. világháború utáni társadalmi, gazdasági változások hatással voltak Méhkerék társadalmára is. A helyiek főként a közeli városok, Gyula és Békéscsaba gyáraiban helyezkedtek el, gazdasági kényszer hatására ideiglenesen elszakadtak a településtől. Egyelőre ez nem jelentette azonban a faluból való elköltözést, az izolált-

¹⁹ HOŢOPAN 1997a. 3–15.

²⁰ 1998-ban a Magyarországi Románok Kutatóintézete szervezésében Berényi Mária, Borbély Anna, Csobai Lászlóné és Martyin Emília adatgyűjtést végeztek ezeken a településeken. A kutatások eredményeit a 2000-ben megjelent Micherechi Pagini storico-culturale című kötetben publikálták.

²¹ Száva Éva (Méhkerék, 1940) közlése.

ság, a magyar falvak lakosságával való mérsékelt kapcsolattartás továbbra is megmaradt.

A zártság megszűnése az 1960–1970-es évekre tehető. A nyitásnak három fő oka volt. A más településen való munkavállalás nyomán mindennaposá vált a magyar nyelv használata, amely kétnyelvűséghez vezetett. A fiatalok egyre nagyobb mértékű továbbtanulása felsőfokú oktatási intézményekben mind több vegyesházasságot eredményezett. A település gazdasági értelemben látványos gyarapodásnak indult az üvegházi növénytermesztésre való áttérés következtében. Mindezek jobb életmódot, modernebb körülményeket teremtettek, de a hagyományos életmód változásához vezettek.

A 20. század közepéig jellemző etnikai endogámia ellenére a településre foként házasodás útján került magyarokat kellő tisztelettel fogadta be a falu lakossága, amennyiben azok betartották a közösség íratlan normáit. Egészen más volt a helyzet a településen élő kisszámú, román ajkú cigány népelességgel. A közösség nem zárta ki őket a falu társadalmából, viszont nem volt jellemző a cigányokkal való házasodás, mert ismert volt a cigány és román közösség mentalitása, attitűdje közötti éles különbség.²²

A hagyomány a kultúrának olyan eleme, amely szervezi, koordinálja, irányítja a közösség önmagához való viszonyulását. A hagyományok, a társadalmilag kialakult szokások szabályozó szerepet kaptak, ami erősítette az összetartozás élményét. A néphagyomány meghatározó szerepe a közösség tudatában nem annyira racionálisan fedezhető fel, inkább ösztönös érzésen alapul.

A méhkeréki románok szellemi hagyománya – amely nyelvhez kötöttsége miatt valamelyest független a társadalmi és anyagi helyzettől – sokáig érintetlen maradt. Itt említhetjük meg a méhkeréki népzene és néptánc felbecsülhetetlen értékeit; a népköltészeti alkotások változatosan széles körét; a kalendáris ünnepekhez, az emberélet fordulóihoz és a munkaalkalmakhoz kapcsolódó szokásokat.

A néptánc, a táncalkalmak fontos szerepet töltöttek be a közösség társadalmi életében, a magatartásformák kialakulásában. Mivel a hajdani gazdasági helyzet vándormunkára kényszerítette a közösséget, létérdekévé vált minden olyan lehetőség kihasználása, amely a közösségi érzést elősegítette. Ez lehetett az egyik ok, amiért a méhkerékiek tudatosan őrizték, ápolták a tradíciók révén megőrkített szokásrendjüket.

A méhkeréki román lakosság a letelepedés időszakától egészen a 20. század közepéig megőrizte mindent abból, amit a korábbi generációk megörököltek. Az izoláltság és a konzervativizmus következményeként egy erősen nyelvhez kötött népi kultúrát őrzött meg. Méhkerék kultúrája egyedivé vált az archaizmusok, a konzervatíván praktikus eljárások komplex rendszerének gyakorlásával. Ez a kultúra változott meg gyökeresen, robbanásszerűen az 1960-as évektől a gazdasági fejlődés, a társadalmi átrendeződések, az új kommunikációs technikák, rendszerek betörése következtében. Ebben a korszakban érzékelhető, hogy a közösség szinte máról holnapra tuda-

²² A méhkeréki cigányokról lásd HOȚOPAN 2003. 198–211.

tosan meg akart szabadulni mindattól, ami addig sajátja volt. Ez a folyamat kulturális értelemben számos negatív következménnyel, súlyos veszteségekkel járt együtt.

A folyamat lassításában, átrendeződésében nagy jelentősége volt az öntevékeny hagyományápoló csoportok keretében történő felelevenítésnek. Aktív, tevékeny kultúraápoló közösségek jöttek létre folyamatos korosztályváltásokkal, amelyek ország-szerte meghozták a község hírnevét, népszerűsítve a néptánc- és népdalkincset.²³

A kulturális értékeknek a közösség általi újbóli felfedezését segítette az 1960-as években kezdődő és azóta folyamatosan zajló kutatómunka, amelynek eredményeként több kiadvány született. A régi méhkeréki hagyományok (népszokások, hiedelmek), népköltészeti alkotások (szólások, közmondások, rigmusok, népmesék) publikációkban való közlése pozitív hatást váltott ki a településen élők önértékelésében. Ismertté és értékessé vált mindaz, amit a közösség értéktelennek vélt.

A 21. század elejére visszaesés figyelhető meg gazdasági tekintetben. Egyre nagyobb konkurenciája lett az uborka- és paprikatermesztésnek, szűkült a piac, a növénytermesztés a folyamatos fejlesztések ellenére is egyre kevésbé versenyképes. Mivel a lakosság nagy többségének ez az egyetlen megélhetési forrása, a túlzott kockázatvállalás a napi megélhetést veszélyeztetheti.

A rendszerváltást követő időszaktól kezdődően többfajta „státusú” román nemzetiségű lakossal számolhatunk Méhkeréken is. A méhkeréki román közösség részéről is igen erőteljesnek tűnik a honos és betelepült románok közötti megkülönböztetés igénye. Érdekes a kétféle román réteg megkülönböztetése céljából spontán módon kialakult terminológia. A több évszázados múlttal rendelkezőt az „eredeti”, „régí”, „tősgyökeres”, „saját”, „miénk”, a frissen betelepültöt pedig az „áttelepült”, „igazi”, „új”, „romániai”, „gyári” román megnevezéssel illeti a népnyelv. A méhkeréki román növénytermesztők szinte mindegyike alkalmaz Romániából ideiglenesen vagy véglegesen áttelepült dolgozót, s a munkavállalás megnevezésére a kissé abszurd „van románja”, azaz romániai alkalmazottja kifejezést használja. Ez igazolni látszik azt, hogy a lokális endogámia erőteljesebb, mint az etnikai.

Az új betelepülők Biharból, Bánátból és Moldvából érkeztek a településre.²⁴ Lélekszámukat a 2000-es évek elején kb. 5%-ra tették a falu lakói. A legtöbben munkalehetőséget kerestek Magyarországon, s nyelvtudás hiányában fedezték fel maguknak Méhkeréket. Mások azért jöttek ide, mert a baptista, de főként a pünkösdista felekezet tagjai, és testvéri kapcsolatot létesítettek a településen lévő közösségekkel. A fiatalok beházasodtak a családokba, előbb az egyházi közösség, majd később a falusi közösség is befogadta őket. Néhányan véletlenül kerültek a faluba. Egy moldvai fiatalember például csak egy Dáciát akart itt vásárolni, s azóta itt él népes családja körében.

Az új betelepülők általános jellemzője, hogy népes gyerekszámú neoprotestáns családban élnek. Néhányan felvették a feleségük családnevét, s a gyerekeiknek

²³ DULĂU 1998. 189–195; NISTOR 2000. 284.

²⁴ Martyin György (Méhkerék, 1935) közlése.

is ez a vezetékneve. A Romániából való távozásuk okairól, az idegen országban kialakított státusukról a következőképpen nyilatkoznak.²⁵

*„Indiferent că 30–40–50 de ani trăiești într-o localitate. Dacă ești venit, ești venit. Străin. Simplu. Eu nu sînt înrădăcinat aici cu nimic. Mă simt acasă-n România. Cred într-o schimbare în România. Nu am cetățenie maghiară. Că dacă ai cetățenie maghiară, mîntea tot aceea-i. Ce se întîmplă dacă am pașaport albastru? Tot român sînt.”*²⁶

(Mindegy, hogy 30–40–50 éve élsz egy településen. Ha újonnan jött vagy, újonnan jött vagy. Idegen. Egyszerűen. Nekem itt nincsenek gyökereim. Romániában érzem otthon magam. Hiszek a romániai változásban. Nincs magyar állampolgárságom. Ha van is magyar állampolgárság, az ember esze ugyanaz. Mi történik, ha két útlevellem van? Akkor is csak román vagyok.)

*„Io-s venit. Cu un picior aici cu un picior în România. Cam așa este situația noastră acuma. Sunt printre ultimii care au venit în Micherechi. Noi suntem mulțumiți cu traiul de aici. Noi practic din România pentru două motive am plecat. Odată sărăcia. Și în al doilea rînd oamenii sunt mai pașnici, mai liniștiți aici. Am venit în Ungaria pentru că vrem să supraviețuim. Cînd am venit eram preocupat de a evada din sărăcie. Cînd am văzut că asta este o comună românească, am zis că: aici. Chiar dacă în principiu poate că ne vom trage la Szeged unde lucrează nevastă-mea, casa asta rămîne și aici voi veni la pensie. Asta este o comuna ca-n povești. Am realizat ce înseamnă confortul psihic. Dacă trăiești într-o comună frumoasă și asupra ta este o influență pozitivă. Nu mi-am dorit să plec departe de țară. Dacă plec prea departe de țară, uit de Dumnezeu. Dacă rămîn în țară nu pot supraviețui. Mi-am găsit un loc unde pot supraviețui.”*²⁷

(Én újonnan jött vagyok. Egyik lábbal itt, a másikkal Romániában. Ez a mi helyzetünk most. Az utolsók között vagyok, akik Méhkerékre jöttek. Mi elégedettek vagyunk az itteni étellel. Gyakorlatilag két okból távoztunk Romániából. Az egyik a szegénység. A másik, hogy itt sokkal békésebbek, nyugodtabbak az emberek. Azért jöttünk Magyarországra, mert túlélni akarunk. Amikor idejöttünk, az foglalkoztatott, hogy kitörjünk a szegénységből. Amikor láttuk, hogy ez román falu, azt mondtuk: itt. Ha Szegedre költöznénk is, mert ott dolgozik a feleségem, ez a ház itt marad, ide jövök nyugdíjas koromban. Ez a falu olyan, mint a mesében. Megtapasztaltam, mit jelent a lelki komfort. Ha egy szép községben élsz, az rád is pozitív hatással van. Nem akartam messze menni a hazámtól. Ha túl messze megyek a hazámtól,

²⁵ Az interjúk 2006-ban készültek.

²⁶ Puha Ilie, Rădăuți, 1972.

²⁷ Șuta Iacob, Temesvár, 1950.

elfelejtkezem Istenről. Ha a hazámban maradok, nem tudok túlélni. Keres-tem egy élhető helyet.)

Nem csoda, hogy a méhkeréki románság a kezdetekben nehezen tudta kezelni az új helyzetet. Egy összeforrt közösségről van ugyanis szó, amelynek tagjai a harmadik generációig ismerik egymást név vagy ragadványnév alapján. Az új betelepülőket kezdetben körülírással nevezik meg, például: „az a román, aki Magdival lakik”. Ezzel szemben az ő gyermekét már az apja után ismerik: „a lu Ilie” (Illésé). Ez azt mutatja, hogy a már itt született gyermekeknek sokkal stabilabb a státusuk a faluközösségben.

Az interjúkból egyértelműen kiviláglik, hogy a betelepülők tisztaság szeretőnek, szorgalmasnak, dolgoznak, befogadónak és toleránsnak tekintik a méhkeréki embereket. Segítőkések, nem káromkodnak és nem verekedősek.

„Sînt foarte mulți oameni înstăriți. Oamenii de aicea însă prea puțin lucră pentru suflet. Sînt legați de sere, de folii. Sera este un loc de muncă care permanent cere eforturi de la ei.”²⁸

(Sok módos ember van. Az itteni emberek azonban keveset dolgoznak a lelkükért. Köti őket a fólia. A fólia olyan munkahely, amely folyamatos erőfeszítést követel meg tőlük.)

A másik furcsaság a kötelező kommunikációs formák használata, a kérdések és válaszok használata a köszöntésben – Jössz? Mész? Hol voltál? Dolgozol? Itt vannak? stb. –, amihez igen hamar hozzászoktak az új betelepülők is. A legfurcsább azonban a magyar szavakkal, mondatrészekkel tarkított méhkeréki nyelv volt a számukra. A beszélők úgy váltják a két nyelvet a beszéd során, hogy minél könnyebben kifejezhessék a mondandójukat, s mivel a méhkeréki honos románok mindkét nyelvet ismerik, ez semmilyen problémát nem jelent a kommunikációban. Az újonnan betelepültek azonban ezt a kevert nyelvet nem ismerik. Igyekeznek el-sajátítani a tájnyelvi szavakat, egyszerűbb román szókészletet használnak, hogy megértsék magukat, de gyermekeiktől elvárják a „tisza” román beszédet.

„Românii de aici gîndesc în românește, dar folosesc cuvinte ungurești. Omul trăiește în Ungaria, e român. Își înbină cele două elemente fără să fie stresat de ele.”²⁹

(Az itteni románok románul gondolkodnak, de magyar szavakat használnak. Magyarországon él, de román. Úgy ötvözi ezt a két elemet, hogy ez semmilyen feszültséget nem okoz számára.)

²⁸ Bogdan Viorel közlése.

²⁹ Puha Ilie közlése.

A méhkeréki emberek értékítéletét a betelepültekkel kapcsolatosan a következőképpen tudnánk összegezni: dolgozók, nagycsaládosok, vallásosak, nem italoznak, románul beszélnek a családban, van saját házuk, ügyes gazdák, mindenhez értenek, alkalmazkodóak, barátságosak, integrálódtak.³⁰

Az identitásról, a nyelvről, a romániai kapcsolatokról egy 1989 után Méhkerékre költözött hittantanár véleményét közöljük.

„Mulți români s-au declarat maghiari la recensămînt. Nu că le-au impus. Știu asta din gura lor. Pentru micherecheni legătura cu românii din România, mai precis cu statul român nu are nicio importanță. Bunicii aproape că nu știau ungurește, tinerii abia vorbesc românește. Dar sînt români în sufletele lor. De ce s-au declarat unguri, nu înțeleg.

Statul român pentru românii din Ungaria nu face nimic. Se rezumă la vorbe, la cuvinte și la cîteva spectacole. La ora actuală nu știu ce ar mai putea să facă România pentru românii din Ungaria. După atîta pauză de inactivitate. Oamenii și-au făcut rostul lor pe partea maghiară. Cred că ei nici nu mai așteaptă. Ei încep să se simtă maghiari.”³¹

(Sok román magyarnak vallotta magát a népszámláláskor. Nem kötelezték erre őket. Tőlük tudom. A méhkerékiek számára a romániai románokkal, pontosabban a román állammal való kapcsolatnak nincs jelentősége. A nagyszülők alig tudtak magyarul, a fiatalok alig beszélnek románul. De lélekben románok. Hogy miért vallották magyaroknak magukat, azt nem értem.

A román állam a magyarországi románokért nem tesz semmit. Tevékenységük csak a beszédre, a szavakra, néhány előadásra korlátozódik. Napjainkban nem tudom, mit tehetne Románia a magyarországi románokért. Ennyi szünet és tétlenség után. Ők magyar oldalon találták meg létük értelmét. Azt hiszem, már nem is várnak semmit. Kezdi magukat magyarnak érezni.)

*

A ma Magyarországon élő honos román közösségek a betelepülésüktől kezdődően nem éltek a román állam keretei között, ezért identitásukat a nyelvre, a vallásra és a hagyományokra építették, hangsúlyozva sajátos jegyeiket, és a romániai románoktól való különbözőségüket.³² A klasszikus értelemben vett hazai románságot több évszázadon keresztül kettős kulturális hatások érték, definiálásában legalább olyan hangsúlyos a magyarországi jelző, mint a nemzetiségi megnevezés. A nyelvszágától való egy évszázados elszigeteltség azt eredményezte, hogy igen erőteljessé vált a magyar kultúrához való kötődése, tulajdonképpen csupán a nyelv,

³⁰ Kozma Mihályné, Orosz Flóra (Méhkerék, 1922) közlése.

³¹ Șuta Iacob, Temesvár, 1950.

³² COLTA 2003. 67–74.

a vallás, a tradicionális kultúra, illetőleg az iskolában elsajátított ismeretanyag volt az, ami ténylegesen a románsághoz kötötte. A magyarországi románok románság-érzése tehát erőteljesen érzelmi és kevésbé tudatos, intellektuális volt.

A helyzet kialakulásában nagy szerepet játszott a román állam megítélése, a romániai történések alakulása. Az identitásvesztés fontos pszichológiai tényezője volt mindig is Románia mindenkori viszonya a határon kívül élő románokhoz, illetőleg Románia magyarországi megítélése. A spontán asszimiláció kevésbé ismert, kevésbé kutatott tényezője a pszichológiai indíttatás. Az ismert történelmi események, az új határok megvonása utáni hangulat érthető módon nem kedvezett a Magyarországon maradt románság megítélésének. Helyzetüket nehezítette az is, hogy a nyelvország – feltehetőleg politikai okokból és kis lélekszámuk miatt – figyelmen kívül hagyta, sőt, gyakorta érthetetlen módon negatív megjegyzésekkel illette őket, teljes mértékben rájuk hárítva az asszimilálódás felelősségét.

Az utóbbi évtizedekben végbemenő folyamatok nagy változásokat hoztak. Ma Magyarországon gyakorlatilag két, egymástól különböző román ajkú népességről beszélhetünk.

A román-román együttélésben különbségek mutatkoznak az értelmiségi réteg, illetőleg a falusi közegben élő román közösségek szintjén. A honos románok értelmiségi rétege több évtizede küzd a vallás, a hagyományok és a nyelv megtartásáért, egy megfelelő román oktatás megvalósításáért, hiszen ezek a nemzeti megmaradás legfőbb tényezői. Ők a honos román közösség tagjai, ismertek a közösség körében, tudatában vannak mindazon történelmi, társadalmi és pszichológiai okoknak, amelyek a románság mai helyzetét előidézték, felelősséget éreznek iránta.

A honos román értelmiség mentalitása nehezen érthető az utóbbi évtizedekben Romániából Magyarországra települt románok számára. Az elsők között érkeztek Magyarországra a misszionárius ortodox lelkészek, akiket mind a lokális, mind az egyházi közösségek befogadtak. Hozzájuk hasonlóan egyre gyarapodó számban tanítanak a kétnyelvű iskolákban Romániából érkezett pedagógusok, de a kulturális intézményekben is dolgoznak az utóbbi évtizedekben áttelepültek. A sokszor bírált kisebbségi törvény adta lehetőségeknek megfelelően a kisebbségi önkormányzatokban is vannak új betelepülők.

A falusi társadalmakban a helyzet egészen más. Azokon a településeken, ahol az asszimiláció mértéke előrehaladt, igazi románoknak éppen az új betelepülőket tekintik a falu lakói, függetlenül attól, hogy magyar vagy román nemzetiségűek. Legfőbb érvként azt említik, hogy ők Romániából jöttek, és jól beszélnek románul. Ez azt is bizonyítja, hogy a már asszimilálódott közösség tagjai számára is az anyanyelv ismerete szerepel az első helyen az etnikai identitás meghatározásában.

Az eddigi kutatások azt igazolják, hogy az intraetnikus együttélés problémája bonyolult, feldolgozásához a jövőben egyaránt szükség lesz statisztikai, antropológiai és szociológiai elemzésekre.

IRODALOM

BERÉNYI 1997

Berényi Mária: A magyarországi románok iskolái a két világháború között.
In: Berényi Mária (szerk.): *Almanah*. Budapest, 1997. 61–67.

BERÉNYI 2000

Berényi, Maria (red.): *Micherechi Pagini istorico-culturale*. Giula, 2000. 360.

BORBÉLY 1997

Borbély Anna: A magyarországi románok nyelvcserejének társadalmi és nyelvi aspektusairól. *Magyar Nyelvőr*, 121/4. (1997) 475–487.

BORBÉLY 2000

Borbély, Anna: *Limba română din Micherechi*, In: Berényi Mária (red.): *Micherechi Pagini istorico-culturale*, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. Giula, 2000. 124–201.

COLTA 2003

Colta, Elena Rodica: *Etnii, istorii și mituri identitare în zona de frontieră româno-maghiară*. In: *Pascu Hurezan (red.): Minoritarul imaginar, minoritarul real*. Arad, 2003. 49–105.

CSOBAI 1996

Csobai, Elena: *Istoria românilor din Ungaria de azi*. Giula, 1996. 64.

CSOBAI 2003

Csobai Lászlóné: *Adatok a történelmi Szabolcs, Szatmár és Bihar vármegyék román anyanyelvű népességének történetéhez*. *BMMK*, 23–24. (2003) 135–151.

DULĂU 1998

Dulău, Gheorghe: *Cincizeci de ani de la înființarea Ansamblului cultural din Micherechi*, In: *Maria Berényi (red.): Simpozion*. Giula, 1998. 189–195.

FÉNYES 1851

Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára*. Pest, 1851. In:
<http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyesh/>

HOȚOPAN 1997a

Hoțopan, Alexandru: *Istoria bisericii baptiste din Micherechi*. *Lumina*, V. (1997) 3–15.

HOȚOPAN 1997b

Hoțopan, Alexandru: *Locul meu natal: Micherechi*, In: *Emilia Martin (red.): Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria*, 11. Gyula, 1997. 159.

HOȚOPAN 2003

Hoțopan, Ana: *Imaginea țiganilor în cultura românilor din Ungaria, istoriografie și actualitate*. In: *Maria Berényi (red.): Simpozion*. Giula, 2003. 198–211.

MARTIN 1999

Martin, Emilia: Particularități etnice în cultura materială a românilor din Ungaria, In: Horia Medeleanu (red.): Aradul Cultural, Periodicul Inspectoratului pentru cultură al județului Arad. Arad, iunie 1999. 12–15.

MARTIN 2000

Martin, Emilia: Comunitatea românească din Crîstor. Izvorul, 21. (2000) 3–8.

MARTIN 2001

Martin, Emilia: Efectele relațiilor interetnice și intraetnice în viața culturală a românilor din Ungaria. Izvorul, 22. (2001) 33–37.

MARTIN 2008

Martin, Emilia: Români autohtoni și „proveniți” în Ungaria, In: Emilia Martin (red.): Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria. Gyula, 2008. 97–110

MISAROȘ 1990

Misaroș, Teodor: Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria. Budapesta, 1990.

NISTOR 2000

Nistor, Viorel: Folclor coregrafic al românilor din Ungaria. Vol II. Localitatea Micherechi. Giula, 2000. 284.

PĂTCAȘIU 2011

Pățașiu, Teodor: Monografia comunei Micherechiu. Izvorul, 21. (2011) 4–48.

PETRUSÁN–MARTYIN–KOZMA 2000

Petrusán György – Martyin Emília – Kozma Mihály: A magyarországi románok. Budapest, 2000. 128.

SZENDREI 1995

Szendrei, Eszter: Contribuții cu privire la viața socială din Micherechi. Izvorul, 15. (1995) 3–14.

ZSUPOS 1989

Zsupos, Zoltán: Date istorice și etnografice despre Micherechi, In: Emilia Martin (red.): Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria. Budapesta, 1989. 7–28.

Native and Settled Romanians in Contemporary Hungary

– Emília Martyin –

Resume

In raising the theme, primarily, the issue of who, at the turn of the millennium, can be regarded Romanians living in Hungary, must be clarified since, due to the migration processes of the recent decades, ethnic Romanian population of several status types can be calculated with.

On the one hand, there are Romanian diaspora communities that have a history of more than two centuries in their current places of residence, which may also be confirmed by ecclesiastical protocols and there are new settlers. Different from settlement to settlement, "native" Romanians have a unique identity position, since their history was formed according to the historic-social endowments of a given settlement, which has resulted in various stages of assimilation and loss of language. In Hungary, there are no two Romanian diaspora communities, which, in view of identity, currently have the same position.

Since the time following the transition period, a new trend has been visible: a palpable massive wave of migration of Romanians (or better: settlers from Romania). As to the method and the cause and the purpose of settling during modern migration, significant differences have shown up. Resettlement and integration cause difficulties for both those intending to settle down and those living here for centuries with identical roots but being in various stages of loss of identity and language.

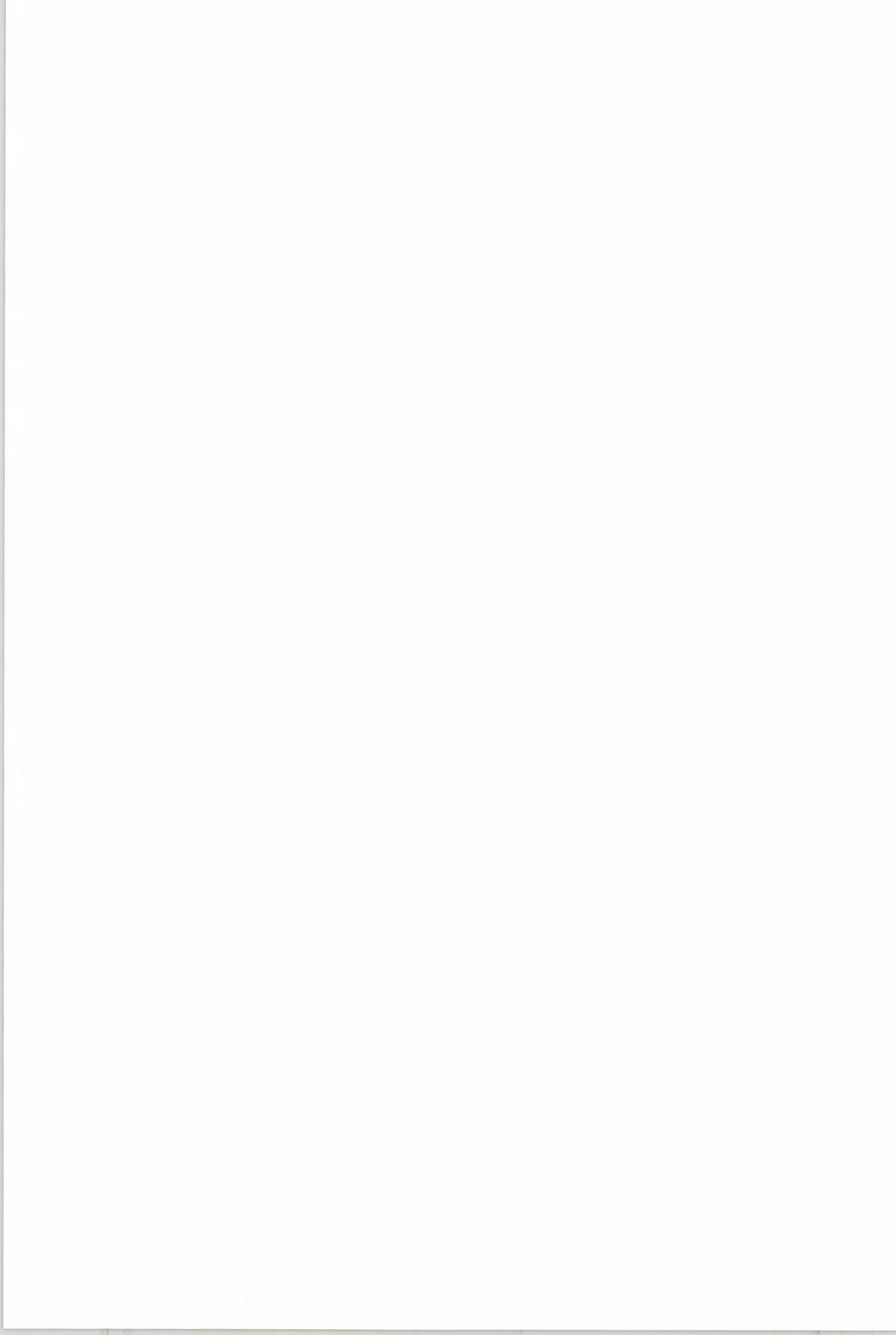
The study, revealing the results of research based on collections in Méhkerék, presents recent and emerging domestic Romanian-Romanian coexistence.

Martyin Emília

Erkel Ferenc Múzeum

H-5700 Gyula, Kossuth u. 17.

E-mail: erkelferencmuzeum@t-online.hu

A KÖRÖSLADÁNYI WENCKHEIM-URADALOM 1839-BEN

– Szabó Ferenc –

Körösladány a Sebes Körös alsó szakaszán fekszik, határát az 1890-es években lezárult szabályozások előtt jelentősen érintették a Hármas Körös és a Berettyó esztendőnként akár többször ismétlődő kiöntései. Termőhelyi adottságai a szikes földek nagy aránya miatt közepesek, az árvizek mellett a csapadékviszonyok határozzák meg. A mezőgazdasági kultúrák szemszögéből a föld váltakozó minősége hol a gabona- és takarmánytermelésnek, hol pedig a legeltető, kisebb részben az istállózó állattartásnak kedvezett. Az 1839-ben 4670 magyar anyanyelvű, nagy többségben református vallású település akkor is a Körös–Berettyó folyók vízvidékének déli peremén a Sárrét egyik jó fekvésű vonzáspontja volt. Egymást követő földesurak a báró Harruckern-famíliába benősült, elsősorban Mária Terézia uralkodása második felének háborúiban érdemeket szerzett katona család, a Wenckheim bárói ágának tagjai lettek. A bárói ág „elindítója” báró Wenckheim Xavér Ferenc vezérőrnagy (1733–1803) volt. A Harruckern-dominium 1798-ban történt „nagy osztálya” (vagyonmegosztása) után Körösladány, Mezőberény, Köröstarcsa területének és Szeghalom egy részének a birtokosa lett. A Wenckheim-bárók Körösladányban alakították ki a családi központot, a gazdálkodás és a magyar földön tartózkodás fő helyét. Ezt az is kifejezi, hogy 1805-ben Ladányban építették meg a család kastélyát, és fokozatosan ott teremtették meg uradalmi gazdaságuk meghatározó részét.

A körösladányi uradalomnak a kor szintjén álló kifejlesztését (a magyar lótenyésztés fellendítése érdekében 1815-ben magyar nyelven írt könyve alapján is) az országosan elismert gazdászati tevékenységet kifejtő báró Wenckheim József (1778–1830) indította el. Előtte az angliai, németföldi nagybirtokok példája lebegett. Mint jó ideig Arad megye főispánja, kezdettől fogva a Széchenyi István célkitűzéseire fogékony Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagja, felsőbb körökben forgó arisztokrata, jól felismerte a konjunkturális piaci lehetőségeket. Ennek köszönhető, hogy a minőségi lótenyésztés és a gyapjúeladást biztosító, nagyobb arányú juhállomány mellett a tejhaszon érdekében a svájci fajtájú szarvasmarha-állományt is megteremtette. Wenckheim József a felesége, báró Orczy Terézia (1790–1875) családjának jeles gazdálkodási tapasztalatait is felhasználta. Birtokszervező munkáját két érdemes fia folytatta: A magyar reformkortól fogva fontos közéleti szerepet játszó, főispáni, majd miniszteri, miniszterelnöki szintre emelkedett báró Wenckheim Béla (1811–1879) és öccse, a nagy műveltségű, kiváló gazda, a Körös–Berettyó völgy ármentesítésének fáradhatatlan szervezője, báró Wenckheim László

(1814–1879). Az 1830-as évek a fejlesztés, a bővítés kiemelkedő szakaszát hozták, különösen az épületek szaporítása és a termelési ágazatok bővítése, igényessége körül.

A báró Orczy Terézia kérésére a Békés vármegyei nemesi közgyűlés – közvetlenül két megyei tisztviselő hozzáértő közreműködésével – 1839-ben helyszíni adatfelvétel alapján született „felbecslés” azaz becsű-leltár fennmaradása¹ kiemelkedő forrásértékű dokumentumhoz juttatta az utókort. (Hasonlók kis számban és inkább 1848 után készültek a megyében.) A körültekintő, részletező leltár az uradalom és a község főbb általános adatainak gondos rögzítésén kívül teljes körű, egységes rendszerben felvett leírást nyújt a családi vagyonhoz tartozó épületekről, különös alapossággal a ladányi kastélyról és az uradalmi tisztek, kiemelt alkalmazottak által használt házakról, az állattartás és általában a termelés különböző objektumairól, befogadóképességükről, környezetükről. A leírás a topográfiai „rekonstrukciót” is lehetővé teszi a mai kutató számára. A leltár jól bizonyítja, hogy a ladányi kastélyhoz csatlakozó uradalmi központ mellett a fáspusztai határrész kedvezőbb termőhelyi lehetőségeire alapozta a termelést és a jobbágyok robotszolgáltatásán túl a differenciált állattenyésztéshez szükséges munkaerőt. Figyelmet érdemel a kis fáspusztai dohánykertész „kolónia” léte, a ledolgozó bérleti forma meghonosítása. A „becsű-leltár” követelménye volt a birtok jövedelmének és kiadásainak részletezése. Az 1833–1838-ig következetesen visszanyúló adatok igen pontosan mutatják, hogy az uradalom bevételei között milyen nagy szerepe volt a Mária Terézia idején bevezetett urbáriumban megszabott robotmunkának, mennyit jelentett a kassza számára a kilenced, továbbá a különféle bérbeadások – köztük fontos arányban pl. a földesúri jog alapján gyakorolt szeszmérésnek, malmoknak. Hogy az 1848-as jobbágyfelszabadítás mit jelentett, mit törölt el, az élet teljesebb körébe illesztve innen tudhatjuk meg. Számos további történeti megállapításhoz nyújt még biztos adatokat az 1839-ben született leltár, azok kibontása több tanulmányt igényelhet. Kézenfekvő gondolatként kínálkozik az 1828-as, időben közeli és már feldolgozott ladányi adatokkal történő összevetés. Lehetőséget nyújt a leltár arra is, hogy az ország fejlettebb területein kiépült uradalmak reformkori gazdálkodásával összemérhető legyen a körösladányi birtok színvonala.

A közzététel során igyekeztünk a dokumentum értékeit minél teljesebben megtartani. Betűhű közlésre törekedtünk. A jól olvasható (acéltollal írt) leltár beosztását, bekezdéseit – néhány indokolt kivétellel – pontosan követtük. A korabeli hivatalos stílus szerinti rövidítéseket feloldva adjuk. Az aláhúzásokat meghagytuk, mindössze egy esetben szaporítottuk. Bár a folyamatos olvasást némileg akadályozza, nem változtattunk a dokumentum gyakran töredezett, nem következetes, egyéni megoldású „helyesírásán” sem. Más korabeli szövegekkel egybevetve jól látszik az egységesítő szabályozás hiánya, illetve annak akkor még mellőzött alkalmazása. (Nem tudható, kik írták a leltár szövegét. Annyi megállapítható, hogy legalább ket-

¹ (A Békés Megyei Levéltár Őrzi a nemesi közgyűlés IV.1. jelölésű fondjában, 1139/1839. szám alatt, 48 nagyalakú kéziratos oldal terjedelemben.)

ten voltak.) A tipikusnak mondható „hibák” sorában az egybeírás-különírás zavarai egészen az egyes szavak kettészakításáig terjedtek. Érzékelhető a szövegben, hogy azt – mint meg is kellett történnie – hangsúlyozott, hitelesítés előtti felolvasásra gondolva-szánva írták le. Ebből is fakadhat a fonetikus megoldások, köztük a hosszú mássalhangzók, a hosszú magánhangzók gyakorisága (pl. egészen, közzül, szélességbenn, épület, bólt). Az l-ly hol így, hol úgy szerepel. Német hatást mutat a tárgyakra a nagy kezdőbetűk következetlen használata. A mai olvasó számára majdnem zavaró már a cs helyett a ts használata, különösen a ragozott szavakban: pl. ráts, ráttsal. A közreadás során az idegen szavakat, már kevésbé ismert tárgyi megnevezéseket zárójelben magyarázzuk. (A leltárban egyébként zárójelet nem használtak.) Az épületeírások hosszú felsorolás jellegű szövegrészeit – az egyértelműség érdekében – több esetben központosznunk kellett. Ezt néhányszor mondatokra bontással oldottuk meg, gyakrabban „önkényes” vesszőkkel. A leltárban kis négyzettel szerepeltetett „négyszögölt” betűkkel kiírtuk.

Az uradalmi leltár szövege

Alább írtak ezen Tekintetes Nemes Békés Megyében kebeleztetett K.Ladányi Uradalomnak e folyó 1839-k év Április 12-kén folytatva tartott s e Megyei Közgyűléshez intézett, s a Jegyző Könyvnek 704-k szám alatt felolvasott folyamodó Levele következtében keletkezett Megyei Végzés értelmében a tisztelt Uradalomban találtató mindennemű Vagyonoknak Szabály Szerénti öszve írások sikerítése végett ki küldetve lévén alázatossann jelentjük a Tekintetes Nemes Megyének, hogy a tárgyalat öszve írást, Sinór mértékül szolgálván az e részben fenn álló Szabály, következőleg tellyessítettük légyen – úgy mint

A K. Ladányi Uradalomban, melynek ki egészszítő részeihez tartoznak a K.Ladányi határban lévő allódiális Plágák (uradalmi gazdálkodásban tartott földterületek) és Majorokonn kívül a Fási Pusztá a rajta lévő erdővel, mellyek alább bővebben le íratnak – találtatnak több rendbéli Száraz Malmok, Kortsma, Serház pálinka főzővel, Mészárszék, Bólt, a Sebes Körös folyamán halászat. Földje minden nemű természetmény tenyésztésére alkalmas, Legelője, mely közössen használtatik a Jobbágyokkal, mind azok, mind az Uradalom részére elegendő, s birka tenyésztesre különösen alkalmas.

Termesztmények mind az Uradalom mind a Lakosság által a következőzendők míveltetnek, mellyek helybenn a folyó évben az alább írt áron el adódhatnak

Búza	pozsonyi mérője	ezüst pénzben	1 forint	24 krajcár
Árpa	"	"	"	42 krajcár
Zab	"	"	"	42 krajcár
Köles	"	"	"	2 forint
Repcze				
Kukoritza	"	"	"	48 krajcár
Lentse	"	"	"	1 forint 36 krajcár
Borsó	"	"	"	1 forint 36 krajcár
Paszúly	"	"	"	1 forint
Kender Mázsája		"	"	11 forint 12 krajcár
Len Mázsája		"	"	16 forint
Dohány Mázsája		"	"	4-től 6-ig (forint)
Széna Mázsája		"	"	15 krajcár
Sarjú Mázsája		"	"	12 krajcár
Bor akójjá		"	"	2 forint 24 krajcár
Fának öle		"	"	3 forint

Ezekenn kívül az Urasági Majorsági kertjeiben mindenféle nemessített gyümölcsök, valamint a Lakosok veteményes és szőlős kertjeiben is taláthatnak.

A fentebbi Termesztmények nagyobb haszonnal adatnak el Nagy Váradonn, mely K. Ladánytól 9 mértföld, Debretzenben mely 10, Gyulán mely 6, Szolnokon mely 8, Szegeden mely 12, és Aradon mely 10 mértföldnyi távolságra fekszenek, és a mely Helyekre tengellyenn szállítatnak. Mely Termesztmények nem csak az évi szükségét pótolják, hanem több rendbéliék árából mind az Uraság, mind a Lakosság évenként nevezetes summákat (összegeket) vesznek bé, leg nagyobb figyelmet érdemel mindazon által e határba a Birka tenyésztés, mely az Uradalomnál a nemesítés tekintetében az egész Megyében első helyenn áll, – valamint a köz Lakosoknál szembe tűnő, oly annyira, hogy a folyó évben a szegényebb sorsú Lakosok birka gyapjójok mázsáját 64 ezüst forintokonn adták el, és ez által nagy mennyiségű pénz kerül e Vidékre.

A fentebbiekből világos, hogy az Uradalomban a gazdálkodás haszonnal vitettvén, az jótékony inkább, mint káros, egyedüli maleficiuma (károsodása) nagyobb árvizes években a közös Legelőnek vizek általi el borítottása, mely hijány azomban illy években az ugarokon lévő legeltetés által pótoltatik, úgy nedves őszi és téli időkbenn az utak járhatatlan rosszasága. A laposabb helyeken lévő Úrbéri s Uradalmi Szántó földek jó karban lévő mentő gáttakkal óltalmaztatnak a Sebes és Kettős Körös, úgy a Büngösd folyam kicsapongásai ellen.

A K.Ladányi Uradalom fekszik Tekintetes Nemes Békés Vármegyében termékeny sík földön, és áll K.Ladány Helységéből – a velle határos Fási Pusztából, s a Bél Megyeri és Butsai Pusztákonn lévő allódiális Birtok részekből.

Ezen egész Uradalmat Királyi adománynál fogva a Királyi Fiscus evictiója (kincstár szavatossága) mellett a Báró Harucker Successorok (örökösök) örökösödési jogán bírja Néhai Cs. Királyi Kamarás s Arad Vármegye Fő Ispánja Méltóságos Báró Wenckheim József Úr el maradt Özvegye, született Méltóságos Báró Ortzy Theresia – nevezetesen K.Ladány Helységét s a Fási Pusztát tisztánn és egészenn – a Bél Megyeri s Butsai Pusztákban pedig Néhai Méltóságos Báró Wenckheim József Úrnak Osztályos Testvérjei is Köz Birtokosok (az el nem különített birtokrészeket közösen birtokolják), úgy mint néhai Blanckenstein Henrik Özvegye, Horgosi Kárász Miklósné és Tólnai Gróf Festetics Vinczéné, mindnyájan született Wenckheim Báronék, úgy szinte a Báró Wenckheim Theresia Kis asszony, kik mindnyájann az őket illető Részeiket külön-külön bírják.

Az Uradalom fejtől, K.Ladány Helységtől a Fási Pusztá négy, az ezzel határos Bél Megyeri Birtok Rész másfél, a Butsai Pusztá rész pedig 4 órányai távol-ságra fekszik. Ezen utolsó Pusztá rész és K.Ladány Helysége közt a Szeghalmi Határ terjed el, melynek Birtokossai a fentebb is említett Horgosi Kárász Miklósné és Gróf Festetics Vinczéné, mind ketten született Wenckheim Báronék.

K.Ladány Helységét s a véle határos Fási Pusztát következő Helységek és Puszták környezik: úgy mint Kelet felől Szeghalom és Vészto Helységek, az első a már meg nevezett két földes Asszonynak, másik pedig Néhai Cs. Királyi Kamarás Gróf Wenckheim Ferencz Örökösseinek birtoka – Délről az öszve irató Méltóságos Báró Özvegy Wenckheim Theresia Birtokához tartozó Bél Megyeri Birtok Részen kívül Mező Berény és Körös Tartsa Helységek, amaz szinte az öszve irató Özvegy Méltóságos Báró Wenckheim Theresia, ez pedig Báró Wenckheim Theresia Kis Asszony Birtoka, – Nyúgot felől Nemes Heves Vármegyében kebelezett Déva Ványa Helysége, éjszokról végtére ismét a leg elősször említett Szeghalom Helysége.

A Fási Pusztát a K.ladányi határtól részint mindenütt árkolások, részint töltések választják el. A Bél Megyeri Birtok rész egyedül az azon Pusztabeli Köz birtokos atyafiak Rátáitól környékeztetik (birtokrészei határolják) s azoktól mindenütt árkolásokkal van el választva, – hasonlóul van a Pusztai Birtok Rész is, melly csupán a Déva Ványai határral ütközik öszve, s attól is a Nádori Bíróság által több évekkel létesített határ dombokkal különöztetik el, – egyéb felé pedig mindenütt az Osztályos Atyafiak azon Pusztabeli Rátájoktól környékeztetik.

K.Ladány Helysége s a vele egy Contignitásba (érintkezésben) lévő Fási Pusztá végezetre a fentebb megnevezett Szomszéd Hellyektől mindenütt jól ki tessző kétségtelen határ jelekkel, úgy mint rész szerént a Sebes Körös és Büngösd folyó vizek s egyéb kisebb nagyobb víz folyások által, rész szerént pedig jól fel hányt s leg közelebb is a Szomszédok közös munkálódásával meg újjított határ dombokkal választatnak el, s így a fentebb nevezett Özvegy Méltóságos Báró Wenckheim Theresia ő Nagyságának sem egyik sem másik általunk öszve írt Birtoka eránt akár határbeli, akár más bármilyen Kereset (birtoklási követelés) nem forog fenn.

Uradalmi Épületek K.Ladányban

1. A Kastély

Melly fekszik Nyúgotnak a Sebes Körös partján, egészen égetett Téglából épült az útszára, melly Ország útul használtatik, 52 öl hosszóságban, 5 öl szélességben, falai magassága 2 öl 4 láb, közepénn az épületnek egy két felé nyíló 3 öl magasságú kemény fa festett kapu, belől jobra és balra 20 öl hosszóságra terjedő üveg ablakokkal be tsinált Gang (folyósó) oszlopokra leg újjabb ízléssel készítve, – belől az épület három szárnyakban 23 öl hosszóságban keletre nyúlik a Körös partig, és ez által három udvart képez – az épület jobb szárnyának végénn Biliárd szoba, három – két felé nyíló – üveg ajtókkal, mellyek egy 7 öl hosszú, és 4 öl széles, 6 kő oszlopokon álló, a mostani Divat szerént ki pingált Teraszra nyílnak, és a Körös túlsó partján lévő Angol Kertre, az úgy nevezett Szigetre a leg szebb ki látást eszközlik, – a bal szárnyának végénn a nagy konyha, az úgy nevezett Sparr Helde („takaréktűzhely”), melynek ajtaja ismét egy nagy Teraszra nyílik, a két Terasz közötti nyíláson a Körös partra 26 öl kemény fából készült, zöldre festett Galanter (elegáns, igényesebb kerítés), a Közepénn egy két felé nyíló vas kapu, az alatt termés kőből készült nagy grádits (lépcső) le a Körös medréig – az udvar közepin egy keményfa festett oszlopon álló nagy lámpás. Az egész épület többi részei körül öszvesen 55 öl hosszú, 1 öl 3 láb széles, 42 téglá oszlopokon álló folyósó, fejjér négyszegű márvány kövekkel ki rakva, az oszlopok vastagsága 1 láb 7 hüvelyk. Találtatnak az egész épületben öszvesen 39 szoba, ezek között 7 parketirozott, 8 két felé nyíló politirozott (fényezett) ajtókkal, a többi deszka padimentommal (padlóval) és 56 festett ajtókkal, 62, 6 láb magosságú ablakokkal, ezek között 36ra téli ablakok, és 39 zalukáterek. Egy nagy kamora, boros pintze bólt hajtásra, Tejes pintze, egy zöldséges pintze, egy 5 öl hosszú, 3 öl széles sertés húst füstölő vagy kéményes kamara, az egész épület teteje szék állásos szarú fák ’sindellyel, 19 kő kémények.

Északra a 3-k udvaronn a Körös partonn egy 25 öl hosszóságú épület téglából 6 öl szélességben, magassága a falnak 10 láb, vastagsága 2 láb, közepénn egy 30 kotsi bé fogadására tágas szin, 3 két felé nyíló, 13 láb magosságú festett kapukkal, két felől 5 nagy szobák, egy nagy mosó konyha, mellette nagy fa le rakó Helly, egy nyereg tartó kamarával, ebben az épületben 10 ablak, 9 ajtóval, és 4 dupla festett ajtók, az épület stukatorra (felszegezett deszka mennyezettel), és cseréppel fedve, 3 kémények.

Ennek végénn nyúgotra nyúlik egy 22 öl hosszúságú, 4 öl 3 láb szélességű, egészenn téglából, cserép fedellel stukatorra készült Istálló 26 lóra való készülletekkel, négy szakaszba négy két felé nyíló festett ajtókkal, fala magassága 2 öl 4 láb, vastagsága 2 láb, két külön szobákkal Lovászok számára. Az Istálló végénn keletre egy nagy kőből készült Kút kerékre. Az udvar közepénn keményfa festett oszlopon nagy lámpás. – A Kastély végétől az Ország út felől az Istállóig 27 öl hosszúságú árok Téglával ki rakva, felette fenyő fából készült Korlát zöldre festve. A Kastély előtt 64 öl hosszóságban kemény fából csinossann készült Korlát zöldre

festve, körülötte öszvessen 88 darab Korona vagy akácz fa. A Körös partonn az egész épület alatt 90 ölnyi térségben, 3 öl magasságú téglából rakott bástya fal.

A Kastély harmadik udvarával által ellenbenn fekszik

2. A Tisztartói Lak

Hossza 15 öl, szélessége 7 öl, magassága 2 öl 3 láb, vastagsága 2 láb, téglából készült épület, stukatorra, szék állásos szarufákkal, zsindeyre. Találtatik az épületben két sorjában 6 szoba, egy bálthajtásos Író Szoba vas ajtóval s vas táblákkal el látott 2 ablakkal, konyha, kamara, alatta pintze 7 öl hosszú, 3 öl szélességben bálthajtásra, ki deszkázott, élet (gabona) tartásra alkalmas padlással, 11 fenyő fa bélelt Záros ajtókkal, és 10 téli és zsalukátérekkel, vas rostéllyal (rácsokkal) el látott ablakokkal. Tornátza bálthajtásos, téglákkal ki rakva, szobái padimentomozottak (deszkapadlósak). Udvar kis kertel $\frac{1}{2}$ hóldnyi, fenyő deszkával kerítve, kétfelé nyíló, téglá oszlopokon álló kapuval és kis ajtóval.

Az udvar nyugoti részénn Istálló 9 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, alja párkányig (a fal alsó részéig, negyed-ötödéig) téglá, felül vályog 2 öl magas, 2 láb széles fallal, két osztályra (részre), egyik 4 lóra, másik 6 darab marhára szükségessé el látva, mellette Kotsi Szín, azon fedél alatt, melly szaru fákra rakott nádból áll, deszkázott padlásra folyó gerendákkal – az udvaronn 5 öles Kút, téglával ki rakva.

A Tisztartói Lak előtt délre fekszik egy Istálló, melynek hossza 30 öl, széle 5 öl, alul kőből a párkányig, felől vályogból épült, fala magassága 10 láb, szélessége 2 láb, találtatik benne két osztályozatú Istálló 20 ló számára való Zabló (szálas takarmány elhelyezéséhez) ráttal, deszka padlással, folyó gerendákra rakva szaru fa nád fedéllel, nagy kotsi szín deszka két felé nyíló kapuval, egyik oldalában ráttal és zablóval el látva, ehhez találtatik ragasztva egy egészen téglából épült 5 öl széles, 3 öl hosszú, két osztályú épület vadász ebek számára, deszka padlással, az előbbenihez hasonló fedéllel, egy tüzelő hellyel, kő kéményre.

Ezek végénn Délről nyugotra nyúlik a Tehén Istálló 11 öl hosszú, 4 öl széles, hasonló építésű az elébbeni Istállóhoz, találtatik benne 16 Tehénre elegendő vályu és jászol, mellette ugyan azon fedél alatt 2 kotsira alkalmas Szín.

Az Uradalmi Lak Ház által ellenébe van a Virágos Kert, Melynek ki terjedése 8 hóld, ebben találatnak 2000 élő fák, 4000 darab különbözőféle kül földi csemetek.

2-szor A Czitrom tenyésztő Ház, melynek hossza 13 öl, széle 5, egy átaljába égetett téglából, a fal vastagsága $2\frac{1}{2}$ láb, a padozat égetett téglából, a padlás nádból, az épület zsindeellyel fedve, 5 ajtóval, 8 ablakkal, mellyek $2\frac{1}{2}$ öl hosszúságúak, $1\frac{1}{2}$ szélességűek, van el látva.

3-szor Eggy Üveg ház, 9 öl hosszú, $4\frac{1}{2}$ öl széles, a fal 3 láb vastag, égetett téglából – a padozat ugyan abból ki rakva, a padlás nádból, az egész épület zsindeellyel fedve, olajos veres festékkal bé festve, kemény fából készült 3 ajtókkal el látva. – Az Üveg ház közepibe egy terem, 4 öl hosszúságú, s $4\frac{1}{2}$ öl szélességű, ékessen ki festve, s égetett téglával ki rakva, kemény fából készített egy nagy ajtó-

val, és egy üveg ajtóval el látva., – az ólidal falak 4 üveg ajtókból, s 16 ablakokból, mellyek 4 láb magasságúak, s $\frac{1}{2}$ láb szélességűek, állanak.

4-szer. Egy meleg ház, 6 öl hosszú, $1\frac{1}{2}$ öl széles, a fal $\frac{1}{2}$ láb vastagságú, $1\frac{1}{2}$ öl magasságú 6 ablakokkal, mellyek $1\frac{1}{2}$ öl hosszú, és 3 öl szélességűek, el látva.

5-ször Ananász tenyésztő ház, 12 öl hosszú, 1 öl széles, 12 ablakokkal, mellyek 5 lábnyi hosszú, s 4 láb szélesek, s mind deszkákból alkotvák.

6-szor Eggy Rózsa tenyésztő alkotvány, 3 öl hosszúságú, s 1 öl szélességű, 2 öl magasságú deszkából készítve, s 3 ablakokkal, mellyek 5 lábnyi hosszú, és 5 láb szélesek, el látva.

7-szer Húsz meleg ágy 40 üveg ablakokkal, mellyek 5 lábnyi hosszú, 4 lábnyi szélesek, 48 nagy Czitrom és Pomarants (narancs) fák, 1000 darab Pelargónia, 1000 Darab Hortensia, 500 Darab Újj Hollandi növény, 4000 Darab Rózsa tő, 500 Darab Georginia, és 5000 Darab Üveg házbann tenyésztetni szokott külömb féle kül földi Plánták (növények).

8-szor A Kertész Lak melly 12 öl hosszú, 4 öl széles, 2 öl magas, találatnak benne 3 szobák, mellyek egyikének deszka padozatja van. Az épületenn 6 ablak, 4 ajtó. Találatik itt egy Istálló, 4 öl hosszúságú, 3 öl szélességű, $2\frac{1}{2}$ öl magasságú – 1 kotsi félszer, és 1 pintze náddal fedve, zöltség el tartására való pintze 8 öl hosszúságú, $2\frac{1}{2}$ szélességű, 8 ablakokkal el látva s náddal be fedve.

9-szer A Kastélynak Körösön túli részén van az úgy nevezett Sziget, 100 hóldból álló nagy szerű Angol Kert, mellyben találatnak 10.000 Darab külömbféle élő fák, s temérdek sokaságú külföldi Csemeték.

10-szer Egy Szöllős Kert, melly áll 6 Hóldból, találatik benne egy alkalmazatos prés Ház, s 200 Darab külömbféle nemű gyümölts termő fák.

11-szer Ismét egy másik Szöllős Kert, mely is 9 Hóldból áll, s melyben öszvesen 500 Darab külömbféle nemű gyümölts termő fák, s egy kőből alakított Remete Ház találatik.

12-ször Egy Zöltség tenyésztető s 12 Hóldból álló Kert, melyben öszvesen 300 Darab külömb féle nemű gyümölts fák vagynak.

Az Uradalmi Lak Ház Déli végétől 20 öl hosszúságban kő fal 9 láb magas, 2 láb vastag, nyúlik, a hol találatik:

Az uradalmi Levéltár egészen Téglából készült újj épület 12 öl hosszú, 5 öl széles, 2 öl 2 láb magas, 2 láb vastagságú fallal, van benne egyik oldalonn bólt hajtásos szoba vas ajtóval, és vas táblákkal el látott 2 ablakkal, száraz bé menetelű kapuval, stukatorra, tulsó oldalonn Irnoki Szoba, az Uradalmi tömlöttzel stukatorra, az első deszkázott padimentummal, az utolsó Téglával ki rakott, fedele az épületnek szék állásos szaru fa zszindellyel, az udvar le nyúlik a Körösre, melynek alsó végén találatik

a/ Az Uradalmi Tyúkászi Lak 11 öl hosszú, 2 öl 3 láb széles, egészen Téglából készült új épület, fala magassága 9 láb, szélessége 2 láb, találatik benne 2 Lakó Szoba konyhával, folyó gerendákra, deszka padlással, padimentomozva, 1 nagy te-

rem az apró marhák tenyészésére – teteje fenyő szaru fákkal és sindellyel készítve, el különözött udvarral.

b/ Galamb Dútz kemény fa oszlopra, fenyő deszkából, zsendely tetőre, 50 pár galambra alkalmazva.

c/ Kút 5 öl mélységű, téglából ki rakva, a szükségesekkel el látva, jó karba.

A Levél Tár déli oldalától folytatódik a Kő Kerítés 15 öl hosszóságban és említett magasságban a hol találtatik

Az Uradalmi Ügyészi Lak „L” formában építve 3 öl hosszú, 4 öl széles, alja párkányig Téglá, felül vájog, 2 öl magas, 2 láb vastagságú fallal, a déli végiben egészen Téglából, 2 öl széles, 3 öl hosszóságú bőlthajtásos szobával, vas ajtó és vas táblás ablakokkal el látva – találtatik az egész épületben még egy ebédlő és egy Lakó Szoba az úttzára, – az udvaron konyha, Cseléd ház, kamara, alatta 3 öl szélességű, bőlthajtásos pintze, az első szobák pádimentomozva, deszka padlásra folyó gerendákkal fel srófolva (csavarozva), fedele szaru fa náddal – ezen fedél alatt az épülethez van ragasztva kotsi szín – Ló istálló, és külön marha Istálló, a szükséges ráts és zabló, úgy jászolokkal el látva, az ablakok vas rostelyozottak, az udvar kertel együtt, mely fenyő fa deszkákkal különöztetik, $\frac{1}{2}$ hólndnyi. – A kertben találtatik

a/ Egy Zöldség tartó pintze 4 öl hosszú, 2 öl széles, felette téglá oszlopokra rakott fenyő fa folyó gerendára szaru fa 'sindellyel, tetővel fedezett Terasz.

b/ Az udvaronn 4 öl 3 láb (mély kút?) szükségesekkel el látva.

c/ Kapu Téglá oszlopok között két felé nyíló, egy kis ajtóval.

d/ Innen az innéti magasságban folytatódik délnek a fal kerítés, egész a serház éjszaki oldaláig, a hol az Ügyészi kert végeztével egy $\frac{1}{4}$ Hólndnyi udvar találtatik, oszlopok közt lévő, két felé nyíló kapuval.

Kasznári Lak bent a faluba fekszik délnek, „L” formára, 25 öl hosszú, 3 öl széles, alja párkányig téglá, felül vájog, falai magassága 10 láb, szélessége 2 láb, találtatik benne 3 padimentomozott Lak szoba, folyó gerendákra fel srófolva deszka padlással, Konyha, Cseléd ház, kamara, alatta 3 öl széles, annyi hosszú, téglából bőlthajtásra készült pintze, teteje rámára (a fal tetejére került keretre támaszkodó) fenyő szarufa, alól zsendellyel prémezve, felül nád, – 10 fenyő fa ajtókkal, 8 ablakkal, 7 zsalukáterrel, vas rostélyokkal el látva – udvara kis kertel 800 négyszögöl, körülötte 60 Darab akátz fák.

a/ Az udvaronn Istálló, 12 öl hosszú, 4 (öl) széles, alja párkányig téglá, felül vályog, 2 láb vastag, 10 láb magas fallal. Találtatik benne 6 lóra, 16 darab marhára külön Istállók a szükségesekkel el látva, mellette kotsi szín, azon túl vas, só s más gazdaságbéli eszközök le rakására szolgáló kamara, bélelt ajtóval, vas zárokkal, deszkázott padlással, folyó és mester gerendákra rámára rakott szaru fa nád fedéllel, újjonnan készült állapotban.

b/ Az udvaronn kút 5 öles, téglákkal ki rakva.

c/ Az egész udvar kertel, deszka kerítéssel, kemény fa oszlopokkal.

Ispányi Lak „L” formára, 25 öl hosszú, 4 öl széles, alja téglá párkányig, felül vájog, falai magassága 10 láb, vastagsága 2 láb. Találtatik benne 3 padimento-

mozott Szoba, konyha, kamara, alatta 3 öl hosszú, 3 öl széles bólthajtásos Téglapintze, mester és folyó gerendákra rakott deszka padlással, ráhára szaru fa nád fedél, kő kéménnyel, 7 bélelt fenyő fa ajtókkal, 6 ablakkal télivel el látva, vas rostélyozva.

a/ Udvara kis kertel egy hóldnyi, deszka kerítéssel, kemény fa oszlopokkal.

b/ Udvarán Istálló 12 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, fundamentoma párkányig téglapadlással, felül vályog. Két osztályra, 6 lóra és 12 szarvas marhára a szükségesekkel el látva, folyó gerendára nád padlással, ráhára rakott fenyő szaru fa nád fedéllel.

c/ Udvaronn kút 4 öl 3 láb, melly téglával ki rakva, szükségesekkel el látva, igazított (javított) jó állapotba az egész.

Kováts Lak 12 öl hosszú, 4 öl széles, fundamentoma párkányig Téglapadlással, felül vályog, falai magassága 12 láb, vastagsága 2 láb. Találtatik benne 2 szoba, konyha, kamara, alatta 4 öl hosszú, 3 öl széles bólthajtásos Pintze, hátúlján egy szín, mester és folyó gerendákra, deszkázott padlás, ráhára rakott szaru fa prémezve zsindelelyel, nád fedél, ablakján vas rostély, ehhez ragasztva a Kováts Műhely 5 öl hosszú, 4 öl széles, egésszenn Téglapadlással 2 láb 6 hüvelyk széles, 12 láb magas, teteje az eleb-benihez hasonló, kő kéményre, a legjobb állapotban. Udvara kis kertel 600 négyszögöl, egy Téglával rakott kúttal, szükségesekkel el látva.

Asztalosi Lak ház, mely ez előtt Ispányi lakúl szolgálta, 11 öl hosszú, 3 öl széles, 2 láb vastagságú vályog falból. Találtatik benne 2 szoba, konyha kő kéményre, egy kamara, mester és folyó gerendákra, közönséges nád padlással, fedele szaru fák ráhára náddal. Találtatik rajta 6 ablak, 4 fenyő deszka ajtó, igazított állapotba. Udvara kis kertel, 600 négyszögöl, körül kerítve.

Kerékjártói Lak, hossza 10 öl, széle 3 öl 2 láb vastagságú fallal, melynek fundamentoma párkányig téglapadlással, felül vályog. Találtatik benne egy szoba kő kéményre, konyha, műhely és egy kamara, mester és folyó gerendákra, közönséges nád padlással, szaru fa nád fedéllel – udvara 500 négyszögöl, akázt fakkal körül ültetve, az udvaronn egy kút, téglával ki rakva s a szükségesekkel el látva.

Kívül a Falu szélenn, a hólt Körös parton találtatik a Granárium (gabonamagtár), 14 öl hosszú, 5 öl széles, magassága falainak 4 öl, vastagsága 2½ láb, 4 osztályra, alsó osztályra föld szint bolthajtásra, a felett a második osztály (emelet) falonn, harmadik és negyedik osztály keményfa oszlopokra, mester és folyó gerendákra rakott deszkázattal, öszvessen 9000 posonyi mérő élet bé fogadására elegendő. – 40 vas rostélyokkal és vas táblakkal el látott ablakkal, 4 ajtókkal, mellyek közzül a föld szinti egésszenn vas pléhvél (lemezzel), jó erős zárokra, felső részén Csiga 10 öles eresztő kötéllel. – Az egész tűz falra, teteje szék állásra fenyő fa szaruk zsindelelyel.

E mellett délre találtatik a Svajtzerály (svájci fajta marhák helye), mely 4 hóld kiterjedésű, fenyő deszka kerítéssel körül vetetett. Itt találtatik

a/ Egy 27 öl hosszú, 4 öl 4 láb széles Tehén Istálló, melynek falai magassága 1 öl 4 láb, vastagsága 2 láb, fundamentoma párkányig téglapadlással, felül vályog, két

sor kemény oszlopokra szegezett fenyő deszka jászlokkal, 4 szakaszra el osztva, 4 fenyő deszka ajtókkal zárokra, 18 zsalukáterekkel el látott ablakokkal, mester és folyó gerendákra deszkázott padlással, takarmány tartásra alkalmas, teteje szaru fa székek állásra náddal, két ki álló, széna hányásra alkalmazott ajtókkal, jó állapotban. Ettől délre fekszik

b/ 12 öl hosszú, 1½ öl széles Téglá oszlopokra kemény fa ajjal (vízszintes alsó résszel) készített Kukoritzá Góré, oldala fenyő fa lécekből 2½ öl magasságban 2000 pozsonyi mérő Csöves Tengeri bé vételére alkalmas, teteje zsindejre – jó állapotban.

c/ Nyúgotról keletre fekszik a Svajtzer Lak, 15 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, fundamentoma párkányig téglá, felül vájog, falai magassága 1 öl 4 láb, vastagsága 2 láb. Találtatik benne 2 szoba, egy konyha téglá kéményre, egy kamara. Mester és folyó gerendákra, deszkázott padlással, teteje rámára fenyő szaru fák náddal, jó állapotba. – Előtte fekszik

d/ Tej pintze, 8 öl hosszú, 4 öl széles, téglából bólt hajtásra, mely felett vagy on mindennemű egyveleg (vegyes) le rakó hely vájog falból, föld szint 10 láb magas, 2 láb széles, padlás nélkül, teteje rámára rakott fenyő szaru fa náddal, jó állapotba. A pintzén két felé nyíló béllett ajtó zárral, a kamaránn egy közönséges fenyő fa kapu.

e/ A Keleti oldalán az udvarnak találtatik egy Nyúgotra néző 28 öl hosszú, 3 öl széles marha Istálló, egészen vájog fallal, ágasokra rakott fedél fákkal, náddal fedve, 7 fenyő ajtókkal el látva.

f/ Északi oldalonn Délnek fekszik a Tehenészek Lakja, 6 öl hosszú, 2½ öl széles, vájog fallal, egy szoba, konyha kő kéményre, mester folyó gerendákra nád padlással, teteje szaru fa náddal.

g/ Az udvaron meszes gödör, 5 öl hosszú, 2 öl széles, téglával ki rakottan, 2000 posonyi mérő mész óltására alkalmas, szaru fákkal, nád fedélre.

h/ Négy Jég Vermek náddal fedve.

i/ 5 öles Kút, szükséges itatókkal, vájukkal el látva, jó állapotban.

A Svajtzerájtól Nyúgotra az úgy nevezett Tenke ér Partonn fekszik a Tenke Ér Parti Major. Udvara 3 Hóld deszka kerítéssel, mellette Konyha kert 5 Hóldnyi, 524 gyümölcs fákkal, alján a Körös oldalban 180 nagy Nyárfa, s számlálhatatlan fűz fa. Az udvar keleti részeitől nyúgotra nyúlik egy Délnek fekvő

a/ Birka Istálló, 40 öl hosszú, 5 öl 4 láb széles, falai egészen téglából, 2 öl magos, 2 láb szélességű, 3 két felé nyíló kapukkal, 31 üveg ablakokkal és zsalukáterekkel el látva. 10 kemény fa oszlopokra rakott mester és folyó gerendákkal, deszkázott gabona tartásra alkalmas padlással, székek állásra rakott szaru fa fedéllel, alja zsindejrel prémezve, fellyül nád – a legjobb állapotban. Melytől Délre fekszik az udvarra nyíló nagy kapu. Ettől kevés távolságra nyúlik Délnek

b/ egy Nyúgotra néző, egészen új Istálló, 20 öl hosszú, 6 öl széles, falai magassága 2 öl, szélessége 2 láb, egészen Téglából, két kemény fára szegezett fe-

nyó deszka kapukkal, 18 ablakkal, melyeknek magassága 2½ láb, szélessége 2 láb, üveg ablakkal, és zöldre festett zsalukáterekkel el látva. Padlása fel kötő gerendákkal vas srófokra deszkázott. Szemes élet tartásra alkalmas, teteje szék állásra szaru fa, sűrű léttzel téglá cserépre és tűz falakkal. – Az udvar nyugoti részén fekszik:

c/ Birkás és Kertész Legény Lakó háza, „L” formára, 30 öl hosszú, 3 öl széles, falának alja párkányig téglá, felül vályog – találtatik benne:

1. Birkás bojtár Lak, az elébbenihez hasonló.

2. Juhász Lak, egy Konyha, egy szoba, egy kamara 3 fenyő ajtókkal, s ablakkal vas rostélyra. Ehhez hasonló a fentebbi Bojtári lak.

3. Kertész Lak, egy Szoba, egy konyha, az egészen van 3 kő Kémény, padlása folyó gerenda közönséges nád padlással, teteje szaru fa náddal, ehhez ragasztva (toldva)

egy három öl hosszú Ökör Istálló, és egy 2 öl hosszú, beteg birka számára készült Istálló, padlása fedele az elébbihez hasonló.

d/ Az udvaron oszlopon fenyő szaru fákra nád fedéllel készített, 12 öl hosszúságú, 3 öl szélességű félszer, úsztatók s más birka tenyésztéshez szükséges eszközök tartására.

Vermesi Major esik a K.Ladányi határnak északi oldalán, a hol találtatik:

a/ Egy 30 öl hosszú, 5 öl szélességű Birka Istálló, fundamentoma Tégla fel a párkányig, felső része vájog, minden 2½ öl távolságban téglá oszlopok, falának magassága 2 öl, padlás nélkül, teteje ráhára fenyő szaru fákkal, állól prémezve zsindegyel, felül nád, 14 ablakkal, 2 deszka két felé nyíló kapukkal, jó állapotban. Mellette

b/ Csósz ház, 10 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, fundamentoma téglá, felül vájog. Találtatik benne két szoba, egy konyha kő kéményre, folyó gerendára deszka padlással, szaru fa nád fedéllel, jó állapotban.

c/ Egy Marha és Juh akol garádból (vastagabb faágakból, trágyából rakott fallal), fenyő fá korlátú be járással.

d/ Két, kávas 5 öl mélységű Kútak szükségesséssel, és itató nagy s kisebb vájúkkal el látva.

Korhányi Majorba találtatik:

a/ Egy Délnek fekvő, 30 öl hosszú, 5 öl szélességű birka Istálló, éjszaki oldalonn lévő fala 15 öl hosszúságban egészen égetett téglá, a többinek csak fundamentoma párkányig, felül vájog, 2 öl magas, 2 láb vastag, 6 fenyő oszlopokonn fekvő mester és folyó gerendákra rakott deszka padlással, élet tartásra alkalmas, 14 üveg ablakkal, két felé nyíló két nagyobb deszka kapukkal, és egy nyugotra nyíló, béllett záros kis ajtóval. Fedele fenyő fából szék állásra, állól zsindegyel prémezve, felül nád. Ezen Istállótól húzódik Keletről Nyúgotnak egy 2 láb

szélességű, 8 láb magasságú kő fal 20 öl hosszóságban fejrre meszelve. A hol kezdődik

b/ Egy szinte Délnek fekvő, 30 öl hosszú, 5 öl széles, mindenkben az elébbenihez hasonló birka Istálló, melynek végébe folytatódik a fentebb említett vonalban a kő kerítés 9 öl hosszóságban, a hol meg szegődven északról folytatódik Délnek 30 öl hosszóságban, melynek végén találtatik

c/ Egy 40 öl hosszú, 6 öl széles, egészen égetett Téglából épített birka Istálló, fala magassága 2 öl, vastagsága 2 láb, 33 üveg ablakkal, zöldre festett zsalukáterekkel, vas pléhekre, három kapukkal el látva. Termés kövekenn álló 12 kemény oszlopokra fektetett, mester és folyó gerendákra rakott, fenyő deszkázott padlással. Fedele szék állásos szaru fákra, zsindelyezett prémmel s náddal. Ezen Istálló előtt Keletre fekszik

d/ Egy 20 öl hosszú, 20 öl széles, 4 szakaszokra osztott birka akol, keményfa oszlopokra szegezett fenyő deszkázattal. 4 láb magasságra 4 záros ajtókkal el látva.

e/ A c. alatti Birka Istállótól 20 öl távolságra fekszik egy 10 öl hosszú, 6 öl széles, mindenkbe a fellyebbi Istállóhoz hasonló készületű birka Istálló a beteg birkák számára. Mind a 4 Istállók a leg jobb állapotban.

f/ Az említett birka Istálló háta megett találtatik 50 öl távolságra egy 24 ökorre való Istálló, 13 öl hosszú, 4 öl 4 láb széles, párkányig égetett téglá, felül vályog. 3 fenyő fa jászollal el látva, folyó gerendákra deszkázott padlással, teteje fenyő szaru fa, náddal. Ezen Istállóhoz van ragasztva egy tüzelő Helly, bólt hajtásra, kő kéményel.

Az Istállók körül három, 4 öl mélységű, égetett téglából ki rakott kúta a szükségesekkel el látva, a leg jobb állapotban.

g/ Tiszti Lak, 17 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, fekszik Délnek, egészen égetett Téglából, 3 szobával, mellyek között kettő fenyő deszkával padimentomozva, egy konyha, s kamara, alatta bólt hajtásos pintze, 3 öl széles, annyi hosszú szobák, ablakaira téli ablak és zsaluk vas rostélyozott, Mester és folyó gerendákra rakott deszka padlás, teteje szaru fa náddal.

h/ Tiszti Istálló 4 lóra és 10 darab szarvas marhára, 10 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, alja párkányig téglá, felül vájog. Folyó gerendákra közönséges nád padlással, teteje szaru fa náddal. A szükséges ráts, zabló és jászlokkal el látva, igazított állapotba, melynek hátulján találtatik a Tiszt kertje, egy Hóld nagyságú, akátz fákkal körül ültetve.

i/ Polyva tartó kamara, 10 öl hosszú, 3 öl széles, vájog falból, fedele szaru fa náddal, padlás nélkül.

k/ Birkás ház, 15 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, fundamentoma párkányig téglá, felül vájog. Mester és folyó gerendákra nád padlással. Találtatik benne 2 szoba, konyha kő kéményre, kamara, alatta bólt hajtásos pintze 3 öl hosszú, mind jó állapotba.

l/ Istálló, 8 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, egészen vājogból, folyó gerendákkal nád padlásra. Teteje fenyő szaru fa, nád fedéllel.

m/ Birkás kertje, körül kerítve, 300 négyszögöl.

A Körös Ladányi Uradalomhoz tartozó Mező Berény és Fási pusztai Majorokban, úgy a fentebb le írtakban találtak összesen 13.290 birkák, és 5000 birka bárányok, mely 18.290 darab birka utáni (tisza) Jövedelem a múlt 1838-k évbe az elő mutatott Uradalmi számadások szerint a következő volt (ezüst pénzben):

1. Birka és bárány gyapjú 264 mázsa 53 font per 110 ezüst forintjával	29.098 forint 18 krajcár
2. Esztendőnként adódnak el 1000 darab Ūrűk, darabja 4 forintjával	4.000 forint
3. Kosokból el adódik évenként, melyből be jön .	200 forint
4. Mustra Birkákából	800 forint
5. Dög bőrből	1.500 forint

Meg jegyezném, hogy a folyó évben szinte annyi számú Birka találtak, és a gyapjúnak nagyobb ára reménylhető.

Szarvas Jóság. Az egész Uradalomba találtak

1. Gujabeli és Svajtzeráj	517 darab,
2. Igás ökör	230 darab,
3. Bivaj Marha	39 darab,
Öszvesen	786 darab.

Melleykből évenként el adatnak

40 Darab hízott ökrök per 60 forintjával	2400 forint,
el adatnak 30 mustra (vágó) Tehenek per 40 forintjával	1200 forint,
el adatnak Marha dög bőrből	40 forint.
Esztendőnként 150 Darab fejtetvén, attól be jön	
1800 itte vaj, per 18 krajcár	540 forint.

Sertés. 400 Darab Házi és Conventionatusok (a konvenciót, azaz évi járandóságban részesülők) szükségei pótlására évenként adódnak el 50 Darab, per 8 forintjával, 400 forint.

Lovak. Nemesített ménese kancza 40 Darab. (U.az) 3 éves 11 Darab, 2 éves 9 Darab, éves 9 darab, szopós 10 Darab, Paripa 3 Darab. Uraság Tisztjei számára hámos Lovak 24 Darab, ugyan azoknak Paripák 24 Darab, Teli VÉR Angol Csődör 1 Darab, Két 16 markos (kb. 168 cm magas) nemesített Csődör 2 Darab, 3 éves Csődör Csikók 5 Darab, 2 éves Csődör Csikók 9 Darab, 1 éves Csődör Csikók 6 Darab, szopós Csődör Csikók 8 Darab. Öszvesen 161 Darab.

A Lovak szaporodása az Uradalmi szükséget pótolván, szembe tűnő nagy haszna van, hogy Lovakra az Uradalomnak egy átaljába kiadása nintsen, egyéb eránt a múlt 1838-k évbe mustra Lovak el adásából bé került 600 forint pengő.

Jövedelem évenként: 1. Angol Mén hágásától évenként idegenek fizetnek darabjától 8 darab aranyat, hág évenként 10-zet – 360 forint. 2 Évenként mustra Lovak el adásából 300 forint. 3. Dög bőrből 12 forint.

Méhek. Van az Uradalomnak 25 kas Anya Méhe, mellyekből az Uradalmi évi szükségenn felül el adódik 3 akó méz, per 16 forintjával – 48 forint.

Jobbágyok. Telkes Jobbágyok 269, kiknek birtokábann 117 1/8 Telek föld vagyon. Egy Telki állomány 36 hold szántó és 22 hóld kaszálló földből áll, hóldját 1200 négyszög öllel számítván. Öszvessen tehát 6986 hóld. Minthogy pedig az Urbéri állományok három külön részekben vagynak ki adva, hogy a 22 hóldnyi kaszálló évenként egészen használtathasson, egy egy fordulóba egész Telek után 11 hóldakkal több lévén ki adva, így minden Teleknél nem 22, hanem 33 hóldnyi kaszálló van ki adva, melly felesleges kaszállók hóldjainak száma 1287. Így öszvessen az Urbéri földek 3-dik rendű 8273 Hóldok, meg jegyezvén, hogy a felesleges 11 hóldnyi kaszállókból eredt 1287 hóldok az Uradalmi dispositio (rendelkezés) alá fognak tartozni a legelő el különözése esetében. Van ezen kívül 10 úgy nevezett Supplementalis Árendalis Sessio, melytől évenként fizetődik a Jobbágyok által haszon bér fejébe 134 forint 24 krajcár.

Házás zsellérek 202. Lakók 53.

Tiszta jövedelem ezüst pénzben (eddig) 41.032 forint

Az egész Helységet lakják öszvesen 4675 Magyarok, kik Reformatusok s R.Catholicusok, tehetségi állapotjokat a túl laponn lévő Tabella, mely szerint a folyó 1838/9-ik katonai évre az adóra öszve írtak, világossan ki tűnteti.

*Summás Kivonatja
Körös Ladány Helysége rovatos öszve írásának az
1838/9-dik katonai évről*

Személy/ek/ Jobbágyok.....	172
Zsellérek	117
Lakók	49
Testvérek és Fiak	195
Lakosok öszves száma	4.670

Mindenféle marhák	
Jármos ökrök – sajátjai	93
kölsön vettek	18
hízaltak	12
Tehenek – fejősök	96
Meddők	86
Tinók – 3 évesek	77
2 évesek	49
Lovak – hámosok	584
Ménesek	18
Csikók – 3 évesek	18
Sertvések	73
Magyar Juhok	749
Birkák	4.023
Házak 3-dik Rendűek	463
Szántó földek (hány egész jobbágytelek után)	117 1/8
Kaszállók (hány egész jobbágytelek után)	117 1/8
Szöllők (hány „út”)	232 4/8
Kazányok (db)	14
Méh kasok(db)	7
Kézművességek	35

Mellyektől fizetnek ezüst pénzben 3040 forint 42 krajcár (adót)

Szöllős Kertek. A Jobbágyok használatába 163 hólndnyi, mellyeken kívül szinte azok használatába veteményes és gyümöldsős kertek az úgy nevezett Libáda 37 hólndnyi, mellyek jövedelmei alább fel jegyeztetnek. Kender földek és Tanya Hellyek, kinek kinek Urbéri állományában bé vagynak számítva.

Jobbágyok adózásából Jövedelem.

Füst pénz 466 háztól, per 1 forint ezüst pénzben	466 forint.
117 1/8 egész telek után Szekeres Robot: 6324 6/8 per 20 krajcár	2108 forint 6 krajcár.
Ezekből meg váltatnak évenként 600 /napot/:	200 forint.
202 Zsellér háztól évenként szolgálnak 3636 napot, per 10 krajcárjával	606 forint.
55 Lakó szolgál 660 napot per 10 krajcár	110 forint
Ezekből meg váltatnak évenként:	150 forint.

A többi szekeres s gyalog nap számok leg nagyobb sikerrel használtatnak az Allódialis Plágák művelésére.

Kilentzedből. Az Uradalmi leg utóbbi hat évi számadásokat öszve vetve, ebből közép számolás (:diametri calculo:) szerint egy évre a következő esett: Bor 273 1/64 akó, melly az Uradalmi kortsmákba ki mérettetvén, ad tiszta hasznot, akóját 3 forintjával számítva 819 forint ezüst pénzben. Törkö 83 akó és 61 Ittze, melyből 8 akó pálinka kerülvén, akóját el mérik a kortsmákban per 14 forint, ad tiszta hasznot: 112 forint ezüst pénzben.

Búza	889 ½ posonyi mérő, mérőjét 1 ezüst forinttal véve,	889 forint 30 krajcár.
Árpa	343 ½ posonyi mérőjét 30 krajcárral számítva	171 forint 45 krajcár.
Zab	525 posonyi mérőjét 30 krajcárral számítva	262 forint 45 krajcár.
Kukoritza	176 posonyi mérőjét 12 krajcárral számítva	35 forint 12 krajcár.
Borsó	2 posonyi mérőjét 2 forinttal számítva	4 forint.
Kendermag	2 4/8 posonyi mérőjét 2 forinttal számítva	5 forint.
Len mag	1 posonyi mérőjét 3 forinttal számítva	3 forint.
Köles	3 posonyi mérőjét 1 forinttal számítva	3 forint.
Paszuly	2 posonyi mérőjét 2 forinttal számítva	4 forint.
Lentse	2 posonyi mérőjét 2 forinttal számítva	4 forint.
Kender természetben	10 mázsa, per 10 forintjával véve	100 forint.

Szalma minden Sessio után 1 szekér, öszvesen 117 szekér szalma, per 1 forint 36 krajcár tézsen 187 forint 17 krajcár.

Ezen kívül a Supplementalis (nem úrbéres) földek váltsága kilentzedért évenként 281 forint.

A Királlyi Tizedre nézve Jótékonyságul szolgál a K.Ladányi Jobbágyoknak, hogy minekutánna e Megyében Királlyi Dézma soha nem létezett, e Czím alatt leg kisebb adózások alá vettetve nintsenek.

Majorsági földek Szántó földek: Tenke éri 334 Hóld, Korhányi 484 Hóld, Vermesi 572 Hóld. Öszvessen 1590 Hóldak, mellyek három fordulóba használtak, évenként egy harmad része ugarban maradván, 2/3 részbe bé vetődik: búza 390 posonyi mérő, árpa 256, zab 341, köles 9 posonyi mérő, kukoritza 50, reptze posonyi mérő, így öszvessen 1060 posonyi mérő. Mellyek után az Uradalmi 6 évi termésről készített számadás út mutatása szerint – diametrális calculus szerint – aratási, nyomtatási és apadási mennyiséget le húzván a tiszta jövedelem a következő:

Búza	1472 posonyi mérő, mérőjét	1 forintra számítva	1472 forint
Árpa	844 " " "	30 krajcárra "	422 "
Zab	874 " " "	30 krajcárra "	437 "
Kukoritza	649 " " "	12 krajcárra "	129 " 48 krajcár
Köles	24 " " "	1 forintra "	24 "
Reptze...	177 " " "	2 forintra "	354 "
Szalma...	50 öl, ölet	8 forintra "	400 "

/Majorsági/ Természetes Kaszállók. Tenke Éri 513 hóld, Korhányi 900 hóld, Vermesi 700 hóld = 2113 hóldak. Adnak egy évre 21.130 mázsa szénát, melynek készítésére, bé hordására használatnak az Uradalmi Cselédek és Robottosok, így annak ára tiszta haszon lévén, mázsáját 12 krajcárral véve a Jövedelem 4.226 forint ezüst pénzben.

Ló herés kertek. Összessen 50 Hóldnyi ki terjedésűek. Egy hóldra 30 mázsát véve, mázsáját 24 krajcárral számítva 1500 mázsáért 600 forint ezüst pénzben. Az 1/3-ad Rész Szántó földi Ugarokban évenként vetődik Takarmánynak való zabos bükköny 80 hóldnyi, melynek hóldja 20 mázsát advánn öszvessen 1600 mázsa terem, mázsáját 24 krajcárral számítva tiszta Jövedelem lesz 640 forint ezüst pénzben.

Majorsági különözött Legelő. 302 hóldnyi a Vermesi Majornál, melly ha haszon bérbe adatna, hóldjától 1 forint 12 krajcárral jönne tiszta haszon 362 forint 24 krajcár. Dohány föld 30 hóldnyi, 1 hóldtól 5 mázsa Dohányt számítva, mázsáját 4 forintra, 150 mázsától tiszta haszon 600 forint. Ketskés Dombi Majorsági Szöllő, a Kihí Kerti Uraság Szöllővel hat évi számolás ki mutatóból, közép ki számolás után, minden hóldra 15 akót téve, 12 hóldról 180 akó, 3 forintjával 540 forint. 90 akó Törköből 9 akó pálinka, 14 forintjával 126 forint. (A becsült összes jövedelem eddig 54.913 ezüst forint 18 krajcár.)

Körös Ladány Helységétől egy órányi távolságra, az Urbéri földek végénél, Szeghalom és Vésztő Helységek határai közt vagy az Uradalomnak az úgy nevezett Fási Pusztája 4.357 hóldnyi, mellyek között Herés kert 60 hóld, Szántó föld 941 hóld, Legelő 1048 hóld, erdő 226 hóld, Uradalmi Dohány föld 30 hóld. 30 Család Dohányosoknak árendába: Szántó föld 114 hóld, Kaszálló 160 hóld, Legelő 144 hóld. A Major Telke 46 hóld. Útak s Gátak 254 hóld. Öszvessen 4.357 hóldak, melly Pusztánn a következő gazdasági épületek találtak:

1. Birka Major a Szeghalmi határ szélre fekszik, délnek 40 öl hosszú, 6 öl széles, egészen égetett Téglából, falai magassága 2 öl 2 láb, vastagsága 2 láb. Terméskő fundamentomra rakott tölgyfa oszlopokon nyugvó mester és folyó gendákra helyezett, szemes élet tartásra alkalmas, fenyő deszka padlással. Vagy rajta 34, 2 láb széles s 2 láb magas ablakok üveggel, kívül zsalukkal el látva, három két felé nyíló, tölgy fákra szegezett fenyő deszka kapukkal. Teteje szék állásos szarufa, zindely prémmel, náddal. Kívülről 3 padlás ajtók fenyő deszkából, zárokra. Bent a padlásra fel menő grádits fenyő oszlopokra, fenyő deszka bélelt záros ajtóval.
2. Az Elsőtől 50 öl távolságra fekszik a másik Istálló, az elébbenihez mindenképpen hasonló, a leg jobb állapotban. E két Istálló háta megett a Birkák számára hőség ellen nyárfák allék (fasorok) 80 öl hosszúságban, 9 öl szélességben, 800 Darab akác és Nyárfákkal – mellyek már 13 évesek – beültetve.

3. Birkás Ház, 23 öl hosszú, 4 öl széles, vājogból épült, van benne 2 szoba, 2 konyha kő kéményre, két kamara, hozzá ragasztott, 4 lóra való Istállóval, mely ráts és Zablóval van el látva. Az épületenn 7 ajtó, 5 ablak.
4. Oszlopokonn álló nád fészter, 8 öl hosszú 4 öl széles, közönséges erdei fedél fával s náddal.
5. Kút 5 öl (mély), téglával ki rakva, nagy itató válukkal s más szükségeseikkel el látva.
6. Jäger Ház (a vadász háza), 16 öl hosszú, 4 öl széles, Téglá fundamentom párkányig, felül vājog. Fekszik az erdő szélben, nyúgotra néz. 2 Lakó szoba, fenyő deszka padimentommal, egy konyha kő kéményre, cseléd szoba, kamara, alatta bólthajtásos pintze. Egésszen új épület, mester és folyó gerendákra rakott deszka padlással.
Fala magassága 10 láb, vastagsága 2 láb. Teteje rámára szaru fák náddal. Ennek Déli végénél
 - a/ Egésszen újjonnan téglából épült fátzán nevelő kamara, 7 öl hosszú, 3 öl széles, padlástalan, rámára rakott erdei szaru fa, nád fedéllel.
 - b/ Melynek által ellenébe nyúgotra 4 öl távolságra fekszik egy szinte téglából újjonnan épült, fogoly Madárt Nevelő Kamara, 4 öl hosszú, 2 öl 3 láb széles, fala magassága 7 láb, vastagsága 1 ½ láb. Teteje rámára rakott erdei szaru fa, náddal. Mind a két kamara záros fa ajtókkal, hálóból készült ablakokkal.
 - c/ A Jäger házhoz ragasztott udvar kis kertel, 1 hóldnyi, tövisses fonással körül kerítve, ház előtt egy 5 öl kút, téglával ki rakva, szükségeseikkel el látva, egésszen új állapotbann.
 - d/ Ugyan ott vadász ebek számára készített, téglával körül kerített udvar, 8 öl hosszú, annyi széles, magassága 1 öl 2 láb, vastagsága 1½ láb, zsindellyel fedve, egy fenyő deszka ajtóval zárva.
7. Cserszád közti Csős Ház az Erdők közt, 7 öl hosszú, 3 öl széles alja párkányig Téglá, felül vājog. Fala magassága 1 öl 3 láb, vastagsága 2 láb. Egy szoba, konyha kő kéményre, kamara, 2 ablak, 3 ajtó. Mester és folyó gerendákra nád padlással, rámára készült szaru fa nád tetővel. – Mellette
 - a/ Egy marha félszer 13 öl hosszú, 4 öl széles, tölgy fa oszlopokra, koszorú gerenda, szelemen ágas, és erdei szaru fákra rakott nád fedéllel, náddal kerítve.
 - b/ Kút 5 öl, guja itatásra szükséges eszközökkel el látva, mind jó állapotban.
8. Nyomtatói Mész Ház az erdőben, a fentebbi Csős Lakhöz mindenképpen hasonló. Mellette Mész kelentze Téglá falból fél ereszre, 1 öl 3 láb magos, le felé náddal fedve.
9. Szolgaritkai Jäger Csős Ház. 8 öl hosszú, 3 öl 3 láb széles, alja Téglá, felül vājog, van benne 2 szoba, egy konyha kő kéményre, folyó gerendára, nád padlással, erdei szaru fa nád fedéllel.
Mellette Kút 5 öl mély, téglával kirakva, szükséges hozzá valókkal fel készítve.
10. Svajtzer Lak a Major keleti részénn, 20 öl hosszú, 4 öl széles, falai magassága 2 öl, vastagsága 1½ láb vastag. Egésszen téglából malterrel. Új épület, 2 szo-

- ba padimentomozva, 1 kamara, alatta bálthajtásos pintze téglából, 3 öl hosszú. 7 ablak 3 láb magas, vas rostélyokkal, 6 fenyő bélelt ajtókkal, egy két felé nyíló nagyobb pintze ajtóval, fel srófolt folyó gerendákra rakott deszka padlással. Teteje rámára szaru fa zsidely prémmel, nád.
11. Svájtzer Istálló „L” formára. 70 öl hosszú, 6 öl széles, fundamentoma párkányig téгла, felül vályog. Fala magassága 10 láb, vastagsága 2 láb. Közepénn artzal Jászol, kemény fa oszlopokra fenyő deszkákból. Padlása folyó gerendákra rakott fenyő fa deszkákból készült záros ajtókkal, szelelő apróbb ablakokkal
 12. A Svájtzeráj Udvarán egy Tégla oszlopokra rakott, mester és folyó gerendákonn deszkázott padlású, 12 öl hosszú, 5 öl széles Szín, padlása szemes élet tartására alkalmazható. Teteje szék állásra, szarufa zsidellyel prémezve nád-dal. Feljáró garádits, keményfa gerenda fenyő deszkákból. Padlás ajtaja bétlet fenyő deszka, zárral. Egésszen újjonnan épült.
 13. Ménes Istálló. 34 öl hosszú, 4 öl széles, az alja párkányig téгла, felső része vájog fal. Padlás nélkül. Közönséges szaru fákra rakott nád fedél. Fala magassága 9 láb, vastagsága 2 láb. Ezen épület Keleti végén 2 Cseléd szoba, 1 konyha kő kéményre. A szobákba folyó gerendákra közönséges nád padlás. A lakó házon 3 ajtó, 4 ablak, az Istállón 3 két felé nyíló fenyő kapuk, zárokkal. Ezen Istálló előtt van egy 50 öl hosszú, annyi széles fenyő fa korlát, kemény fa oszlopokonn, két nyíló kapuval.
 14. Csődör Istálló. 20 öl hosszú, 6 öl széles, egésszen téglából épülve, fala 2 öl magas, 2 láb széles. Mester és folyó gerendákra deszkázott, szemes élet tartásra alkalmas padlással. Szék állásos szaru fákra, prémezve zsidellyel, nád tető. Belső Osztállya 40 Lóra szükséges strájfa (a lovak közötti távolság biztosítására, jászol, zabló ráttal el látva. A közepén két külön szerszám tartó Kamara záros ajtókkal, két felé nyíló ajtók 3, 16 ablak üvegekkel és zsalukkal, 2 láb széles, 1 ½ láb magasságúak. Padlásra fel menő deszka grádits záros ajtóval. Ehhez ragasztva mind a két oldalról Kő fal, 10 láb magasságú, 5 öl 3 láb hosszúságban, 2 öl szélességben, le nyúló zsendely fedéllel, takarmány és aj (alj – aljazáshoz) tartásra alkalmazva. 4 fenyő deszka záros ajtókkal. A Csődör Istállóhoz korlátolva 2 hóldnyi térség, két kapukkal el látva, egy 5 öl mély kúttal, szükséges itatókkal fel készítve.
 15. Kantz Ménes Istálló. 16 öl hosszú, 6 öl széles. Alja párkányig téгла, felül vájog, 10 láb magas, 2 láb vastag falai. 3 kemény fa oszlopokon nyugvó mester és folyó gerendákra deszkázott, szemes élet tartására alkalmas padlással. Teteje szék állásos szarufa 'sindellyel prémezve, nád. Belől 52 kantzára zabló ráttal, 2 két felé nyíló nagy kapukkal, jó állapotban. Ehhez ragasztott udvar 50 öl hosszúságban, annyi szélességben, fal kerítéssel körül véve. Ezen Istállóhoz Keletre ragasztva áll
 16. Egy 3 öl hosszú, 6 öl széles bélyegező ház, egésszen téglából, 2 öl magas, 2 láb széles falakkal, mester s folyó gerendákra deszkázott padlással, ki nyíló

- 4 festett Táblákkal, egy bélelt fenyő deszka záros ajtóval, tüzellő kandallóval, kő kéményre. Fedele zsindeleyel prémezve, nád. Előtte az udvaron bélyegező akol, 40 öl hosszú, annyi széles, 5 osztályra, tölgyfa oszlopokra fekvő fenyő fábol, a legjobb állapotba.
17. Méneses Maródi Istálló (beteg lovaknak) két szakaszokra. Fundamentoma tégla párkányig, felül vājog, 10 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, rátsokkal, zablóval el látva. Mester és folyó gerendákra deszkázott padlás, fedele szaru fa náddal. Melly Istállótól a Csikós házig nyúlik fal kerítés, 15 öl hosszú, 6 láb magas, 2 láb vastagságban, jó állapotban.
18. Méneses Csikós Lak. 13 öl hosszú, 3 öl széles, párkányig Tégla, felül vājog. Található benne 2 szoba, konyha kő kéményre, kamara, mester és folyó gerendákra közönséges nád padlással, szaru fa rámpára nád fedéllel.
19. Kukoritz Góré. 12 öl hosszú, 1½ öl széles, Tégla oszlopokkal, keményfa Ajjal (alsó résszel), oldalai fenyő létekből 2 öl 3 láb magasságban, 2000 pozsonyi mérő tsóves Tengeri bé vitelre alkalmas. Teteje zsindeleyel, jó állapotban.
20. Ménes Mesteri Lak. 17 öl hosszú, 3 öl széles. Fundamentoma Párkányig tégla, felül vājog. 10 láb magas, 2 láb vastag falai, két szoba, konyha, Cseléd szoba, kamara, alatta bálthajtásos pintze 3 öl hosszú annyi széles. Mester és folyó gerendákra deszkázott padlással, szarufa nád fedéllel.
- a/ Udvarán 6 lóra Istálló vājogból. Szaru fa nád fedélre, szükséges ráts és zablóval el látva.
- b/ Kút 5 öl mély, szükségesséssel fel készítve.
21. Ispányi Lak. 22 öl hosszú, 3 öl 4 láb széles, kő fundamentom párkányig, felső része vājog. Fal magassága 9 láb, vastagsága 2 láb. Találtatik benne 3 padimentomozott szoba, konyha kő kéménnyel, cseléd szoba, kamara. Mester és folyó gerendákra deszkázott padlással, alkalmas szemes élet tartásra. Fedele szaru fa náddal. Az Udvaronn
- a/ Pintze egészen Téglaból, bálthajtásra, 3 öl hosszú, 2 öl széles a föld felett.
- b/ Istálló, 10 öl hosszú, 3 öl széles. Oszlopokra nád fallal, körül tapasztva. Folyó gerendákra rakott szaru fa, nád padlással s nád fedéllel.
- c/ Kút a Lak előtt 5 öl mély, szükséges itató vājokkal el látva, hozzá 1 hőlányi kert.
22. Béres Lak Nr. 1 (első számú). 24 öl hosszú, 3 öl 3 láb széles, alja tégla, felül vājog, 8 láb magas, 2 láb vastag fallal. Két osztályra, egy-egy osztályban 2 szoba, 1 konyha kő kéménnyel. Folyó gerenda nád padlással. Teteje szaru fa náddal.
23. Béres Lak Nr. 2 (második számú). 10 öl hosszú, 3 öl 3 láb széles, 2 szobával, konyhával, kamarával, hasonló szerkezetű az elsőhöz.
24. Szénás kertben Pelyvás Szín. 10 öl hosszú, 3 öl 3 láb széles, vājog. 8 láb magasságú, 2 láb vastagságú fallal. Padlástalan. Szaru fa nád fedéllel, két felé nyíló ajtóval. Mellette 5 öl mély Kút, szükségesséssel el látva.

25. Fási Pusztának Vésztő Helysége határa szélében vagynak az Uradalmi Dohányosok lakjai, hol is 31 Család tartózkodik, kik évenként az Uradalom részére a meg szabott s alább fel Jegyzendő Dohány Mennyiségen felül a nállok hasznóberbe lévő földekért gyalog nap számokat szolgálnak. Ezen Dohányosok számára építtetett az Uradalom a Pusztának Bika Szigeti részén 20 egyforma lakot, annyi Dohány Pajtát és egy Oskolát.
- a/ Egy háznak hossza 7 öl, szélessége 3 öl, Falai alól párkányig téglá, felül vájog, 9 láb magos, 2 láb vastag. Találtatik egyben 1 szoba, konyha kő kéményre, egy kamara.
Folyó s mester gerendákra nád padlással, rámaára készült szarufa nád tetővel.
- b/ Dohány félszer, 6 öl hosszú, 3 öl széles, tölgy fa oszlopokonn koszorú gerendákra, foglalásokkal erősített szarufákra tett nád fedél, oldalai nádból tapasztva.
- c/ Oskola Ház, 8 öl hosszú, 3 öl széles. Egy szoba, egy tág Oskola, konyha kő kéményre. Falainak alja párkányig téglá, felül vályog. 8 láb magas, 2 láb vastag, mester és folyó gerendákra nád padlással. Fedele szarufa náddal.
Ezen épületeken kívül találtatik az Uradalomnak a nevezett Pusztáján egy Száraz Malom. Tölgyfa oszlopokra rakott Sátor nád fedéllel 1 keringő, mellette Malom ház, Mólnár és Tseléd lakással egybe kaptsolva, hossza 12 öl, szélessége 3 öl, fala alól párkányig téglá, felül vájog, 9 láb magos, 2 láb vastag. 2 szoba 1 kő kéményes konyhával, és 1 kamarával, mester és folyó gerendákra nád padlással, szarufa nád fedéllel. Igazított állapotba, melynek jövedelme alább a többi Uradalmi Malmok közt elő forduland.

Fási Földek Jövedelmei. Szántó föld 941 hólndnyi, évenként 4 osztályra felosztva. $\frac{3}{4}$ -ed részébe vetődik 223 pozsonyi mérő Búza, 125 pozsonyi mérő Árpa, 174 pozsonyi mérő Zab, Tengeri 50 pozsonyi mérő, Köles 10 pozsonyi mérő, Reptze 12 pozsonyi mérő, Öszvessen 694 pozsonyi mérő szemes élet. $\frac{1}{4}$ rész Szántó föld ugarnak maradván bé vetődik Bükkönyös Zabbal takarmánynak, szembe tűnő haszonnal. Hat Évi számolások Öszve vetéséből ki derült, mi szerént a szemes étellel bé vetni szokott 706 hólndnyi szántó földek termése, le húzván belőlle a le húzandókat, tisztán marad Búza 997 pozsonyi mérő, 1 forinttal 997 forint, Árpa 809 pozsonyi mérő, 30 krajcárral 404 forint 30 krajcár, Zab 827 pozsonyi mérő, 30 krajcárral 313 forint 30 krajcár, Kukoritzá 2000 pozsonyi mérő, tsőves, 12 krajcárral 400 forint, Köles 376 pozsonyi mérő, 1 forinttal 376 forint, Reptze 146 pozsonyi mérő, 2 forinttal 292 forint, Szalma 40 öl, öle 8 forinttal 320 forint. Mint-hogy pedig az Uradalmi Cselédek s a Dohányosok által szolgálni szokott gyalog napszámok fordítódnak a földek mivélésére, a nyomtatás pedig a méneses lovakkal tétetik, tiszta haszonnak marad az egész Bé vétel.

A szántó földekből Ugarnak fel maradt $\frac{1}{4}$ részben, úgy mint 235 hóldakban mesterséges kaszállók természetvén hólджа ád évenként 20 mázsa takarmányt, így

összessen 4700 mázsát, mázsáját 24 krajcárral, lesz a haszon 1.880 forint, melyből a fentebbi oknál fogva legkissebb le húzás sem történik, hanem tiszta haszonnak marad.

Ló Herés. 60 hólndnyi, évenként hóljdjától 30 mázsa, összessen 1800 mázsa, pozsonyi mérőnként 24 krajcár, lessz tiszta haszon 720 forint.

Természetes Kaszállók. 1.334 hólidak, 1 hóldra 10 mázsát számítva 13.340 mázsa, mázsáját 12 krajcárral véve, reá legkissebb költség sem fordíttatván, lesz valóságos haszon 2668 forint.

Legelő. 1048 Hólidak, mellyek haszonbérbe adatván bé hoznának 1 forint 12 krajcárral 1.257 forint 30 krajcárt,

Erdők. 226 Hóld, 30 évi vágásokra el osztva, évenként adnak a szükséges gazdasági szerszámokra fel használt, úgy épületekre szükséges fákon kívül 100 öl tűzi, mellyek az Uradalmi évi szükségekre használtatnak. Mindazáltal ölet 3 forinttal véve haszonnak tétetik 300 forint. Ezen kívül ligetes részei az Erdőnek a ménes és gujabéli marháknak leg jobb legelőt szolgáltatnak.

Dohányosok utánni Jövedelem. 31 Család, mivel különösen az Uradalom részére 30 hólndnyi földet munkál, hóljdjától tartozván 5 Mázsa Szín dohányt adni, így 150 mázsa Dohány 4 forinttal tiszta jövedelem ezüst pénzben 600 forint, ezen kívül a nevezett Családok használatába vagyon 114 hólid Szántó föld, 160 hólid Kaszálló, 144 hólid Legelő, összessen 418 hólidak, mellyektől az Uradalom részére évenként szolgálnak 1.400 gyalog napszámokat, mellyek a nevezett Fási Pusztának művelésére a leg szembetűnőbb haszonnal fordíttatnak, azomba 418 hólndnyi föld haszon bérbe adása után bé jönne Hóljdjától 1 forint 36 krajcárral, így összessen a haszon rubrikába tétetik 668 forint 48 krajcár.

Rétek. Nevezett Majorsági és Pusztai földeken kívül van még az Uradalomnak osztatlan állapotba a Szeghalmi Határ szélben a Sebes Körös folyama oldalába 4000 hólndnyi nád vágó Rékje, valamint Fűzes Gyarmaton a Berettyó ki öntései miatt tsupán nád vágásra alkalmas, úgy nevezett Butsai külön Része 1200 hólndnyi, melynek 1/5 része illetvén az Uradalmat, ezen Rétek haszonbérbe adatván évenként hoznak be 800 forintot, melly summának 1/5 része haszonnak tétetik: 160 forint tiszta jövedelem.

Ezen Osztatlan Birtokon kívül ugyan Csak a Butsai Pusztán van az Uradalomnak már Osztály által birtokába jutott 1.475 hólndnyi réti kaszállója, melynek hóljdjától évenként 10 mázsa szénát számítván lesz öszvesen 14.750 mázsa, mázsáját 6 krajcárral véve lenne a haszon 1475 (forint), azomba a le kaszállására, felgyűjtésére, bé hordására le húzván egy harmad részét 491 (forintot), marad tiszta haszonnak 984 forint. Egyéb aránt a fentebb meg nevezett és Tekintetes Nemes Békés Megyében fekvő Birtoki részeken kívül, hiteles tudományunk szerént bír a Meltóságos Öszve írató Báró nő szomszéd Nemes Heves Megyében helyeztetett Fegyverneki Pusztában egy tagban 1-ső Rendű 4000 Hóldakat, mellyek az elő mutatott Haszon bérlői Eredeti Szerződés szerént évenként bé hoznak hólidanként 2 forinttal hasznat 8.000 forintot.

Királyi haszonvételekből.

Az Uradalomba a következők találtak:

1. Mészárszék, melynek épülete 7 öl hosszú, 4 öl széles, egészen téglából épült, falai magassága 2 öl, vastagsága 2 láb. Áll egy hús mérő téres szobából, mellette lévő kamarával, alatta Jég vermes pintze bálthajtásra, hátulján a Körös partra hozzá ragasztva a Vágó Helly Kemény fa oszlopokra, hídlással, az egész Mester és folyó gerendákra rakott deszka padlással. Fedele szaru fákra zsindelemmel nád. Belső s külső részén a szükséges fa fogas állásokkal, keményfa vágó tőkékkel el látva, 2 bélelt ajtókkal, egy nagy rostélyozattal (védőráccsal). Ezen mézárszék használatával öszve van kötve 50 hólid kaszálló haszon vétele, melyért évenként a Haszonbérlo fizet az Uradalomnak öszvesen 70 forintot.

2. Kortsma. Benn a Faluban 22 öl (hosszú), 6 öl 2 láb széles, téglából épült egészen, falai 2 öl 2 láb magas, 2 láb vastag, az eleje bálthajtásos tornáttzal. Találtak benne 1 Nagy borivó ház kármentővel, melyből egy 4 öl hosszú, 6 öl széles pintzebe lemenetel találtak. Mellette konyha, kamra, biliárd szoba. Vendég fogadás lakására 1 szoba, 2 külön vendég szoba, mind deszka padimentommal, zöld kályhakkal el látva. 7 ablak, 5 láb magas, 3 láb széles, vas rostélyokkal el látva, 8 fenyő fa bélelt ajtók zárokra. Az egész épület a leg jobb állapotba, alatta egy másik nagy bálthajtásos pintze, 600 akó bor tartására alkalmas. Mester és folyó gerendákra deszkázott padlással, szemes élet tartására alkalmas. Fedele szék állásos szarufa, nád, prémezve zsindelemmel. Udvara 1½ hólidnyi, egészen deszka kerítéssel körül véve. Udvar közepén

a/ Egy Téglá oszlopokra helyezett, koszorú és folyó gerendákra rakott fél-szer. 8 öl hosszú, 5 öl széles, deszkázott padlással, takarmány tartásra használható. Fedele szék állásra szarufa, zsindelemmel prémezve, nádból. Egyik oldala fallal kerítve hordó le rakó helyül szolgál.

b/ Vendéglő Istálló egészen téglából, 14 öl hosszú, 4 öl széles, szükséges zablós ráttal el látva és hídlással kemény fából. Folyó gerendákra rakott deszka padlással, fedele szarufa zsindelemmel prémezve, nádra. Ezen nagy Vendéglő Kortsmaján kívül vagyon még az Uradalomnak a Helységben több házaknál Bor, Ser és Pálinka ki mérései, melyek évi Jövedelme a fentebbi Kortsmaéval öszvessen, le húzván a le húzandókat, 6 évi számolásokból húzott Diametrális Calculus szerént térszen 820 forintot.

A Kortsmai Udvar éjszaki részen nyugotról Keletre nyúlik a Serház, mely 25 öl hosszú, 7 öl széles. Falai egészen téglából 2 öl 3 láb magas, 2 láb vastag. Mester és folyó gerendákra rakott deszka fel srófolt padlással. Teteje szék állással szarufa, egészen zsindelemmel. Padlása szemes élet tartásra használják. Ezen épületbe találtak

a/ a Ser főzés Hellye 50 akós réz üstel, nagy kádakkal és fenyő fa hűtővel, szivárvány kúttal.

b/ 8 öl hosszú bólt hajtásos csírázttató, téglával ki rakva, márvány kőből készült áztatóval el látva. A Csírázttató felett Szárító padlás, és a mellett vas pléhből készült, vas ajtóval erősített, bólt hajtásos Szabad Szárító.

c/ A Serházhoz ragasztva 4 öl hosszú, 7 öl széles Pálinka Ház 3 üstel, 3 akóssokkal s ahhoz szükséges kádakkal el látva.

d/ A Serház alatt Pintze jég veremmel Két Osztályra s bólt hajtásra, mely Ser és pálinka Ház tiszta Jövedelme, le húzván a ser és pálinka főzéshez meg kívántató anyagok árát, úgy a mellette munkálkodó Cselédek fizetését, 6 évi számadásokból húzott Diametrális Calculus szerént évenként tiszta haszon leszen 1.071 forint 26 krajcár.

Bólt. Hossza 3 öl, szélessége 7 öl, Két osztályra. Bólt hajtásos az úttzára, vas pléhes ajtóval, hozzá való padlással, melynek évi arendája a Só árúlisi haszon vételevel öszvessen 200 forint.

Az Uradalomnak Vízi Malmai nintsenek, hanem K.Ladány Helységében a következő száraz malmai vagynak:

Nro. 1. Egy kerékre, tölgyfa oszlopokra állított sátorral, náddal fedve, hozzá ragasztott malom házzal, vājogból, 4 öl hosszú, 3 öl széles, falai 2 láb vastag, padlástalan, közönséges szaru fákkal, nád fedélre.

Nro. 2. Egy kerékre, Tölgyfa oszlopokon álló sátorral, náddal fedve, hozzá ragasztott 7 öl hosszú, 3 öl széles malom ház és Mólnár lakkal, vājogból. Malom Házba oszlopokon álló Téglá kémény alatt tüzelő. Mólnár lakja folyó gerendákra nád padlás, teteje szaru fa, náddal. A malom ház udvarán kút kávéval, szükségesséssel el látva.

Nro. 3. Malom, melynek Malom háza egészen téglából, 6 öl hosszú, 4 öl széles, 1 öl 4 láb magos, 1½ (láb) vastag. 2 ablakkal, egy két felé nyíló deszka ajtóval. Téglá oszlopokon álló kémény alatti tüzelővel. A Malomház két végén két egyforma keringő, melynek sátorai téglából rakott oszlopokon nyugszanak. Az egyik keringő mont liszt csinálásra is alkalmas. Fedele szaru fákra zszindellyel prémezve, nád. Mellette Mólnár Lak 300 négyszögöl nagyságú udvarral, vājogból. 6 öl hosszú, 3 öl széles, egy szoba konyhával. Az egészen 2 ablak és 2 fenyő deszka ajtók zárokra. Mester és folyó gerendákra nád padlással. Fedele szaru fa náddal. Udvaron kávé kút 4 öl mély, szükségesséssel el látva.

Nro. 4. Helység széli Malom, hol a malom ház 7 öl hosszú, 3 öl széles, fundamentoma párkányig téglá, felül vājog. A malom házba oszlopokon álló kémény alatti tüzelő.

Mólnár Lak két oldalán tölgy fa oszlopokon álló két sátor, két keringővel. (Kettős szárazmalom.) A Mólnár Lak 8 öl hosszú, 3 öl széles, van benne 2 szoba, egy konyha. Mester és folyó gerendákra nád padlással, szaru fa nád fedéllel. Udvara 400 négyszögöl, mellyen Istálló 6 öl hosszú, 3 öl széles, vājog falból, folyó gerendára nád padlással, szaru fa fedél náddal, a malmos lovak számára szükséges etetőkkal el látva.

A Faluban bent 4 úgy a Fási Pusztai 5-k Malom évenkénti Jövedelme a Tiszti 6 évi Számadások öszve hasonlításából Diametrális Calculus szerint tesz 604 pozsonyi mérő búzát, pozsonyi mérőnként 1 forint ezüst pénzben 604 forint jövedelem, 200 pozsonyi mérő árpát, pozsonyi mérőnként 30 krajcárral 100 forint jövedelem.

Sebes Körös folyamán Halászati Jog esztendőnként haszonbérbe adatván, jön évenként az Uradalomnak 64 forint jövedelem.

Vadászat. Ezen ágából, bár erdelyében Őz, nyúl, Fátzán, fogoly számtalan, évenkénti pénzbeli bé vétele nintsen, mindazáltal minden 3-k Évbe tartatni szokott Urbéri hajtó vadászat alkalmával el lövetnek: 600 nyúlak per 20 krajcár – 600 forint, 200 Darab Fátzán per 1 forint – 200 forint, 20 fogoly per 20 krajcár – 6 forint 20 krajcár, öszvesen 406 forint 20 krajcár, s így Diametrális Calculus szerint egy évre tiszta haszon 135 forint 26 krajcár.

Mellyek szerint az egész Jövedelme a fentebb nevezett Uradalomnak Diametralis Calculus szerint 78.419 forint 34 krajcár ezüstben.

Ki adásai az Uradalomnak e következők

1. Vagynak Tisztjei az Uradalomnak, jelesen Egy Ügyész, 1 Tisztartó, 2 Kasznár, 2 Ispány, 1 Írnok, Ménes Mester, Lovász Mester.

2. Cselédjei, úgy mint: 1 Gazda, 3 Hajdú, 4 Kerülőök, 36 Bérese, 2 Kerékjártó, 1 Kovács, 1 Pintér, 2 Vintzellér, 2 Svajtzeres 10 Legényekkel, 3 Számadó Birkás 14 Bojtárokkal,

1 Jáger (erdész) 2 Erdő Kerülővel, 1 Csődörös 3 Lovásokkal, 4 Kotsisok, 1 Csikós 3 Bojtárokkal, 1 Mészáros, 1 Kondás Bojtárral.

Fentebb nevezett Tisztek és Uradalmi Cselédek évenkénti fizetésében, mint azt az előmutatott több évi Számadásokhoz mellékelte Fizesési Táblák bizonyítják, ki ad az Uradalom évenként

635 hóld szántó földet, hóldját 1 forint 12 krajcárral számítva ...	762	forint
475 hóld Kaszállót.....	570	"
Kész pénzbe	2.186	" 24 kr
Búzából 3.012 pozsonyi mérőt, mérőjét 1 forinttal számítva. ..	3.012	"
Árpából 854 " " " 30 krajcárral ".....	427	"
Zabból 208 " " " 30 " ".....	104	"
Mórsolt Kukoritzából 429 " " 36 " ".....	257	" 24 kr
Ázalékból 101 " " " 2 forinttal ".....	202	"
Marha Húst 3.800 fontot, fontonként 4 krajcárral ".....	223	" 20 kr
Faggyúból 384 " fontonként 8 " ".....	51	" 12 "
Gyertyából 60 " " 10 " ".....	10	"
Sóból 4.225 " " 4 " ".....	281	" 40 "
Ó Borból 24 Akót, akónként 3 forinttal ".....	72	"
Új " 51 " " 1 " ".....	12	kr 61 "

A körösladányi Wenckheim-uradalom 1839-ben

Túzi fából	46 Ölet, ölenként	3 forinttal számítva ...	138 "
Öreg Sertésből	23 Darabot (egyenként)	7 " ".....	161 "
Süldő "	26 " "	5 " ".....	130 "
Új Csizma	120 pár	2 " ".....	240 "
Fejelés Csizma	79 " "	1 " ".....	12 kr.94 " 48 kr
Botskor	142 " "	30 krajcár 71 "
Szalonnából	96 fontot, fontonként	6 " ".....	9 " 36 "
Kovátsnak Szén	250 pozsonyi mérő	12 krajcárral 50 "
935 Darab birka teletetés, egyenként		18 " ".....	280 " 30 "
11 Darab Ló teletetés	"	4 forinttal 44 "
70 Darab Marha teletetés		2 " ".....	140 "
Öszvessenn			9.581 forint 6 krajcár

Fentebbi administrationis (működési) Költségein kívül az Uradalom előforduló más apróbb költségekre, jelessen Sóra, orvosi szerekre, Vasra, zsákokra, fa szerszámokra évenként ki ad az egybe hasonlított 6 évi Számadások Jegyzéke szerint 2.000 forintot, így az öszves ki adás Summája 11.581 forint 6 krajcár.

Meg jegyezném, hogy évenként a Takarmány termés nagy mennyiségben felhasználtatik a lábas Jóságok teletelésére, úgy azonban, hogy mindenkor egy nagy része a ne talán előfordulható szükség esetére fenn marad a következő évre. Annál is inkább, mivel a fentebb előszámlált Birkák, Jármos Ökrök, Tehenek és Lovak nagy része az Uradalomhoz tartozó, de más Öszve írásban foglalt Mező Berény Helysége és Kamuti Puszta határain termelt Takarmánnyal teletetnek.

Vége az // alatti hiteles másolatban ide rekesztetik az Uradalomban található minden némű gazdasági eszközök jegyzéke. (Eddig nem sikerült megtalálni.)

Mely fentebb említett javaknak az e részben szabályul fenálló Útásítás értelmében általunk véghez vitt öszveírásokról a folyamodó Méltóságos Özvegy Báró Orczy Therezia Asszonynak további használatára kiadtuk a jelen való, nevünk aláírásával, s szokott élő pecsétünkkel megerősített bizonyosság Levelünket.

K.Ladányban Június 22-én 839.

Kállay Ignátz Szolgabíró, Kis Péter Esküdt

IRODALOM

BOGDÁN 1987

Bogdán István: Régi magyar mértékek. Gondolat Zsebkönyvek. Budapest, 1987. (Erdei Aranka munkájával együtt használható.)

ERDEI 1986

Erdei Aranka: Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban. FkBML, 13. (1986) 191–198.

FÉNYES 1839

Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. IV. Pest, 1839.

FÉNYES 1851

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. III. Pest, 1851. 5–6.

GALGÓCZY 1885

Galgóczy Károly: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület emlékkönyve. V. füzet. Budapest, 1885. 120–130.

HÉJJA 2002

Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája, (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. KBmKT, 8. (2002).

HÉJJA 2009

Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. KBmKT, 11. (2009).

KARÁCSONYI 1896

Karácsonyi János: Békés vármegye története. I–III. Gyula, 1896.

MOGYORÓSSY 1864

Mogyoróssy János: A Wenckheimi Hund család eredete és ivadékai Magyarhonban. Gyula, 1864.

PALUGYAY 1855

Palugyay Imre: Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. IV. Pest, 1855. 241–244.

Description of the Körösladány Wenckheim estate in 1839

– Ferenc Szabó –

Resume

Körösladány is located downstream river Sebes-Körös. In 1839 it was an agricultural settlement with 4,671 inhabitants speaking Hungarian. Its landlord at the time was the Wenckheim family who, due to their military merits, had been awarded baron's rank at the end of the 18th century, with their male line having become extinct, and having formed marital relationships with the Harruckern family. The inventory made with the contribution of the two county jurors, was accomplished on the request of baroness Terézia Orczy, widow of József Wenckheim (1778–1830, once prefect of Arad county), who had worked especially hard for Hungarian horse breeding. Actual husbandry in 1839, at the time of the unfolding of Hungarian Reform Era, was managed by both baron Béla Wenckheim (1811–1879), second prefect to Békés county and parliamentary ambassador, prefect in 1848 and minister after 1867, as well as by his younger brother, László (1814–1879). The estate worked following the experiences of the two Wenckheims in England and Germany and contemporary boom. Based on serfs' robot service, the estate realized field production (wheat, oats, corn) and highly prestigious animal husbandry beyond contemporary standard (horses of English blood, dairy cattle, mass sheep keeping for wool production). Fruit and vegetable gardening were also established. Available market places and prices are also indicated in the inventory.

The detailed and authentic county description, while settling family property, precisely registering real estate and the animal property, gives an itemized list of incomes and expenditure without revaluating property. The inventory provides a thorough and proper description of the overall residential flock forming part of the family estate as follows: object location, function, state, exact dimensions, wall and roof materials, construction technology solutions, internal division, main furniture units, building capacity and accessibility, environment (yards, fountains, gardens, groves). Based on the inventory balance, comprising the data of six years, the average yearly income of the estate was 67,028 Silver Forints with only 11,581 Silver Forints of expenditure. By a thorough assessment it can be revealed to what extent the serfs' services and the special manorial benefits realized before their abolition in 1848, were represented in the estate's income.

Szabó Ferenc

E-mail: drszaboferenc@t-online.hu

1. kép. Bárá Wenckheim Xavér Ferenc
(Repr.: Bagyinszki Zoltán)

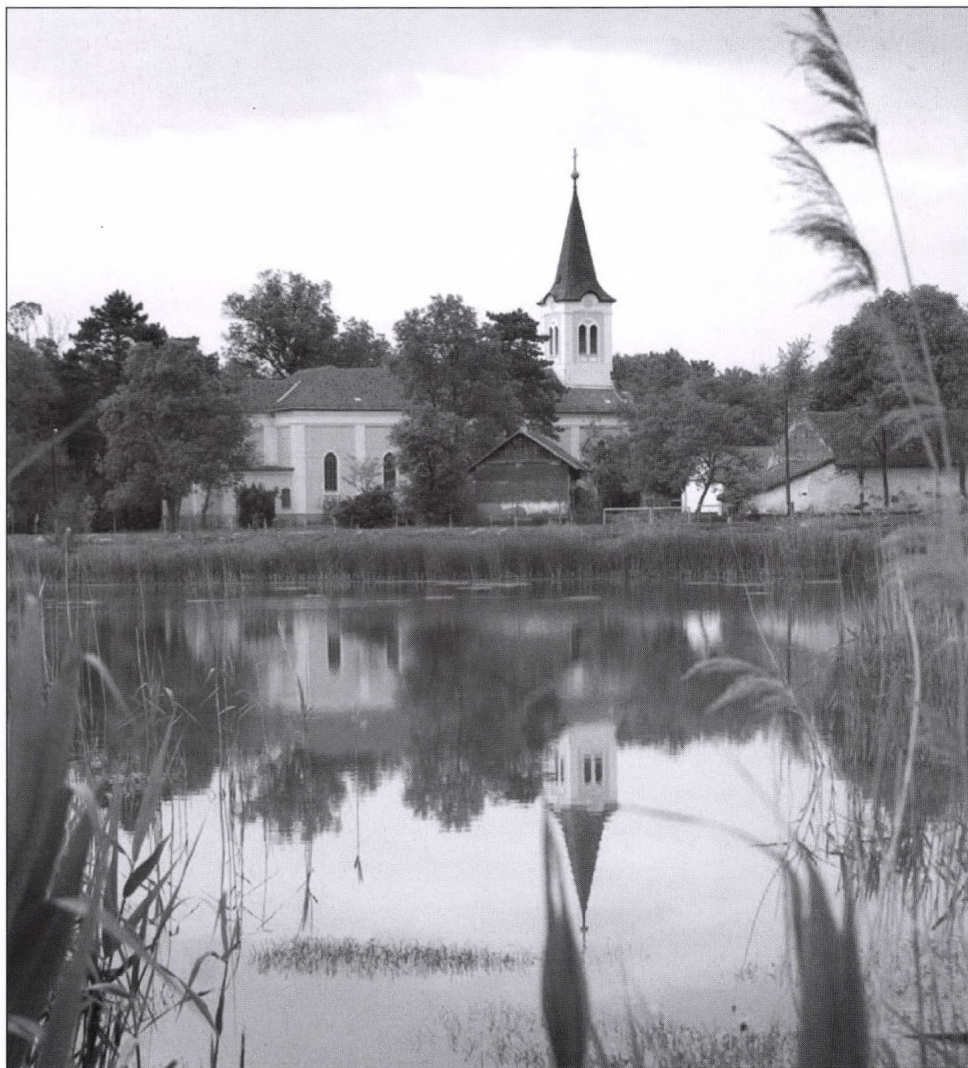
2. kép. Báró Wenckheim József
(Repr.: Bagyinszki Zoltán)

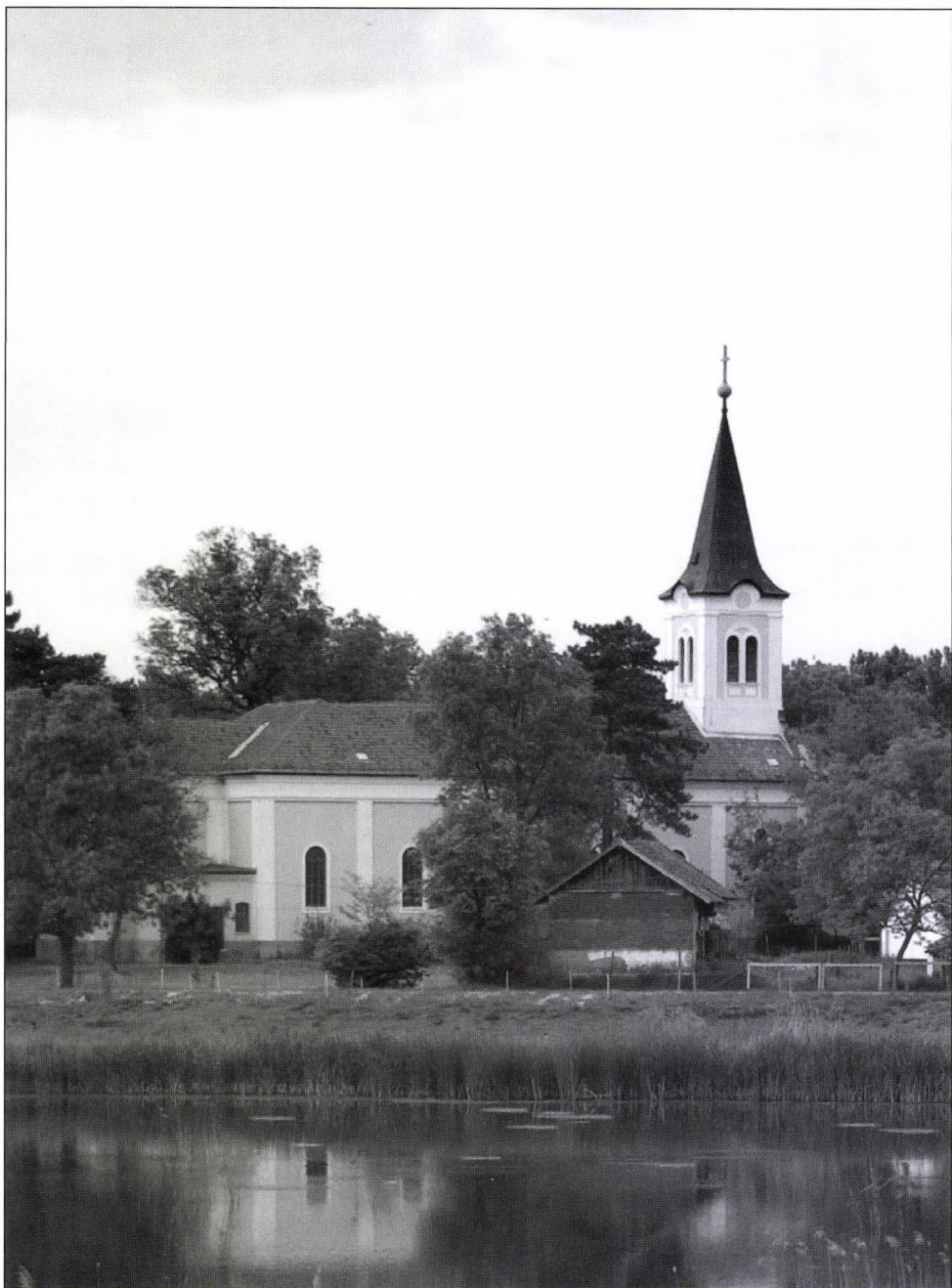
3. kép. Az 1805-ben épült körösladányi Wenckheim kastély kapuja
(Fotó: Bagyinszki Zoltán)

4. kép. Báró Wenckheim József és báró Wenckheim Béla mellszobra
a kastély kapuja előtt (Fotó: Bagyinszki Zoltán)

5. kép. A körösladányi római katolikus templom és közvetlen környéke
(Fotó: Bagyinszki Zoltán)

6. kép. A Wenckheim-család kegyurasága alapján 1822-ben épült körösladányi római katolikus templom (Fotó: Bagyinszki Zoltán)

MUNKÁCSY CSALÁDJÁNAK EREDETE. HAGYOMÁNY ÉS VALÓSÁG

– Czeglédi Imre –

Munkácsy családjának (a Liebek) eredetére kétféle elképzelés, változat, hagyomány él a családban és a szakirodalomban.

1. Bajor eredet. Az 1899-ben és 1903-ban nyilvánosságra hozott kézírásos családtörténet, a Bártfai Kódex szerint a bártfai Liebek a 17. században **Bajorországból** jöttek Magyarországra. Munkácsy magyarországi rokonsága örömmel fogadta ezt a forrást, és a kódex nyilvánosságra hozatala után, mintegy száz éven át családjukat az igen előkelő bajor Lieb családtól származtatták.

Ezt a forrást használta a szakirodalom is, ha Munkácsy őseit megemlítette.

Ma már bizonyítható, hogy tévedtek.

A bártfai Liebeket és Munkácsy édesapját összekötő, eddig biztos személynek tekintett „nagyapa”, **Lieb György János József**, akiről a kódexet közlésekor feltételezték, hogy ő „*lehetett*” Munkácsy nagyapja (s a közlést átvevők már úgy adták tovább az adatot, hogy ő „*volt*” Munkácsy nagyapja), teljesen tévesnek bizonyult. Az *igazi nagyapa* ugyanis **Lieb Ignác** volt, akinek házassági és gyermekeinek, köztük Munkácsy édesapjának születési anyakönyvi bejegyzései az eperjesi levéltárban megtalálhatóak.

Amíg nem kerül elő más rokon személy a bártfai Liebekből, addig ez a rokonság nem fogadható el.¹

2. Tiroli eredet. Egy másik hagyomány szerint a Lieb család Tirolból a 18. században érkezett Sóvárra. Ez a Munkácsy halála körüli időkből származó családi visszaemlékezés tehát **Tirolból** eredezteti a sóvári Liebeket.

Mi az igazság a „tiroli Lieb” család és Munkácsy családja közötti rokonságból?

¹ A röviden csak Bártfai Kódexnek nevezett kézirat eredeti címe: „Liebische Denckmalen so seit Anno 1639 Geschehen”. Lelőhelye: Státny Arhiv, Bardejov. Szlovákia. Ennek alapján a Liebek bajorországi származásának első közlései: BENCZUR 1899; BENCZUR 1903. 66–68.

A tiroli Liebek

Munkácsyné testvérének, Philippine-nek a fia, Walter Ilges, még Munkácsy életében, 1899-ben megjelentette Munkácsyról írt tanulmányát, melyben már említi a Munkácsy családjában meglévő hagyományt, amely szerint a Lieb család Tirolból származott Magyarországra, és eredetileg Lieb von Lilienfeld volt a nevük.²

Ez a hagyomány létezett a magyarországi Liebek családjában is. Írott formában a Budapesti Hírlap őrizte meg, és természetesen Ilges-énél több részletet tartalmaz.

A Munkácsy halála körüli időkben a Budapesti Hírlapban Vadnay Károly miskolci újságíró több tárcát is megjelentetett Munkácsy rokonairól. Ehhez kapcsolódott 1900-ban Eperjesről özvegy **Noszticzius Károlyné**, született **Tóth Valéria** (Munkácsy nagynénjének – édesapja húgának – leánya) levele a Hírlapnak, aki a Lieb család tiroli származásáról a családban fennmaradt hagyományt írta meg. Sajnos, a levelet kivonatosan és néha átírva jelentette meg az újság, így ennek alapján tudjuk csak közölni (az érdektelen részek kihagyásával és az esetleges újságírói elírásokkal).³

Íme az újságcikk:

„Vadnay Károly (...) adatait kiegészíti az a levél, melyet ma kaptunk Eperjesről, özvegy Noszticzius Károlyné, született Tóth Valéria úrnőtől, Munkácsy Mihály unokatestvérétől. Ebből megtudjuk, hogy Munkácsy Mihály **nagyatyja** Tirolból – a hol a Lieb-család **Lindenfeldi** előnévvel virágzott – azért jött Magyarországra, mert az állam mint építő-mérnököt megbízta Sóvártt, Sáros megyében a sóházi épületek építésével. Az öreg Lieb ezután nem tért vissza Tirolba, (...) Munkácsy nagyapja Sóvártt telepedett meg, a hol só-főtiszt lett, ifjabb öccse tüzérőrnagy volt, (...) a **legifjabb** öccs szintén sótiszt volt Sóvártt, s ennek **unokája** jelenleg Eperjesen **állami tanító**. A régi családi ház még most is meg van Tirolban; homlokzatán ez a fölírat olvasható:

„Dieses Haus ist in Gottes Hand
Michael Lieb werd' ich genannt.”

(Ez a ház Isten kezében van. Lieb Mihály a nevem.)⁴

A „Lieb-ház”-ról csak annyit, hogy Valéria unokájánál, Nemespanny Ivánnál már más változatban maradt fenn a nagyanyjától, a fent említett Lieb Valériától hallott karintiai ház felirata: „Dieses Haus ist im Gottes Hand, Emericus Lieb hat

² ILGES 1899. 10–11.

³ A Noszticzius Károlyné levele alapján írt cikk: „Munkácsy rokonsága”. Budapesti Hírlap. 1900. május 22.

⁴ Ónody Magdolna Íme a festő című, 2008-ban megjelent kiadványában a ház emléktábláján található Lieb Mihály név olvasásának hatására már ki is jelenti, hogy „Lieb Mihály Lindenfeldben a festőművész dédapja”. Állítja anélkül, hogy tudná, mikor élt a táblán olvasható Lieb Mihály. Ilyen felületes megállapítást nem szabad elkövetni, mert netán valaki elhiszi, és ez is elterjed a családban, vagy átveszi saját munkájába a „felfedezett” dédapát.

mich erbaut". (Ez a ház Isten kezében van. Lieb Imre épített engem.) Nemespany szerint a Liebek a „*von Lilienfeld*” előnevet használták. Használt pecsétjük: „*ötágú nemesi korona, alatta pajzsban négyágú liliom*”.⁵

Íme a szájhagyomány változásai és megbízhatósága egy családon belül is.

Az újságíró így folytatja a levél alapján a Lieb család történetét. (Jelentős terjedelmű, de lényegtelen tartalmú kihagyásokkal közöljük):

Magyarországon „*Munkácsy nagytatyja nőül vette egy sóházi ellenőr leányát, Kaszner Máriát. Első fia Imre volt, a ki az összes magyarországi vámhivatalok főigazgatója volt s kinek leánya, özvegy Pansieri, született Lindenfeldi Lieb Rafaéla jelenleg Esztergomban él nyugdíjából. A nagyapa második gyermeke Mária volt, aki mint özvegy aszódi és tótygyürki Tóth Ferencné 1889-ben Nagy-Vitézen halt meg 89 éves korában. Ennek gyermekei: a levélíró Noszticzius Mihályné (helyesbítve Károlyné – Cz. I.), született Tóth Valéria (...). A legöregebb magyar Lieb harmadik gyermeke volt Mihály, a művész atyja...*”.

A feltételezett család tehát a következő
(félkövérrel szedve a fontos személyeket):

- A) **Nagyapa**: mérnök, majd sófőtiszt Sóváron (felesége **Kaszner Mária**).
(Valéria szerint ő „*a „legöregebb magyar Lieb*”.)
- B) Öccse tüzérőrnagy.
- C) **Legifjabb öccse** sőtiszt Sóváron. Ennek leszármazottai:
 - C.1 Lieb Rafaéla, özvegy Pansieri.
 - C.2 (A sőtiszt másik gyermekét nem említi.)
 - C.2.1 A sőtiszt **unokája tanító** Eperjesen.

A családi hagyomány mindig fontos része a családtörténetnek, jó forrásanyag, de lehetnek benne elhomályosodó részek, tévedések is. Épp ezért megfelelő kritikával kell kezelni, és egyeztetni kell a rendelkezésünkre álló dokumentumokkal.

A hagyományban mi a valóság?

A) A nagyapa (neve a visszaemlékező unoka, Valéria előtt ismeretlen!) fő-sőtiszt Sóváron, akinek a feleségére viszont emlékszik: a feleség **Kaszner Mária**, egy sóházi ellenőr leánya.

- Ez a személy tökéletesen igazolható, mivel a feleségét is említi. Valóban volt Lieb nevű sőtiszt („*sófőtiszt*”) Sóváron, akinek a felesége Kaszner. Nem Mária, hanem a házassági anyakönyv szerint Anna – a családi használatban ennek ellenére lehetett Mária is, sőt, egyik gyermeke születésénél az anyakönyvben már Mária a neve –, és valóban egy egykori sóházi

⁵ Nemespany Iván 1976. február 20-i levele a szerzőhöz.

ellenőr leánya volt! Ez a sótiszt a házassági anyakönyvi bejegyzés szerint **Lieb Ignác** volt, és 1793. október 22-én kötöttek házasságot Sóváron.⁶

Különös, hogy a nagyanya nevére jól emlékezett Valéria, a sótiszt nevére – saját nagyapjára! – azonban már nem. (Valéria 68 éves volt, amikor a levelet írta a Hírlapnak, és kb. 8 éves, amikor ez a nagyapja meghalt.)

Az emlékezés további része azonban téves:

Ez a nagyapa nem jöhetett Tirolból „építőmérnök”-ként Sóvárra, mert bizonyíthatóan már Magyarországon, Iglón járt középiskolába is (a gimnázium V. osztályába, tehát tizenévesen), és a sóhivatali iratok szerint 21 éves korában (1785-ben) került a sóbányába a legalacsonyabb beosztásba, szerződéses sókivonónak.

Lieb Ignác tehát 1764 körül születhetett.⁷

Ez az évszám fontos lesz a következőkben!

Mikor lett volna mérnök? 19–20 évesen? Ilyen fiatalon irányította volna a sóvári építkezéseket? Utána beállt a legalacsonyabb sóbányai beosztásba? Építőmérnökből sókivonóvá süllyedni? Lehetetlen.

Inkább a hagyomány kevert össze személyeket.

Az építőmérnök és a sófőtiszt nyilván két személy lehetett.

Egy mérnök – Thomas Lieb „geométa” – valóban dolgozott Sóváron Lieb Ignáccal azonos időben. Ennek a Thomas Liebnek 1780-ban a közeli Ófaluról és 1782-ben Sóvárról készült két térképe megtalálható az Országos Levéltárban. A Lieb Ignác és Thomas Lieb között lévő esetleges családi kapcsolatot azonban nem tudjuk igazolni.⁸

Lássuk tovább a hagyományt!

B) A nagyapa öccse tüzérőrnagy volt. Ez a személy előtünk ismeretlen, de a továbbiakban nincs is jelentősége.

C) A hagyomány szerint a nagyapa „**legfiatalabb öccse**” is sótisztviselő volt.

⁶ Lieb Ignác házassági bejegyzése: Statny Archiv, Presov. Sóvári római katolikus egyház esketési anyakönyve.

⁷ A Lieb Ignác életével, sóhivatali pályafutásával kapcsolatos források: Magyar Országos Levéltár. Magyar Kamarai Levéltár. E 91. Salinaria. Mutatók, majd ennek megfelelő iratanyag. (Feldolgozása: CZEGLÉDI 2001. 11–17.).

⁸ MOL S 11 Kamarai térképek 1122 és 1088.

Nem ismerjük, volt-e öccse a nagyapának, Lieb Ignácnak, mivel a házasságkötésének bejegyzésénél, ahol a szülei nevét kellett volna megjelölni, a szülők neve helyett „*p a r e n t e s i g n o r a b i l e s*” (= ismeretlen szülők) van beírva az anyakönyvbe, így Munkácsy nagyapjának, Lieb Ignácnak családi környezete (szülei meg testvérei!) **nem kutatható!**⁹

A szövegből és a családkutatásból azonban hamarosan kiderül, hogy nem a nagyapja legifjabb öccséről van szó. Valéria szerint ugyanis ez „*a legifjabb öccs szintén sőtiszt volt Sóvártt, s ennek unokája jelenleg Eperjesen állami tanító*” – írja Tóth Valéria.

Ez az „**unoka**” pedig elvezet bennünket a családi környezet tisztázásához!

Valéria szerint tehát a „**nagyapá**”-nak **három gyermeke** volt:

1. Imre
2. Mária
3. Mihály (Munkácsy atyja)

Ez való igaz, de a három testvér nem a Tirolból építőmérnökként érkező, ismeretlen „nagyapá”-nak, hanem **Lieb Ignác**nak a gyermekei.

Ezeket azonban fordított sorrendben említi.

A gyermekek valódi sorrendje:

1. Mihály (*1800)
2. Mária (*1802)
3. Imre (*1803)

(Valéria tehát tudta, hogy édesanyja a középső gyermek volt, de a nagybácsikat már összekeverte.)

Mindezek ellenére a hagyománynak van két olyan tévedhetetlen adata, amely a továbbiakban biztonságosan használható a családfa összeállításában. Eszerint a sóvári sőtisztnek, a „nagyapának” az **öccse** is *sőtisztviselő* volt, és ennek **unokája tanító** Eperjesen. (Valéria is Eperjesen élt ugyanebben az időben, tehát személyesen ismerte a tanítót, itt Valéria nem tévedhetett.)

Kár, hogy az említett unoka, a tanító nevét nem írta le, de a család így is tisztázható.

*

⁹ Ezt az adatot most teszem közzé először! Eddig nem közöltem – elhagytam a Munkácsy őseiről szóló tanulmányomban is!

A további szereplők **felderítéséhez** időrendben fordítsuk meg a szereplőket! A legfiatalabbtól – és legmegbízhatóbbtól – haladjunk vissza az ősök felé.

A legbiztosabb pont a legutóbb említett, s Valéria idejében Eperjesen **tanítóskodó**, tehát **élő Lieb**. (A leszármazottaitól tudjuk, hogy **Imre**. Nevezzük Imre II.-nek. A család tagjaitól tudom, hogy felesége Adamszky Eleonóra volt.)

Ez a tanító – Valéria szerint is – unokája volt a **nagyapa** „**sótisztviselő öccse**”-nek.

De ki volt a sótisztviselő öccse?

Az eperjesi tanító, Lieb Imre II. tanító családját az általam „kecskeméti” Liebeknek nevezett Liebek tisztázták.

A Lieb család három tagja ugyanis a 20. század elején a trianoni határmegvonás után a hűségeskü elől csehszlovák területről 1918-ban Magyarországra szökött. Mindhárman tanítók voltak, Kecskemét környékén kaptak állást, és e Lieb család történetéből ismerjük, hogy Imre II.-nek az apja **Imre I.** volt.¹⁰

Ha Imre II. a „sótisztviselő öccs”-nek unokája volt, akkor Imre I. a „sótisztviselő” fia volt.

Ki volt ez a sótisztviselő?

Nem Lieb Ignácnak a legkisebb öccse – amint a hagyomány tartja –, hanem Lieb Ignác fiának, Lieb Mihálynak (Munkácsy édesapjának) a legfiatalabb öccse. Lieb Imre II. eperjesi tanító tehát csakis Lieb Mihály öccsének, Lieb Imre Istvának volt az unokája.

Ezek szerint Imre István volt a Valéria által említett eperjesi tanító nagyapja.

Ezt Imre István születési anyakönyvi bejegyzése bizonyítja az eperjesi levéltárban. Ugyanezt igazolta Munkácsy bátyjának, Emilnek fia, Munkácsy Sándor is 1933-ban, amikor Lieb Imre István utódai, az általam „kecskeméti” ágak nevezett Liebek is kérvényezték a híres festő rokon után a Munkácsy név felvételét.

„Alulírott Munkácsy Sándor ezennel kinyilatkoztatom, hogy védett családi nevem, a „Munkácsy” családnévnek rokonaim, Lieb Tivadar községi tanító, kecskeméti lakos és Lieb Emil községi tanító, peszéradacsi lakos által leendő felvétele ellen, – akiknek nagyatyja az én édesatyám unokatestvére volt, – semmi néven nevezendő kifogásom nincs, minélfogva ahhoz, hogy Lieb Tivadar – és Borbála Erzsébet és Hedvig Mária nevű kiskorú gyermekei, valamint ezután születendő törvényes utódainak, úgyszintén Lieb Emil és

¹⁰ A kecskeméti Lieb családra forrásaink: Munkácsi Emil nyugalmazott pedagógus szíves szóbeli és írásbeli közlései az 1970-es, 1980-as években. Valamint: Bács-Kiskun Megyei Levéltár. Kecskeméti tanfelügyelőség. Külön kezelt iratok VI.502./c. Kecskeméti községi népiskola... évi jelentései.

László nevű kiskorú gyermeke, valamint ezután születendő törvényes utódainak családi neve „Munkácsy” névre változtassék át.”¹¹

Lieb Tivadar nagyapja (Imre I.) és Munkácsy Sándor apja (Munkácsy Emil) tehát unokatestvérek voltak. Ez abban az esetben lehetséges, ha Lieb Imre I. és Munkácsy Emil egyik-egyik szülője (apja vagy anyja) testvérek voltak.

Ez a két testvér valóban megvan a családfán: Lieb Mihály (Munkácsy apja) és öccse, Lieb Imre István (Lieb Tivadar dédapja).

Ez a sóhivatalnok Imre (Imre István) tehát nem a nagyapának (Lieb Ignácnak) volt az öccse, ahogyan Valéria említette, hanem a nagyapa, Lieb Ignác fiának, Mihálynak az öccse, azaz Lieb Ignác kisebbik fia.

Eszerint Valéria itt tévedett. Valéria nem is említi Imre István nevét, mert sejtelmesen emlékezhetett a nagyapa „sótisztviselő öccsére”. Mi a messzi Délvidéken, Ómoldován találtuk őt: már az 1840-es években (60 évvel Valéria levelének megírása előtt – Valéria ekkor még kisgyermek volt) magas beosztású sótisztviselőként: „*harmincados*”, majd „*bánáti helyettes felügyelő*” volt. Az „*összes magyarországi vámhivatalok főigazgatója*” – írja róla Valéria. Meglehet, hogy Valéria ritkán vagy alig látta a messze elkerült rokont, inkább csak hallott róla.

*

Mindezek után lássuk a családot – most már az eredeti sorrend szerint!

A Valéria által említett (tévesen mérnökből változtatott) sótiszt Lieb **Ignác**, Valéria és Munkácsy **nagyapja**. (Lieb Ignác testvéreit nem ismerjük – nem ismerhetjük –, mivel szülei a házassági bejegyzés szerint ismeretlenek, tehát testvérei is felderíthetetlenek.) De Valéria nem is róluk beszél.

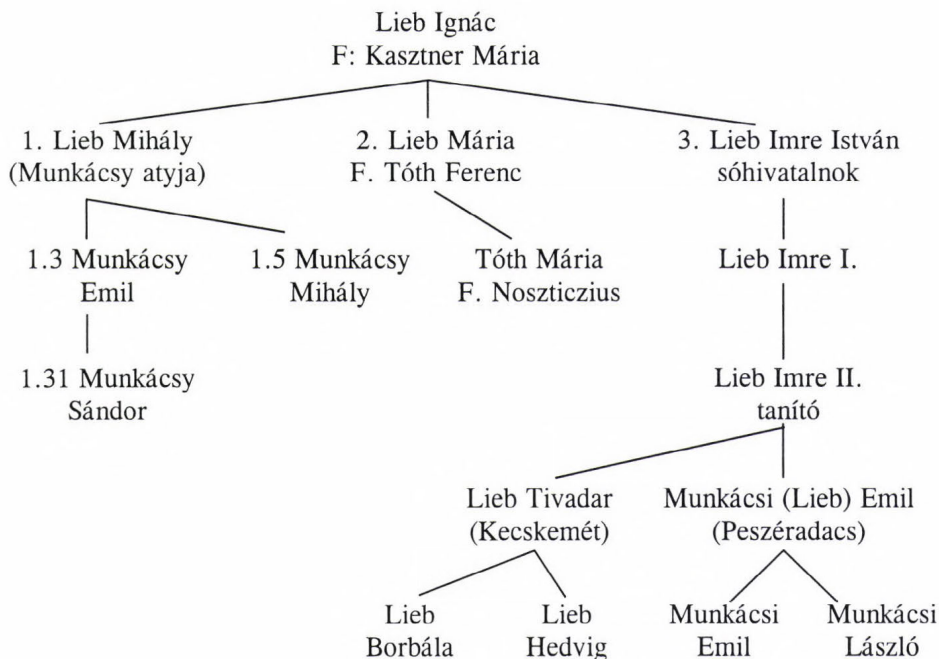
- Ignácnak nem öccse, hanem **fia** volt ismét sótiszt: Lieb **Mihály**, Munkácsy édesapja, valamint
- Mihály **öccse**, **Imre István** is sótisztviselő lett úgy, ahogy Valéria írja, csakhogy ő a nagyapa öccsének említi.
- Ennek „unokája” az Eperjesen tanító **Imre II.**

Ez tehát a hagyomány és a valóság.

Vannak jó részletei, emlékei, de a rokoni kapcsolatok elhomályosultak, összekeveredtek, tisztázásra szorultak.

¹¹ Munkácsy Sándor nyilatkozata 1933. december 19-én dr. Hedry Aladár budapesti közjegyző irodájában. (BM irat).

Íme a Lieb család rövidített táblázata
(Az említett nevekkal)

Ez a család – a hagyomány szerint – Tirolból került Magyarországra, de bizonyítani nem tudjuk, mert Lieb Ignáctól, a nagyapától felfelé, Lieb Ignác házassági bejegyzése miatt („parentes ignorabiles”) a család ősei kutathatatlanok, tisztázhatatlanok.

Az, hogy találtak egy házat, amelyen ki volt írva Lieb Mihály neve, még nem bizonyíték. Sok más Lieb család élt és él Ausztriában, akiknek emlékét őrizheti a ház felirata.

Ilges és Tóth Valéria visszaemlékezése között **azonban** van egy nagy különbség. Mindkettő **Tirolból** származtatja ugyan a családot, de Ilges Lilienfeldinek írja, Tóth Valéria Lindenfeldinek.

Lilienfeld ma Alsó-Ausztriában, Melk közelében található, tehát nem Tirolban. Hogy volt-e a középkorban Lilienfeld nevű település Tirolban, nem találtunk rá adatot. Egyes családtagok még a lilimos nemesi címerre is emlékeztek („*ötágú nemesi korona, alatta pajzsban liliom*”), de az is meglehet, hogy ez a címer is valamilyen olvasmányukból került a családi hagyományba.

Lindenfeld viszont valóban Tirolban van, Kufstein és Innsbruck között mintegy félúton. Ma már nem önálló település. Münsterhez tartozik, annak keleti részén, a kufsteini út keleti oldalán fekvő városrész.

Mindent egybevetve: ha Munkácsy őseit tiroli származásúnak tartják, a **lindenfeldi** előnév látszik valószínűnek.

Amikor tehát Munkácsy családjának származását hol a bártfai Liebektől, hol Tirolból származtatják, azt kellene tisztázni, honnan ered ez a hagyomány.

Valószínű, hogy egy-egy Lieb családról felbukkanó adatközlés hatott szenzációszerűen a nagy hírű festőhöz ragaszkodó családban, és ez terjedt el szájról szájra, nemzedékről nemzedékre, amint ez a Bártfai Kódex nyilvánosságra kerülése után be is következett. A Bártfai Kódex hatása, a hagyomány kialakulása a családra már bebizonyított. Tudtak a kódexről, de csak a vélt nagyapáig, Lieb György Jánosig jegyezték meg a neveket.

- A bártfai származás tévHITE azonban ma már tisztázódott: a származás csak egy feltételezésen alapult, s a feltételezés nem volt helyes.
- A Liebek **tiroli** származásával kapcsolatban a családban lévő hagyomány eredetét, forrását nem ismerjük. Walter Ilges is már mint a családban meglévő hagyományt említi meg (Tóth Valériával szinte azonos időben), viszont ő közvetlenül Munkácsy családjá körében élt, így ez a családi hagyomány megbízhatóbbnak tűnik.

Lieb Ignác szüleinek ismeretlensége miatt azonban a tiroli származás egyelőre bizonyíthatatlan.

*

Hogy mennyire nem elég a vezetéknev azonossága a rokonság bizonyításához, az alábbi példa jól mutatja.

Munkácsyékkal egy időben, **Munkácson** egy azonos nevű (!), másik Michael Lieb (Lieb Mihály) is élt. Ennek a Michael Liebnek 1840-ben Johanna, 1842-ben Barbara nevű leánya született, 1844-ben pedig (Munkácsy születésének évében!) Johann nevű fia, majd 1849-ben Anna Mária és 1851-ben Anna nevű leánya. Ezek is Lieb Mihály gyermekei. Hogy lehet ez? A család kilétét a feleség neve tisztázza: ő ugyanis Clara Hrabovszky,¹² ezért nem téveszthető össze a mi Munkácsynk családjával, ahol az anya Reök Cecília volt. Ehhez azonban nem volt elég az apa neve, kellett az anya nevének ismerete is.

Egy-egy Lieb név megtalálása tehát messze nem bizonyító erő a Munkácsyval való rokonságra.

*

¹² Munkácsi római katolikus egyház keresztelési anyakönyve. Mukacseve. Ukrajna.

Hogy még bonyolultabb legyen a sóvári Lieb család története, **említek még** néhány Liebet, akik Lieb Ignáccal egy időben éltek Sóváron.

1. Thomas Lieb geométáról már korábban volt szó.

2. „*Ignatius Lieb*” és „*Maria*” házasságából 1786-ban született „*Emericus Franciscus Lieb*” és 1792-ben „*Franciscus Ignatius Lieb*” nevű gyermekük.

A név tökéletesen egyezik. Még az Ignác név is azonos. Ám a mi Ignácunk csak a következő évben, 1793-ban házasodott meg. Az adatok szerint tehát Sóváron két felnőtt Lieb Ignác is élt egy időben, a mi Lieb Ignácunk idejében.¹³

3. A sóhivatali iratok 1815-ben említenek egy újabb Liebet, **Lieb Jánost** (Johannis Lieb), aki mint „*lapicida*” (kőfaragó) a sóvári uradalomban „*mindenféle kőfaragói munkát*” elvégzett.¹⁴ Ez a sóvári Lieb János 1799-ben már feleségével, Filler Judittal együtt keresztszülőként szerepel Sóbányán (Sóvár része) az anyakönyvekben. 1800-ban Erzsébet nevű leányuk, 1803-ban József nevű fiuk született (egy időben Munkácsy édesapjával és annak testvéreivel). 1825-ben sófőző mesterre nevezik ki. Mint nyugdíjas, 1841. november 26-án, 75 éves korában halt meg, így 1766-ban születhetett.

Tehát az 1764 körül született Lieb Ignáccal közel egyidős volt, azonos időben működött Sóváron, sőt, halála is két év különbséggel következett be. (Felesége tíz évvel élte túl: 1851. december 8-án halt meg 86 éves korában, így születése 1765-re tehető.)¹⁵

Lieb János kilétét nem sikerült teljesen megfejteni.

4. És egy újabb Lieb, már az 1800-as évekből, a néhány száz lakosú Sóbányából. Az anyakönyvek említik *Lieb Máriát*, akinek a férje Adamovits András. 1835. szeptember 9-én János nevű gyermekük születik, Mária akkor már túl van a negyvenedik évén. 1850. április 9-én halt meg Sóbányán 60 éves korában. Mária tehát 1790 körül születhetett. Ki ez a Lieb Mária? Szüleit nem ismerjük. (Lieb Ignác csak 1793-ban házasodott, Lieb János házasságkötésének éve ismeretlen, de 1790-ben 24 éves lehetett.)¹⁶

*

A Liebek történetének áttekintése után megállapíthatjuk, hogy Sóváron a 18. század végén, a 19. század első felében több Lieb család is létezett. Rokoni kapcsolatuk anyakönyvek hiányában nem bizonyítható, de feltételezhető. (A rokonság tisztázásához azonban alapos helyi anyakönyvi, netán levéltári kutatásra volna szükség.)

¹³ Statny Archiv Presov. Sóvári róm. kat. egyház keresztelési anyakönyve.

¹⁴ MOL Salinaria 13407/1815.

¹⁵ Statny Archiv Presov. Lieb János közölt anyakönyvi iratai a sóvári róm. kat. egyház anyakönyveiben találhatóak.

¹⁶ Statny Archiv Presov. Sóvári római katolikus egyház anyakönyve.

Még a bártfai Liebekkel való kapcsolatuk is feltételezhető. Erre mutat a bártfai Liebek egy-egy szereplése a sóvári anyakönyvekben, és a két család sóhivatali tisztségviselése is egyazon településen (Sóváron).

A foglalkozás választásában – a hivatalba való bejutásban – a rokoni kapcsolat akkoriban közrejátszhatott.

Ugyanakkor az azonos foglalkozás elvándorlásra is készíthette a családot, mert a bártfai sóhivatal kis létszáma nem adott megfelelő teret az előrehaladásra. Sóvárott viszont a sóvári főfelügyelőség jóval nagyobb létszámú tisztviselői karában már több lehetőség volt az előmenetelre, egyszerre több családot is el tudott látni állással anélkül, hogy egymást akadályozták volna az érvényesülésben. Ezért tudott megtelepedni Sóváron a Lieb család több tagja, ága is, és élhetett egymás mellett több évtizeden át.

Anélkül, hogy felsorolnánk a két sóhivatal tisztviselőit, a különbség a két sóhivatal alkalmazottainak fizetési jegyzékéből is érzékelhető. A bártfai sóhivatal alkalmazottainak összes fizetése 662 Ft volt, Sóváron ez 6599 Ft-ot tett ki.¹⁷ Tehát Sóváron tízszer annyi volt az alkalmazottak fizetése, mint Bártfán. Ez számbeli és minőségi különbséget is jelenthetett a két hivatal között.

Összegezve

1. Amíg a kódexbeli Liebek meg az itt felsorolt Liebek és Munkácsy nagyapja, Lieb Ignác közötti rokonságot nem tudjuk kimutatni, a kódexbeli Liebeknek Munkácsyval kapcsolatos rokonságát állítani tudománytalan lenne.

Az óvatosságra a Munkácson említett másik Michael Lieb (Lieb Mihály) itt közölt adatai is intenek.

2. De tisztázatlan maradt a Munkácsy tiroli őseiről tartott családi hagyomány is. Tóth Valéria az általa beküldött levélben teljesen tévesen emlékezett Munkácsy nagyapjának családi kapcsolataira. Csupán a Lindenfeldből való származás említése adhat támpontot az esetleges további kutatásokhoz.

*

Még néhány adalék az újabb technika segítségével.

Mivel Lieb Ignác szülei ismeretlenek, megpróbáltuk feltárni a Liebek észak-magyarországi lakóhelyét, származását és számát, így közelítve meg Lieb Ignác születésének idejét.

Annyit tudunk a sóvári iratok alapján visszaszámlálva, hogy Lieb Ignác 1764 körül születhetett.

A szlovákiai anyakönyvek jelenlegi feltártsági helyzete szerint a mai Szlovákia területén 1750 és 1810 között 27 Lieb nevű gyermek született, ebből fiú 19.

¹⁷ ROTTER é. n. 323–324.

A Liebek többsége Eperjesen, Sóváron és Nagyszombatban született, de főleg Sóvár és a mellette fekvő Eperjes volt a **központjuk**. (Ma Sóvár Eperjeshez tartozik.) E két településen született ugyanis 14 gyermek, a gyermekek fele. De **Sóváron** született a 27 gyermek közül 10, ebből fiú 8.¹⁸

A fiúgyermekek közül háromnak a neve Ignác, ebből 1 Trnavában (Nagyszombatban), 2 Sóváron.

A két Sóváron született Lieb Ignác nevű gyermek közül az egyik 1792-ben, tehát a mi Ignácunk nagykorúsága idején született már.

Érdekes viszont a másik két Lieb Ignác adata: mindkettőt 1764-ben keresztelték, a mi Lieb Ignácunk feltételezett születésének évében.

- Az egyik: „*Ignatium*” Lieb. (Lieb Ignác) 1764. augusztus 30-án keresztelték Trnaván (Nagyszombatban). Szülei: „*Josepho Lieb*” (Lieb József) és „*Anna Maria Perdes*”. Ez a Lieb Ignác azonban papi pályára lépett, és 1837. október 10-én hunyt el a csehországi Zaluži-ban.¹⁹ A mi Lieb Ignácunk viszont 1844-ben hunyt el.
- A másik: „*Ignatium Joannem*” Lieb (Lieb Ignác János), 1764, Sóvár. Szülei: „*Mathia Lieb*” (Lieb Mátyás) és „*Maria*”.

(A nevek írásában és internetes közlésében lehet némi pontatlanság a nehezen olvasható és átírható korabeli anyakönyvek miatt.)

Íme – a két Lieb Ignác közül – Munkácsy nagyapjának valószínű születése.

Közelebb áll a valósághoz, hogy a Sóváron 1764-ben keresztelt Lieb Ignác Jánost tartsuk Munkácsy nagyapjának, s e szerint Munkácsy eddig teljesen ismeretlen, sohasem említett **dédapja** a Sóváron élő Lieb Mátyás, a dédanyja pedig Mária lehetett. De ez csak feltételezés.

Továbbra is megmarad a korábban említett anyakönyvi bejegyzés problémája: „*parentes ignorabiles*”. Miért jegyezték be ismeretlennek Lieb Ignác szüleit?

És nem jutottunk közelebb a Liebek (Munkácsy őseinek) tiroli származásához sem. Munkácsy nagyapjának tiroli származása, építőmérnökként való bevándorlása a valódi nagyapa, Lieb Ignác életének bemutatásával teljesen valószínűtlen, a tiroli származás „bizonyítékai” nem illenek a nagyapára. Lieb Ignác magyarországi bevándorlása – az adatok szerint – szinte lehetetlen.

Ez nem jelenti azt, hogy a Liebek tiroli származása nem lehet igaz. Csupán azt, hogy az eddigi – újságcikkekből és más forrásokból származó – adatok ezt nem igazolják.

¹⁸ www.familysearch.org.

¹⁹ Google. Slovenske osobnosti v Trnave.

IRODALOM

BENCZUR 1899

Benczur Kata: A bártfai Lieb-család. Vasárnapi Újság, 1899. január 15.

BENCZUR 1903

Benczur Kata: Munkácsy Mihály őseiről. Művészet, 1903. 66–68.

CZEGLÉDI 2001

Czeglédi Imre: Munkácsy ősei és rokonsága. BMMK, 22. (2001).

ILGES 1899

Ilges, Walter: M. von Munkacsy. Bielefeld und Leipzig, 1899.

ROTTER é. n.

Rotter, Franz: Versuch Historisch-topographisch-statistisch-technischer nachrichten über die königliche Salinen zu Sóvár. Von. K. K. Salinen-Verwalter in Sóvár. Kézirat. Bányászati Kutató Intézet Könyvtára, Budapest, é. n.

**The origin of Munkácsy's family.
Tradition and Reality**

- Imre Czeglédi -

Resume

The author is a researcher of Mihály Munkácsy, originally Lieb, world famous Hungarian painter's family and relatives. In this study, the author has analyzed the familial relationships with Munkácsy and the authenticity of the oral traditions.

As to the descent of the Liebs, Munkácsy's family, two versions have survived both in the family and literature: descent from Bavaria or Tyrol.

The tradition of descent from Bavaria had been established on the basis of a written family history made in Hungary. The person latest entered into the list, György János Lieb, born in 1770, was assumed to "have been" a grandfather to Munkácsy. In the parish registers, in the person of Ignác Lieb, the author managed to find the real grandfather to Munkácsy.

Already Walter Ilges, the son to Munkácsy's sister, in his Munkácsy biography published in 1899, mentions the descent from Tyrol prevalent in the family. The tradition was, at more length, written by Valéria Tóth, Munkácsy's aunt as an old woman, in Budapest Hírlap (Budapest News) in 1900, the year of Munkácsy's death. According this theory, a presumed grandfather to Munkácsy – no name is mentioned, so the name is unknown –, as a civil engineer, immigrated

to Hungary from Tyrol, to manage construction works in Sónvár, then he enlisted in the salt office where he became a principal salt officer.

In this study, the author states that Ignác Lieb, the real grandfather to Munkácsy could not come to Hungary as an engineer because he already went to high school in Igló, Hungary, then, at 21, he became a clerk at the salt office.

Concerning more appearances of the alleged grandfather's family (e.g. those of his alleged brother), the author states that it is not Munkácsy's brothers but Ignác Liebs's children and their descendants who are involved. In its turn, the descent of Ignác Lieb is not researchable because, on the occasion of his marriage, instead of his parents' names, the note "unknown parents" is recorded in the birth register.

Summarizing the research, it can be stated that, on the evidence currently available, neither the descent from Bártfa nor that from Tyrol can be proven. This does not mean that there is no reality behind the tradition, it is only that or present knowledge does not allow to find the truth out.

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK. EGY GYULAI POLGÁRCSALÁD ÉLETE A HORTHY-KORSZAKBAN

– Bódán Zsolt –

A gyulai Ladics hagyaték hazánkban egyedülálló, igazi unikum.¹ Magyarországon nincs még egy hasonló komplexitású polgári hagyaték, amely magába foglalná úgy a tárgyi, mint az irattári anyagok összességét egyetlen, konkrét családhoz kapcsolódóan.² Mit is tartalmaz pontosan ez a hagyaték? Mindenekelőtt a Ladicsoknak több mint egy évszázadon keresztül otthont adó családi házat annak teljes berendezésével, a családtagok személyes és használati tárgyait, valamint a gazdag családi könyvtárat és irattárat. Annak ellenére, hogy a dualizmus kori és a két világháború közötti polgári életmód és kultúra egy sajátos és rendkívül gazdag forrását jelenti, a hagyaték tudományos feldolgozása az elmúlt évtizedekben csak nagyon lassan haladt. Az 1980-as években döntően a leltározásra és a múzeumi kiállítás létrehozására szorítkozott a munka.³ Ebből az időből csak néhány kisebb ismertető és kiállításvezető jelent meg nyomtatásban. A következő másfél évtizedről sajnos még ennyi sem mondható el: a kutatók érdeklődése szinte teljesen elkerülte a Ladicsokat, s mindössze egy nem túl sok új eredményt felvonultató főiskolai szakdolgozat született a gyulai polgárcsalád kapcsán.⁴ Változást a 2000-es évek közepe hozott, mikor előbb a Békés Megyei Levéltár indított kutatási programot és szervezett konferenciát a Ladics családról,⁵ majd a Corvin János Múzeumban lett kiemelt kutatási terület, és egy készülő doktori értekezés témája ez a különleges hagyaték.⁶

¹ A tanulmány a Debreceni Egyetem tudományos képzési műhelyei *TÁMOP-4. 2./B-10/-2010-0024* című pályázat támogatásával készült.

² A Ladics család az 1850-es évektől élt Gyulán. Tagjai a város tekintélyes polgárai (ügyvédek, orvosok stb.) voltak. Az utolsó két Gyulán élő leszármazott, György és Margit 1978-ban kötött életjáradék-szerződést a várossal, melynek keretében a hagyaték Gyulához került, s alapja lett a Ladics ház Közérdekű Múzeumi Kiállítóhelynek. A családról és a hagyatékról bővebben lásd BÓDÁN 2010; www.corvinmúzeum.hu/ladics.

³ BENCSIK 1982; KOVÁCS 1989. Némileg kivételt jelent ebből az időszakból egy, a Ladics hagyatékban megmaradt Lindl napló feldolgozása egy rövid tanulmány keretében: KÓSA 1989. Ennek a kutatásnak a lezárására és a tanulmány végleges formába öntésére azonban csak évtizedekkel később került sor: KÓSA 2011.

⁴ KÖRÖSLADÁNY 2001.

⁵ A levéltár konferenciakötete: ERDÉSZ 2011. A témához kapcsolódóan meg kell említenünk a levéltár egy forráskiadványát is, mely a Ladics hagyaték számos dokumentumát elérhetővé tette a nagyközönség számára: HÉJJA–ERDÉSZ 2010.

⁶ A doktori értekezés a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában készül, címe: *Polgári életmód – Polgári mentalitás. Család-, életmód- és mentalitástörténeti kutatások a gyulai Ladics hagyaték alapján. 1850–1950.* A kutatás során a témához kapcsolódóan eddig megjelent tanulmányok: BÓDÁN 2010; BÓDÁN 2011b; BÓDÁN 2011c; BÓDÁN 2011a.

Jelen tanulmány is ez utóbbi kutatáshoz kapcsolódóan született meg, a hagyatékban található, a Ladicsokkal közeli rokonságban álló más, neves gyulai polgárcsaládok (pl. Kliment, Csausz, Ambrus, Dreschel, Sztojanovits stb.) anyagainak feldolgozása kapcsán. Ezek egyikének, a Sztojanovits családnak még mindig él egy idős leszármazottja Gyulán, adva a lehetőséget, hogy a levéltári források mellett az élő emlékezet segítségével elevenítsük fel egy gyulai polgárcsalád mindennapjait. A tanulmány célja ennek megfelelően a Sztojanovits család Gyulán élő ágának polgári életmódját bemutatni a két világháború közötti időszakban. Az első rész a család vázlatos történetét foglalja össze az 1900-as évek elejéig, míg a második rész Sztojanovits Katalin (szül. 1920) visszaemlékezései alapján mutatja be a család életét a Horthy-korszakban.

A Sztojanovits család története

A Sztojanovits család egy, a 18. században Békés megyében letelepült balkáni eredetű kereskedőfamília. Etnikai hovatartozásukról semmi biztosat nem állíthatunk, e tekintetben a családi hagyományok is megoszlanak. Míg a család egyik leszármazottja, Ambrus Lajos szerb eredetűnek tartja a családot,⁷ addig Sztojanovits Katalin görög gyökerekről vall. Az előbbi állítást a családnév szláv hangzása, míg az utóbbit egy 19. század eleji görög nyelvű családi dokumentum erősítheti meg.⁸ A család ortodox vallása sem ad támpontot a kérdés eldöntésében, hiszen az mindkét etnikumhoz kapcsolható.

A família első ismert tagját, Sztojanovits Konstantint (?–1805?) mint „békési betsületes kereskedő”-t említik a források. Életéről viszonylag keveset tudunk. Valamikor a 18. század közepén született, és 1775 körül kötött házasságot Papp Ilonával, aki három évtizeden át hű társa és három gyermekük – Katalin, György és Mária – édesanyja volt.⁹ Egy utána maradt irat tanúsága szerint egy évtizeddel később, 1885-ben hiánytalanul visszafizetett 1000 forint kölcsönt, melyet az előző évben vett fel. Nem tudjuk, mire kellett a pénz – talán üzletei fejlesztésére? Néhány évvel később, 1792-ben már mindenesetre egy árverésen két malmot vásárolt, 1797-ben pedig mint berényi árendátor szerepelt az iratokban.¹⁰ Mindezen adatok a család fokozatos felemelkedéséről tanúskodnak. 1805-ben kelt testamentumában mint Békésen házzal, üzlettel, malmokkal és szőlővel bíró tisztos polgár rendelkezett javairól. Vagyonát a két korábban már kiházasított lányának most ismételten juttatott 3–3000 forintot felül hitvesére, illetve György fiára hagyta azzal a megkötéssel, ha felesége ismét férjhez menne, akkor 3000 forint fizetése mellett a teljes vagyon fiára szálljon.¹¹

⁷ AMBRUS é. n. 10.

⁸ Sztojanovits Konstantin rendelkezése felesége számára. Ladics hagyaték. Ltsz.: 83.202.

⁹ Sztojanovits Konstantin végrendelete. A Sztojanovits család iratai. Ladics hagyaték. Ltszn.

¹⁰ Sztojanovits Konstantin vegyes iratai. A Sztojanovits család iratai. Ladics hagyaték. Ltszn.

¹¹ Sztojanovits Konstantin végrendelete. A Sztojanovits család iratai. Ladics hagyaték. Ltszn.

Sztojanovits György (?–1811), a család első Gyulán élő tagja nem élvezhette sokáig örökségét: 1810 őszén már nagybetegen végrendelkezett, és a következő évben fiatalon, alig 35 éves kora körül elhunyt. Testamentumában mint „völt Békési, de már most Gyúla Magyar Városi lakós egyszersmind kereskedő” vallott magáról. Feleségével, Krisztoforovits Krisztinával (?–1846) hat éve éltek házasságban ekkor. Két gyermekük született, Konstantin (Szilárd) és Helena. A hitvesének juttatott 5000 forinton felül vagyonát két gyermekére hagyta örökül 2/3 és 1/3 arányban azzal a megkötéssel, hogy leánya az őt illető 1/3 részhez majd házasságkötése után jusson hozzá.¹² Helena 1835-ben lett Malits András K. Sz. Martonyi kereskedő felesége, s ekkor bátyja 6000 váltóforint kifizetését vállalta örökrésze fejében, melyet 1840-ig teljesített.¹³ Sztojanovits György végrendeletéből egyébiránt azt is megtudjuk, hogy megözvegyült anyja ismét férjhez ment egy kereskedőhöz, Dalkalovits Istvánhoz, valamint a család egy másik tagjáról is tudomást szerzünk, nevezetesen a Simádon lakó Sztojanovits Miklósról, a végrendelkező nagybátyjáról, akit a kiskorú gyermekei kúratorának rendelt.¹⁴ Ebbéli minőségében Sztojanovits Miklós már 1811-ben az örökségből – „míg az árvák megfelelő korba jutnak” – 3400 forintot lekötetett, melynek 350 forintnyi éves kamata volt hivatott a gyermekek neveltetését biztosítani.¹⁵

A család kétségkívül legismertebb tagja Sztojanovits Szilárd¹⁶ (1806–1880) volt, aki amellet, hogy több száz holdas birtokot szerezve Csorváson jelentősen gyarapította a családi vagyont, szerepet vállalt a szabadságharc megyei eseményeiben is, és egy időben Gyula és Békés vármegye közéletének ismert szereplője volt. Örökölt vagyonát kiadási könyveinek tanúsága szerint 1824-től bírta, s a reformkorban Békésen üzlettel és malommal, míg Gyulán házzal rendelkezett.¹⁷ 1840-ben vette feleségül az 1831-es kolerajárványban megözvegyült Czingulszky Borbálát (1808–1891), Czingulszky Simon (1782–1853) köztisztviselőben álló németvárosi tanító és kántor leányát. Házasságukból 3 gyermek született: Izabella (1842–1925), Krisztina (1843–1911) és Gyula (1845–1906). Az 1840-es években a termény- és bor- mellett elsősorban sertéskereskedelemmel foglalkozott, s ehhez kapcsolódóan gazdálkodott is.¹⁸ 1846-ban például a Wenckheim uradalomtól 3 évre bérbe vett 75 hold szántót és 127 hold kaszálót a kígyósi pusztában, a bérleti szerződésben azonban kikötötték, hogy sertéseket csak úgy tarthat, ha „azok által az árendába vett kaszálót fel nem túratja”.¹⁹ Munkája meghozta gyümölcsét: úgy vagyon, mint tekin-

¹² Sztojanovits György végrendelete. A Sztojanovits család iratai. Ladicshagyaték. Ltszn.

¹³ Sztojanovits Konstantin és Helena egyezsége. A Sztojanovits család iratai. Ladicshagyaték. Ltszn.

¹⁴ Sztojanovits György végrendelete. A Sztojanovits család iratai. Ladicshagyaték. Ltszn.

¹⁵ Athanasios Plufa elismervénye Sztojanovits Miklósnak. Ladicshagyaték. Ltszn.: 83.198.

¹⁶ Az 1840-es évekig Konstantin néven szerepelt a forrásokban, utána Szilárdként. Mivel az utóbbi az ismertebb, mi is ezt használjuk.

¹⁷ Conto for deveresi. Sztojanovits Szilárd kiadási könyve. Ladicshagyaték. Ltszn.: 83.199.

¹⁸ Sztojanovits Szilárd sertéskereskedelemmel kapcsolatos iratai. A Sztojanovits család iratai. Ladicshagyaték. Ltszn.; Számadás. Ladicshagyaték. Ltszn.: 83.197.

¹⁹ Haszonbér egyezés. Sztojanovits Szilárd vegyes gazdasági iratai. A Sztojanovits család iratai. Ladicshagyaték. Ltszn.

tély alapján is Gyula megbecsült polgárai közé emelkedett. Hűen tükrözi ezt 1848-as szerepvállalása, mikor is előbb a forradalom után szerveződő gyulai nemzetőrség első századának kapitányává, majd az ideiglenesen Magyar- és Németgyula egyesülésével létrejött egységes Gyula városvezetésének tagjává választották.²⁰ 1849-ben a vármegye állandó bizottmányába delegálták, majd a megyei adóbizottság tagja lett.²¹ A szabadságharc bukása után visszavonult a közélettől, és ismét csak a kereskedésnek és a gazdálkodásnak szentelte idejét. Vagyon helyzetét mutatja, hogy 1854-ben 4576 forint félévi bérleti díjat fizetett Wenckheim Károly gróf gerlai pusztáján lévő 1408 holdas haszonbérletért.²² A földbérletek mellett az 1850–1860-as évekből megmaradt földvásárlási iratai saját birtokai fokozatos gyarapításáról is tanúskodnak.²³ Ennek során mind több szállal kapcsolódott Csorváshoz, ahol birtokot szerzett magának, s részt vett az akkor szerveződő község magalapításában is. 1856-ban 100 aranyat adományozott a csorvási katolikus egyháznak, majd 1861-ben a katolikus iskola céljára adományozott 300 négyszögöles telket.²⁴ A közszerepléshez 1861-ben, a rövid alkotmányos időszakban tért vissza, amikor a tisztújítás időszakára Gyula város ideiglenes főbírájává választották.²⁵ Ezt követően azonban háttérbe vonult, s nem sokkal később magát a várost is elhagyva, véglegesen Csorváson telepedett le. Gyulán a Szarvas utca 55. szám alatti, a belvárosi plébánia mellett álló régi Sztójanovits házat még 1852-ben 2000 forintért eladta.²⁶ Tehette, hiszen ekkor már övé volt a szemben lévő, Szarvas utca 65. szám alatti, volt magyargyulai jegyzői lak is, melyet 1848-ban vásárolt 3000 forintért a várostól.²⁷ Ez a ház (amely ma Ladics ház néven közismert) 1863-ban Krisztina lánya hozományaként került Ladics Györgyhoz. Ezt követően Sztójanovits Szilárdnak nem volt saját háza Gyulán. Bár élete hátralévő részében aktív politikai szerepet nem vállalt, a kiegyezés után szereplője volt úgy lakhelye, Csorvás, mint a megye közéletének. 1868-tól előbb alelnöke, majd 1871-től elnöke volt a csorvási képviselő-testületnek, tagja a helyi iskolaszéknek, illetve virilisként a megye törvényhatóságának munkájában is részt vett. Ezek mellett a Békésmegyei Gazdasági Egylet és a Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társaság is tagjainak sorában tudhatta.²⁸ 1880. október 4-én mint csorvási birtokos, a megye ismert és megbecsült polgára fejezte be életét. Haláláról a Békésmegyei Híradó a következő sorokkal emlékezett meg: „F. hó 4-én halt meg Csorváson Stójanovits Szilárd, megyénk egy közbecsülésben álló birtokosa. 75 éves volt, s így szép kort

²⁰ SCHERER 1938. 9–16.

²¹ KASUBA 1995. 4.

²² Nyugta. Sztójanovits Szilárd vegyes gazdasági iratai. A Sztójanovits család iratai. Ladics hagyaték. Ltszn. A további nyugták tanúsága szerint a gerlai pusztát Sztójanovits Szilárd 1852–1856 között biztosan bérelte.

²³ Sztójanovits Szilárd földvásárlásainak aktái. A Sztójanovits család iratai. Ladics hagyaték. Ltszn.

²⁴ KASUBA 1995. 4.

²⁵ SCHERER 1938. 127.

²⁶ Adás-vevési szerződés. A Sztójanovits család iratai. Ladics hagyaték. Ltszn.

²⁷ A „mai Ladics ház” megvásárlása. A Sztójanovits család iratai. Ladics hagyaték. Ltszn.

²⁸ KASUBA 1995. 4.

ért meg; de a veszteség mindig fájdalmas, s a gyász vigasztalhatatlan, midőn az elhunytban az emberi erények egész sorozatát veszítjük.”²⁹ Halála után birtokait három egyenlő részre osztották gyermekei, Reck Józsefné Sztojanovits Izabella, Ladics Györgyné Sztojanovits Krisztina és Sztojanovits Gyula között.³⁰ A birtok központját a kúriával és majorsággal a családnevet továbbvivő fiú kapta.

Sztojanovits Gyula (1845–1906) Békéscsabán élt és onnan irányította a gazdaságot a nyári hónapokban hosszabb időre családjával együtt is kiköltözve Csorváásra. Terényi Bertát (1857–1945) feleségül véve a korszak egyik legtekintélyesebb gyulai családjával került rokonságba. Apósa, Terényi Lajos (1825–1863) 1849-ben Békés megye másodalispánja, 1861-ben Gyula város országgyűlési követe, míg sógora, ifj. Terényi Lajos (1854–1897) Békés megye főispánja volt.³¹ Házasságukból hat gyermek született: Erzsébet (1875–1966), Ilona (1877–1952), Zoltán (1878–1928), Szilárd (1880–1969), Sára (?–1974) és Lajos (1891–1974).³² Apjához hasonlóan részt vett a csorvási képviselő-testület munkájában, valamint tagja volt a Gazdasági Egyletnek és a Mívelődéstörténelmi Társaságnak is.³³ Viszonylag fiatalon, 1906-ban, 61 éves korában hunyt el. Halála után a csorvási birtokot két kisebbik fia, Szilárd és Lajos örökölte, bár a haszonélvezeti jog alapján a birtokból származó jövedelemmel ténylegesen özvegye rendelkezett. Idősebb fia, Zoltán egy 1000 holdas bérletet kapott, míg leányai már házasságkötésükkor megkapták részüket a vagyonból.

A Sztojanovitsok Gyulán a Horthy-korszakban

A család ismét Gyulán megtelepedő tagja, Sztojanovits Szilárd (1880–1969) jogot végzett, s a megyénél vállalt hivatalt, azonban 1920-ban, alig 40 évesen, mint árvaszéki ülnök, erősödő asztmája miatt nyugdíjba vonult (1. kép).³⁴ Ezt követően elsődlegesen a csorvási birtok irányításának szentelte idejét, bár különböző tiszteletbeli állásai révén a városi és megyei ügyektől sem szakadt el teljesen. A megyénél az adófelszólamlási bizottság tagja volt, emellett a Békésmegyei Takarékpénztár igazgatósági tagságából fakadó munka jelentett számára rendszeres elfoglaltságot csakúgy, mint a Városerdei Vadásztársaság elnöki tisztevel járó teendők.

²⁹ *A hét másik áldozatot is követelt.* Békésmegyei Híradó, 1880. október 10.

³⁰ Kasuba István szerint csak Sztojanovits Szilárdné halála után, 1891-ben osztották fel a birtokot a gyerekek között. KASUBA 1995. 4; Ennek azonban egyértelműen ellentmondanak Ladics György vagyoni állásáról vezetett feljegyzései, melyekben már az 1880-as évek elejétől szerepel a csorvási 295 holdas birtok. Ladics György naplója. Ladics György vegyes iratai. Ladics hagyaték. Ltszn.

³¹ HÉJJA 2002. 199–205.

³² AMBRUS é. n. 10.

³³ KASUBA 1995. 4.

³⁴ A tanulmány további része döntően Sztojanovits Katalin (szül. 1920) visszaemlékezésein alapul. Az egyes témákhoz kapcsolódóan lábjegyzetekben ezekből a visszaemlékezésekből idézünk részleteket. Az interjúk 2007 nyarán készültek. Kiegészítő adatgyűjtésre került sor 2010-ben és 2011-ben. 2007-ben még élt és a beszélgetések többségénél jelen volt az idősebb Sztojanovits nővér, Gabriella (Lili) (1916–2010) is, időnként közbeszólva, kiegészítve, megerősítve az elhangzottakat. A korszak általános polgári életmódjával kapcsolatban mindvégig viszonyítási alapul használtuk Gyáni Gábor összefoglaló munkájának kapcsolódó részeit. GYÁNI 2006.

Kövér Gabriellával (1877–1950) kötött házassága révén ismét egy neves gyulai családdal került rokoni kapcsolatba a Sztojanovits família (2. kép).³⁵ Két gyermekük született, Gabriella (1916–2010) és Katalin (1920–), de a családdal nevelkedett felesége első házasságából származó fia, Markovics László is (3. kép). Elvált asszonnyal kötött házasságát a kor társadalmi ítéletével teljes mértékben azonosuló anyja erősen ellenezte, s csak nagyon nehezen bocsátotta meg.³⁶

A család tisztességes polgári jómódban élt, bár nem volt különösebben vagyonos. Köszönhető ez elsősorban annak, mint már említettük, hogy a csorvási birtokból származó jövedelemmel végig a legkisebb fiával, Lajossal a pesti tisztviselőtelepen élő Sztojanovits Gyuláné rendelkezett, s a két fiú csak a végrendeletileg kikötött, mintegy havi 200 pengő összegű életjáradékkal számolhatott. Ehhez jött még Sztojanovits Szilárd esetében a hivatali ideje után járó nyugdíja, kiadva a család nem túl magas összjövedelmét. Mindezek alapján talán nem meglepő, hogy a család életvitelében az olyan hagyományos polgári erények, mint a szolidaritás, mértékletesség, takarékoság nemcsak a gazdasági kérdésekben, de mint látni fogjuk, az élet más területein is meghatározó jelleggel bírtak.³⁷

A hétköznapiak

Bár a család Gyulán élt, ott saját házzal nem rendelkezett, az egész korszakban bérletekben lakott.³⁸ A Horthy-korszakban három helyen béreltek lakást: az 1920-as évek közepéig a Városháza utcában a Békésmegyei Takarékpénztár tőszomszédságában, majd a Kossuth utcában az árvaház mellett, a kastéllyal átellenben, végül az 1930-as évek elejétől ismét a Városháza utcában, a városházával szemben (napjainkban az ABC van az épület helyén). A lakások beosztásuk, a bennük lévő helyiségek funkciója és berendezésük alapján igazodtak a család méretéhez, és hűen tükrözve a

³⁵ Apja Kövér László (1839–1898) gyulai járási főszolgabíró, nagyapja Kövér János (1803 k.–1873) tiszteletbeli szolgabíró, majd Békés vármegye táblabírája volt. HÉJJA 2009. 353–354.

³⁶ „Mindig attól félt az a nagyanyánk, hogy csak elvált asszonyt ne vegyenek el a fiai. Mind a három fia elvált asszonyt vett el. [...] Nagyon ellenezte a nagyanyám a házasságot, mint elvált asszonynak nem akarta. Úgyhogy apám megkérdezte, jó barátja volt a tiszti főorvosnak, Zöldy János bácsi, hogy János bátyám – mert idősebb volt őnála – mondd, bele lehet abba halni, hogy ha valaki, hát hogyha ő szóval elveszi az anyámat az anyja ellenkezésére, mert azt mondja, hogy ő belehal, ha elvált asszonyt veszek el. Azt mondta, hogy ilyenbe nem lehet belehalni, hát elvette.”

³⁷ „Apám annyira mértékletes volt mindenbe, hogy semmit se túlzásba vinni. Olyan – talán, hogy úgy mondjam – hogy jó középosztály, akik bizonyos fokig szolidan, komolyan, de normálisan élnek. Nem hogy egyszer fenn és egyszer lenn a kerék, hogy most hajrá, gyerünk, akár szórakozás, akármi, hanem mindig tudták a határt. Például apámtól sokszor hallottuk, hogy az maguknak nem való, mert szóval mondjuk a felső tíz... [...] Szóval mindig megvolt az, hogy mi való nekünk, akik egy bizonyos fokon állunk az életbe, hogy nem túlzásba vinni, hogy nem a divatnak alávetni mindenbe. [...] Hány-szor hallottuk azt, hogy az nekünk nem való, azt nekünk nem szabad. [...] Apám mindig tartotta azt a középosztálybeli nívót, hogy így mondjam, nem túlzásba vinni semmit, se nem feltűnőnek lenni, hanem úgy mint a középosztálybeliek általában.”

³⁸ „Nem volt Gyulán nekünk házuk. [...] Apám mindig azt mondta, hogy neki nem is kellene ház, elég neki Csorvás gondja, mert akkor már a csabai ház nem volt meg. [...] Mikor nagyanyám felköltözött Pestre, gondolom, mint özvegyasszony, és ott nagy családi háza volt, a csabai házat eladták. A főtéren volt.”

família társadalmi és vagyoni helyzetét, jellegzetes vidéki polgári otthonok lehettek. Az első, Városháza utcai négy szobás lakásban az első helyiség a fogadószoba volt, majd az ebédlő, a szülői háló és a leányszoba következett. Ez utóbbiban csak az idősebb leány, Lili lakott, míg a kisebbik, Katalin ekkor még a szüleivel aludt együtt. A szárazkapus házhoz fürdőszoba, konyha, kamra, cselédszoba és zárt tornác tartozott még. Hasonló beosztású volt a család Kossuth utcai bérlete is. Az L alakú, szárazkapus, zárt tornácos ház első három, utcafronton lévő helyisége az ebédlő, a fogadószoba és a gyerek- vagy leányszoba volt. Az udvari részben volt a szülői háló, előtte gardróbbal, amelyből a fürdőszoba is nyílt, majd egy ötödik szoba következett, melyet a család egy idős, egyedülálló hölgy ismerősének adott bérbé. Végül a konyha, kamra és személyzeti szoba zárta az épületet. A család harmadik, Városháza utcai lakásának legkülönlegesebb helyisége az utcafronton lévő három ablakos, kilenc méter hosszú fogadószoba volt, melyet két kisebb szoba közötti fal elbontásával alakítottak ki kifejezetten Sztójánovitsné kérésére a beköltözéskor. Mellette a már korábbi házakból megszokott szobákat találjuk: ebédlő, szülői háló, leányszoba, fürdőszoba – most először – külön WC-vel, konyha, kamra, személyzeti szoba és egy kis előszoba. A lakások beosztásában jól megfigyelhető a polgárházak szobáinak jellegzetes, funkciók szerinti elkülönülése: a reprezentációs célokat szolgáló és a társasági életnek teret adó fogadószoba és ebédlő, valamint a családi élet privát szférájához tartozó hálószoba és leányszoba. Mindhárom lakásban volt fürdőszoba vezetékes vízzel, a harmadik lakásban külön WC-vel. A kiszolgáló helyiségek mellett megtaláljuk még a személyzeti szobát, hiszen a Horthy-korszakban is a középosztályi létnek elengedhetetlen kritériuma volt legalább egy háztartási alkalmazott.

A lakásbelső kapcsán az utolsó, Városháza utcai ház berendezéséről tudhatunk a legtöbbet, bár megjegyzendő, hogy a család előző két otthonának bútorzata is nagyon hasonló lehetett, hiszen a költözködések alkalmával nem cserélték le a gyakran családi örökségként generációkat kiszolgáló patinás darabokat. A fogadószobában két szalon-garnitúra kapott helyet, egy az ablak előtt és egy a sarokban. A helyiség további sarkában volt még egy kártyaasztal négy székkal, a családfő íróasztala és könyvespolca, valamint egy rövid fekete zongora. A fűtést cserépkályha biztosította.³⁹ A szobát a padlót borító szőnyegek, valamint a falakat díszítő festmények és fotók tették otthonosabbá. A kártyaasztal a székekkel, valamint az egyik festmény a történelem viharait átvészelve megmaradt, s még mindig díszte a család nappalijának. Az ebédlő legreprezentatívabb bútora az ében színű masszív tálaló volt, rajta a családi ezüsttel, porcelánnal. A teret a hozzá tartozó szögletes, bővíthető ebédlőasztal uralta, melyet bőrhuzatú

³⁹ „Volt egy antik kanapé így a három ablak előtt, és két óriási mély fotel. Az Beliczay örökség... [...] Szóval két nagy fotel és antik, ilyen intarziás három vagy négy szék volt hozzá, a kanapéhoz, és egy nagyon szép kerek asztal, amin ilyen faragás volt így körbe. Ez egy garnitúra, ami így közepén volt, és ott a sarokban volt egy másik garnitúra. Az pedig nagyon szép színű sárga brokát karfa nélküli fotelok voltak. Csak egy nagy fotel volt úgy a sarkában a szobának és három vagy négy kisebb fotel, és olyan régi fajta rekamié, szóval nem ilyen, hanem tudja, amilyen támlás volt, az igazi rekamié volt. Az így srégen benyúlt majdnem abba a garnitúrához, és akkor így volt a kályha, és itt volt egy könyvespolc, itt volt a mi ajtónk, és itt volt a könyvespolc így srégen, és ott volt apámnak az íróasztala, ilyen vörös tonett. [...] A kártyaasztal abban a sarokban volt négy székkal.”

székek vettek körül. Az ablakok előtt két fotel, míg az egyik fal mellett egy nagyméretű tükör és egy kisebb szekrény kapott helyet.⁴⁰ A szülői háló berendezése két nagyméretű ágyból, egy szekrényből, két karosszékéből és egy szelomból állt. Az ágyak nem egymás mellett, hanem külön helyezkedtek el.⁴¹ A leányszobában két ágy, egy háromrészes tükrös szekrény és egy kis asztal volt fotelekkel.⁴² A fogadószobához hasonlóan a további helyiségek falait is képek díszítették, közülük csak az egykori gyerekszoba egy kedves festménye maradt a család tulajdonában.⁴³ A fürdőszobában egy öntöttvas kád, mosdókagyló és fatüzelésű bojler volt, mely a meleg víz biztosítása mellett a fűtést is szolgálta.⁴⁴ A konyha berendezését egy konyhaasztal székekkel, egy kredenc és egy „asztalsparhelt” alkották, míg a kamrában a különböző polcok mellett egy jégszekrény is helyet kapott.⁴⁵ A meglehetősen szűk személyzeti szobában mindössze egy szekrény és egy ágy fért el.

A családtagok életmódját, napi életritmusát alapvetően befolyásolta a korszak elvárásai által is meghatározott szerepük, helyzetük a családban. A családfő, Sztojano-vits Szilárd elsődleges feladata az uralkodó családképnek megfelelően a család társadalmi állásához illő megélhetésnek és életvitelnek a biztosítása volt. Emellett azonban a férj- és apaszerep is meghatározó volt életében: mint szerető és gondoskodó apa és feleségének hűséges, megértő társa emlékezik reá leánya. Rendszerint korán kelt, és fél nyolckor a családdal elköltött reggeli után fogott hozzá napi teendőihez. Ha Gyulán volt, minden délelőtt bement a takarékpénztárba hivatalos ügyeinek elintézésére, vagy a megyénél vállalt bizottsági munkái után járt. Munkájában precíz, becsületes volt, amit környezete is elismert.⁴⁶ Ebédjét egy órákor mindig otthon, a családdal költötte

⁴⁰ „Akkor volt az ebédlő, akkor hát azt mondtam, hogy a kredenc meg az asztal megmaradt. [...] Az volt igen, abba a szervizek meg minden, a két fiókba meg az asztalnemű. És az asztal és bőrrel behúzott ebédlőszékek és egy óriási tükör. [...] Az ebédlőbe volt még egy ilyen kisebb kredenc is, nem kredenc, hanem ilyen kisebb szekrény, és a két ablak, két bőrfotellel. [...] Más nem is volt abba a szobába azt hiszem, mert elég tágasnak kellett, hogy legyen, mert a fogadóba ott kellett menni, meg a szobalány amivel az ebédet körbehorzta...”

⁴¹ „Az apámék szobája... Két óriási ágy, két külön ágy, és úgy az egyik a mi falunkhoz csatlakozott, a mi szobánk falához. Középen volt az apám szekrénye, akkor már nem tudom milyen asztal volt meg karosszék, azok nem maradtak meg. Még egy szelom volt még.”

⁴² „A mi szobánk, úgy mondom, a nővérem meg az én szobám ilyen fekete fa, itt ilyen faragott kis rózsák voltak, azt hiszem, de úgy benne a keretbe, és olyan nagyon színes virágokkal, fekete alapon lévő huzattal kis fotelek. Azon kívül fehér asztal, fehér kis író asztal és a két fekhely s egy szekrény, aminek a háromnegyed, vagyis kétharmad része megvan, most a fürdőszobában van. Két keskenyebb ajtó, polcos, a középső akasztós, és kívül az ajtaján tükör volt, ilyen nagy tükör.”

⁴³ „A szobánkból még egy gyerekkori szintén elég nagy festmény is megmaradt, az egy olyan, hogy a bölcsőből ki van dobva egy baba, szóval ilyen játék baba, és a cica fekszik a bölcsőbe, és ilyen fekete széles keretbe van.”

⁴⁴ „A fürdőszoba sokkal egyszerűbb volt, ivóvíz nem volt, de különben rendesen kád, kagyló, kályha, fűthető kályha... Tüzelni kellett a kályhába, ma már ez ismeretlen fogalom, olyan mint egy bojler most. [...] Na szóval ez olyan alakú volt, alul kellett tüzelni, és ilyen gömbölyű, kerek, kályhaszerű, abban volt a víz, rendesen csappal, szóval a meleg víz folyt be a kádba, a kagylóba nem, csak a kádba.”

⁴⁵ „A konyha is... hogy mondjam, egyszerű, vagy normális, hogy egy konyhakredenc, konyhaasztal, sparhelt. Nem beépített, beépített sparhelt volt a Kossuth utcában, itt ilyen rendes asztalsparhelt volt.”

⁴⁶ „Amikor ide került, a református esperes volt, Harsányi Zsolt, és a megyegyűlésen mondja apámnak, mikor bemutatták egymásnak őket: Úgy hallom téged mindenki szeret. Azt mondja apám: Hát, az

el, utána ritkán még visszament a takarékpénztárba vagy más, önkéntes vállalásaival kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. Minden este másfél-két órát töltött a gyulai kaszinóban, leginkább kártyázással, onnan a nyolc órakor kezdődő vacsorára tért csak haza. Vacsora után, ha nem voltak vendégek a háznál, idejét a családdal töltötte, s viszonylag korán, tíz óra körül feküdt le. Elalvás előtt még gyakran olvasott. Idejének legnagyobb részét azonban a csorvási gazdaság irányításával kapcsolatos teendők töltötték ki. Egy héten általában két alkalommal utazott ki a birtokra vonattal, hogy személyesen ellenőrizze a munkák menetét, és megbeszélje a gazdálkodással kapcsolatos aktuális kérdéseket. A gazdaság irányításában egy, évtizedeken át a család szolgálatában álló, gazdasági ismeretei, tapasztalata miatt a környező gazdák körében is nagy tekintélynek örvendő béresgazda segítette. A munkások általában jó bánásmódban részesülhettek a Sztrojanovits birtokon, s gyakran ugyanúgy otthonuknak tekintették azt, mint munkaadóik. A család iránti tiszteletet és megbecsülést mutatja, hogy 1944 őszén a család értékeinek jelentős részét Csorváson éppen a szolgáltók mentették meg.⁴⁷ Nagyobb munkák, például aratás, cséplés idején hosszabb ideig, egy-két hétig is Csor-

enyhe túlzás volna, legfeljebb okkal nem haragszik rám.” „Csak tiszteletbeli állásokat vállalt el, ahol semmi fizetést soha el nem fogadott. De viszont annyira tudták, hogy ő mennyire a közért dolgozik. Adófelszámolási bizottságnak, megyebizottsági tagság, szóval ilyenek. Vadásztársaság igazgatója, minden ilyesmit elvállalt, és szívesen csinálta, de nem pénzért. Pedig nem éltünk nagy módban. [...] Mindenről tájékozódva volt, és kellett is legyen, mert a megyegyűléseken... meg apám ahogy mondtam, minden tiszteletbeli állást elvállalt, vagy felkérték, de mindig fizetség nélkül vállalt el mindent. Hát a megyebizottsági tag az nem is járt volna, azt tiszteletből kapta. Az adófelszámolási bizottságnak volt az elnöke... Na ezzel kapcsolatba mondom, hogy az egyik orvos is beadott egy ilyet, hogy sok az adója [...] aki beadott ilyen fellebbezést azt behívták, és mikor apám előtt mondta, hogy nem érdemes orvosnak lenni akkor, hogyha ilyen nagy az adó. És apám erre olyan csendes mosollyal annyit mondott: főorvos uram, talán csak nem éppen a jövedelemért kell orvosnak lenni, hanem hivatásérzetből is lesznek orvosok. [...] Szóval ez volt apám, tudja.”

⁴⁷ „Tizenkét épületet bontottak le, gondolja! És tényleg olyan volt, mint egy nagy család. Az a béresgazda, annak a fia volt a kocsis, a veje volt a tehenész, az unokája lett aztán a kocsis, mikor meghalt a nagybátyja, szóval az egész család ott élt, azt lehetett mondani, mert annyira ragaszkodtak ők is... A kocsisunk az szinte idegösszeomlást kapott, mikor mondták, hogy ki kell költözni, kezdtek bontani... Hát ő ott született, hát ő neki az az otthona. Mikor a kárpótlás előtt kimentem Csorvársra, és hát a községi tanácsnál kérdeztek tőle, hogy hát milyen volt a család, és azt mondta, hát mi úgy éltünk ott, mintha... hát az volt az otthonunk, mintha a miénk lett volna. Bemerték mondani ezt, hogy olyan volt, mintha az otthonuk lett volna. Mert apám is úgy bánt velük, szóval tudták, hogy soha egy rossz szót nem fog... Ha cséplés volt meg aratás meg kukoricatörés, és általában már nagyobbacska voltam, ki mentem vele, kint voltunk két hétig vagy valami... és aszmarohama volt, de felkelt hajnalba, hogy kimenjen, mikor a munkások, a béresek kimentek, hogy a munkások ne gondolják azt, hogy én alszok bent, és pihenek, hanem hogy ott vagyok velük. Nem csinálok semmit, mert nem bírok, de tudom és becsülöm azt a nehéz munkát, amit ők csinálnak. És ezért becsülték őt és szereték őt, mert tudták, hogy velük érez.” „Az egész község, és minden ember, aki dolgozott a majorban, olyan véleményen volt, hogy mindenki ott szeretett volna béres lenni a Sztrojanovits majorban, mert ott olyan ellátást kaptak, olyan komenciót, nem avas szalonját meg izét... hanem megfelelő bért kaptak, és a bánásmód is olyan volt. És valahogy tudat alatt is megkívánta apám, hogy nem kellett azt parancsolni, hanem tudták, hogy – úgy szólították – a nagyságos úrnak az a kívánsága, hogy jó barátságba legyen mindenki mindenkivel, ott a majoron belül is, mert hát a béresgazdán kívül volt a kocsis, a tehenész, a béresek, még három béres, akkor a dohánykertészek. [...] Szóval apám valahogy sugallta azt, sugárzta magából, hogy ahogy ő beszélt tisztességgel az emberekkel, egymással is úgy beszéljenek.”

váson tartózkodott. Ilyenkor gyakran valamelyik családtag, rendszerint leányai egyike is elkíserte. Az egész család azonban csak ritkán volt együtt Csorváson, szüleivel ellentétben ugyanis Sztojanovits Szilárd nem költözött ki családotól a birtokra a nyári hónapokra. Felesége ugyanis nem nagyon szerette a csorvási csendes életet annak ellenére, hogy a birtok középpontjában díszkerttel és gyümölcsösrel körbevett kúria a városi lakáshoz hasonló kényelemmel volt berendezve. A gazdaság állásáról, a kiadások és bevételek alakulásáról Sztojanovits Szilárd minden évben kétszer Pestre utazva elszámolt anyjával.⁴⁸

Sztojanovits Szilárdnének mint a ház asszonyának elsődleges feladata a háztartás vezetése és a gyermekek nevelése volt. A kor szokásainak megfelelően munkát nem vállalt – az még a két háború közötti időszakban is ritkának számított a középosztálybeli családoknál, a család anyagi nehézségeinek jeleként értelmezték, s egyfajta presztízsvesztést is jelentett.⁴⁹ A háztartás vitelében természetesen személyzet segítette a gazdasszonyt. A vizsgált időszakban a Sztojanovits házban rendszerint két állandó alkalmazott volt: egy bejáró szakácsnő, aki csak a főzésnél segédkezett, valamint egy szobalány, aki a családdal lakott, és minden munkára befogható volt. Nagyobb munkák (pl. nagymosás, szappanfőzés, tarhonyakészítés, disznótor stb.) idején ezenkívül alkalmi személyzetet is foglalkoztattak. A jó, megbízható személyzetet a gazdasszonyok is megbecsülték, s gyakran évtizedekig is a háznál tartották: Sztojanovitséknál a szakácsné, Brindáné Mari néni szolgált ilyen hosszú ideig, majd a testvére, Juli néni váltotta fel, aki már korábban a nagyobb munkáknál állandó kisegítője volt a háznak. Bár Sztojanovitsné maga csak ritkábban vett részt a tényleges háztartási munkákban, a jó gazdasszony ideája megkövetelte, hogy otthonosan mozogjon a konyhában, tudjon sütni-főzni, s így ellenőrizni tudja a keze alatt dolgozók munkáját.⁵⁰ Leginkább a tortákat és süteményeket készítette személyesen, a karácsonyi diós torta, valamint a diós és mákos bejgli mindig az ő tudását dicsérték. Általában szeretett a házban tevékenykedni, délelőttönként

⁴⁸ „290 hold volt, és ezt ők ketten örökölték, a teljes... hogy mondjam beinstruált, és a majorsággal együtt, és a kúriával, és a nagy ősparkkal együtt és a gyümölcsös és minden. És hát a nagybátyám, ő gépészmérnök volt, és teljesen apámra volt bízva, és tudta, hogy apám mindenben a legbecsületebben, először is a nagyanyámnak kellett, hogy elszámoljon, és ő ezt minden évben kétszer meg is tette, hogy az utolsó fillérig mindent elszámolt a nagyanyámnak.”

⁴⁹ Sztojanovits Katalin 1940-ben, 20 évesen állt munkába. Jellemző, hogy még ekkor is furcsának találták döntését környezetében: „Az, hogy állásba mentem, az egy megcsodálni való volt, hát ha nem muszáj akkor... De én dolgozni akartam, és szerettem. [...] Otthon semmi dolgom nem volt ugye. Apámnak az volt az elve, hogy ne vegye el a kenyeret attól, akinek az [a munka] kenyérré szükséges.” „Húsz éves koromban elmentem hivatalba. Hát apám még azt is rosszalotta, hogy fizetésért, de ha fizetésért megyek, elmentem Pestre, azt mondta: Meg kell, hogy éljen Katám, abból amit kap. Gyors és gépirói fizetésből. Más is aki dolgozik abból él, akkor magának is meg kell. Nem kaptam apanázt.”

⁵⁰ „Anyám is jól tudott főzni, dacára annak, hogy nem volt rászorulva addig [...] Az volt az elv a családban, az anyám családjában, hogy tudjanak mindent megcsinálni, vagyis tudják azt a szakácsnőt vagy szobalányt úgy irányítani ahogy... amilyennek akarták, hogy legyen az az étel vagy a takarítás, vagy szóval minden.”

például gyakran port törölgetett a szobákban a szobalány után...⁵¹ A háztartási kiadásokra Sztojanovitsné férjétől koszpénzt kapott, arról azonban külön feljegyzéseket, kiadási naplót nem vezetett. A bevásárlásokat a személyzettel végeztette, akik utána mindig elszámoltak a kapott pénzzel és a vásárolt dolgokkal. A konyhai költségek mellett a gyermekek kisebb kiadásait is ebből az összegből fedezte. A rezsijellel járó költségeket (pl. a villanyszámla vagy a téli tüzelő) azonban már nem a háztartási pénz terhére rendezte a család, azokat a családfő külön intézte.⁵² Bár a csorvási birtok mindennel elláthatta volna a családot, onnan évi fél disznón kívül mást nem hoztak be Gyulára, s a napi szükségleteiket a piacról és a boltokból fedezték.⁵³

A háztartás vezetése mellett a gyermekek nevelése volt a ház asszonyának másik alapvető feladata. A család külön dadát nem alkalmazott, szükség esetén a szobalány segített (pl. sétálni vitte a lányokat), de a gyermeknevelésben alapvetően a szülők szerepe dominált. A testi fenyítés nem volt szokás a családban – jó szóval, személyes példaadással igyekeztek nevelni gyermekeiket.⁵⁴ A családban uralkodó bensőséges viszonyokról sokat elárulnak az egymás közötti megszólítások. Bár Sztojanovits Szilárd magázta feleségét, az már tegezte őt csakúgy, mint a gyerekek, sőt, utóbbiak gyakran becézgető megszólítással is kedveskedtek apjuknak (pl. apuskám,

⁵¹ „Anyám nem volt állásba. Magát a személyzetet irányítani, a szobalálynak, hogy a takarítás... és anyám rettentően szeretett dolgozni, hogy így mondjam. Például a szobalány kitakarított, végig takarította a lakást, de a szegény anyám szerette, hogy porruhával ezeket úgy kitörölni, meg a szobalány után is, dél felé hogy letörölgetett még egyszer.”

⁵² „Apám odaadta neki a háztartásra való pénzt, és anyám azzal gazdálkodott, és annyira... hogy mondjam, be tudta osztani anyám, hogy az elég volt. Hogy nem hiszem, hogy hónap közbe, vagy valami... Hát mikor már nagybacsokkák voltunk, főleg Lili, mikor már ruhák kellettek, vagy valami, hát akkor nyilván megbeszélték, hogy ez kell vagy az kell pótlásként. De a háztartást abból, amit apám, nem tudom, másodikán, mert akkor úgy volt, hogy a nyugdíj is azt hiszem, a hónap első napjában jött, és mondta, hogy: Édesem, a háztartáspénzt oda adom. És ebből a háztartást meg a többi... Az olyat, hogy a fát mondjuk, mert ugye akkor fával volt a fűtés, azt apám megrendelte általában itt az uradalomtól, az Almásy uradalomtól, a téltre való tüzelőt, meg nem tudom a villany, ilyesmi, hát szóval azokat nyilván ő fizette, mert anyám a háztartást... Vagy abból összeszórta anyám, akkor nekünk, ami kellett még. Szóval egyikőjük sem volt könnyelmű, és be tudták osztani.”

⁵³ „Apám nem akarta, hogy nagyanyám úgy tartsa, könnyű neki, mert ő Csorvásból él.”

⁵⁴ „Valahogy a szülők is... annyira, annyira otthon volt az ember, azt érezte, hogy védett helyen van, hogy egy védett otthon. És mondom, sose kapott ki az ember, de valahogy tudta, hogy ezt kívánják a szülők. Hogy így viselkedjen, vagy úgy viselkedjen, hogy megfelelő gyermek módra viselkedjen, hogy köszönjön... szóval nem kellett – hogy mondjam – olyan nagy cécot csinálni, hogy na most megneveljük a gyereket, hanem hagyták, hogy magától mit, s akkor legfeljebb kijavítottak, hogy nem így, hanem úgy mondjad, vagy ezt mondjad, de nem... semmi külön, semmi különösebb... nem érezte azt az ember, hogy na most engem ezüsttárcára ültettek, mert én gyerek vagyok [...] Olyan természetes volt az, hogy mi gyerekek vagyunk, és olyan természetes volt, hogy ők védenek minket, vagy hogy mondjam, szóval nem is érezte az ember azt, hogy jaj hát fegyelmeznek, vagy egy rossz szót halott volna [...] Nem is tudom, hogy csináltunk-e olyat, hogy kikapjunk valamiért, vagy ki kellene kapni valamiért, valahogy annyira az volt a hangja az otthonnak, hogy semmi olyan nem történt.”

apsikám, pepikém).⁵⁵ A gyermekek legfőbb elfoglaltságát természetesen ekkor is (a tanulás mellett) a játék jelentette. A Sztojanovits lányoknak viszonylag kevés játékuk volt, s azt rendszerint karácsonyra kapták.⁵⁶ Év közben még születés- vagy névnapok alkalmával sem volt szokásban a játék ajándékozása. A barátok rendszerint a rokonságból, valamint a hasonló társadalmi állású gyermekek közül kerültek ki, bár ez alól kivételek is adódtak: Sztojanovits Katalin kedves barátnöje volt például a házmesterük hasonló korú lánya, akivel gyerekkorukban gyakran homokoztak együtt az udvaron. Ezenkívül három közelebbi barátnöje volt, mindhárom az iskolából. Közülük egy, a tágabb rokonságba tartozó s a közelben lakó kislánnyal találkozhatott rendszeresen, szüleik engedélyével pedig gyakran sétálhatott az utcájukban.⁵⁷ A barátságok ápolásának különleges alkalmát a gyermekzsúrok jelentették, bár ezek nem voltak túl gyakori események: évi két-három alkalom a baráti körben. Ezek az összejövetelek gyakran, de nem feltétlenül estek a vendéglátó névnapjára, ilyen esetben természetesen illett valamilyen ajándékot is vinni. A vendégek rendszerint délután négy órára érkeztek, és hétig maradtak. Először habos kávé, kakaót és süteményt fogyaszthattak, majd kezdődött a játék. A zsúrokra illett ünnepélyesebb ruhában menni, de nem nagyon kiöltözve, hogy szabadon játszhassanak a gyerekek.⁵⁸

⁵⁵ „Mind a ketten úgy szólítottak: Lilikém és Katikám, sose úgy hogy csak Kata vagy Lili, hanem Lilikém, Katikám! [...] Mi tegettük mind a kettőjüket, apám magázta anyámat, anyám tegette apámat. [...] Mi tegeződtünk, és én rettenetesen szerettem becézni, és apám hagyta, hogy becézsem. Anyám nem. [...] Apsikám meg Pepikém meg szóval mindenféle ilyesmi neveket így adtam neki, meg fésültem, és ő hagyta. Szóval állítólag én voltam a kedvenc, de nem kedvenc, én kényeztettem apámat.” Egy generációval korábban még egészen más megszólítási gyakorlat élt a családon belül: „Apámék még magázták a szülőket, mert emlékszem, hogy apám még az édesanyját magázta. Az öccse, Lajos öccse – aki tizenegy évvel volt fiatalabb, azt hiszem, mint apám – magázta apámat, de apám tegette az öccsét.”

⁵⁶ „Emlékszem, borzasztó nagy öröm volt nekem, kofferes babát kaptam egyszer karácsonyra. Az olyan volt, mint egy kis koffer tényleg, és ahogy kinyitotta az ember, akkor benne volt a baba, és ilyen emeletes volt, vagy hogy mondjam, és ott ült. És ruha volt, két ruha [...] és lehetett öltöztetni. Meg volt egy madár, annak meg haja volt, valódi haja énszerintem [...] mindenesetre meg lehetett fésülni.” „Ilyen homokozó játékok, meg formái a homokozónak, ilyenek voltak. Általában ilyen pléh, gondolom, és be volt festve valamivel, mindenféle alakot lehetett kinyomni, hát úgy hívtuk, hogy tortának, ugye gyerekek, mert tortának nézett ki, de más játék? Társasjáték esetleg, még az volt, [...] hogyha mondjuk valamelyik kislány eljött, akkor azzal tudtunk játszani.”

⁵⁷ „Szóval olyan egyívásúak voltunk, hogy így mondja az ember, olyan összhangban voltak a gyermekek is, a szülők is, akikkel ismeretségben voltak, de sose mondták, hogy ezzel barátkozz, vagy azzal barátkozz, hanem akivel az ember akart, azzal barátkozott, és azzal jó barátságba volt, de mondom, legtöbbet a házmester, azoknak volt, nálam valamivel fiatalabb volt a kislányuk, és azzal remekül el tudtunk játszani nyáron a homokozóba.”

⁵⁸ „Így egyszer-egyszer ha gyerek zsúr volt, de hát én nem is tudom, hogy nálunk kétszer-háromszor, hogyha volt összesen gyermekkoromban. Másiknál, harmadiknál, negyediknél... szóval ritka esemény volt, hogy zsúrba menni. [...] Általában négy órakor kezdődött, és általában hét óráig. Akkor vagy a szülők jöttek értünk, vagy a háziak mondták, hogy hazakisérik az embert. [...] Általában habos kávé vagy kakaó volt, ki melyiket kérte. A habos az olyan ritkaság volt akkor. Az ilyen zsúrokon habos kávé meg kakaó, még valami téztaféle volt általában, nem torta, hanem tézta. [...] Semmi flancolás, vagy olyan hogy kiöltözni olyankor, vagy hogy mondjam...hát rendes ruhába természetesen, olyanba mondjuk... nem éppen amibe iskolába járt az ember, hanem hát volt olyan, hogy azt nem vette fel az ember, csak hát ha mentünk valahova.”

Társasági élet, szabadidő, szórakozás

Polgári környezetben a társasági élet alapját a kölcsönös látogatások, az ún. vizittek jelentették. Különleges szerepe volt ezek sorában az első vizitnek, mely szükséges, de nem elégséges feltétele volt egy társaságba való bekerülésnek. A rövid, csak néhány percig tartó bemutatkozó látogatásra rendszerint a névjegy beküldése után került sor. A meglehetősen formális keretek között zajló első vizitet adott időn belül viszonzni illett, s ezek után a személyes szimpátián múlt, hogy lesz-e további kapcsolat a felek között.⁵⁹ A Sztojanovits család, bár nem volt különösebben vagyonos, társadalmi presztízs szempontjából előkelő helyen állt Gyulán. Jól példázza ezt, hogy a családfő rendszeres kártyapartnere volt az Almásy grófnak, a korszak valamennyi főispánjával közeli viszonyban állt, s nem mellékesen a sógora, Varga Gyula másfél évtizeden át volt a város polgármestere.⁶⁰ A család ennek ellenére viszonylag szolid társasági életet élt. Napi rendszerességgel mindössze két közeli rokoncsaláddal jártak össze: az előbb említett Varga Gyuláékkal és Reck Gézáékkal.⁶¹ Ezek mellett még Jancsovits Emil és Novák Kamill családjával – mindketten neves gyulai famíliák képviselői – álltak közelebbi barátságban. Mellette természetesen fogadták az illem diktálta látogatásokat, s időben viszonzták azokat, nagyobb, több vendég részvételével zajló összejövetelnek azonban csak ritkán vol-

⁵⁹ „Csengettek, s a szobalány hoz be egy névjegyet [...] Bakay Zsigmond alezredes, zászlóalj parancsnoknak nevezték itt ki, akkor volt itt Gyulán katonaság, és ő volt a legmagasabb katonatiszt itt akkor, beküldte a névjegyet, és mondja apám, hogy vezesd be az alezredes urat. És hát bejön, és azt mondja, hogy engedelmet kérek, de most tudiam meg, hogy Sztojanovits az neki rokonság, mert nem tudom, a dédnagyanyja vagy kicsoda az Sztojanovits lány volt. Nagyon jó. Azt mondja apám, nézd kedves Zsiga – mert látta a névjegyen, hogy Bakay Zsigmond – Nézd kedves Zsiga, olyan felesleges azt feszegecsük, hogy rokonság vagy nem rokonság. Amennyiben szimpatizozunk, úgyis sokszor leszünk együtt, ha meg nem, akkor meg úgyis felesleges. Szóval ez volt az apám, tudja, hogy nem az az érdekes, hogy rokonság, hanem hogy szimpatikus-e.”

⁶⁰ „A kaszinóban általában leültek kártyázni, mondom az öreg Almásy gróf, meg Reck Géza bácsi meg apám meg egypár ilyen vele korbelt. Mondjuk az öreg Almásy gróf volt a legidősebb, aki oda járt, és ő nagyon szívesen, mert a fia Alajos az nem ment a kaszinóba. Ő megkérte apámat kártyapartira, és mert talán egyetlen ház, ahova járt, hozzánk, a fia, az Alajos gróf, és megkérte, hogy tarokkozni, hogyha hívja, hogy elmenne-e? Természetesen apám mondta, hogy nagyon szívesen. Azt mondja, de volna nekem egy kérés, hogy ne kelljen mindig külön meghívó, hanem volt a kastélynak egy küldönce, hogyha eljön, hogy kéri a gróf úr a nagyságos urat, hogy déluán tarokkozzanak... és akkor a kastélyba bement.” „Hát általában a főispánokkal, hát mindegyikkel összejárt, akire én emlékezni tudok, és mindenki apámat nagyon becsülte.”

⁶¹ Varga Gyula (1887-?) Sztojanovits Szilárd sógora (feleségeik, Sztojanovitsné Kövér Gabriella és Vargáné Kövér Johanna voltak édestestvérek) Gyula polgármestere 1928–1944 között, míg Reck Géza (1866–1952) Sztojanovits Szilárd első unokatestvére lótenyésztéséről híres vagyonos földbirtokos volt.

tak házigazdái.⁶² Valamivel élénkebb társasági élet köszöntött be a Sztojanovits házba az 1930-as évek közepétől, mikor elsőszülöttjük, Lili „nagylány” lett, s a fiatalság is rendszeresen kezdte látogatni a családot. Ezekre a látogatásokra rendszerint ebéd vagy vacsora után került sor, de itt is érvényesült a családfő által képviselt szoliditás, mértékletesség elve: csak egy üveg bor kerülhetett az asztalra, és a vendégeket étellel nem kínálták. A társasággal Sztojanovits Szilárdné foglalkozott, olyannyira, hogy férje legtöbbször korán, már tíz óra körül visszavonult, s a vendégek sem maradtak tovább éjfélnél.⁶³ A bálókba is a háziasszony kísérte el lányát, ellátva a gardedám feladatait. Sztojanovits Szilárd, ha csak tehetett, távol maradt még a szilveszteri mulatságoktól is.⁶⁴ A polgári társasélet intézményes kereteit a különböző körök és egyletek jelentették. Gyulán ezek közül a legnagyobb tekintélynek a kaszinó örvendett, melyet Sztojanovits Szilárd is napi rendszerességgel látogatott: ha Gyulán volt, minden este a vacsorát megelőző két órát hat és nyolc között itt töltötte beszélgetéssel, kártyázással.

A kártyázás egyébiránt kedvelt szórakozási forma volt az egész családban. Míg a családfő a kaszinóban, felesége rendszerint Reckéknél tarokkozott az esti órákban. A játék természetesen filléres alapon ment, csak a szórakozás és nem a pénz kedvéért.⁶⁵

⁶² „Anyám meg apám, meg általában ez az osztály úgy elment egyszer-egyszer egy másik házaspárhoz, de nem – hogy úgy mondjam – nem szaladgáltak egymáshoz, hanem úgy elmentek látogatóba. Novákék meg Jancsovitsék, meg idekerült tanfelügyelő, akkor azok, meg általában az első vizit után megérezték, hogy ki kivel szimatpírozik, és akkor hát úgy, de nem sűrűn, hanem bizonyos időközönként: már illik, hogy elmenjünk ide vagy oda, mert már tartozunk a látogatással. [...] úgy két hónapba egyszer, de nem sűrűn. Hanem valahogy így a család viszont, Vargákék meg Reckék meg mi, azok nagyon sűrűn. Nap mint nap, hogy így mondjam” „Nem tudom... egy évbe egyszer volt úgy, hogy nagyobb társaság hívva, mert hát viszonzni kellett az egyiket, másikat [...] hát mondta anyám, hogy muszáj, hogy egyszer visszahívjuk, hát szóval egy évbe egyszer, de akkor se túlzásba víve, hogy mondjam nagy estélyi. Egyszer volt egy olyan nagyobb estély, mikor elég sokan voltak, hát nem is tudom, hogy hányan, de nem túlzásba víve akkor sem. Csak akkor így jött össze, hogy többet kellett meghívni, akkor ennek a házaspárnak is viszonzni kell, ahol anyám volt hívva azelőtt, szóval...”

⁶³ „[Lili] általában körül volt véve, négy-öt fiatalember volt az, aki állandó lovagja volt, hogy úgy mondjam, nem udvarló, mert olyan jó baráti viszonyban voltak a családdal is, hogy majdnem mindennap eljöttek, bekopogtak, hogy szabad jönni egy feketére, vagy ebéd után vagy vacsora után. És meg volt mondva, szegény apám azt nem engedte volna, de anyám se volt híve annak, hogy na etetni a vendéget, szóval hogy azt mondta apám, hogy ne azért jöjjenek, hanem egy üveg hét decis bor szó-dával és feketekávé. És apám tíz óraker általában azt mondta, hogy szervusztok fiúk, én megyek lefeküdni. És úgy éjjel körül, de tovább semmi szín alatt, jaj menjünk, mert Szilárd bácsi haragudni fog!”

⁶⁴ „A nővérem mikor már nagylány volt, és bálba mentek, mert akkor csak ugye gardedámmal, a nővérem mindig anyámmal ment. Apám nem szerette. [...] Általában csak anyám gardírozta Lilit, apám nagyon ritkán ment el. Lefeküdtünk aludni, apám nagyon ritkán ment el [...] egyszer-egyszer hogyha talán elmentünk. Mindig azt mondta, hogy édesem, anyámnak, hogy édesem, elég hogyha maga megy Lilivel.”

⁶⁵ „Anyám minden kártyajátékot ismert, de nem az, hogy nagyban, hanem csak hogy teljen az idő. Délután elmentünk Reckékhez [...] apám viszont a kaszinóba. Hát mondom, egész kicsiben kártyáztak, inkább csak időöltés volt. Tarokkoztak. Anyám is szerette a tarokkot, ő is tarokkot játszott leginkább, de általában ismert majdnem minden kártyajátékot, de Reckéknél általában elbeszélgettek. Szóval Géza bácsi is oda volt a kaszinóba, Gizi néni volt otthon. [...] Úgy hét óra körül már mindig otthon volt anyám, apám általában úgy nyolc órára jött haza a kaszinóból. Volt úgy hogy vacsora után ment át [Reckékhez], de akkor estefelé nem volt ott. Szóval vagy estefelé, vagy esetleg vacsora után kérdezte keresztanyám, hogy El-lus, nem jössz el vacsora után tarokkozni egy kicsit, mert Géza bácsi a kaszinóban tarokkozott, a kereszt-anyám viszont akkor kimaradt volna a kártyázásból, és ő is szeretett tarokkozni, de mondom filléres alapon.”

Hasonló népszerűségnek örvendett az olvasás is, úgy a szülők, mint a gyermekek körében. Leginkább a könnyebb olvasmányok, regények voltak népszerűek, de Sztojanovits Szilárd a lexikonokat is szívesen forgatta. A család egyébként nem rendelkezett nagy könyvtárral, nem voltak „gyűjtők”, de azért a lexikonok és az ismeretebb könyvsorozatok ott voltak a polcon, s mint a polgári házaknál általában, itt is szívesen áldoztak könyvre, ha tehették.⁶⁶ A folyóiratok közül az Esti Kurírt és az Új Időket járatták, érdekes módon helyi lapot nem. A családfő, ha érdekelte, a kasszinóban juthatott hozzá még további sajtótermékekhez, míg a család többi tagja rendszerint Reckéknél, akik több lapot is – köztük képes újságokat, mint a Társaság vagy a Színházi Élet – járattak. Az olvasás mellett a keresztretjvényfejtés is kedvelt „csendes” időtöltése volt a család valamennyi tagjának, míg a szebbik nem körében a kézimunkázás is megmaradt, mint a szabadidő hasznos eltöltésének egy formája.⁶⁷ A városi polgárok körében kedvelt kikapcsolódási forma és egyben a társas élet alkalma is volt a séta. Sétálni soha nem egyedül, mindig társaságban illett. Kitűnő lehetőség volt ez az ismerősökkel való véletlen találkozásra, beszélgetésre, és nem egyszer apropójául szolgálhatott egy-egy látogatásnak, vizitnek is. A kikapcsolódás mellett szintén társasági eseménynek számított a színház- és hangverseny-látogatás is a középosztálybeli családoknál. Alkalmadtán a Sztojanovits család is elment az előadásokra, bár Gyulán csak nyári színpör működött. A Sztojanovits lányok gyakran a nagybátyjáékkal, Vargáékkal mentek színházba, akiknek bérelt négyszemélyes páholyuk volt a színpörben. Már a dualizmus korától kezdődően a változó testkultúra, az egészséges életmód, a természethez való vonzódás adta a népszerűségét középosztálybeli családok körében a tavaszi hónapok szabadba tett kirándulásainak, piknikjeinek (májális, júniális) csakúgy, mint a nyári hónapok üdüléseinek, fürdőlátogatásainak. Bár viszonylag keveset utaztak, a Sztojanovits család sem volt ez alól kivétel. Megjegyzendő azonban, hogy utazásaiknál a kikapcsolódás mellett mindig szerepeltek orvosi indokok is: Sztojanovits Szilárd asztmája miatt – még házasságkötése előtt – előbb Abbáziában a tengerparton, majd hegyvidéki fürdőhelyeken tett látogatásokat, végül Egyiptomban töltött két hónapot a gyógyulás reményében.

⁶⁶ „Az olvasás egy nagyon fontos kelléke volt az életemnek. Nekem gyerekkoromtól kezdve... Anyám is szívesen olvasott, de mondjuk úgy kevésbé a nehéz könyveket, inkább regényeket. [...] Apám is ugyancsak úgy volt, hogy szeretett olvasni, és nagyon szeretett keresztretjvényezni, szóval ilyen szolid szórakozásokat szerettek ők is. [...] Nem mondhatom, hogy nagy könyvtára volt, valahogy és nem is tudom... A lexikonok azok megvoltak, és szeretett bele lapozni és nézegetni. Meg az íróasztalában amik voltak könyvei... De nem úgy – hogy mondjam – nem szenvedélyesen, hogy na vásárolni könyvet... De mondjuk meg őszintén, talán nem is volt arra módja.”

⁶⁷ „Én már gyerekkoromtól kezdve szerettem a varrást meg a kézimunkát, meg keresztretjvényt, aránylag egész gyerekkoromban, nem tudom, nyolc-kilenc éves koromban, hát ilyen gyermekűségbe lévő keresztretjvényt, vagy pedig hogyha a nagyobb újságból keresztretjvényt, akkor apám segített, hogy na hogyha én nem tudtam kitalálni, akkor ő mondta, hogy hát nézzük csak meg, hogy hátha ez, vagy hátha az, nahát akkor aztán kitaláltam, hogy melyik passzol oda.” „Anyám annyira szeretett kézimunkázni, például gyönyörűen hímzett, ilyen fehér terítő – hogy mondjam – zsúrterítőket... Gyönyörűen kézimunkázott. És ő nagyon korán szeretett felkelni, és úgy az ablakhoz leült, hogy kinyitotta az ablakot, amikor már jó idő volt, és akkor ő kézimunkázott.”

Sztojanovitsné a húszas évek közepén orvosi javallatra a gyerekekkel Lublófürdőn volt Katalin lánya tüdőgyulladását a magaslati levegőn kúrálni, míg később Hajdúszoboszlót, majd a negyvenes évek elején az akkorra már nagy népszerűségnek örvendő balatoni fürdőzést választotta saját idegkimerültsége kúrálására. A pesti látogatások alkalmával a Lukácsfürdőt látogatta a család, míg a közeli helyek közül Gyopárosfürdőn voltak alkalomadtán; legnagyobb népszerűségnek azonban a lányok körében kétségtelenül a gyulai strand örvendett, melynek rendszeres fürdőzői voltak a nyári meleg napokon.⁶⁸

Az ünnepek

Az ünnepeken belül megkülönböztethetjük egymástól a naptári ünnepeket, illetve az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó, ún. családi ünnepeket. Az esztendő ünnepeinek sorából kiemelkedik a karácsony és a húsvét.

Míg a parasztság körében a karácsonyhoz kapcsolódó szokásoknak és hagyományoknak könyvtárnyi irodalma van, a polgári otthonok karácsonyairól alig tudunk valamit. Az 1910-ben megjelent *„A magyar család aranykönyve”* – mely minden bizonnyal a századforduló polgári otthonaiban meggyökeresedett, vagy annak remélt gyakorlatot mutatja be – az események szokásos menetét a következőképpen tárja elénk leírásában: a karácsonyfa bemutatása, az ajándékok kiosztása, majd a karácsonyi vacsora. Mindezeket túl a könyv szerzője a „nép” szép példáját követve ajánlja a családok számára betlehemes, karácsonyi játék, élőkép rendezését, melyet szavalatok, illetve zongorával kísért karácsonyi énekek színesítenek. Az ünnepen a családtagok és rokonok mellett megjelennek a régi hű cselédek is.⁶⁹ Bár a századforduló polgári miliójéhez közel álló műsor nem volt része a Sztojanovits család karácsonyának a két háború közötti években, a szenteste lefolyásának három fő elemével, a karácsonyfaival, az ajándékozással és a karácsonyi vacsorával mindenképpen számolhatunk. A karácsonyfát titokban, zárt ajtók mögött öltöztették december 24-én, az esti órákban gyertyagyújtás után csengőszóra kinyílt az ajtó, a

⁶⁸ „Apám [...] Abbáziába volt először tengerparton, aztán volt hegyvidéken az asztmája miatt, hogy az a fulladás, de nem használt se a tengerpart, se a hegyvidék, és akkor ez a Szel Imre bácsi mondta, hogy ő azt hiszi, hogy jól tenne, ha meg tetszene tudni, Egyiptom.” „Első elemibe mikor kezdtem járni [...] akkor lettem tüdő- és mellhártyagyulladásba [...] és akkor mondták, hogy magaslati levegő kellene, és akkor felvittek, a nagynéném, meg a fiúk Miklós, meg anyám, Lili meg én Lublóra. Igló felett van, így valahogy a hegyoldalba. Egy nagyon szép nyaralóhely volt, de olyan, hogy is mondjam... szolid, komoly hely volt, és nem tudom, ki ajánlotta anyámnak, hogy nagyon jó levegő, és hát szóval egy olyan szolid hely, és ott van szénsavas fürdő a gyerekeknek.” „Gyopároson voltunk egyszer, arra emlékszem, már nagylány, egész nagylány koromba akkor a Balatonon voltunk egyszer, aztán máshol nem is emlékszem, hogy voltunk. Volt úgy, hogy anyám elment Hajdúszoboszlóra, de mi itthon voltunk. Akkor már megnyílt a strand, és mi azt rettentően élveztük, hogy megtanultunk úszni, azt még Pesten [...] a Lukácsfürdőbe tanultunk meg úszni, és akkor nyitották meg a gyulai strandot, abba az évbe, és borzasztóan szerettük. [...] A Balatonról is anyámat ott hagytuk, hogy mi megyünk haza Gyulára a strandra, mert azt jobban szerettük.”

⁶⁹ SZABÓNÉ NOGÁLL 1910. 510.

gyerekek bemehettek, és a fánál megkaphatták ajándékaikat. Az este a közeli rokon Varga Gyuláéknál folytatódott hasonló ceremóniával, melyet közös vacsora követte.⁷⁰ A karácsonyi készülődés természetesen már az ünnepet megelőző napokban, hetekben elkezdődött. Ennek éppúgy részét képezte az ajándékok titokban történő megvásárlása, mint a háztartás munkálatai: a nagytakarítás vagy az elmaradhatatlan karácsonyi diós és mákos bejgli, netán a diótorta elkészítése.⁷¹ A karácsonyfa kedvelt díszének számított a szintén házilag készített és fehér selyempapírba csomagolt szaloncukor, mely egyben a gyermekek csemegéje is volt. A Sztojanovits gyerekek részére külön is készült a cukorból, mivel a fa díszeihez vízkeresztig, a fa elbontásának hagyományos idejéig nem lehetett hozzányúlni.⁷² A család magas, majdnem a plafonig érő karácsonyfáját egyébként a korszak kedvelt, boltokban vásárolható díszével öltöztették ünnepivé: üveggömbök, fára csíptethető apró figurák (pl. golya, ezüstsálak). A fa tetején aranszínű csillag ragyogott. A díszeket természetesen vízkereszt után leszedve megőrizték, és évről évre előszedve újrahasználták.⁷³

⁷⁰ „A Jézuska hozta az ajándékot és akkor csengetett, amikor már be lehetett menni a karácsonyfához. [...] Hát általában titokba [öltöztették a fát] úgy hogy, becsukott ajtóknál, de hát utolsó nap tulajdonképpen. [...] karácsony napján és általában vízkeresztig voltak a fák, de csukott ajtón, hát szóval, hát pláne, mint gyerekek hát szó se volt arról, hogy mi díszítsük a fát. Jézuska hozta, kinyílt [az ajtó], csengetett a Jézuska és akkor be lehetett menni. [...] az már szenteste volt és akkor még nálunk valamivel korábban, úgyhogy még aztán eljöttünk Vargáékhoz, ahol szintén ott is akkor volt a karácsonyfagyújtás, meg ott is hát ugyanúgy, hogy a Jézuska hozta.”

⁷¹ „Anyám [...] általában előtte egy pár hétel felment Pestre, és akkor vett olyanokat, amit gondolt, hogy örömet okoz nekünk, meg általában a nagynénem is, Vargáné is megkérte, hogy vegyél Miklós-nak [...] ilyen vonatok meg sínek meg mindenféle, hogy mert akkor még Gyulán nem igen lehetett ilyeneket kapni. [...] De nem vitték tűzszába, szóval nem úgy, hogy na most aztán mindent bele, mert karácsony van, hanem úgy módjával, hogy legyen öröm, de nem az, hogy na telíve minden, hanem amivel úgy tudták, hogy na örömet szereznek vele. És tényleg úgy volt, hogy olyan nagy várakozással voltunk gyerekek, hogy jaj vajon mit kapunk, mert ők nem faggattak ki, hogy mit szeretnénk, hanem úgy szépszerével kivették belőlünk.” „A diós-, mákos bejgli az nem hiányozhatott. Torta is igen-csak volt. Megvoltak a családi receptek. [...] Úgy hívták, hogy fehér töltelékű diótorta, mert a diós tészta közt egy vajos diós krém volt, és az olyan fehér volt. [...] Általában anyám csinálta a tortát is, a diós, mákost is, azután volt jó szakácsnénk, aki már átvette a tudását valamennyire, de akkor is inkább csak besegített a szakácsné.”

⁷² „Hát például a szaloncukor ma ismeretlen, az a szaloncukor, ami akkor otthon készült és nem csokoládéval bevonva, hanem tipikus szaloncukor, és az bepakolva fehér papírba, selyempapír. [...] Csak akkor nyúltunk ahhoz a szaloncukorhoz, amikor a fa leszedődött, mert általában hát úgyis kaptunk szaloncukrot. Arra emlékszem, hogy olyan hosszú folyosónk volt, és így vitte a szobalány, a tésztás tátra volt rakva a szaloncukor, hogy mi ne lássuk meg az ablakból, amelyik a folyosóra nyílt, mert azt általában szegény anyám csinálta, a szaloncukrot. Nagynénem is ő maga csinálta.”

⁷³ „A karácsonyfánk általában elég magas volt, magas majdnem a csikig [...] Többféle, ilyen apró díszek, emlékszem, hogy golya is volt köztük, ilyen csipesszel rácsíptetve... Nagyon szépek voltak, olyan hangulatos, szép díszek voltak tényleg. És mindig el lett téve, karácsonykor le lett szedve és akkor eltéve, és akkor következő karácsonykor megint... Általában ilyen gömbök voltak, de nem tudok rá visszaemlékezni, hogy mik voltak, márpedig elég sok minden kellett egy ilyen nagy fára.”

A húsvét első napja leginkább a tojások kereséséről maradt emlékezetes. A „nyuszi” által a ház vagy a kert zugaiban, fészkekben elrejtett húsvéti tojások és apróbb ajándékok megtalálása a család valamennyi tagjának nagy örömet okozott. Ezen a napon sem maradhatott el természetesen az ünnepi családi ebéd.⁷⁴ A második nap pedig az illatos vízzel, parfümmel locsolkodók napja volt a középosztálybeli családok körében is, amit délután családi-baráti összejövetelek, közös játékok, majd ünnepi vacsora zárhatott le.⁷⁵ A Sztojanovits családban is e szerint zajlottak le az ünnepek: a legjellemzőbb szokás a tojáskeresés, illetve a húsvét hétfői locsolkodás volt. A polgári házakban is, felekezettől függően – így Sztojanovitséknál is – az ünnephez hozzátartozott a húsvéthoz kapcsolódó hagyományos eledelek, a sonka, a tojás megszentelése és fogyasztása, továbbá az ünnepi asztal elmaradhatatlan tartozéka volt a karácsonyhoz hasonlóan a kalács is.

A harmadik nagy egyházi ünnep, a május végére, június elejére eső pünkösöd már a kirándulásokkal, piknikekkel, szabadtéri játékokkal kapcsolódott össze. Mindhárom ünnephez hozzátartozott természetesen a templomlátogatás, még olyanok körében is, akik ezt esetleg az év egyéb részében nem tették meg. A Sztojanovits családra is igaz volt ez az állítás. Míg a katolikus Sztojanovitsné és a gyerekek minden vasárnap jártak templomba, addig a családfő valóban csak a nagy egyházi ünnepek alkalmával ment el, és akkor sem a felekezete szerinti ortodox templomba, hanem a családjával együtt a katolikusba.⁷⁶ Megjegyzendő az is, hogy ezeknek az ünnepeknek a másodnapja hagyományosan kedvelt rokonlátogató, vendégeskedő időnek számított.

A naptári ünnepek közül érdemes még megemlíteni Szent Miklós napját, amely a Mikulástól ajándékot kapó gyermekek, így a Sztojanovits lányok körében is nagy népszerűségnek örvendett, valamint a leginkább baráti társaságban eltöltött szilveszter estét, melynek jellegzetes eseménye volt a szilveszter esti bál, bár – mint már a társasági élet kapcsán említettük – Sztojanovits Szilárd ez utóbbiról is, ha csak tehette, szívesen elmaradt, s inkább csak felesége és nagyobbik lánya képviselte a családot.⁷⁷

⁷⁴ „Kaptunk ilyen tojást, általában tojás vagy nyuszi, szóval ilyesmiket. [...] Általában a kertben, vagy a szobában is, arra már nem tudok visszaemlékezni, hogy a lakásba hogy volt elrejtve, csak tudom, hogy keresni kellett. Szóval ha megtalálta, nahát még keressél, azért, hogy hát még van, csak keresni kell. Csokoládétojás, meg csoki nyúl. Más olyan ünnepélyesebb szokás nem volt, mint a családi ebéd, meg mondom a gyermekeknek ilyen eldugott tojás, nyúl.”

⁷⁵ „Locsolódás volt húsvét hétfőjén, sőt akkor az egyetemisták általában itthon voltak, mert kisebb korba nem, hanem már ilyen nagyocska, hogy a fiúk már egyetemisták voltak, s akkor jöttek meglocsolni minket, és akkor hát illett valamivel viszonzni, de nem tudom, mert a csoki tojás már nem paszszolt akkor a nagyoknak... mi volt, nem tudom. De mindenesetre nem nagy ajándékozás, és mindig emlékszem, hogy az volt, hogy illatozott az ember aznap, a feje a kölnitől meg parfümtől.”

⁷⁶ „Húsvét meg karácsony, de akkor mindig, hát mi különben is minden vasárnap jártunk [templomba], de általában olyankor apám is eljött, dacára annak, hogy görögkeleti volt.”

⁷⁷ „A szilveszter az általában úgy volt, hogy vagy hát amíg mi gyerekek voltunk, addig csak családi vonatkozásban, mikor aztán már Lili nagylány lett, tizenhét éves, akkor általában a kaszinóban volt mindig szilveszter esték, és ott elég sokan összejöttek... én nem tudom, mert én később sem: nem, nem megyek, szóval mint nagylány sem... de ott úgy kora hajnalig táncolás és minden. De persze minden lány vagy édesanyjával vagy édesapjával, szóval gárde az szükséges volt.”

Az emberélet fordulói közül az első a születés és a keresztelő.⁷⁸ Az új családtag megérkezéséről rendszerint rövid levéllel vagy nyomtatott kártyával tájékoztatták a rokonokat, ismerősöket, amire néhány napon belül válaszolni illett, kifejezve a jókívánságokat. A keresztelő általában szűk körben zajlott, a legközelebbi családtagok és a keresztszülők részvételével. Az utóbbiak állták a felmerülő hivatalos költségeket, illetve valamilyen ajándékkal kedveskedtek az újszülöttnak. A templomi szertartást hagyományosan keresztelői ebéd követte.

Az elsőáldozás, konfirmáció és bérmálás megünneplése szintén csak szűk családi körben történt ünnepi ebéddel összekapcsolva. Nem úgy az esküvő, ahova nyomtatott meghívókkal invitálták a tágabb rokonságot és a baráti kört is. A menyasszony és a vőlegény mellett az esketésnél tanúskodó násznagyoknak, illetve a közeli rokonok és barátok köréből kikerülő vőfélyeknek, koszorúslányoknak jutott különleges szerep az esküvő során. Az egyetlen, korszakunkban a közelebbi Sztojanovits családban lévő esküvőn Sztojanovits Lili például koszorúslány volt unokatestvére, az egyik Polner lány esküvőjén. Az ifjú párnak a násznagyok komolyabb, míg a meghívott vendégek általában szerényebb ajándékokkal kedveskedtek. Az esküvői ebéd, vacsora, melyet rendszerint háznál tartottak, a család presztízsének reprezentálására is szolgált, így annak külsőségeiben mindenki akár erőn felül is igyekezett kitenni magát.

A névnapok megünneplésének nagy hagyománya volt hazánkban. Erre az alkalomra – bár általában nem hívtak vendégeket – a rokonoknak, barátoknak, ismerősöknek illett elmenni és felköszönteni az ünnepeltet, s ilyenkor rendszerint valamivel meg is kínálták a gratulálókat. Aki személyesen nem tudott jelen lenni, gratuláló kártyát, esetleg virágot is küldhetett. A születésnapoknak koránt sincs ilyen hagyománya: szűk családi körben eltöltött ebéddel vagy vacsorával és tortával való megünneplése polgári körökben is a századfordulótól kezdett általánosabbá válni. A Sztojanovits házban is a névnapok megünneplése volt inkább gyakorlatban, bár a születésnapokról is megemlékeztek. Az ajándékozás egyik alkalommal sem volt jellemző, sőt, még a torta sem: az ünnepelt rendszerint a kedvenc süteményét kapta. A névnapi köszöntések is inkább akkor öltöttek nagyobb méretet, mikor Sztojanovits Lili nagylány lett, ekkor a délelőtti órákban már a házhoz járó fiatal emberek is

⁷⁸ Az emberélet fordulóihoz kapcsolódó ünnepekről sajnos Sztojanovits Katalin nem sokat tudott mondani. A vizsgált korszakban a szűkebb rokonságban nem volt olyan keresztelő, esküvő vagy temetés, amelyre vissza tudott volna emlékezni és részletesen elmesélni azt, így a következő rövid összefoglalót – egy teljesebb kép megrajzolása érdekében – a nem túl bőséges szakirodalmi adatok alapján készítettük. A témához kapcsolódóan kiindulási alapként használtuk a századelői kedvelt életvezetési útmutatójának kapcsolódó részeit (SZABÓNÉ NOGÁLL 1910, melyet a következő tanulmányok adataival egészítettünk ki: LÁNG 1986; MARGÓCSY 1986; VISI LAKATOS 1992.

sorra hozták a virágokat. A gratulálókat általában pogácsával, sós süteménnyel és likőrrel kínálták meg.⁷⁹

A temetés, bár a szó köznapi értelmében nem ünnep, külsőségeiben és funkciójában mindenképpen az. Ha a családban haláleset történt, arról korszakunkban az érintetteket nyomtatott gyászjelentésekben tájékoztatták, illetve a hír rendszerint a helyi sajtóban is megjelent. Bár a ravatalozás még leginkább háznál történt, a temetést már hivatásos temetési vállalkozók rendezték. A századfordulóra már a vidéki városokban is az országos példát követő pompás, látványos kellékekkel (gyászhintó, fáklyavivők, huszárok stb.) lebonyolított temetések a jellemzőek, melyet rendszerint tor követett. A részvétnyilvánítás illem diktálta formája a család közeli ismerőseit leszámítva rendszerint kis kártyával vagy levélkével történt a halálesetet követő néhány napban.

Kitekintés. Az 1945 utáni évek

Míg az első világháború csak törést jelentett a dualizmus korában mindinkább megerősödő polgári középosztály számára, és a Horthy-korszakban, ha nehezebb feltételek mellett is, de alapvetően hasonló keretek között tovább fejlődhetett, addig a második világháború és az azt követő kommunista fordulat ennek a rétegnek és az általuk képviselt polgári életmódnak a végét jelentette. A gyulai Sztójánovitsok eddigiekben bemutatott világa is áldozatául esett a világháborút követő nagy történelmi változásoknak. A közeledő front elől 1944 őszén Gyuláról előbb Csorvásra, azután a fővárosba menekülő család végigélhette Budapest ostromát, 1945 tavaszán a városba visszatérve pedig szembesülniük kellett értékeik széthordásával. Majd a megélhetésük alapját jelentő csorvási birtokot vették el a Sztójánovitsoktól, abból a törvény szerint járó 100-100 holdat sem tarthatta meg a két testvér, Szilárd és Lajos. Ezt követően a család a már a háború éveiben is hivatalban dolgozó kisebbik lány, Katalin fizetéséből és Sztójánovits Szilárd nyugdíjából tartotta fenn magát, az idősebbik testvér, Lili csak a hatvanas években tudott elhelyezkedni.

⁷⁹ „Csak teljesen szolidan, szóval csak a családban, mondjuk nem tudom, a kedvenc téstjáját kapta az ember, vagy esetleg valami kis csokoládét kapott az ember, de nem volt úgy olyan különösebb ünneplés [...] Esetleg a kedvenc téstjáját kapta az ember... semmiféle olyan, hogy ajándékozás, csak mondjuk a kedvenc téstjája, hogy na mert névnapja vagy születésnapja van, hát akkor a kedvenc téstjáját csinálták.” „A névnap nagyobb volt annyiban, hogy mikor Lili már nagylány lett, hát akkor rengeteg virágot [kapott], és akkor nem tudom, hát pogácsa meg sós sütemény, meg likőr mondjuk, ez volt a vendégfogadás... A zongora tele volt cserepes virággal és fehér orgona, mert Gábor napkor volt anyámnak is meg Lilinek is, Gabriella volt, és Gábor napkor tartották, hogy úgy mondjam, mindenki tudta, hogy Gábor az az ő névnapjuk, és akkor a rengeteg virág. És akik jöttek, azok általában úgy voltak, hogy nem sokáig, hanem mondjuk fél óráig hogyha ott voltak, hogy meggratulálni. [...] Szóval általában úgy volt, hogy rövidek voltak azok és általában délelőtt, már nem is tudom mért volt úgy a szokás, hogy csak délelőtt voltak az ilyen gratulálások.”

Származásuk, korábbi életük azonban mindvégig kísérte őket, megnehezítve beilleszkedésüket és életüket az új rendszerbe.⁸⁰

IRODALOM

AMBRUS é. n.

Ambrus Lajos: Régi gyulai polgárcsaládok. Kézirat. Ladics hagyaték. é. n.

BENCSIK 1982

Bencsik János: A Ladics család hagyatéka. Egy most szerveződő közgyűjteményről. Békési Élet, XVII/2. (1982) 189–193.

BÓDÁN 2010

Bódán Zsolt: „Karriertörténet a dualizmus korából” – a gyulai Ladics család. In: Dománszki Gabriella (szerk.): A lehetőségek országa. Polgárosodás a 19. századi Magyarországon. Budapest, 2010. 140–147.

BÓDÁN 2011a

Bódán Zsolt: Egy gyulai polgári háztartás a századfordulón a háztartási naplók tükrében. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Budapest, 2011. 378–388.

BÓDÁN 2011b

Bódán Zsolt: Háztartási naplók egy gyulai polgárcsalád hagyatékában. In: Erdész Ádám (szerk.): Egy gyulai polgárcsalád világa. Tanulmányok a Ladics familia történetéből. GYF, 18. (2011) 101–124.

BÓDÁN 2011c

Bódán Zsolt: Séták, vizitek, bálók. Egy polgárlány élete Gyulán az 1880-as, '90-es évek fordulóján. Bárka, XIX/5. (2011) 65–70.

ERDÉSZ 2011

Erdész Ádám (szerk.): Egy gyulai polgárcsalád világa. Tanulmányok a Ladics familia történetéből. GYF, 18. (2011)

⁸⁰ „Tudja, az a szomorú, hogy a bírtok... Jaj hát arra még visszagondolni is borzasztó, hogy amilyen gyönyörű volt, és a föld színéig lebontottak mindent! 45-ben rögtön húsz vagon fát vágtak ki, az olyan fákat, hogy így nem lehetett átérni. Szóval nagyon szomorú visszagondolni arra, hogy milyen szép volt és... mert hogyha most ott lenne és másra használnák, akkor azt mondom, hogy hát rendben van, az az élet!” „Száz-száz holdat meghagyott az országos földbirtokrendező tanács apámnak meg a nagybátyámnak külön-külön, de amennyit maga kapott, annyit kaptunk mi is.” „Apámat szegényt nagyon megviselte az, amikor elvették Csorvást, nem is azért, mert akkor lett volna kettőjüknek a kezébe a jövedelme ugye, de őtet nem is annyira a jövedelem... pedig nagyon nehezen éltünk 45 után, mondhatom, hogy az én gyors és gépirónői fizetéséből, neki pedig, szerencsére nem mondott le a nyugdíjijogáról, mikor negyven éves korában mondom az asztmája miatt nyugdíjba ment, hanem valami kicsi nyugdíjat kapott. De ez volt a létalapunk, az én gyors és gépirási fizetésem. És a nővérem pedig a 60-as években kapott csak állást, mert hát Sztójánovits! Nem szenvedtünk mi, hogy így mondjam, a rendszertől semmi mást, mint hogy szegények lettünk. De mindig ott volt, hogy ja hát a származás.”

GYÁNI 2006

Gyáni Gábor: Hétköznapi élet Horthy Miklós korában. Budapest, 2006.

HÉJJA 2002

Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája. (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula, 2002.

HÉJJA 2009

Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája. 1715–1848. Főispánok és alispánok. Gyula, 2009.

HÉJJA–ERDÉSZ 2010

Héjja Julianna Erika – Erdész Ádám (szerk.): Kisvárosi polgárok. Források, 1866–1919. FkBML, 27. (2010)

KASUBA 1995

Kasuba István: Csorvási családok. I. Stojanovits család. Csorvási Híradó, VI/4. (1995) 4.

KÓSA 1989

Kósa László: Családi iratok és társadalomtörténet. Kisvárosi társasági élet a 20. század elején. In: Erdmann Gyula (szerk.): Kutatás – Módszertan. Rendi társadalom – Polgári társadalom. 2. Gyula, 1989. 162–166.

KÓSA 2011

Kósa László: Polgári élet Gyulán a XX. század elején. Kisvárosi kapcsolatrendszer, társas alkalmak, baráti körök egy napló alapján. In: Erdész Ádám (szerk.): Egy gyulai polgárcsalád világa. Tanulmányok a Ladics família történetéből. GYF, 18. (2011) 6–62.

KOVÁCS 1989

Kovács Krisztina (szerk.): Gyula. Ladics ház. Tájak-Korok-Múzeumok Kis-könyvtára, 344. (1989)

KÖRÖSLADÁNY 2001

Körösladány Edina: A polgári kultúra gyöngyszeme Gyulán. Szakdolgozat. Tessedik Sámuel Főiskola, Körös Főiskolai Kar, Békéscsaba, 2001.

LÁNG 1986

Láng Panni: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai. Történelmi Szemle, XXIX/1. (1986) 80–93.

MARGÓCSY 1986

Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. II. Újabb fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza, 1986.

SCHERER 1938

Scherer Ferenc: Gyula város története. II. A rendezett tanácsú város. Gyula, 1938.

SZABÓNÉ NOGÁLL 1910

Szabóné Nogáll Janka: Szórakozás, nyaralás, sport. In: A magyar család aranykönyve. Második kötet. Családi nevelés és a családi élet külső vonatkozásai. Budapest, 1910. 505–670.

VISI LAKATOS 1992

Visi Lakatos Mária: Élet egy régi pécsi polgárcsaládban. In: Hanák Péter (szerk.): Polgári lakáskultúra a századfordulón. Budapest, 1992. 121–139.

**High Days and Weekdays.
Everyday Life of a Bourgeois Family in Gyula in the Horthy age**

– Zsolt Bódán –

Resume

A lot is known on the way of life and the culture of Horthy age aristocracy and peasants. However, concerning the everyday life of the middle-class including the rural bourgeoisie, this is less so. This paper intends to provide some additives to the topic.

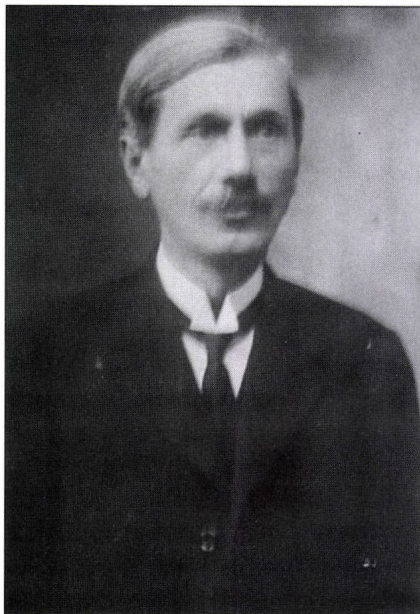
Based, primarily, on the recollections of Katalin Sztojanovics (b. 1920), the last direct line descendant alive of the family, and on the documents preserved in the bequest of the Ladics family in Gyula, the study presents the red-letter days and the everyday life of the Sztojanovicses, a respectable bourgeois family in Gyula in the interwar period.

The first part of the essay summarizes the outlines of the history of the family, covering the ancestors' occupational and economic conditions, which had founded their economic and social status in the interwar period, thus fundamentally defining their typical bourgeois way of life as well. Later on in the essay, the bourgeois way of life is discussed in detail. This includes first the presentation of the material culture (interior furnishing, household) then the conduct (schedule, social life, leisure, entertainment) and, finally, the issues of festive life (holidays of the calendar year, and turnings of a man's life) have been presented.

Bódán Zsolt

H-5666 Medgyesegyháza, Zsilinszky u. 52.

E-mail: bozsooo@freemail.hu

1. kép. Sztojanovits Szilárd

2. kép. Sztojanovitsné Kövér Gabriella leánykori képe

3. kép. A Sztojanovits lányok: Lili és Katalin

4. kép. A csorvási Sztojanovits kúria oldalnézete

MIÉRT HALT MEG MÁNY ERZSÉBET?

– Németh Csaba –

Tanulmányunkban arra a mindmáig megválaszolatlan kérdésre keressük a választ, hogy miért kellett meghalnia Mány Erzsébetnek és társának. Mivel komplex, tudományos igényű feldolgozás tudomásunk szerint még eddig nem született Békés megye 1956-os mártírjainak tragédiájáról, úgy gondoltuk, hogy az időközben napvilágra került bírósági per anyagai alapján s néhány érintett visszaemlékezésének felidézésével próbálunk választ keresni a megmagyarázhatatlanra.

Éppen ideje, hogy 55 év múltán higgadtan, s amennyire lehet, elfogultság nélkül próbáljunk meg szembenézni a tényekkel!

Előzmények:

Az 1956-os forradalom végnapjai Békés megyében

A forradalom eseményei Gyulaváriban

Talán kevesek előtt ismert, hogy Békés megyében az 1956-os forradalom első s egyúttal az utolsó eseménye is egy határ menti kis faluhoz, Gyulavárihoz kötődik.

A lakosság hangulata itt is alapvetően a túlzott mértékű beszolgáltatás, az adók és az akkor végrehajtott tagosítások miatt volt rossz. A felmerült sérelmek megvitatására, a kedélyek lecsillapítására 1956. október hó 22-én este 7 órára falugyűlést hirdettek a kultúrotthonba. Ezen 1200 ember vett részt, sokan be sem értek. A gyűlésre érkezett haza Nagy József, aki már tájékozódott a budapesti eseményekről, s valószínűleg az ő sugallatára a testvére, ifj. Nagy László már aznap este egy 12 pontból álló követelést terjesztett elő. Ehhez képest a későbbi napok viszonylagos nyugalomban teltek. Komolyabb megmozdulásra csak december 7-én délután, a párház előtti tüntetésen került sor. Erdődi Miklós követelte, hogy adják elő a „káder-lapokat”. Mikor Kovács Lajos ezt nem tudta megtenni, arra kényszerítették, hogy gyűjtsa meg a kihordott tárgyakat és iratokat. December 10-én a forradalmi bizottság még megakadályozta a régi végrehajtó bizottság visszatérését.¹

Kettős hatalom kialakulása

A forradalom ügye november 4-én katonailag eldőlt ugyan, de politikailag korántsem volt még egyértelmű, hogy milyen lesz a folytatás.

¹ ERDMANN 2006b 584–586: Nóvák Mátyás vb-elnök beszámolója a járási tanács vb-hez a forradalmi időszakról; gyulapont.

A szovjet fegyverek árnyékában visszatértek a megyei pártvezetők. Ám nem volt még erejük ahhoz, hogy nyíltan fellépjenek a lakosság által választott, s legitimnek tartott testületekkel szemben. A szovjet erők is a forradalmi bizottságoknak a tanácsi vezetéssel való együttműködését szorgalmazták, hogy ezáltal biztosítani tudják a rendet. A régi vezetés ezért kénytelen volt tárgyalópartnerként kezelni a munkások képviseleti szervét. A tanácsi vezetők hatalmát a Kádár kormány november 8-i rendelete ugyan papíron visszaállította, de a gyakorlatban nem volt más lehetőségük, mint együttműködni a forradalmi bizottságokkal. Azok vezetői közül többeket is bevettek a végrehajtó bizottságok vezetésébe elnökként – vagy elnökhelyettesként. Gyulán is kettős hatalom alakult ki: november 11-én, a forradalom kezdete óta először ülésező végrehajtó bizottság Nádházi Jánost, a forradalmi bizottság vezetőjét kérte fel az elnökhelyettesi tisztség betöltésére. Nádházi a városi összmunkástanácsi ülésen csüggedő társai előtt a szovjet tankokra utalva kijelentette: a fegyver csak ideiglenesen győz, aki a lelkeket nem nyeri meg, igazából nem győzhet.²

A karhatalom megszervezése

A békéscsabai hadosztály politikai osztálya november 8-ától hozzálátott a megyei karhatalom megszervezéséhez. Első tagjai a hivatásos tisztekből, a felfegyverzett kommunista népőrségek tagjaiból verbuválódtak. A 120 főnyi – ruházatukról csak pufajkásoknak nevezett – egységből 12–20 fős csoportokat helyeztek ki Gyulára, Szeghalomra, Mezőkovácsházára és Gyomára a hatalmon lévők politikai megtisztítása érdekében (1. kép).³

December 5-re hívták össze az MSZMP első megyei értekezletét. Úgy döntöttek, hogy erőszakos úton teremtenek rendet, ezért Békéscsabára rendelték a 25 tagú kalocsai tiszti szakaszt. Ennek a tagjai lettek a zászlóalj parancsnokai. Gyulán december 8-án szerveztek tagokat a karhatalomba. A meghívott tisztek egy része másnap Békéscsabán fel is csapott pufajkásnak.⁴

Az utolsó megmozdulások

December 5-re az új munkásképviseleti szervek küldötteit is Békéscsabára szólították, hogy megválasszák Békés Megye Központi Munkástanácsát.⁵ A hatalom erősödését mutatta, hogy sikerült ezt megghiúsítania. A kudarc már jelezte a forradalmi hangulat megtörését, bár utolsó fellángolásként a mozgalom utóvédharcainak egyik központjává éppen Békés megye vált.

December 6-án Békéscsabán, Orosházán és Gyulán szerveztek felvonulást és sztrájkokat. Gyulán Nádházi János még december elején részt vett a rendőrségi

² SOMLAI 2003. 112–114; gyulapont.hu

³ SOMLAI 2003. 113, 115.

⁴ SOMLAI 2003. 116–117; gyulapont.hu

⁵ SOMLAI 2003. 116–117; rev.hu

állományi gyűlésen, ahol rákérdezett, hogy a nép mellett állnak-e. Ők egységesen döntöttek a nép mellett. Példájuk újabb elégedetlenségi hullámot indított el.⁶

A kommunisták térnyerése miatti keserűség és a megtorlástól való félelem december 7-étől elszabadította az indulatokat. A gesztiiek csákányokkal támadtak járási pártvezetőkre. Sarkadon elfoglalták a kiegészítő parancsnokságot és a pártbizottságot. Szovjet páncélosokat is bevetettek ellenük. Am a szovjetek távozása után újra összegyűlt a lakosság, és ismét elfoglalták a rendőrséget. Dévvaványán és Ke-vermesen is szovjet páncélosoknak kellett kivonulniuk, de már hosszabb ideig ott maradtak. Dobozon december 7-étől 10-éig tartották magukat a felkelők, akik fegyverrel fogadták a karhatalmi egységet. Szovjeteket vetettek be a rendőrséget és a határőrséget lefegyverző battonyai tüntetőkkel szemben is, miután azok a karhatalmistákat is megfutamították. December 8-án csak a szovjetek riasztólövéseire szédledtek szét. Békéscsabán viszont már meghátráltak, s elmaradt a forradalmi vezetők szabadon bocsátásáért kezdeményezett tüntetés.⁷

Gyomán december 8-án két órán át üresek voltak az utcák. 10-én Békésen volt nagy néma tüntetés, a füzesgyarmati iskolában pedig a diákok tartottak tüntetést. Az addig nyugodt Bélmegyér is felbolydult, s a folyamatos zaklatások beszüntetését követelték. Magyarbánhegyesen, Csanádapácán is követelték a kommunisták eltávolítását, Nagykamaráson pedig új nemzetőrséget hoztak létre.⁸

A hatalomnak azonban a hónap közepére sikerült felülkerekednie. December 11-én kijárási tilalmat rendeltek el. 12-én Gyomán sortűzzel oszlatták szét a tüntetőket, melynek során egy ember megsérült. A sortűzekkel elrettentett, karhatalmistáktól meggyötört ország már nem tudott válaszolni. Ezután már csak véletlenszerűen került sor egy-egy elkeseredett akcióra.⁹

Gyulán 13-án délután a kommunisták akartak Kádár mellett tüntetni, mire a forradalom hívei kiadták a jelszót: aki az utcákon van, az Kádár híve: ezért néptelenné váltak az utcák két órára. Ez volt a megyében az utolsó sikeres demonstráció a Kádár-kormány ellen.¹⁰

A végső ellenállási pont felszámolása

Gyulán híre ment, hogy a kommunisták demonstrációra készülnek, mire az utcákat fiatalok lepték el. A rendőrség többeket letartóztatott közülük. Másnap, december 17-én a tüntetők megpróbálták kiszabadítani őket.¹¹

⁶ SOMLAI 2003. 117; ERDMANN 2006a 34–35; ERDMANN 2006b 541: Tóth Gyula rendőrfőhadnagy jelentése; gyulapont.hu

⁷ SOMLAI 2003. 118–119; BMKK 1996. 299; rev.hu

⁸ BMKK 1996. 299; SOMLAI 2003. 117–118; ERDMANN 2006a 35–36.

⁹ ERDMANN 2006a 639; rev.hu

¹⁰ ERDMANN 2006a 36; BMKK 1996. 299; gyulapont.hu

¹¹ SOMLAI 2003. 119; ERDMANN 2006b 508–509: Ez csak a karhatalmisták feltételezése lehetett: A bevitt emberek között volt több fiatal gyerek, akik hangoskodtak. Ezért a karhatalomban az a nézet alakult ki, hogy a tömeg csak ürügyül használja azt a jelszót, hogy a rendőrséget megsegíti, valójában a gyerekeket akarják kiszabadítani.

Délután 4 óra körül a hatalom számára megbízhatatlan gyulai rendőrséget több oldalról – Békéscsabáról, Sarkadról és Gyomárról érkező – összevont karhatalmista egység zárta körül. Állítólag azért vonultak ki Gyulára, mert arról értesültek, hogy a tömeg a rendőrségtől a fegyvert el akarja venni, és annak egyes tagjai hajlandóak is lennének kiadni a fegyvereket. Az ügy tisztázásáért vették körül az épületet, amelynek a híre a városban úgy terjedt el, hogy a pufajkások a rendőrséget megtámadták, lefegyverzik és becsukják a rendőröket.¹²

A karhatalom december 17-ig csaknem ez egész megye területén feloszlatta az ellenforradalmárok által toborzott és felfegyverzett nemzetőrségeket. Gyulán azonban még tartották magukat, sőt még a rendőrség is az ő oldalukon állt. A katonai ügyész megállapítása szerint: „a tömeg hangoskodóit a rendőrség bevitte, ... Ebből aztán keletkeztek különféle rémhírek ... hogy a fiatalokat összeszedik, deportálják, a rendőrséget lefegyverezték, fogdába zárják, lövik a dolgozókat a karhatalmisták stb.”.¹³

Amint a forradalmi bizottság értesült a karhatalom akciójáról, rögtön mozgósította a tömeget, s 20 perc alatt mintegy ezer fő gyűlt össze a rendőrség közelében. Az esti órákra közel kétezren lehettek már. Az első karhatalmi csoport csak 60 fős volt, ez a tömeget nem is tudta visszaszorítani. A támogatást ismét a szovjetektől kapták meg két tank és egy páncélcsovi fedezetével. Előbb könnygázt vetettek be, majd a levegőbe leadott riasztólövésekkel próbálkoztak, de kevés eredménnyel. Ezt követően a földre adtak le lövéseket. Mivel a felpattanó golyók két könnyebb és egy súlyos sebesülést okoztak, ez már hatott. Feloszlott a tömeg.¹⁴

A pufajkások egész este, éjjel randalíroztak, magánházakba hatoltak be, terrorizáltak. Lövöldöztek a városban, erőszakoskodtak, jelezték, hogy kié a hatalom. Még az ügyész is elismerte, hogy a tömegoszlátás során történtek durvaságok.¹⁵

Gortka József százados, az akció levezetésével megbízott parancsnok utasítást kapott, hogy miután Gyulán rendet teremtettek, küldjön egy egységet Gyulaváriba, ahonnan nyugtalanító hírek érkeztek. Nem volt tehát légből kapott a gyulaváriak félelme! Ezt az utasítást azonban a Gyulán lezajlott tüntetés miatt megváltoztatták.¹⁶

¹² SOMLAI 2003. 119; ERDÉSZ 2007. 50; gyulapont.hu

¹³ gyulapont.hu; ERDMANN 2006b 506.

¹⁴ SOMLAI 2003. 119; ERDMANN 2006a 36, 639–640; ERDÉSZ 2007. 50; ERDMANN 2006b 542–543; Tóth Gyula rendőrfőhadnagy jelentése; ERDMANN 2006b 591; Enyedi G. Sándor gyulai vb-elnök jelentése a gyulai forradalmi időszakról. ERDMANN 2006b 508–510: A rendőrségi napi jelentésben csak egy, míg az ügyész beszámolója szerint négy sebesülés történt.

¹⁵ ERDMANN 2006a 36, 639–640; ERDMANN 2006b 509, 542–543; Tóth Gyula rendőrfőhadnagy jelentése.

¹⁶ ERDMANN 2006a 36, 639–640.

Mány Erzsébeték bűne

Indulás Gyulaváriba

A végzetes napon, december 17-én sötétedéskor, délután 5 óra után Mány Erzsébet a hűgával sétált a városban, amikor a karhatalom körbevette a rendőrséget. Az Árpád utca sarkán, Gyarmati főorvos lakása körül csatlakoztak az ottani, mintegy 30 fős tömeghez, akik zömmel nők voltak.¹⁷

Az ötlet, hogy a karhatalmistákkal szemben Gyulaváriból hozzanak fegyvereket, egy általa név szerint nem ismert, „Bubi”-nak nevezett bányászfiútól származott. „Az ötletet arra, hogy a karhatalommal szemben fegyverrel kell ellenállni, az adta, hogy a tömegben elterjedt a híre, hogy több fiatal összeeszedtek és viszik ki a Szovjetunióba. Ezt ... a Bubi nevezetű fiú terjesztette.”¹⁸ Annak ellenére, hogy őt soha nem látta korábban, az első szavára elindult. Édesapja, a húga és Boros Ferenc is követte. Útközben az édesapa elvált tőlük, viszont találkozott Farkas Mihállyal, akit csatlakozásra bírtak. Bubi azt is mondta, hogy ő már kiküldött egy teherautónyi fiatal Gyulaváriba fegyverért, de nem tudja, mi történt velük.¹⁹

Mány Mária szerint: „találkoztunk diákokkal, akik azt mondták, hogy a húsiparból... mentek fegyverekért. ... Ekkor társaságunkból Boros Ferenc felvetette, hogy ki kellene menni Gyulaváriba nekünk is. Mondta nővéremnek, hogy Erzsébet, nem félsz, gyere, téged nem fog a törvény, azért mert nő vagy”.²⁰ Boros ezzel szemben úgy emlékezett, hogy „A tömegben szó volt arról, hogy menjünk Váriba, nézzük meg, mi a helyzet. Ezt többen hangoztatták, nekem Mány Erzsébet mondta”. Azt azonban tagadta, hogy kifejezetten fegyverek szerzése céljából indultak volna el: „az úton még nem merült fel, hogy fegyvert kell szerezni. Csupán beszélgettünk a gyulai eseményekről és arról, hogy a diákság a sütőipari vállalat kocsjával jön ki és fegyvert szerez a karhatalom ellen.”²¹

Farkas szerint azért óhajtottak fellépni a karhatalmistákkal szemben, hogy „ne hagyjuk, hogy lövöldözzenek, hogy sebesülés és halál legyen”. Úgy emlékezett, hogy útközben Boros „és Mány Erzsébet volt a két fő hangoskodó”, bár hozzátette: „a csoportnak kimondottan vezére nem volt, mindenki saját feje szerint tevékenykedett”.²²

Gyulaváriban a rendőrőrsnél

Gyulaváriban is nyugtalanság kezdődött, mert az ottani lakosok hallották a karhatalmisták lövéseit. A városban dolgozók hazajövet azt híresztelték, hogy a pufajkások a tömeg közé lőttek, sok a halott és sebesült. Este 6 óra körül az utcá-

¹⁷ ERDMANN 2006b 487, 498, 505.

¹⁸ ERDMANN 2006b 488.

¹⁹ ERDMANN 2006b 489.

²⁰ ERDMANN 2006b 505.

²¹ ERDMANN 2006b 498.

²² ERDMANN 2006b 494.

kon csoportokba verődve tömegesen álltak az emberek. Főleg fiatalokat lehetett az utcákon látni; egy maroknyian elhatározták, hogy ellenállnak, s meggátolják a pu-fajkások Váriba való bevonulását. Ehhez viszont fegyver kellett.²³

Mányék a megérkezésükkor a szövetkezet sarkánál láttak egy kb. 25 fős tömeget. Velük mentek a tanácsházáig, amely mellett a rendőrőrs állt. Ott Mány elmondta, hogy Gyulán lövöldözés van, s azért jöttek, hogy fegyvert szerezzenek és megsegítsék a gyulai fiatalokat. Állítása szerint: *„Én a gyulai eseményeket a rendes beszédnél szenvedélyesebben mondtam. Nem felel meg, hogy én buzdítottam volna őket, ők egymást buzdították”*. Szilágyi István is követelt fegyvereket, aztán Boros Ferenc, Farkas Mihály és többen bementek a rendőrségre. Mány nem tartott velük, de úgy látta, hogy 4 fegyvert hoztak ki. Hupli Lászlónál, Arató Zoltánnál és két másik személynél volt fegyver. Szilágyi a hídhöz irányította őket, hogy adjanak jelt, ha valami baj lenne.²⁴

Farkas elismerte, hogy beszélgetett a rendőrökkel, de fegyvert nem kért. Bálint Sándor törzsőrmester megerősítette ezt: *„Szó volt arról, hogy van-e fölösleges fegyver, de mivel csak annyi volt, amennyi az őrs tagjainak kellett, így nem is követeltek”*. Azt is határozottan kijelentette: *„A rémhíreket már a két gyulai ember megjelenése előtt is kb. negyed, vagy fél órával előbb is hallottam. A tömeg akkor már ott volt az őrs előtt. Nincs tudomásom arról, hogy a gyulaiak ... a tömeget befolyásolták. Véleményem szerint ugyancsak a tömeg hangulatát szította az is, hogy a karhatalmisták előző nap kint voltak, és az éjjeli órákban a levegőbe lövöldöztek”*. Az ügyész rákérdezésére megerősítette, hogy bár a karhatalmistákkal nem találkozott, de 2–4 géppisztoly- és karabélyhüvelyt összeszedett utánuk.²⁵

A rendőrség előtt még Szilágyi István tűnik a fő hangadónak, bár Zsótér Mátyás szerint, amikor *„kijöttünk a rendőrségről, akkor ... Mány ... biztatta az embereket a fegyver kikérésére. Mány Erzsébet mondta, hogy kérjük ki a fegyvereket és menjünk Gyulára a karhatalmistákkal szembe. A tömegnek is ez volt a hangulata. ... nem tudom megállapítani, hogy Mány Erzsébeten kívül ki volt a fő hangadó”*.²⁶ A bíróság mégis egyértelműen bizonyítottnak találta, hogy a Gyuláról érkező csoport változtatta meg a tömeg hangulatát, amikor *„azt kezdték beszélni, hogy Gyulán összeszedik a fiatalokat a karhatalmisták, és viszik deportálni. Mány Erzsébet és társai, de főként ő, mondták azt is, hogy a karhatalmisták már a rendőrséget is pincébe csukták és a védtelen tömeg közé is lőttek. Erre a tömegben az a hangulat kezdett kialakulni, hogy fegyvereket kell szerezni a rendőröktől, és azzal felszerelve kell átmenni a gyulaiak megsegítésére”*.²⁷

²³ gyulapont.hu; ERDMANN 2006b 515, 586: Nóvák Mátyás vb-elnök beszámolója a járási tanács vb-hez a forradalmi időszakról.

²⁴ ÁRPÁSI 2000; ERDMANN 2006b 490.

²⁵ ERDMANN 2006b 494, 499.

²⁶ ERDMANN 2006b 496–497.

²⁷ ERDMANN 2006b 515.

A rendőrörsről kijövőket azt indítványozták, hogy menjenek a közeli határőrségre, mert ott több a fegyver, talán eredményesebbek lesznek. Farkas vallomása alapján a mintegy 50 fős tömegnek Máty javasolta, hogy tőlük szerezzenek fegyvert. Bár megjegyezte, hogy „*Azt azonban nem tudom határozottan, hogy ki volt az, aki először felvetette*”.²⁸

A határőr őrsnél

A lakatnyában egyes tudósítások szerint 9 főnyi őrség volt, mások kevesebbre emlékeztek: a csak véletlenül ott tartózkodó orosházi főhadnagy mellett egy fő-törzsrőrmester, egy szakaszvezető és egy honvéd volt szolgálatban. Csizmadia őrsvezetőt még 5 óra felé, a lövöldözés hallatára beküldték Gyulára a parancsnokért, mivel a telefon-összeköttetés megszakadt, de ő nem merte vállalni a rizikót, egy idő után visszafordult. Az idő így telt el kb. 9 óráig, amikorra az őrs elé nagy tömeg érkezett. Ennek létszáma 200 fős lehetett, és már „*kezdték olyan hangok hallatszani, hogy a fegyvert az őrstől vegyék fel és menjenek Gyulára segíteni a fiataloknak. ... Név szerint nem tudom, hogy ezt ki terjesztette, de férfi volt*” – állította Kertész fő-törzsrőrmester, bár hozzátette, hogy a megérkezését követően „*a vezérszerepet Máty Erzsébet töltötte be*”.²⁹

A korábban érkezők tájékoztatták, hogy itt sem akarnak fegyvert kiadni. Erre méltatlankodni kezdtek, hogy micsoda dolog ez, hogy nem adják ki a fegyvereket, miközben a kommunisták viszik ki az ifjúságot a Szovjetunióba. Erzsébet azt elismerte, hogy „*a határőrség előtt az első szószóló én voltam, utána azután többen is. A fegyvert többen követelték, csupán én voltam kezdetben a hangos, de azután mindenki. Ekkor az volt a hangulat, hogy ha már Gyulát nem tudtuk megmenteni, legalább Gyulavárit mentsük meg a karhatalmiaktól, hogy ne szedjék össze a fiatalokat*”. Elhatározták, hogy bemennek az őrsre. A csoportot Szilágyi vezette.³⁰

Szilágyi viszont őt tette felelőssé a történetekért: „*amikor odaértem, Máty Erzsébet volt a fő hangoskodó*”. Olyanokat mondott, hogy: „*Emberek, magyarok vagyunk, menjünk be, szerezzük meg a fegyvereket, meg jönnek Gyuláról a karhatalmisták, csőcselék és egyebek...*”. Majd hozzátette: „*aki magyar, az velünk tart!*”³¹ Körhöcz főhadnagynak is úgy tűnt, hogy „*a tömegben ő csinálja a zajt és a felhajtást*”, de miután beszélgetésbe elegyedett vele, intelligens lánynak találta.³² Farkas is úgy érezte, hogy „*a helyzet Máty Erzsébet szavaira úgy elmérgesedett, hogy a csoport egy része behatolt az őrsre, az ajtót betörték*”.³³

²⁸ ERDMANN 2006b 494, 515.

²⁹ vfk.vfmk.hu; ERDMANN 2006b 501–502.

³⁰ ERDMANN 2006b 490, 505.

³¹ ERDMANN 2006b 496.

³² ERDMANN 2006b 501.

³³ ERDMANN 2006b 495.

Mány Mária elismerte, hogy a határőrség előtt a nővére szónokolt. Elmondta, hogy Gyuláról jöttek, ott nagy lövöldözés van, a rendőrség áll tűz alatt, s az összegyűlt tömegbe is belelőttek. Követelte, hogy adjanak fegyvert, mert különben baj lesz. Vallomása szerint azt is kijelentették, hogyha nem adják oda, akkor kinyírják őket. Nővére kihívóan viselkedett, amikor felszólította a határőröket, hogy ha nem adják ki a fegyvert, akkor adjanak ki neki egypár pofont.³⁴

Dandé vallomása alapján az a nézet alakult ki, hogy a fiatalságot meg kell szervezni. Ennek adott hangot Mány Erzsébet, Farkas, Boros és Szilágyi István, valamint Hupli László és Arató Zoltán. Ez ugyancsak azt tanúsítja, hogy Mány Erzsébetet korántsem lehetett volna egyedüli bűnbaknak tekinteni. A bíróság ennek ellenére itt is bizonyítottanak taláta, hogy „*Mány Erzsébet vezetésével ... ennek a csoportnak hangulatát is megváltoztatták és azt is izzóvá tették ... a fő hangadó Mány Erzsébet és a közben ugyancsak odaérkező... Szilágyi István voltak*”. Mány Erzsébet fúriaként kezdte kiáltozni: „*ki az a Kertész, ki az a Kertész? Hogy nem ad fegyvert? A fegyver nem az övé, hanem a népé! Be kell menni, adni kell a határőröknek egy néhány pofont, Kertészt pedig fel kell akasztani, fejen kell csapni...*”. Majd azt mondta, hogyha nem adnak fegyvert, „*árulók és a nép ellenségei*”, a karhatalmat pedig csöcseléknek nevezve azt hangoztatta, hogy meg kell segíteni a gyulaiakat, különben a karhatalom ide is kijön, és itt is összeszedik a fiatalokat. A tétovázó férfiakat gyávának nevezte, és kiabálva küldte őket, hogy hatoljanak be az őrsre.³⁵

Kiss Lajos csitítani akarta a tömeget, de nem rá hallgattak. Dandé szerint Mány Erzsébet megfenyegette azzal, hogy szét kell ütni a fejét.³⁶ Később Szilágyi lett a legnagyobb hangoskodó. Ő volt az első, aki bement az őrsre. Leszidta azokat, akik a hangulatot csitították. Mivel Mány kissé visszafogta magát, még őt is azzal vádolta meg, hogy kém, s a rendőrség küldte ki spiclikedni. Ezt Boros Ferenc cáfolta meg. A vádra talán az adott alkalmat, hogy főhősünk beszélgetésbe elegyedett a főhadnaggyal. A szobába behatoló tüntető Kertész főtörzsőrmestertől követelték a fegyvert. Mikor a hangnem kiéleződött, Mány a fiatalokra hivatkozott, és ezzel őket is feltűzelte. Kertészt is azzal támadta le, hogy: „*magának nincs gyermeke, maga nem félti a gyermekét*”.³⁷ Kertész viszont azt állította, hogy őt főbe lövik, tehát ha kiviszik a fegyvereket, akkor annak a saját felelősségükre kell megtörténnie. Mány erre azt mondta: „*a mi felelősségünkre kiadhatják*”.³⁸ Közben a tömegből, az utcáról kiabálták: „*mit könyörögtök neki, üssétek agyon, akasszátok fel!*”.³⁹

³⁴ ERDMANN 2006b 505. Ez a pofon-ügy az ítélet indoklásában már úgy szerepelt, hogy fel akarták pofozni a határőröket.

³⁵ ERDMANN 2006b 516, 498.

³⁶ ERDMANN 2006b 498.

³⁷ ERDMANN 2006b 502, 497, 586: Nóvák Mátyás vb-elnök beszámolója a járási tanács vb-hez a forradalmi időszakról.

³⁸ ERDMANN 2006b 490.

³⁹ ERDMANN 2006b 502–503.

A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy Mány mellett Szilágyi István borbélymester „buzdítása is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tömeg, élén ... Farkas Mihállyal behatolt az őrsre, a határőröket egy mellékszobába szorították és megkezdték a fegyverraktárak feltörését”.⁴⁰ Míg a főhadnagy Mány Erzsébettel beszélgetett, addig a hátsó udvaron 30–40 fő benyomult az őrsre. A hátulsó épületben lévő fegyverraktárról a lakatot leverték, ajtaját betörték. Csizmadia örvezető visszaérkezésekor az őrs már tele volt civilekkel. Látta, hogy az emberek az egyik raktárt feltörték, melyben ruhanemű és fegyver volt. Ebből géppisztolyt vittek ki és puskát. Utána került sor a fegyverszoba feltörésére. Ott golyószórók és géppisztolyok mellett rakétapisztolyok is voltak. Székely Mihálynak volt egy bajonettja, azal feszítette ki a zárat. Időközben áramszünet lett, csak elemlámpával világítottak, ezért azt tisztázni, hogy ki adogatta ki a fegyvereket, nem lehetett. De feltehetőleg ilyen személy nem is volt, hanem mindenki vitt, amit ért. A kavarodásra jellemző Zsótér esete. Ő véletlenül járt arra, amikor felfigyelt rá, hogy hozzák ki a puskát. Mivel ő is akart szerezni, hát kapott is egy géppisztolyt, tárral.⁴¹

Miután Mány a hadnaggal kiment a folyosóra, ismét találkozott Bubival, aki meglepetten kérdezte tőle, hogy neki miért nincs még fegyvere. Bevitte a raktárba, s a kezébe nyomott két géppisztolytárat és egy rakétapisztolyt 5 lövedékkel. A pisztoly kezelését el is magyarázta. Ha nem fogadja el a fegyvert, megúszhatta volna a halálbüntetést. Bár vallomása szerint megfordult a fejében, hogy visszaadja azt, szerencsétlenségére ezt mégsem tette meg. Zsótér Mátyással elindult a tömeg után. Zsótér közben lőtt egyet a levegőbe, hogy a többiek várják be őket. Aznap ez volt az egyetlen lövés, amely Gyulaváriban eldőrdült!⁴²

Mány Erzsébet egy rakétapisztolyt, Farkas Mihály pedig egy karabélyt szerzett három tár lőszerrel. Zsótér Mátyás egy géppisztolyhoz jutott hozzá két tárral, a többiek pedig az alábbi fegyvereket vették magukhoz: Dandé János egy golyószórót két rakasszal, Szántó Sándor egy golyószórót két rakasszal, Boros Ferenc pedig egy pisztolyt és egy géppisztolyt. Rusz Mihály, miután a raktárt felfeszítette, egy géppisztolyt szerzett. Szabó János viszont még a raktárak felfeszítése előtt, az őrszobáról vett el egy karabélyt 60 lőszerrel. Ugyancsak egy karabélyt vett magához Kiss A. Ferenc is. Erdős András egy géppisztolyt és egy pisztolyt szerzett, míg Erdős József egy géppisztolyt vett át Farkas Mihálytól. Bay Mihály később jutott géppisztolyhoz. A csoport ezenkívül még egy pisztolyt és egy rakétapisztolyt is elvett, azonban ezeknek a sorsa nem volt tisztázható.⁴³

⁴⁰ ERDMANN 2006b 516.

⁴¹ ERDMANN 2006b 501–503, 496, 516.

⁴² ERDMANN 2006b 496, 490–491.

⁴³ ERDMANN 2006b 517.

A Fehér-Körös hídjánál

A csoport eleje a híd felé tartott. Mány Erzsébet, Szilágyi István javasolták, hogy induljanak a gyulaiak megsegítésére. Indítványuk nem találkozott helyesléssel. Egyesek inkább szülőfalujuk megvédésére összpontosítva erejüket, a Fehér-Körös hídjánál foglaltak állást (2. kép). Nem akarták beengedni a karhatalmistákat, akiket Kávási-csőcseléknek neveztek. Kávási Gyulaváriban volt tanító, majd a megyei tanács elnöke lett. Az volt a szándékuk, hogy ha jönnek a pufajkások, felveszik a harcot, ám, ha harckocsival vagy két-három teherautóval jönnek, nem állnak ellen.⁴⁴

Dandé szerint „*a cél az volt, hogy a karhatalmisták ne menjenek be Gyulaváriba*”. Kb. 10 óra tájban helyezkedtek el a hídnál. Mány vallomása alapján, amikor a hídnál felmerült olyan nézet, hogy vissza kellene vinni a fegyvert, főként Szilágyi volt az, aki ellenezte ezt. Azt hangoztatta, hogy „*legalább Gyulavárit meg kell védeni*”. Ő javasolta, hogy egy páran menjenek el felderítőnek, erre vált ketté a csoport.⁴⁵

A hídnál 19 fegyveres gyűlt össze fél 11 körül, de voltak néhányan, akik csak érdeklődésből, fegyvertelenül csatlakoztak hozzájuk. Farkas Mihály osztotta be, ki hol helyezkedjen el. Azt mondta, hogy mindenki fedezze magát a partnál, és zárják le e hidat. Az egyik golyószóró a híd egyik oldalán, a másik a másikon legyen. Szólt a golyószórósoknak, Dandé Jánosnak és Szántó Sándornak, hogy ha meglátják a gépkocsikat, akkor zárótűzet adjanak le. A hídnál kb. egy órányit tartózkodtak. Ezalatt Farkas egy karabéllyal nem foglalt el tüzelőállást, hanem körbejárta a csoportot, hogy leellenőrizze őket. Olyan utasítást adott, hogy ha meglátják a gépkocsikat, akkor nyissák meg a tüzet, amikor a kanyarban haladnak, mert az úgy a legelőnyösebb. Közölte azt is, hogy amikor ő figyelmeztető lövést fog leadni, az ösztűzet feltétlen meg kell nyitni.⁴⁶

Az utasításai szerint szakszerű tüzelőállást építettek ki. Katonailag ő irányította az embereket, mert rendelkezett harcászati ismeretekkel. Dandé szerint viszont a csoport csak azért fogadta el Farkast a parancsnokának, mert az övénél is nagyobb volt a szája.⁴⁷

A fegyverszakértő véleménye szerint „*katonai szempontból elfogadhatóan helyezkedtek el... A szóban lévő fegyvermennyiséggel ...két-három gépkocsit eredményesen megtámadhatott volna*”.⁴⁸

Visszatérés Gyulára

A gyulai útra végül csak 7-en mentek el. A távozókhoz csatlakozott Mány Erzsébeten és a hűgán kívül Hupli László, Arató Zoltán, továbbá Boros Ferenc, valamint Rusz János és Szabó János. Fel akarták deríteni a helyzetet. Abban marad-

⁴⁴ ERDMANN 2006b 491, 517, 502.

⁴⁵ ERDMANN 2006b 491, 497.

⁴⁶ ERDMANN 2006b 495, 518.

⁴⁷ vfk.vfmk.hu; ERDMANN 2006b 498.

⁴⁸ ERDMANN 2006b 505.

tak, hogy ha segítségre lenne szükségük, Mátyás királyt a rakétapisztollyal riasztó lövést fog leadni, mire a visszamaradó részleg utánuk siet. Útközben felköltötték Bay Mihályt, aki velük tartott. A Dugó-hídig jutottak, de nem találkoztak karhatalmistaakkal.⁴⁹

Ezután Mátyás király utca 43. számú lakása felé haladt a csoport. Erzsike bement felvenni egy kabátot, mert fázott. Eközben odament hozzájuk egy rendőrtörzsőrmester, hogy lebeszélje a társaságot az ellenállásról. Elmondta, hogy a városban nagyon lövöldöznek, és sok karhatalmista van. Éjjel után 2–3 óráig beszélgettek kint az utcán, majd hősönk bement lefeküdni. Otthon találkozott egy Demeter nevű vasutassal, aki azért kéredezkedett be hozzájuk, mivel nem mert kimenni Várba. A rakétapisztolyt neki adta át, mielőtt lefeküdt.⁵⁰

A fegyverek visszaszolgáltatása

Közben a gyulavári szülők is felocsúdtak, és elmentek a gyerekeikért. Kimentek a hídra és igyekeztek rábírnival az ott lévőket a fegyverek leadására. A köztisztviselő álló Lengyel Imre meggyőzte őket, hogy úgysem tudnának eredményt elérni, hiszen túlerővel állnak szemben, és utánpótlásuk sincs.⁵¹

A tanácselnök-helyettes már délután látta, hogy egy kisebb csoport van a rendőrség előtt, akiket figyelmeztetett, hogy menjenek haza, mert a gyulai ügy nem az ő ügyük. Ezután hazament, majd 10 óra tájban jött vissza, amikor értesült róla, hogy a határőrséget lefegyverezték. Őt hívták segítségül, hogy a fiatalokat térítse észre. Egy határőrrel ment ki a hídra. A fiúk hallgattak rá.⁵²

Éjjel felé 8–10 civil jött ki, a határőrségtől egy katonával. Felszólították a csoportot, hogy vigyék vissza a fegyvereket. Farkas a saját fegyverét leadta, és mondta a többieknek, hogy menjenek haza. Zsótér szerint is éjjeltájban ért ki Lengyel Imre tanácselnök-helyettes. Szavára a puskákat visszavitték.⁵³

Ekkor érkezett vissza a Gyulára előreküldött csoport, akik látván a hangulatot, ugyancsak hajlandók voltak letenni a fegyvereiket. Azok összeszedése eléggé rendszertelenül folyt. Farkas csak letette azt, és elment, a többiek pedig visszavitték őket az őrsre. Ebben segédkezett nekik Demeter is. Nem tartott a csoporttal Arató Zoltán és Bay Mihály, mert ők a fegyvereiket hazavitték. Otthon Bay Mihály háza előtt, az utcán helyezték el, és fűvel takarták le azokat. Azonban értesülve a történetekről, Bay Mihály is jelentette a nála lévő fegyvereket, így 180–200 db lőszer kivételével hiánytalanul megkerült minden.⁵⁴

⁴⁹ ERDMANN 2006b 491, 517.

⁵⁰ ERDMANN 2006b 491–492. Demeter szerepe tisztázatlan az ügyben, mivel részt vett a fegyverek összeszedésében, ellene megszüntették az eljárást.

⁵¹ vfk.vfmk.hu; ERDMANN 2006b 518: érdekes, hogy a bírósági szöveg Németh Imrének nevezte át Lengyel Imrét!

⁵² ERDMANN 2006b 504.

⁵³ ERDMANN 2006b 495–497.

⁵⁴ ERDMANN 2006b 518.

Mindenki fellélegezhetett, azt hihette, hogy az esetnek nem lesz következménye. Végül is a rend helyreállt, nem történt semmi jóvátehető. A hatalom azonban nem így gondolta. Nem bírta elviselni, hogy akad még olyan hely az országban, ahol a forradalom leverése után hat héttel is van olyan csoport, amelyik pacakzni mer vele, amely megkockáztatja a fegyveres ellenállás lehetőségét!

A megtorlás

Letartóztatások

A karhatalom aznap nem ment ki Váriba. Inkább kivárt. Másnap azonban a rendőrség az eljárást megindította, és az elkövetőket kezdte őrizetbe venni.

A résztvevők közül Hupli László és Arató Zoltán disszidált, a többieket a karhatalmi egység letartóztatta. Farkas, Zsótér, Szilágyi, Boros és Rusz már az első napon, december 18-án fogdába került. 20-án követte őket Bay, majd a következő napon Szántóra, Székelyre, Szabóra, Berárra, Kissre és a két Erdősre is sor került. Dandét és Turit csak 27-én tudták kézre keríteni, Mány elfogására pedig még később került sor.⁵⁵

Arról, hogy az esemény és a letartóztatás között hogyan teltek főhősünk napjai, így vallott: „A következő nap Békéscsabán voltam bevásárolni, közben találkoztam Bubival, aki mondta, hogy a rendőrség a társaságból sokat összeszedett, így jó lesz vigyázni. Elmentem Borost figyelmeztetni. Ugyanakkor a bányászfiú mondta, hogy ő pedig a többit figyelmezteti. Másnap értesültem, hogy édesapámat bevitték, ez kb. 19-én lehetett, én ekkor kimentem a Városerdőbe, és ott a határban tartózkodtam. ...bejártam a városba élelmiszert vásárolni. 10 napig szalmakazalban aludtam.

Karácsony után bementem nagybátyám tanyájára Remetén, mondtam, hogy keresnek, félek itt tartózkodni. Ő azt mondta, hogy egy éjszakára ad szállást, utána menjek tovább. ... Ezek után 3-án délelőtt fogott el a rendőrség Sándorhegyen ...Közben ugyanis egy asszonynak elmondtam, hogy benne voltam a fegyveres akcióban, és leszereltük a gyulavári határőrsöt, és ezért bujkálok. Gondolom, ő jelentett fel, mert pénzért akart rejtegetni”.⁵⁶

A családtagok visszaemlékezései némiképp eltérve adják elő a történeteket. Mány Mária szerint valaki másnap reggel 6 órakor kopogtatott be azzal, hogy Erzsi meneküljön, mert keresni fogják. Mány Rozália pedig úgy tudta, hogy a testvére Remetén bujkált a rokonoknál. Öccse, aki akkor 17 éves volt, vállalta, hogy átússzon a jeges Fehér-Körösön, mivel a hídon katonák járőröztek, hogy kimenekítse Erzsikét Jugoszláviába. De már későn ért oda. Éjszakánként a szántásokat is reflektorozták, szerinte ezért tudták elfogni a testvérét.⁵⁷

⁵⁵ ERDMANN 2006b 587, 511–512; ERDÉSZ 2007. 50.

⁵⁶ ERDMANN 2006b 492.

⁵⁷ BOCA 2006; SARUSI 1989. 6.

A vallatás és a vallomások hitelessége

Az elfogottak számára a legsúlyosabb időszak a karhatalmi-rendőri vallatások ideje volt. Zuhogott a gumibot, sűrűn sorjázta a rúgások és ütések, sokakat vertek félholtra; így születtek meg a vallomások, melyeket kényük-kedvük szerint fogalmaztak meg a vallató tisztek. A Békés megyeiek országosan is a legbrutálisabbak közé tartoztak: Benkovics, Fetter, Baji és Nyírfalvi neve rettegett volt a fogdák világában.⁵⁸

Mányék sem számíthattak kíméletre. A vallatások során mindkettőjüket félholtra verték, egészségesek már nem lettek volna. Szabó István volt az, aki Back Gyula bokszoló társaságában megverte a 14 éves Mány Máriaát, majd később elfogta Erzsébetet. A vallatásokra jellemző, hogy még kishúgát is arra kényszerítették, hogy a nővére ellen valljon. A szájába adott vádak egyenesen ízléstelenek és embertelenek voltak. Sok tanút megfélemlítettek, néhányan merték csak közülük a bíróság előtt megmásítani a kihallgatásukkor felvett vallomásukat. Ebben az időszakban maga Marosán György és Münnich Ferenc, Kádár közvetlen munkatársai is sok időt töltöttek Békéscsabán. Személyesen ellenőrizték az embertelen bosszú és megfélemlítés kivitelezését.⁵⁹

Mány Mária emlékei szerint éjjel mentek ki érte. Fel sem engedték öltözni, csak egy kis félkabátot tudott magára kapni. A békéscsabai laktanyába vitték. Azt mondták neki, hogy addig tartják bent, amíg a nővérét kézre nem kerítik. Mivel még kiskorú volt, a gyámügy fellépésére két nap múlva kiengedték. Édesapja mindent megtett a kiszabadításáért, ezért őt is súlyosan megverték, puskatussal ütlegelték.⁶⁰

A bírósági tárgyalást megelőző ügyészi meghallgatások során eleve súlyos vádat alátámasztó vallomásokot rögzítettek. Felvételükre a vallomást tevőket „meggyőző” körülmények közt került sor. Ha a bírósági tárgyaláson a vallomások eltértek az ügyészségen rögzítettektől, az ügyész azonnal és erőszakosan korrigáltatott.⁶¹

Mány esetében a bíró kérdezett rá annak okára, hogy amíg az ügyész előtti vallomása szerint magát „bűnösnek érezte, a tárgyaláson pedig” miért „csak részben”. A vádlott első reakciója az volt, hogy az ügyészségen senki nem bántalmazta, azonban azt is hangsúlyozta, hogy „az ügyészi összefoglaló szerinti vallomásom nem lett helyesen felvéve”.⁶²

Zsótér ekképpen fogalmazott: „az ügyészi vallomásomban azért szerepel az, hogy tudomással bírtam arról, miszerint a karhatalmistákra tüzet fogunk nyitni, mert Szabó hadnagy, aki kihallgatott, minduntalan hangoztatta, hogy mondjam én is azt, amit a többi”.⁶³ Ez a vallomás is ékesen bizonyítja, hogy a tanúknak mennyire a szájukba rágták azt, hogy mit kell mondaniuk.

⁵⁸ ERDÉSZ 2007. 51–52.

⁵⁹ miep.hu; önkormányzat

⁶⁰ sokkaljobb.hu; CSEH 1989. 22.

⁶¹ ERDMANN 2006b 507.

⁶² ERDMANN 2006b 488.

⁶³ ERDMANN 2006b 496.

A per szereplői

A per elsőrendű vádlottja, Máty Erzsébet

A vallomása szerint⁶⁴ 1936. szeptember 14-én, Rákosszentmihályon született. Édesapját Máty Mihálynak hívták. Érdekes – bár családi viszonyait és pillanatnyi helyzetét ismerve nem túl meglepő –, hogy édesanyja vezetéknévére nem emlékezett pontosan. Dobra helyett Bodor Rozáliát mondott. Édesanyja ugyanis 8 éves korában elhagyta a családját, azóta anya nélkül, az édesapjánál nevelkedett. Apukája 5 hold juttatott földjén dolgozott. Nővére már férjnél volt, a bátyja bányában dolgozott, míg a húga odahaza tartózkodott. Ő 8 általánost és 3 technikumot végzett, közepes eredménnyel. Legutóbb, 1955. augusztus 2-ától a következő év június 2-áig mezőgazdasági technikum dolgozó volt, de önként kilépett. Súlyosbította helyzetét, hogy két alkalommal is volt büntetve. 1954-ben okirat-hamisítás miatt, egy jelentéktelen összegű táppénzcsalás vádjával a békéscsabai járásbíróóság 2 hónapi börtönre ítélte. Ezt le is töltötte. 1955 áprilisában pedig a gyulai megyei bíróság ítélte 6 hónapi börtönre lopás miatt. Egyszer még közveszélyes munkakerülésért is letartóztatták.

Az október 23-i események a Szeged melletti nagyfai börtönben érték. Két hónap lett volna hátra, amikor november 2-án kijöttek a forradalmi tanácstól, és felajánlották, hogy a laktanyában gondoskodnak róluk, de aki akart, az hazamehetett. Az ügyész előtt 4, míg a bírósági vallomása szerint kb. 11 napig laktanyában maradt.⁶⁵ Ezután Békéscsabára utazott, ahol 3 napig tartózkodott. A Csaba Szállóban aludt egy éjjel, majd Molnár Mihályéknál, a Váradi u. 24. szám alatt. Ezután hazament Gyulára az édesapjához. November 9-től december 17-ig Gyulát nem hagyta el. Nem járt Gyulavárban sem, bár élt ott rokona, de különösebb kapcsolat nem fűzte hozzá.

Az, hogy anyja nélkül nőtt fel, rányomta a bélyegét egész további életére. Ezt a korabeli propaganda nagyon jól kihasználta a befeketítésére. Szinte kínálkozott, hogy rendezetlen életviszonyai miatt őt kiáltsák ki minden baj okozójának, őt tegyék meg felbujtónak. Bizonyára úgy gondolták, hogy egy ilyen emberért nem kár, s könnyen be fogják tudni úgy állítani, hogy az emberek többségének a sajnálatát ne vívja ki, hogy ne válhasson mártírrá (3. kép).⁶⁶

Sokáig úgy tűnt, hogy bevált a terv, de csak eljött az igazság órája. Ma már tisztán látjuk alakját. Nyughatatlan természete mögött igazi forradalmár lélek lakozott. Ez ugyan nem könnyítette meg számára a beilleszkedést a civil életben, az iskolákban s egyetlen munkahelyén sem, de ragyogó szépsége és határozott fellépé-

⁶⁴ ERDMANN 2006b 487–488, 493.

⁶⁵ Ha 11 napig maradt volna helyben, akkor már nem vehetett volna részt a budapesti forradalom harci eseményeiben, amivel – hűgán keresztül – szintén megvádolták: ERDMANN 2006b 514.

⁶⁶ sokkaljobb.hu: Az 1958-ban megjelent kötet ékes példája befeketítési kísérletüknek: „*Loryóvá degradálni azt a szerencsétlen fiatal nőt, hát annál aligha lehet lejjebb merülni a mocsokba!*” – írták róla 2009-ben.

se alkalmassá tette arra, hogy erőteljes hatást váltson ki a környezetére. Így maradjon meg emlékezetünkben!

A másodrendű vádlott, Farkas Mihály

1928. október 10-én, Gyulán született. Édesanyja Mócz Erzsébet, apja Farkas Sándor bádogos volt. Szegényparaszt családból származott. Édesapja alkalmi munkás volt, mivel a földosztás után kapott 5 katasztrális hold földet 1955-ben felajánlotta az állam részére. Testvérei nem voltak. 7 általános iskola elvégzése után bádogos tanonc lett. 1945-től segédként dolgozott Budapesten, a Hirmann-féle fémárugyárban. 1949-ben tényleges katonai szolgálatra vonult be Nagykanizsára, ahonnan 1950-ben a pécsi Dózsa gyalogos tiszti iskolába került. Itt alhadnagyi rendfokozatot szerzett, és Péccett volt hivatásos katonatiszt. 1953-ban hadnagyként szerelt le. Ezután 1954-ig a Gyulai Vízügyi Igazgatóságon dolgozott, majd a fővárosban helyezkedett el bádogos segédként. 1955-ben elvált, gyermeke nem volt. 1956. szeptember 17-től november 15-ig tartalékos továbbképzésre vonult be Hódmezővásárhelyre. Október végén egyszer letartóztatáson volt bevetve. Ezenkívül semmi törvénytelenységben, sem jobboldali, sem baloldali túlkapásban nem vett részt, és fegyvert sem használt.⁶⁷

Neki azt rótták fel, hogy „nem tisztázható körülmények miatt leszerelt”.⁶⁸ Megbocsáthatatlan bűnnek számított, hogy a rendszer által kinevelt hivatásos tisztként egykori „tanítói” ellen lépett fel, ellenük akarta kamatoztatni megszerzett katonai tudását és képességeit: „elrendezte és eligazította, mint képzett katona, tartalékos tiszt megszervezte az ellenállást” (4. kép).⁶⁹

A többi vádlott⁷⁰

Zsótér Mátyás 1920-ban született. Földműves, nős. 3 gyermeke volt, 6 elemi végzett.

Szilágyi István 1912-ben, Nagyszalontán született. Nős, 1 gyermeke volt. Fodrászmester, 2 középiskolát végzett.

Dandé János 1934-ben született. Segédmunkás, 6 elemi végzett.

Turi János 1937-ben született. Segédmunkás, 8 általánost végzett.

Szántó Sándor 1934-ben született. Nőtlen, 5 általános iskolát végzett. Pincérként dolgozott.

Ifj. Bay Mihály 1931-ben Gyulán született. Nős, vízüzemmi dolgozó, illetve földmunkás. 6 elemi végzett. Egy alkalommal verekedésért büntették.

⁶⁷ ERDMANN 2006b 493–494.

⁶⁸ ERDMANN 2006b 514.

⁶⁹ ERDMANN 2006b 517.

⁷⁰ ERDMANN 2006b 511–512: ahol külön nem jelezzük, az Gyulaváriban született és ott is élt. Zsótér, Szilágyi, Dandé, Szántó, valamint Bay és Boros volt közülük katona, a többiek nem szolgáltak a hadseregben.

Boros Ferenc 1926-ban Gyulán született, s ott is lakott. Nős, van 3 gyermeke. Földműves. 6 elemi végzett.

Rusz János 1937-ben született. Nőtlen, traktoros-gépész, 2 gimnáziumot végzett.

Székely Mihály 1935-ben született. Földműves, 8 általános iskolát végzett.

Szabó János 1922-ben, Nagyzerind községben született. Nős, két gyermek édesapja. Földműves.

Berár János 1936-ban született. Nőtlen, földműves, 8 általános iskolát végzett.

Kiss A. Ferenc 1934-ben született. Nőtlen, segédmunkás. 6 elemi végzett.

Erdős András 1939-ben született Csíktapolca községben. Nőtlen, erdőmunkás, vízvezeték-szerelőnek tanult, 4 elemi végzett.

Erdős József 1937-ben, Csíktapolcán született. Nőtlen, erdőmunkás, 5 elemi végzett.

Közülük Szilágyi István, Zsótér Mátyás, Rusz János, Kiss A. Ferenc, valamint az emigrációra kényszerülő Arató Zoltán és Huppli László is tagja volt gyulavári forradalmi bizottságának.⁷¹

Az ügyész⁷²

Dr. Sajti Imrét 1953. június 15-én, a Nagy Imre-kormány hivatalba lépése után nevezték ki ügyésznek. Sarkadon, uradalmi cselédek és napszámosok között nőtt fel. Azt látta, hogy aki dolgozik, az boldogul, s az emberek összességében jobbat kaptak. Emiatt hitt a rendszerben. 1955-ben hazakerült Gyulára városi és járási vezető ügyésznek. Ötvenhat októberében a forradalmi bizottság őt is felfüggesztette az állásából.

Kb. egy hónap múlva Oláh István csabai helyőrségparancsnok, a későbbi honvédelmi miniszter üzent neki és még két társának, hogy menjenek át a katonai ügyészségre a széthurcolt katonai anyagokat összeszedni. Őt jelölték ki az első ügysző ügyésznek. Emlékezete szerint a statáriumot a fegyveres köztörvényes – tehát nem a politikai – cselekmények visszaszorítására hirdették ki: a gyilkosság, a szándékos emberölés elkövetői és a fegyverekkel való visszaélés ellen. Szerinte akkortájt gomba módra megszorodtak a fegyveres rablások, és a nem politikai indítékú gyilkosságok. Nem tagadta ugyan, hogy voltak politikai indítékú fegyveres cselekmények is a Kádár-rendszer ellen, de az esetek zömét nem ilyenek tartotta.

A rábizott ügy a Mátyás Erzsébet – Farkas Mihály elleni per néven vált ismertté. A vád ellenük nem politikai természetű volt, hanem a fegyverekkel való visszaélés. Akkoriban erős központi irányítás volt. A rendőrséget bízták meg az

⁷¹ Vánsza Pál kézírata a Békés Megye Forradalmi Bizottságainak tagjairól.

⁷² vfk.vfmk.hu: Az idézett beszélgetés 1992 nyarán hangzott el Gyulán, Simonyi Imre Százéves cukrászda udvarában lévő lakásán. A találkozót a költő kérte azért, hogy egy nyugodt, tisztázó megbeszélésre szeretne találkozni 1956-os ügyészével, aki ismerete és informátora szerint a szabadon engedését is kijárta. A Békéscsabán élő egykori ügyész, dr. Sajti Imre nyugdíjas rendőrezredes vállalta a beszélgetést, amelyen az érintettek mellett a költőhöz kirendelt gondozónő, Vaszkán Erzsébet és a sorok lejegyzője, Árpási Zoltán vett részt.

ügyek kivizsgálásával, míg az ügyészség kezdetben csak látszólagos törvényességi felügyeletet gyakorolhatott. A rendőrség volt az erősebb. Az ügyészek ezért nagyon fáztak a politikai ügyektől. Ő sem vállalta örömmel, de természetesnek hatott, hogy a megyei főügyész őt mint városi-járás vezető ügyészt jelölje ki a gyulai „ellenforradalmárok” ügyének intézésére. Jellemző, hogy a vádlottak (mármint Simonyiék) szabadon bocsátását egyeztetnie kellett a megyei főügyésszel és a városi pártbizottsággal is. Állítása szerint mindvégig azt tartotta szem előtt, hogy az akkor hatályban lévő törvények szerinti törvényesség talaján állva, a leghumánusabban csinálja végig az ügyeket.

Sajnos az interjú csak érintőlegesen szólt Mányék ügyéről, így az nem derül ki, hogy ez esetben mikor és kikkel egyeztetett. Azt a meggyőződését hangoztatta, hogy mivel köztörvényes, statáriális esetről volt szó, így eleve nem jöhetett szóba más ítélet, mint a halál – pedig ez utólag az egymásnak is ellentmondani látszó rendeletek fényében korántsem tűnik ennyire egyértelműnek. Ahogy az arra irányuló törekvése is nevetségesnek tűnik, hogy a pert politikamentesnek állítsa be. Későbbi tevékenysége (a brutális rendőrségi verések kivizsgálása, Simonyi szabadon engedése) alapján annyit valószínűsíthetünk, hogy Mányék esetében őszintén gondolta a kegyelmi kérvényt, s tett is lépéseket annak érdekében. A per folyamán azonban jogosan vehető a szemére a túlbuzgóság, amit a rá nehezedő politikai nyomásnak, illetve a felsőbbeknek történő megfelelési kényszernek tudhatunk be. Azt sem tartjuk kizártnak, hogy őt is becsapták. Valószínűleg elhitték vele, hogy nyugodt szívvel kérheti a legsúlyosabb ítéletet, mert utána úgyis kegyelmet fognak adni a vádlottaknak.

A hadbíró⁷³

Hadbírónak az egyik legvéresebb kezű bírót, dr. Mátyás Miklóst jelölték ki. A szakmai tevékenységének eredménye volt Mány Erzsébet és Farkas Mihály halálos ítélete mellett – a teljességre törekvés igénye nélkül –, Mecseri János ezredes, Szendi Dezső alezredes, Szabó Pál őrnagy, Rémiás Pál hadnagy és Magyar János kivégeztetése, pusztán azért, mert védték a hazát a Juta dombi fegyveres ellenállás során. Motzer Nándor hadnagyé azért, mert nem akart szolgálni a Kádár-féle hadseregben, Veréb László és Angyal Józsefné Friedl Valéria hűtlenség miatt kapott halálbüntetést. Számos, első fokon halálra ítélt áldozata büntetését másodfokon enyhítették, az ő nevüket most nem soroljuk fel. Tevékenységének jutalmaként 1960 és 1984 között ő volt a Budapesti Katonai Bíróság elnöke.

Munkamódszerére jellemző, hogy halálra ítélte Kristóf László és Palotás Ferenc csendőr tiszthelyetteseket is, mert a hivatali kötelezettségüket teljesítve le kívánták tartóztatni a több emberen elkövetett emberölésért felelős és súlyos államellenes bűncselekmény miatt körözött dr. Ságvári Endrét. Ezen ítélet törvénysértő voltát, a per során az anyagi jog elemi, tudatos semmibevételét a Legfelsőbb Bíróság 2006-ban felülvizsgálati eljárásban megállapította.

⁷³ vastagbor.blog.hu

Az ügyvédek

Az ügyész visszaemlékezése szerint dr. Sal István volt Mány védője. Érdekes, hogy ez terjedt el, pedig ő Farkas Mihályt védte. Az ügyész nagyon tisztelte, rendes embernek tartotta. Simonyi hasonlóan vélekedett róla, szerinte is talpig becsületes ember volt. Mány Erzsébet húga viszont azt nyilatkozta, hogy összejátszott az ügyésszel. Azt az ügyész is megerősítette, hogy többször járt nála, de szerinte csak azért, hogy ügyfele érdekében lépjen fel. Valószínűleg belátta, hogy hivatalosan, a per során úgysem tehet érdemi lépéseket, ezért próbálkozhatott meg peren kívül a vádpontok enyhítésére törekedni.⁷⁴

Jellemző, hogy míg a többieknek fogadott ügyvédük volt, a perben Mány Erzsébetet dr. Leskó József kirendelt ügyvéd védte. Zsótér Mátyást, Szilágyi Istvánt, Túri Istvánt, Szántó Sándort, Bay Mihályt és Szabó Jánost a békéscsabai dr. Tóth László; Rusz Jánost, Székely Mihályt, Berár Jánost, Kiss A. Ferencet, Erdős Andrást és Erdős Józsefet a békéscsabai dr. Návai Dénes; míg az ugyancsak békéscsabai dr. Nagy János Dandé Jánost kirendelt, Boros Ferencet pedig választott ügyvédként védte.⁷⁵

Ezekben az ügyekben az ügyvédeknek nem sok szerepet osztottak. A látszatra figyelve eltűrték, hogy jelen legyenek, de sok szavuk nem lehetett. Ha nem akartak maguknak rosszat, be kellett, hogy tartásuk a játékszabályokat. A legnagyobb sikert dr. Tóth László érte el Túri István felmentésével, és azzal, hogy Szilágyi Istvánt megmentette a haláltól. Ám összességében dr. Návai Dénes működött a leg-sikeresebben. Nemcsak azt érte el, hogy Kiss A. János ügyét a vádlott egészségügyi állapotára hivatkozva áttegyék a gyulai járásbíróság elé, de az ő védenői kapták a legkisebb büntetéseket is. Igaz, Erdős András 5 évét leszámítva ezek is 10 esztendőre szóltak, sőt, Székely Mihályra az ő esetében is 12 évet róttak ki.⁷⁶

Az útélethozatal menete

A tárgyalás

Az elszaporodó fegyveres cselekmények visszaszorítására hivatkozva december 11-én statáriumot hirdettek, így a statárium alapján fogták perbe a vádlottakat. A vád ellenük fegyverrel való visszaélés volt. A pernek rossz visszhangja volt Váriban. A Szilágyi és a Mány családot meg akarták lincselni a szülők, akiknek gyermekei őmiattuk kerültek a vádlottak padjára. Az ügyész szerint a tárgyalásra is csak azért kellett rendfenntartó erőket kivezényelni, hogy a Szilágyiékkel szembeni hangulatot kordában lehessen tartani.⁷⁷

⁷⁴ vfe.k.vfmk.hu; BOCA 2006.

⁷⁵ ERDMANN 2006b 487.

⁷⁶ ERDMANN 2006b 512–513.

⁷⁷ vfe.k.vfmk.hu: Nem vagyunk meggyőződve arról, hogy a hangulat csak emiatt lett volna izzó!

A tárgyalást a békéscsabai városházán tartották, a zsúfolásig megtelt nagyteremben. Az ügyet a Kecskeméti Katonai Bíróság tárgyalta. A szervezők a tárgyalás nyilvánossága miatt Marosántól nagyon kikaptak. A nyilvános tárgyalást azért gondolhatták szükségesnek, hogy minél többen lássák, hogy az eljárás törvényesen folyik, de nem számoltak vele, hogy a brutális ítélet meghunyászkodás helyett inkább ellenállást fog kiváltani a hallgatóság soraiból.⁷⁸

Az egykori szemtanúk egyértelműen az elrettentést tartották a tárgyalás céljának. A hatalmon lévők úgy ítélték meg, hogy a fegyverek megszerzését könnyedén bizonyítani tudják, így a statáriumnak érvényt szerezve példás büntetést róhatnak ki a vádlottakra, amit ha nagy hírveréssel tesznek meg, úgy az elrettentő hatása is nagy lesz.

Egy korabeli szemtanú beszámolója szerint egy borús januári napon emberek ezrei gyülekeztek Békéscsaba főterén. Ő véletlenül arra vetődve ott tudta meg, hogy valamilyen tárgyalás lesz. A városháza emeleti ablakaiba hangszórókat szereltek, és mikrofonpróbát tartottak. Hamarosan egy nagy teherautó érkezett a kapu elé, amelynek platójáról pufajkások összeláncolt, hozzá hasonló korú fiatal fiúkat kísérték be a nagykapun. Csak egy volt köztük idősebb, és volt közöttük egy igen szép lány is. Pár perc múlva dzsipen honvédtisztek érkeztek, és fekete Pobjedával néhány civil, aztán becsukódott mögöttük a pufajkás őrizte nagykapu. Majd a Bíróság megkezdte a gyulavári fiatalok tárgyalását. Példát akartak statuálni, hogy az embereket állandó rettegésben tartsák, nehogy még egyszer eszükbe jusson forradalmat csinálni.⁷⁹

A statárium gyorsított bírósági eljárást tett lehetővé. Ezzel vette kezdetét a megtorlás. Az MSZMP vezetésén belül operatív bizottság alakult Biszku Béla vezetésével, melynek joga volt bármely politikai perbe beavatkozni. A helyi pártvezetők is sűrűn avatkoztak be a rendőrségi, illetve bírósági munkába. A tárgyalás menetéből egyértelmű, hogy az elrettentés érdekében néhány halálos ítéletre volt szüksége a hatalomnak. Az ügyész szerint „*az országos vezetők a katonai főügyész közvetítésével tolmácsolták, hogy milyen büntetőpolitikát kell folytatni.*” S jelen esetben „*az események sodra megkövetelte a szigorúbb fellépést.*”⁸⁰ Így aligha csodálkozhatunk azon, hogy Mátyás Mária utólag csak „*cinikus gúnyelőadás*”-nak minősítette az eljárást.⁸¹

A hadbíró a tárgyalást január 8-án 8 órakor nyitotta meg. Közölte, hogy a békéscsabai katonai ügyészség a rögtönítélő eljárás iratait a katonai bíróságnak átadta. Dr. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy mellett a jegyzőkönyvvezetést Krenyóczki Jolán őrmester és Dobosi Imréné polgári alkalmazott látta el, míg katonai ülnökként Turi János és Szabó István rendőr őrnagy szerepelt. Az utóbbi közelről ismerhette az ügyet, hiszen a kihallgatásokon is részt vett. Dr. Albert Loránd városi tiszt

⁷⁸ vfk.vfmk.hu

⁷⁹ BOCA 2006; corpuscuit.us

⁸⁰ ERDÉSZ 2007. 50–51; BOCA 2006; CSEH 1989. 22.

⁸¹ CSEH 1989. 22.

főorvos, valamint dr. Kummer Antal rendőr őrnagy orvosi szakértőként; Kóosz Mihály hadnagy, fegyverzeti tiszt pedig fegyverszakértőként szerepelt. Tanúként beidézték Köhöncz Ferenc határőr főhadnagyot, Rausz Károly határőr alhadnagyot, Kertész István határőr főtörzsőrmestert, Csizmadia Ferenc határőr őrzetetőt, Bálint Sándor rendőrtörzsőrmestert, Szilágyi István vb-elnököt, Lengyel Imre tanácselnök-helyettest, Gyapjas Bálint tanácstagot, Demeter Lajos vasutast, özv. Tóth Károlynét, Szabó Mihályt, Kovács Lajost, Erdődi Miklóst, Kis Lajost, Petrás Jánost, Mány Máriát, Molnár Mihályt és Erdős Sándornét.⁸²

Orvosi szakértőkre azért volt szükség, mivel a 6/1956. Korm. számú rendelet értelmében terhes nőt nem lehetett statáriális bíróság elé állítani. A vizsgálat bebizonyította, hogy jelen esetben nem állt fenn ez a kizáró ok.⁸³

A tárgyalás megkezdése előtt a védelem részéről dr. Návai Dénes ugyan nem kívánta vitatni a cselekmény horderejét, azonban álláspontja szerint a 28/1956. számú rendeletet kiegészítő 32/1956. számú rendelet nem lett közzétéve a megyében hirdetmény útján. Mivel ezen utóbbi tartalmazza az ilyen cselekményekkel kapcsolatosan a halálbüntetéssel való fenyegetettséget, így a védelem álláspontja szerint a vádlottak nem felelhetnek cselekményükért a rögtönítélő bíróság előtt. Ugyanakkor, mivel a cselekményük köztörvényi bűntettet is megvalósítani látszik, így a rendes bírósági úton is felelősségre vonhatók. Becsatolta a Gyulavári Községi Tanács 3/1957. iktatószámú igazolványát, hogy a községi hangos híradó használatában áramkorlátozások voltak, amiből azt a következtetést vonta le, hogy a terheltek nem szerezhettek tudomást a halállal való fenyegetettségről.⁸⁴

A bíróság a kérdés megtárgyalására tanácskozássra vonult vissza. Az ügyész előadása s a beterjesztett bűnügyi iratok alapján úgy látta, hogy a tárgyalásnak sem anyagi-jogi, sem eljárásjogi akadálya nincs. Kétségtelen, hogy az alaptörvényből kimaradt a halállal való fenyegetettség, azonban a kiadott kiegészítés e nélkül is teljesen felesleges, csupán a formai aggályok eloszlatására szolgált. Köztudomású ugyanis, hogy a statárium minden jogrendszerben nemcsak különleges perrendi szabályokat (pl. fellebbezés kizárását vagy gyors eljárást) jelent, hanem egyben a halállal való fenyegetettséget is. Amikor tehát az alaprendelet született, ezt mint feleslegest, kihagyták. Később, hasonló aggályoktól vezetettve, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa ezt a pótlást kiadta. Ezt a rádió útján bemondták, melyet törvényes kihirdetésnek kell tekinteni. A vádlottak cselekményeiket akkor követték el, amikor már az ország értesült több tárgyalás lefolytatásáról és halálos ítéletekről is, tehát szerintük a védelemnek ez az aggálya nem elfogadható. Ennek ellenére a bíróság felhívta a katonai ügyészt, hogy a következő nap lefolytatandó bizonyítási eljárásra idézzen be a gyulavári tanácstól két dolgozót, akik a helyi viszo-

⁸² ERDMANN 2006b 485, 487, de a tanúk névsora csak az eredeti iraton szerepel: Ht. Lt. KB. Rögt. I. - 24/1957.

⁸³ ERDMANN 2006b 506, 508.

⁸⁴ ERDMANN 2006b 485–486.

nyokkal tisztában vannak, és az ottani közhangulatról is tudomással bírnak. Emellett szükségesnek látta még két, állami alkalmazásban nem lévő helyi lakos kihallgatását, melyekkel a bíróság a felmerült aggályokat kívánta eloszlatni.⁸⁵

Lett is volna mit eloszlatni, hiszen ez az érvelés egy bíró szájából igencsak hiteltelennek hangzik. A magyar jogrend soha nem ismerte el az angolszász világban élő precedensjog használatát, így arra hivatkozni, hogy a statárium kihirdetése halálbüntetéssel szokott járni, nem tekinthető megalapozott érvelésnek. Nem véletlenül gondolták ezt így maguk a törvényhozók is, s egyértelműsítették később a rendeletet. Ám egy hivatalosan ki sem hirdetett, illetve meg sem jelentetett rendelet alapján perbe fogni s elítélni embereket, igencsak távol áll a mai, jogállami felfogásunktól. Akkor azonban mindez egy fikarcnyit sem számított!

Itt a 28/1956. számú törvényerejű rendeletet⁸⁶ kiegészítő 32/1956. számú rendeletről⁸⁷ volt szó. Az utóbbi szerint amennyiben a vádlott bűnös a statárium hatálya alá eső cselekedetben, akkor halálos ítéletnek kell születnie. A december 11-i törvényerejű rendeletet részletező 6/1956. számú kormányrendelet⁸⁸ 10. §-a ugyan büntetés-ként szintén halált írt elő, kivéve, ha a köznyugalom és a társadalmi rend védelme nem teszi szükségessé azt. Ezekben az esetekben 10–15 év lehetett a büntetési tétel. Továbbá a 20 év alatti vádlottak esetében szintén lehetőséget adott 5–15 éves börtönbüntetés kiszabására.⁸⁹ Tehát korántsem volt mindegy, hogy melyik rendelet alapján hoznak ítéletet!

Miután a bíróság lazán túllépett a védelem igencsak megalapozott aggályain az eljárás törvényességét illetően, sor kerülhetett a vádlottak meghallgatására. Ezt követte a bizonyító eljárás lefolytatása, a tanúk kihallgatása.

Az aggályra okot adó kérdésben beidéztet tanúk közül Bálint Sándor rendőrtörzsőrmester úgy nyilatkozott, hogy „*Gyulaváriban rádión kívül dobszóval is ki lett hirdetve a statárium*”.⁹⁰ Csizmadia Ferenc őrvezető bizonytalanul állította, hogy a tömegben valaki „*mondta, meg kell ezt gondolni, mert statárium van, baj lesz belőle*”.⁹¹ Szilágyi István tanácselnök szerint „*a statárium ki volt hirdetve, dobszóval is, de a rádióból is hallottuk. Köztudomású... a statárium. Kétségkívül voltak világykorlátozások. Ennek ellenére, a rádióhírek a faluban ismeretesek voltak*”.⁹² Kovács Lajos megerősítette: „*A statárium ... ki volt hirdetve, úgy gondolom, köztudomású. A községünkben igen sok rádió van, a községünk elég művelt, politikus is, így a lakosság többsége a statáriumot tudta*”.⁹³ Lengyel Imre tanácselnök-helyettes is

⁸⁵ ERDMANN 2006b 486–487.

⁸⁶ Magyar Közlöny 100. 1956. XII. 11.

⁸⁷ Magyar Közlöny 103. 1956. XII. 13.

⁸⁸ Magyar Közlöny 101. 1956. XII. 12.

⁸⁹ ERDMANN 2006b 508, 522.

⁹⁰ ERDMANN 2006b 499.

⁹¹ ERDMANN 2006b 502.

⁹² ERDMANN 2006b 503.

⁹³ ERDMANN 2006b 503–504.

hasonlóképpen vélekedett, bár arra felhívta a figyelmet, hogy a rádiót kevesen hallhatták: „*A statárium köztudomású, ki lett plakátozva... A rádió is bement, bár az áramkorlátozások miatt azt kevesen hallották*”.⁹⁴ Erdmann Gyula megállapítása szerint az elhangzottak ellenére sem igazolódott be a falragaszok és a helyi sajtó kielégítő információs szerepe. Ezt jelzi Dandé vallomása is: „*A statáriumról nem hallottam, a gyulai húsipari vállalatnál dolgoztam, mindennap bejártam. Mondják, hogy ki is volt falragaszolva, de én figyelmen kívül hagytam...*”.⁹⁵ Jellemző, hogy az ügyész felszólítására megváltoztatta a vallomását.

A bíróság úgy foglalt állást, hogy a statáriális eljárás lefolytatásának nem az előfeltétele, hogy minden terhelt tudjon róla, hanem az, hogy ez helyileg ki legyen hirdetve, és köztudomásúvá váljon. Márpedig szerintük ilyen vonatkozásban az ügyben semmilyen aggály nem merült fel, tehát az eljárást le lehet folytatni.⁹⁶

Felmerült a védelem részéről, hogy a bíróság értékelje a cselekménytől való önkéntes elállást, mint korlátlan enyhítésre okot adó körülményt. A bíróság elfogadta, hogy az önkéntes elállást nem lehet vitatni, azonban szerintük a cselekménynek ennek ellenére, a statárium miatt komoly következménnyel kell járnia. Kétségtelen, hogy a fiatalok igyekeztek a bőrüket menteni a fegyverek visszavitelével, azonban, ha közben a karhatalom kiment volna, akkor tömeges vérontásra kerül sor, mert el voltak szánva a küzdelemre, és nem rajtuk múlt, hogy a szándékuk nem sikerült. Emiatt az önkéntes elállás az ítélet korlátlan enyhítésére lehetőséget nem ad, azonban ezt a körülményt a büntetések mértékének megállapításánál figyelembe veszik.⁹⁷

A védők végezetül felvetették a tömeghisztéria és a tömegpszichózis kérdését. Próbálták úgy beállítani, hogy a védenek a tömegszuggeráció hatása alatt cselekedtek, miután meghallották a rémhíreket, és értesültek a karhatalom túlkapasáiról. Ennek kérdésben a bíróság a következő megállapításra jutott: „*Kétségkívül megállapítható, hogy a tömeg szétesztatása során a nem kellő szakképzettséggel rendelkező karhatalmisták a riasztólövéseket vigyázatlanul adták le s történtek a karhatalom részéről a tömeg szétesztatása során puskatussal és kézzel végrehajtott bántalmazások is*”.⁹⁸ Véleményük szerint azonban, mivel egy „*terheltet sem ért az eset alkalmával semmi sérelem ...egyik ott résztvevő terhelt, vagy hozzátartozója sem lett bántalmazva és így még az sem fogadható el, hogy felindulásukban vagy jogosnak vélt sérelmük orvoslása céljából ...cselekedtek*”.⁹⁹ A gyulai esemény ezért „*a józan ész, a logika és a becsület törvényei alapján nem indító ok arra, hogy erőszakos úton fegyvert szerezzenek, lefegyverezzenek egy határőrsöt, hogy fegyveresen*

⁹⁴ ERDMANN 2006b 504.

⁹⁵ ERDMANN 2006b 508, 497–498.

⁹⁶ ERDMANN 2006b 519.

⁹⁷ ERDMANN 2006b 519.

⁹⁸ ERDMANN 2006b 519.

⁹⁹ ERDMANN 2006b 520.

akarják megtámadni az államhatalom fegyveres erőit”.¹⁰⁰ Álságos módon azt igyekeztek bizonyítani, hogy ha valamelyiküket sérelem is érte volna, annak akkor is jogi, bírósági úton kellett volna jogorvoslatot kérnie. El lehet képzelni, hogy az akkori körülmények között mekkora sikerre számíthatott volna az, aki a karhatalmistákat akarta volna beperelni, ellenük óhajtott volna jogorvoslatra szert tenni!

Az ítélet megfogalmazása szerint a bíróság tekintettel volt a tömeghatásra, ez azonban a fő vádlottaknak inkább csak súlyosbította a helyzetét. Figyelemmel voltak arra, hogy a nevezettek milyen módon sodródtak bele az eseményekbe és szerepüknek megfelelően állapították meg a büntetésüket. Figyelembe vették, hogy Máty, Farkas, Borsos és Szilágyi kivételével „mindegyik terhelt ösztönző hatásra, és lázító hangú rémhíreket tartalmazó demagóg nyilatkozatra fogott fegyvert”.¹⁰¹

A vári lakosok, a szülők és rokonok érthetően arra törekedtek, hogy a falubeli fiatalokat mentseék. Ennek következtében alakult ki az a kép, hogy Máty Erzsébet és Farkas Mihály okozták a bajt, ha ők nem lázítanak, nem történt volna semmi. Bálint úgy vélte, hogy „a tömeg nyilvánvalóan a gyulai lövöldözés miatt bősziült fel, és lehet, hogy nem is tettek volna semmit ... ha a gyulaiak nem jönnek ki. Egyéni megjegyzésem az, hogy a gyulavári tömeg méltatlankodott, de többet nem tett volna, ha a gyulaiak nem jönnek”.¹⁰² Kertész is határozottan állította, hogy „a fő hangadó Máty Erzsébet volt, ha ő nem jön be az őrsre, akkor a tömeg szépen eloszlik”.¹⁰³ Szilágyi István is úgy értékelte, hogy a „lakosságot ez az eset kétségkívül bántja ... (s) ha kívülről nem jönnek, az ottani fiatalság nem csinálja”.¹⁰⁴ Kovács szerint „úgy a lakosságnak, mint nekem is az a véleményem, hogy a község fiatalja, jórészt az elmúlt eseményektől felcsigázva, meggondolatlanul keveredett ebbe bele. Határozott véleményem, hogy ha külső hangoskodók nem jöttek volna, akkor ez nem történt volna meg”.¹⁰⁵ Lengyel is próbálta menteni a váriak tettét: „A gyulavári község, ill. lakosság fel van kavarva, sajnálják a fiatalokat, hogy azokat valami gyulai nő és társai félrevezették. Véleményem szerint ... mindez nem történik meg, ha kérdéses személyek nem jönnek Gyuláról és nem viszik bele a fiatalokat”.¹⁰⁶

A rendőrök és a határőrök felelősségéről, arról, hogy fegyverrel a kezükben semmit sem tettek a heveskedő fiatalok lecsillapítására, szó sem esett. Kertész fő-törzsőrmester orra előtt vitték el a fegyvereket, de semmit sem tett, mert meg volt ijedve, mivel a tömegben egyesek a felakasztását emlegették. Ebből a szempontból nagyon találó Dandé megjegyzése: „a határőrök emberségesek voltak, hogy nem lövöldöztek ránk, másik részről azonban azzal, hogy nem akadályozták meg a beha-

¹⁰⁰ ERDMANN 2006b 520.

¹⁰¹ ERDMANN 2006b 520.

¹⁰² ERDMANN 2006b 500.

¹⁰³ ERDMANN 2006b 502.

¹⁰⁴ ERDMANN 2006b 503.

¹⁰⁵ ERDMANN 2006b 503.

¹⁰⁶ ERDMANN 2006b 504.

tolást, velünk szemben rosszat tettek, mert ha a tömeg a riasztólövésre szétszalad, nem kerültünk volna ennyien bíróság elé”.¹⁰⁷

Számos kérdés megoldatlan maradt, így tisztázatlan „Bubi” szerepe és személye, és az is, hogy jártak-e már gyulai diákok Mány Erzsébeték előtt teherautóval Váriban fegyverért vagy sem. Zsótér például még délután látott egy fiatalokkal megrakott teherautót Gyula felé hajtani. Az ügyészt és a bírót azonban csak a vád alátámasztása érdekelte, nem az ügy egészének a feltárása.¹⁰⁸

Mány Erzsébet értelmes, világosan érvelő fiatal lány volt. A perben bűnbakká és áldozattá tették, bár korántsem egyértelmű, hogy ő volt az elsőszámú bűnös.¹⁰⁹ Igazat adhatunk neki, amikor kifejtette, hogy „csak részben érzem magam bűnösnek”. Vallomása szerint „én is buzdítottam a népet és fegyvert fogtam. Az viszont nem felel meg a valóságnak, hogy egyedül uszítottam volna a tömeget. Abban sem érzem magam bűnösnek, hogy én szerveztem a tömeget”. Tettét – valószínűleg nem a legszerencsésebben – azzal indokolta: „azért álltam be a fegyveresek csoportjába, mert az elmúlt 12 évre gondoltam, hogy el fogják az embereket hurcolni, mint azelőtt”.¹¹⁰

Ahhoz, hogy fegyverbirtoklás vétségében bűnösnek mondhassák ki, tisztázni kellett, hogy a rakétapisztoly, amit elsődlegesen jelzőlővések leadására használtak, lőfegyvernek minősül-e. A fegyverszakértő kétséget nem hagyva, egyértelműen kijelentette: „A rakétapisztoly lőfegyvernek minősül, 50–60 m-re életveszélyes, egy embert agyon lehet vele löni égetés folytán”.¹¹¹

A katonai ügyész Mány Erzsébet, Farkas Mihály és Szilágyi István esetében a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte, míg Zsótér Mátyás és Boros Ferenc esetében szükségesnek tartotta a legsúlyosabb börtönbüntetés alkalmazását. A többi vádlottnál mérsékeltőbb börtönbüntetést is elegendőnek látott.¹¹²

A védők egyöntetűen azt állították, hogy az eset nem volt súlyos, mert helyi viszonylatban a köznyugalom helyreállt. Foglalkoztak a rémhírek okaival, a karhatalom intézkedéseinek „esetleges” feleslegességével. Mentségül a vádlottak büntetlen előéletét, illetve Mány esetében azt is felhozták, hogy gyermekkorában anyai nevelés nélkül nőtt fel. A statáriális eljárás helyett a Btk. 14. §-át kérték alkalmazni. Az első négyrendű vádlott élt azzal a lehetőséggel, hogy az utolsó szó jogán nyilatkozzon: Mány azt emelte ki, hogy nem ő volt a fő szervező. Mindannyian nehéz családi körülményeikre hivatkoztak, és méltányos büntetést kértek. A tanács elnöke kihirdette, hogy a bíróság zárt tanácskozássra vonul vissza 12 órakor, és az ítéletet délután 17 órakor hirdeti ki.¹¹³

¹⁰⁷ ERDMANN 2006b 498.

¹⁰⁸ ERDMANN 2006b 507–508, 495–496.

¹⁰⁹ ERDMANN 2006b 508.

¹¹⁰ ERDMANN 2006b 487, 492–493.

¹¹¹ ERDMANN 2006b 505.

¹¹² ERDMANN 2006b 506.

¹¹³ ERDMANN 2006b 506.

Zárt ülés

Január 10-én délben a bíróság zárt tanácskozást kezdett. Mivel az ügy során a gyulai eseményekkel kapcsolatban több utalás történt, ezért a tanács elhatározta, erről a helyi szervektől kér tájékoztatást. Az ülnökök beszámoltak az általuk közvetetten szerzett ismereteikről, amelyek megegyeztek a tanács elnökének információival: „a megyében történt nyugtalanságoknak mindig Gyula volt a központja, mivel társadalmi összetételénél fogva ez a város erősen polgári jellegű és így a zavart keltők könnyebb talajra találtak”.¹¹⁴

A zárt ülést az indokolta, hogy mivel az események kiindulópontja a gyulai esemény volt, ennek tisztázása felvetette a karhatalmisták felelősségét. Ezt viszont a hatalom szempontjából a még bizonytalan légkörben nem lett volna szerencsés dolog megszéllőztetni. El is tekintettek az eset alaposabb kivizsgálásától. Összességében arra a megállapításra jutottak, hogy a karhatalmisták esetleges túlkapásai nem szolgálhattak elegendő indokul a gyulavári eseményekhez.¹¹⁵

Az ítélet közzététele

Az ítélet kihirdetése 1957. január 10-én 17 óra 10 perckor vette kezdetét.¹¹⁶

A katonai rögtönítélő bíróság bűnösnek mondta ki a vádlottakat fegyver és lőszer engedély nélküli tartása, illetve az azzal való visszaélés büntetésében. Az első- és másodrendű vádlottat ezért halálra; Szilágyi Istvánt felbujtóként 15; Boros Ferencet és Zsótér Mátyást 13; Székely Mihályt, Szántó Sándort és Dandé Jánost 12; Bay Mihályt 11; Erdős Józsefet, Berár Jánost, Rusz Jánost 10; míg Erdős András 5 évre ítélték. Összesen 135 év börtönt osztottak ki. Turi Istvánt, aki nem fogott fegyvert, felmentették, Kiss A. Ferencnek az ügyét pedig egészségügyi okokra való hivatkozással áttették a járásbíróságra (5. kép).¹¹⁷

Indoklásában az ügyet igyekeztek igen jelentősnek beállítani arra hivatkozva, hogy „az általuk jogtalanul igénybe vett tűzfegyver nemcsak egy felvonulásban lévő, hanem harcalakzatot elfoglaló század teljes felmorzsolására is elegendő lett volna. Nevezettek mindent megtettek a tekintetben, hogy a karhatalmat, ha az Gyuláról kimegy, megtámadják, megsemmisítsék”.¹¹⁸

Máty esetében a halálbüntetést arra való hivatkozással mondták ki, hogy „az egésznek ő volt a mozgatója, ő volt az, aki a kósza híreket felnagyítva a gyulavári tömeget belevitte ebbe a fegyveres akcióba, főként neki köszönhető, hogy társai a fegyverraktárt feltörték ...Nevezett, mint nő, nagyobb hatást tudott gyakorolni a tömegre, mellyel ő visszaélve mindent megtett, hogy célját elérje, amely sikerült is neki”.¹¹⁹

¹¹⁴ ERDMANN 2006b 509–510; Ht. Lt. KB. Rögt.-I. 24/1957.

¹¹⁵ ERDMANN 2006b 520.

¹¹⁶ ERDMANN 2006b 511, 507.

¹¹⁷ ERDMANN 2006b 516, 521.

¹¹⁸ ERDMANN 2006b 518.

¹¹⁹ ERDMANN 2006b 520.

Farkas esetében azt hozták fel, hogy mint katonailag képzett tartalékos tiszt amellett, hogy „a tömeghangulat felszításában részt vett, az akció fegyveres szervezését magára vállalta, a fegyverek elosztását szakszerűen elvégezte ... mindent megtett azért, hogyha jön a karhatalom, a rendelkezésre álló tűzfegyverekkel azt fel tudják morzsolni”¹²⁰

Az ítélet hangsúlyozta, hogy tekintettel a köznyugalomra, a bíróság a vádlottak zöménél „eltekintett a legsúlyosabb büntetés kiszabásától ... (de) az I. és II. terhelnél a legsúlyosabb büntetés kiszabásától nem lehetett eltekinteni”, mivel ha „nem mennek ki Gyulaváriba, akkor ... nem fajul el ennyire a dolog”.¹²¹

Szilágyi azért menekülhetett meg a golyótól, mivel „ravaszul nem fogott fegyvert, hanem csupán a buzdítás munkáját végezte. Nevezett mindenütt megjelent és izgatta a kedélyeket. Figyelemmel azonban arra, hogy a rémhíreket ő is másodkézből kapta, ... a bíróság nála a halálbüntetés kiszabásától eltekintett ... Neki, mint megfontolt, idősebb ... köztisztviselőként álló helyi iparosnak nem ilyen irányban kellett volna tevékenykednie és buzdítania a fegyveres akciót, hanem a hangulat leszerelése lett volna egyenesen állampolgári kötelessége”.¹²²

Az ügyész a későbbi visszaemlékezésében úgy kommentálta, hogy személy szerint sajnálta az elítélteket, mivel őket feltűzelték olyan felnőttek, akiknek nagyobb felelőséggel kellett volna tartozniuk a tetteikért.¹²³ Ez rajtuk az adott helyzetben már nem segített.

Boros azért kaphatott a többiekénél súlyosabb ítéletet, mert ő is felbujtónak számított, Zsótér pedig a felelőtlenül leadott lövés következményeként. Székely ügyét a fegyverraktár feltörése, Szántóét és Dandéét a golyószórók kezelése, Bayét pedig a fegyver elrejtése miatt ítélték meg súlyosabban. Erdős András viszont kiskorúsága miatt kaphatott a többiekénél enyhébb büntetést.

A statárium ellenére is megdöbbentő a két halálos ítélet, hiszen a rémhírek és félelmek közepette, továbbá a karhatalom brutális gyulai fellépését követő légkörben történt a gyerekesnek tekinthető fegyveres akció. Ráadásul a vádlottak egyetlen lövés nélkül leadták a megszerzett fegyvereket. Máty Erzsébet semmiképpen sem szolgált rá a halálbüntetésre, ő egyértelműen bűnbak lett, őt nem védte (ahogy Farkast sem) a gyulavári lakosság szolidaritása, és a tanúvallomások is rá és Farkasra voltak kihegyezve. Fontos szempont az is, hogy a 32/1956. számú törvényerejű rendeletet, amely a halálbüntetés lehetőségét tartalmazta, Váriban nem hirdették ki, legalábbis szélesebb körben nem vált ismertté. Az ítéletet tehát egyértelműen a megfélemlítés, a fenyegetés és a bosszú jegyében hozták. Az ekkor még gyenge lábbon álló kádári hatalomnak szüksége volt az elrettentésre.¹²⁴

¹²⁰ ERDMANN 2006b 520.

¹²¹ ERDMANN 2006b 520.

¹²² ERDMANN 2006b 520–521.

¹²³ CSEH 1989. 22.

¹²⁴ ERDMANN 2006b 521.

Az ítélet fogadtatása

A halálbüntetés kihirdetésekor mindketten összetörtek, sírtak. A többi vádlott pedig fellélegzett, hogy megúszták börtönnel. Amikor az ügyész a fő vádlottakra halált kért, az addig csak hallgató sokaságban elkiáltotta magát valaki: „Gyilkosok!” A következő pillanatban: „Gyil-ko-sok! — Gyil-ko-sok! — Gyil-ko-sok!” – kiáltotta ütemesen a városháza előtt összegyűlt csabai lakosság, a nép köztársasága nevében ítélezők fülébe.¹²⁵ Ilyen reakcióra aligha számítottak!

A nem szűnő, ütemesen dörgő kiáltásra a pufajkás kapuőrön az idegesség jelei mutatkoztak, ezért szemtanúnk kíváncsian az üres járda széléig, az őr közvetlen közelébe ment előre. Ekkor a nagykapu résnyire megnyílt: két társa nézett ki rajta a járda mindkét irányába – pár szót váltva a kívül állóval –, majd visszahúzódva becsukták a kaput. Jobbról, a (rég) Posta felől egy cingár fiatal fiú, Mlinár Mihály¹²⁶ közeledett az üres járdán. Egy triciklit hajtott mindig, kifutófiú lehetett valahol. Amikor odaért, az őr koppantott kezével a kapun, az hirtelen kinyílt, és berántották a gyanútlanul arra haladót. A pufajkások géppisztolyusaikkal versengve, sújtva zúzták a már kövezeten fekvőt. Aztán kinyílt a nagykapu, és a törve zúzott testet kidobták a járdára. Ez hatott. Távolodó hullámként halt el az ütemes tiltakozás.¹²⁷

A kegyelmi kérvény

Az ítélet meghozatala után, 18 órától a tanács féléves tárgyalást tartott a kegyelmi kérvény elbírálása ügyében. A tanács elnöke megállapította, hogy mindkét vádlott, mind a védők kegyelmi kérelmet nyújtottak be. Máty Erzsébet esetében azt találták figyelembe veendőnek, hogy alig múlt 20 éves, s fiatal korában szülő nélkül nevelkedett, ami miatt a magánélete rendezetlen volt. Mindez indokoltá tette, hogy őt az Elnöki Tanács kegyelemben részesítse. A kegyelmi kérelem teljesítését a tanács egyhangúan és határozottan pártolta. Farkas vonatkozásában azt emelték ki, hogy munkás, a néphadseregben tisztként szolgált. A szülei eltartásáról is ő gondoskodott. Büntetlen előéletű, s életmódjával ezt megelőzően kifogás nem merült fel. A bíróság így az ő vonatkozásában benyújtott kegyelmi kérelmet is egyhangúan és határozottan pártolta. Talán ezeknél is meghatározóbban esett latba, hogy a katonai ügyész is pártoló álláspontot terjesztett elő. Ennek ellenére hangsúlyozták, hogy a nevezettek szerepe a bűncselekmény elkövetésében olyan jelentős volt, hogy a bíróságnak nem áll módjában a legsúlyosabb büntetés mellőzése, viszont nevezettek személyes körülményeinek taglalása után a kegyelmi kérelmüket teljesíthetőnek tartotta.¹²⁸

Az ügyész szerint a statárium rendelkezései szerint egyedül neki volt lehetsége kegyelem kezdeményezésére. Ezt nyilvánosan kellett kérnie a büntetés kihirde-

¹²⁵ vfk.vfmk.hu; corpuscuit.us

¹²⁶ †1957. 11. 19. Kórház u. 3.

¹²⁷ corpuscuit.us

¹²⁸ ERDMANN 2006b 522–523; Ht. Lt. KB. Rögt. - I. 241/1957.

tése után. Ezért ő az ítélet elhangzása után felállt, és kezdeményezte a kegyelmet. A bíróság elvonult a megtárgyalásra, majd visszatérve kihirdette, hogy kegyelem gyakorlására tesz előterjesztést. Állítása szerint nemcsak az ügyvéddel együtt volt az az álláspontjuk, hogy nem kellene végrehajtani az ítéleteket, de maga a bíróság sem akarta azokat végrehajtani.¹²⁹

Azt ugyancsak az ügyésztől tudjuk, hogy a kegyelmi kérvénynek megpróbált utánjárással érvényt szerezni. Volt, amikor együtt mentek fel Pestre az ügyvéddel: Sal az Igazságügyi Minisztériumba, ő pedig a Legfőbb Ügyészségre. Nagy Károly országgyűlési képviselővel legalább ötször hívták a Legfőbb Ügyészséget, egyszer pedig fel is utaztak, hogy személyesen próbálják meg kijárni a kegyelmet. Az ügy jól állt, mert sikerült elérniük, hogy az Igazságügyi Minisztérium is, meg a Legfőbb Ügyészség is azt javasolta az Elnöki Tanácsnak, hogy adjon kegyelmet. A furcsa csak az volt, hogy amíg a kegyelmi ügyekben négy-öt nap alatt döntöttek, addig ezt három hétig is elhúzták. Háromszor is tárgyalták az esetet, míg harmadszorra – nyilván felsőbb utasításra – elutasították a kegyelmi kérvényt.¹³⁰

Érdekes, hogy az Elnöki Tanács határozatát egy megbízott igazságügy-minisztériumi főosztályvezető, dr. Jahner-Bakos Mihály hadbíró alezredes közölte az érintettekkel. Január 31-én kelt értesítése szerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1957. január 28-án kelt elhatározásával a kegyelmi kérvényeket elutasította.¹³¹

Talán nem lesz érdektelen egy pillantást vetnünk, hogy ebben az időben kik is alkották az Elnöki Tanácsot, kiknek a kezében volt a kegyelem megadásának lehetősége – még akkor is, ha nagy valószínűséggel ők is utasításra cselekedtek. Elnök: Dobi István; helyettesei Nagy Dániel és Révai József; titkára Kristóf István. A tanács további tagjai: Ács Lajos, Andics Erzsébet, Barcs Sándor, Gáspár Sándor, Gosztonyi János, Harustyák József, Kovács István, Mihályfi Ernő, Nánási László, Parrago György, Rónai Sándor, Rusznyák István, Seregélyi László, Szabó Pál, Uszta Gyula. 1957-ben, így elképzelhető, hogy már a döntés után vált taggá: Kis Károly, Olt Károly, Péter János, Reszegi Ferenc és a békéscsabai Szobek András.¹³²

Érdekes ebből a szempontból Mány Rozália visszaemlékezése. Szerinte a kegyelmi kérvényt az ügyvéd írta, s többen is vállalták, hogy azt az aláírásukkal támogatassák. Állítása szerint annyi támogató aláírás gyűlt össze, hogy édesapjával két nagy táskában vitték fel őket a parlamentbe. Ez is azt mutatja, hogy mennyire nem érte el a súlyos ítélet a remélt megfélemlítő hatást, ha ilyen sokan a nevüket merték adni annak megváltoztatását remélve. Bár sokáig várták, illetve nem vették komolyan őket, végül csak kijött hozzájuk egy katonatiszt. Azzal biztatta őket, hogy

¹²⁹ vfk.vfmk.hu

¹³⁰ vfk.vfmk.hu

¹³¹ ERDMANN 2006b 525; Ht. Lt. KB. Rögt. - I. 24/1957.

¹³² wikipedia.org

nyugodtan hazamehetnek, megkapják a kért kegyelmet. Valószínű, hogy csak el akarták őket távolítani. Ők örömmel táviratoztak haza, azután alig érkeztek meg, amikor zörgettek náluk, hogy induljanak elbúcsúzni a testvérüktől.¹³³

Az elutasító határozatot 1957. február 1-jén, 21 órakor hozták az érintettek tudomására. A tanács elnöke ekkor közölte, hogy az ítéletet másnap, február 2-án reggel végre fogják hajtani. A jegyzőkönyv vezetője szűkszavúan közölte, hogy „*a fentieket az elítéltek és védőjük megértették, a katonai ügyész tudomásul vette*”.¹³⁴ Az ügyész a visszaemlékezésében nem talált más indokot az elutasításra, mint hogy belpolitikai okok játszhattak közre. Amikor rákérdeztek, hogyan fogadták az ítéletet, ennyit mondott: „*Hát nézze, olyankor már nem beszámítható az ember...*”.¹³⁵

Az utolsó órák

Búcsú a szülőktől

Az elítélteket a szegedi börtönbe vitték, de a kegyelmi kérvényük sorsának ismertetésére visszazállították őket Békéscsabára. Az elutasítás kihirdetését követően egy ideig Mány Erzsébet és Farkas Mihály a bíróság folyosóján feküdt. Pénteki napon, éjjel 1 óra tájt zörgették fel a rokonokat, hogy menjenek elbúcsúzni. Édesapja, édesanyja, húga és nővére vehetett tőle búcsút. Az ajtóban állt egy őr, és ügyelt rá, hogy mit beszélnek egymással. Egyszerre csak egy személy mehetett oda hozzá. Erzsike ott feküdt, egy egyszemélyes hordágszerű, pléddel letakart heverőn. Egy fehér galléros kék ruha volt rajta. A látogatók hat hivatalos személyt láttak körülötte. Közöttük volt Münnich Ferenc (ekkor a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke volt, s egyébiránt a női nem nagy kedvelője), aki „*cipőjével a fekvő Mány Erzsébet ruháját feltaszítva megalázó, perverz kijelentést tett, aztán továbbment*”.¹³⁶

A halálos ítélet végrehajtása előtt Mány Erzsébet egy hordágyon feküdt. Felülni sem tudott, mert a kivégzés előtti napokban a verőlegények még egyszer kegyetlenül megverték őket. Ezután egyikük sem tudott már a saját lábán megállni. Mány Erzsébet nyugodt volt, erős tudott maradni ebben a helyzetben is. Még ő vigasztalta szüleit, mondván: a halál csak jót fog neki tenni, hiszen ő már úgyszólván gyógyíthatatlan nyomorékká vált.¹³⁷

¹³³ SARUSI 1989. 6; BOCA 2006.

¹³⁴ ERDMANN 2006b 525; Ht. Lt. KB. Rögt. I. -24/1957.

¹³⁵ vfeek.vfmk.hu

¹³⁶ miep.hu; SARUSI 1989. 6.

¹³⁷ ujkigyos.hu; BOCA 2006; SARUSI 1989. 7; CSEH 1989. 22.

A kivégzés

Február 2-án, éjfél után nem sokkal autóra tették a két magatehetetlen áldozatot, és a Kazinczy utcai laktanyába vitték őket. A jegyzőkönyv szerint 6 órakor, az ítélet végrehajtása során a tanács elnöke átadta az elítélteket a kivégzőosztag parancsnokának a büntetés végrehajtása céljából. Külön-külön egy fához kötözték őket. Máty Erzsébet azt kérte, hogy ne kössék be a szemét, mert látni akarja a gyilkosait. Pár lépésre az áldozatok előtt 5–5 fős csoportokban, kezükben dobtáras géppisztollyal felállt a kivégzőosztag. Az osztag parancsnoka Szabó István volt, ő adta ki a tűzparancsot. Az ügyész szerint szigorú parancsba kapták, hogy mindkét elítélte egyszerre tüzeljenek: mellre és fejre. Hosszú sorozatok dördültek el egymás után, miközben a felbőgött teherautó-motor zúgása közben mindkettejüket szitává lőtték. Amikor kivilágosodott, a fák törzse halszálkásra töredezett, és a mögöttük lévő téglafalról leomlott a vakolat.¹³⁸

A végzetes órában a Kazinczy utcai laktanyában Nagy József, a malomipari vállalat dolgozójából lett pufajkás állt őrt, és látta el a biztosítás feladatát. Titoktartásra köteleztek minden résztvevőt, de ő érzékenyebb lelkű lévén nem tudott megbirkózni a szörnyű látvány emlékével, és elmesélte azt. Elmondta, hogy a kiskatonák közül senki sem vállalta a sortüzet, ezért veterán pufajkások meghatározott pénzösszeg fejében hajtották végre az ítéletet.¹³⁹ Tekintve, hogy egy katonának a kapott parancs végrehajtását illetően nincs mérlegelési joga, s az adott körülmények között a parancs megtagadásának bizonyára súlyos következményei lettek volna, így véleményünk szerint arról lehetett szó, hogy önként jelentkező nem akadt a katonák közül. S mivel biztosra akartak menni, ezért nem is erőltették a dolgot, hanem a jól bevált, megbízható erőnek bizonyuló karhatalmistákra bízta az ítélet végrehajtását.

Mindkét elítélten egyszerre hajtották végre az ítéletet, és 6 óra 10 perckor jelentették a tanács elnökének, hogy a halál beállt. A jegyzőkönyvet dr. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy mellett a jelen lévő Szabó István rendőr őrnagy és Turi János őrnagy, mint katonai ülnökök, valamint dr. Kummer Antal rendőr őrnagy és dr. Albert Lóránd orvosok, továbbá dr. Sajti Imre főhadnagy katonai ügyész és Dobosi Imréné jegyzőkönyvvezető írták alá. A hátlapon történő bejegyzés szerint 6.45-kor újabb vizsgálattal erősítették meg a halál beálltát, majd 8 órakor a fenti vizsgálat eredményét tényként ismét megállapították (6. kép).¹⁴⁰

A halálra ítélt névsorát többen is összegyűjtötték. Szokolcai 229 főt sorolt az áldozatok közé. Közülük hat személyen hajtották végre korábban a halálos ítéletet: Szívós Gézátt január 3-án, Pintér Józsefet 16-án, Dudás Józsefet és Szabó Jánost 19-én, Varga Józsefet 22-én, míg Horváth Istvánt 26-án végezték ki. Őket követették a Békés megyei mártírok, akiknek neve így bekerült a Kádár-rendszer első

¹³⁸ ERDMANN 2006a 43; ERDMANN 2006b 525; gyulapont.hu; ujkigyos.hu; miep.hu; BOCA 2006.

¹³⁹ onkormanyzat.mconet.biz; miep.hu

¹⁴⁰ ERDMANN 2006b 525–526; Ht. Lt. KB. Rögt. I. - 24/1957.

áldozatai közé!¹⁴¹ Ez indokolta a legfelsőbb szintű politikusok: Marosán és Münnich közreműködését az ügyben. A kis faluban történtek emiatt nőttek országos eseményé!

A temetés

A felismerhetetlenségig szétlőtt arcú mártírokat két ládában a békéscsabai Berényi úti temető sarkában, egy szemétdombra tették. A sírásó, Sztankó János szerint aznapra (bár ő február 6-át említett, ami nem teszi túl hitelessé a beszámolóját) nem volt kiírva temetés, mégis szólta neki, hogy ásson ki két gödröt. Mire kiért a temetőbe, a koporsók már ott voltak. A nő le volt zárva, így őt nem látta, azt azonban megállapította, hogy a férfi arcának jobb oldali része teljesen szét volt roncsolva. Szerinte a kocsison kívül senki sem vehetett részt a temetésen.¹⁴²

Máty Rozália visszaemlékezése szerint, amikor hajnalban hazaszállították őket, közölték velük, hogy 8 – fél 9-re menjenek vissza Békéscsabára. Édesanyja, édesapja és a húga mellett a nagybátyja, valamint a nagynénje is velük tartott. Egy fekete ruhás férfi mellett 4 lovas katona, kettő előttük, kettő mögöttük haladva kísérte ki őket a temetőbe, s mutatták meg nekik a két sírt.¹⁴³

*Miért kellett meghalnia Máty Erzsébetnek
és Farkas Mihálynak?*

Az akció politikai eredménye

A gyulai tanácselnök úgy ítélte meg, hogy „*az ellenforradalmi időszaknak teljes határozottsággal a december 17-én délután megjelent karhatalmi egység vetett véget*”.¹⁴⁴ Ez is megerősíti feltételezésünket, hogy ekkor az utolsó ellenállási góc felszámolása céljából indították meg az akciót. Ezt a rendcsinálást zavarta meg a gyulavári fiatalok nem várt ellenállási kísérlete. Azért érezte úgy a hatalom, hogy kíméletlenül kell fellépni ellenük, mert attól tartott, hogy rajtuk felbuzdulva másoknak is eszébe jut példájuk követése. Nem óhajtották megvárni, hogy az épphogy megszerzett „sajtot kiénekeljék a szájukból”. Bizonyítaniuk kellett, hogy immár végérvényesen ők a helyzet urai. Erre szolgált a nyílt tárgyalás, ezt szolgálta az elrettentő ítélet. Annak nem várt fogadtatása csak további olajat jelentett a tűzre. A kegyelmi kérvényt támogatók sokasága is arra hívhatta fel az uralmon lévők figyelmét, hogy még igencsak ingatag alapokon nyugszik a hatalmuk. Ez is arra ösztönözhetette őket, hogy jobb híján a megfélemlítés eszközét bevetve próbálkozzanak meg befolyásuk stabilizálásával.

¹⁴¹ beszelo.c3.hu

¹⁴² ujkiyos.hu; CSEH 1989. 20.

¹⁴³ BOCA 2006.

¹⁴⁴ ERDMANN 2006b 591: Enyedi G. Sándor gyulai vb-elnök jelentése a gyulai forradalmi időszakról.

S mit értek el vele? Kádár János kivégzés napján, salgótarjáni beszédében nevezte Nagy Imrét árulónak, s vádolta meg ellenforradalmi lázadás szításával. Noha a megyei tanács engedélyével a Független Újság még 1957 januárjában is megjelenhetett, december második felétől valóban elcsendesült a megye. A járási székhelyekre a pártvezetés karhatalmi századokat telepített. Ezek nap mint nap demonstratív felvonulásokat tartottak. Ezzel párhuzamosan hozzákezdtek a tanácsi vezetés megtisztításához. A városokban a munkástanácsok letörését nem lehetett elérni a statárium kihirdetéséig, de ezt követően bennük is megindulhatott a régi rend helyreállítása. A kistelepülések lakossága december közepéig, sőt, sok helyen 1957 elejéig megakadályozta a tanácsrendszer visszaállítását. Teljes restaurációra csak 1957 januárjától törekedtek, amikor már eluralkodott a félelem légköre. A mártírok áldozata hozzájárulhatott ahhoz, hogy az ismert békéscsabai és gyulai forradalmi vezetők elkerülték a halálbüntetést. Gyuláról összesen 25 ember került börtönbe, további 27-et internáltak, 10-en kényszerültek a börtön elől disszidálásra. Váriban a két kivégzett mellett 14-en jutottak börtönbe, további 6-ot internáltak. Tavaszra azonban mindenütt visszaállt a szovjet típusú rend.¹⁴⁵

Kitekintés: az elítéltek szabadulása

A börtönre ítélték 1957 végétől kezdődően sorra kérték a kegyelmet. A kérévényeket 1957–1958-ban az Elnöki Tanács következetesen elutasította. Pedig Berár ügyében még a gyulavári vb-titkár és párttitkár is igyekezett segíteni. Több elítélt-társa 1960. április 4-én amnesztiában részesült. Annyit sikerült csak elérniük, hogy 1961. március 31-én az Elnöki Tanács a büntetését 10-ről 6 évre mérsékelte, így 1962-ben szabadulhatott, akárcsak Bay Mihály és Zsótér Mátyás. Székely Mihály, Szabó János, Rusz János, Dandé János, Szántó Sándor és Erdős József még 1961. március 31-én amnesztiát kapott.¹⁴⁶

Arra azonban 1989-ig kellett várni, hogy a vértanúkról szabadon meg lehessen emlékezni, s emlékhelyet alakíthassanak ki számukra a Fehér-Körös gyulavári hídfője mellett (7. kép).

¹⁴⁵ wikipedia; SOMLAI 2003. 120; gyulapont

¹⁴⁶ ERDMANN 2006b 521.

IRODALOM

beszelo.c3.hu

Szakolczai Attila: Az 1956-os magyar forradalmat követő politikai megtorlás áldozatainak hiteles névsora. In: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-1956-os-magyar-forradalmat-k%C3%B6vet%C5%91-politikai-megtorl%C3%A1s-%C3%A1ldozatainak-hiteles-n%C3%A9vsora>

BMKK 1996

Erdmann Gyula: 1956 Békésben. In: Havassy Péter – Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye képes krónikája. Békéscsaba, 1996.

BOCA 2006

Tiberiu, Boca: Megtorlás – Miért halt meg Máty Erzsébet? MTV 2006.

corpuscuit.us

Szekeres István: Mikor ki szót emelt I. In:

http://corpuscuit.us/joma/index.php?option=com_content&view=article&id=987:mikor-ki-szot-emelt-i&catid=34:toertenelem&Itemid=47

CSEH 1989

Cseh Éva: Az ítélet: halál. Délkelet, 1/3. próbaszám (1989. augusztus).

ERDÉSZ 2007

Erdmann Gyula: 1956 Békés megyében. In: Erdész Ádám (szerk.): Tények és üzenetek. A Békéscsabán, 2006. november 3-án tartott 1956-os konferencia előadásai. Gyula, 2007.

ERDMANN 2006a

Erdmann Gyula: Békés megye 1956-ban. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 22. 1. kötet. Gyula, 2006.

ERDMANN 2006b

Erdmann Gyula: Békés megye 1956-ban. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 22. 2/2. kötet. Gyula, 2006.

gyulapont.hu

Erdmann Gyula: 1956 Gyulán. In:

<http://www.gyulapont.hu/hirek.fcgi?colorset=2&rx=&type=1&subtype=0&item=131>

Ht. Lt. KB. Rögt. – I.

Hadtörténelmi Levéltár. Katonai Bíróság, Rögtönítélő – Ítélet 24/1957.

miep.hu

Győri Béla: Megtagadott, elárult 1956. Fekete Pál: Az utolsó szó jogán.

In: <http://www.miep.hu/fuggetlenseg/2011/februar/25/12.htm>

onkormanyzat.mconet.biz

In: http://onkormanyzat.mconet.biz/megye-hirek/a-vertanuk-emleknapja_4208_484193.html

rev.hu

In: www.rev.hu/sulinet56

SARUSI 1989

Sarusi Mihály: Dr. Münnich Mány Erzsébet kivégzésén. Dél-Kelet, 1/6. (1989. október 20.) 6–7.

sokkaljobb.hu

Ködös napok. In:

<http://www.sokkaljobb.hu/content/k%C3%B6d%C3%B6s-napok-2r%C3%A9sz>

SOMLAI 2003

Somlai Katalin: Békés Megye forradalma. In: Szakolczai Attila – Varga Á. László (szerk.): A vidék forradalma, 1956. 2. Budapest, 2003.

ujkigyos.hu

Balogh József 2007. október 23-i ünnepi beszéde Újkígyóson. (A békéscsabai központi, színházi ünnepségen felolvasott dokumentumot idézte). In: <http://ujkigyos.hu/?p=193>

vastagbor.blog.hu

A Nemzeti Jogvédő Alapítvány közleménye. In:

http://vastagbor.blog.hu/2010/01/05/hamis_a_hadbiro_kituntetese

vfek.vfmk.hu

Árpási Zoltán: „Amiről beszélgettünk, az már történelem”. In:

<http://vfek.vfmk.hu/00000007/02.html> Eső, III/3. (2000. ősz)

wikipedia.org

In: <http://hu.wikipedia.org>

Why Did Erzsébet Mány Die?

– Csaba Németh –

Resume

Our study has the objective to investigate the reasons why Erzsébet Mány and Mihály Farkas had to die.

In 1956, the last attempt to resist was attached to the Town of Gyula. In order to clean up the politically unreliable police, the police buildings were surrounded by a group of armed force concentrated from several parts of the county and supported by Soviet forces and they began shooting all over the town. Rumours spread that children were taken to Siberia, and the crowd had been shot into.

As a result, some youngsters, led by Erzsébet Mány and Mihály Farkas, went to Gyulavári to ask the border guards for weapons against the members of the armed force. Several young people from Gyulavári joined them and, with the

Miért halt meg Mány Erzsébet?

leadership of Farkas, they took a firing position at the Gyulavári bridgehead of the river Fehér-Körös.

Having waited one and a half hours, the youngsters returned the guns. However, political authorities brought the young people to summary military court. The defenders tried to bring the case under a civil trial but their arguments were ignored. The offence of abuse by weapons having been found proven, Erzsébet Mány and Mihály Farkas, who had been found principals, were sentenced to death.

Why did they have to die for such a nothing? By mid-December, resistance in Békés county was declining. The making of order was disturbed by the unexpected attempt to resist by those living in Gyulavári. Political authorities were afraid that, inspired by the event, others may follow the example. This encouraged those in power to stabilize their influence by intimidation. This justified the intervention of the top-level politicians: György Marosán and Ferenc Münnich. Due to this, what happened in the small cross-border village, became an event of national scope and the martyrs of Békés county were among the first victims of the Kádár regime.

Németh Csaba

E-mail: nemcsab@freemail.hu

1. kép.
Karhatalmisták
1957-ben (MMM fotótára)

2. kép.
A Fehér-Körös hídja
Gyulaváriban
(Fotó: Németh Csaba)

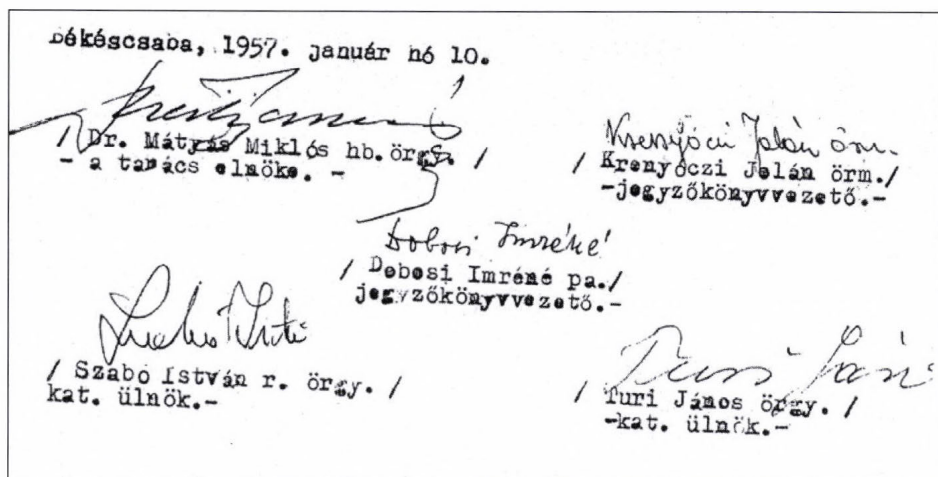

3. kép. Mány Erzsébet
(A Munkácsy Mihály Múzeum 1956-os
emlékkiállításából – fotó: Latorcai János)

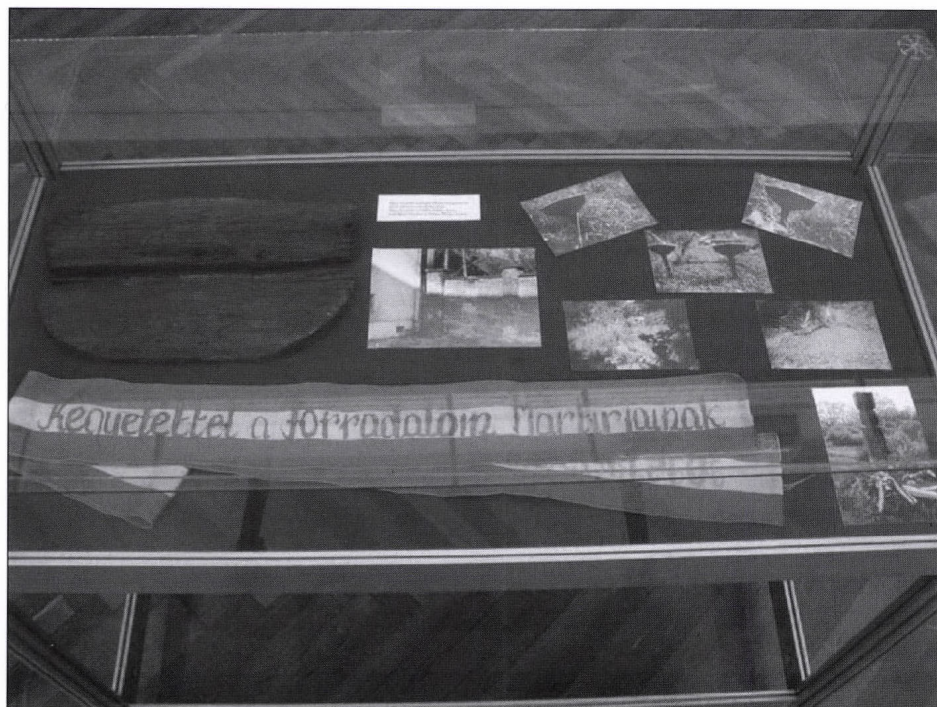

4. kép. Farkas Mihály
(A Munkácsy Mihály Múzeum 1956-os
emlékkiállításából – fotó: Latorcai János)

Miért halt meg Mátyás Erzsébet?

5. kép. Az ítéletlevél aláírói
(Ht. Lt. KB. Rögt. - I. 24/1957., másolat)

6. kép. A vértanúkra emlékező tárló a Munkácsy Mihály Múzeum 1956-os emlékkiállításából: Mátyás Erzsébet fejfája, kivégzésének helye, sírja, koszorúszalagja és emlékhelye (Vánsza Pál gyűjteményéből - fotó: Latorcai János)

7. kép. Mány Erzsébet és Farkas Mihály emlékoszlopa
a Fehér-Körös partján Gyulaváriban
(Fotó: Németh Csaba)

**EGY SOKOLDALÚ EMBER.
A FESTŐMŰVÉSZ, KÖNYVTÁRIGAZGATÓ, KÖNYVKIADÓ
ÉS MŰGYŰJTŐ LIPTÁK PÁL RÓL**
(Békéscsaba, 1922. április 14 – Békéscsaba, 2007. február 21.)

– Gyarmati Gabriella –

Lipták Pál festőművész, könyvtárigazgató, könyvkiadó és műgyűjtő. A sorrend tetszőlegesen változtatható, hisz bármibe fogott, azt mindig nagyfokú igényességgel, érdekes eredményeket hozva végezte. Szerteágazó és kvalitatív működésének hátterét kutatva méltatója ezt írta: „A titok nyitja a tehetség és az állandó, magas fokú önművelés”.¹ Szívesen nevezném őt polihisztornak, ha ez a kifejezés – a művész fogalmához hasonlóan – nem kopott volna meg annyira az indokolatlan és túl gyakori használatától az utóbbi időben. Írásomban tehát a sokoldalú, tehetségét minden általa választott területen mesterien kamatoztató Lipták Pál működését mutatom be, figyelmemet képzőművészeti és könyvtáros tevékenységére azonos mértékben fókuszálva.

„... a mindennapi megszokottságban a művészet véteti észre a környezet változásait.² Ezek kisebb történések, nem a történelem lecsapódásai. Ez a világ kisebb boldogságokat jelent, csenedesebb, de mély érzelmű. Nem terpszkedik, nem ül az emberek vállára. Hagyja, hogy véleményük legyen.”

Lipták Pál, a festő

A Békéscsabán született Lipták Pál tanulmányait a helyben működő Ágostai Hitvallású Evangélikus Rudolf Reál Gimnáziumban végezte. Édesapja nyomdokába kívánva lépni, először szabónak készült.

Festeni korán, ám festeni tanulni csak huszonhat évesen, 1948-ban kezdett. Magát Békéscsabán működő szabadiskolákban képezte, ahol – a később többek között Lukoviczky Endrével, az üvegművész Bohus Zoltánnal és Bereznai Péterrel is foglalkozó – Mokos József, valamint Jankay Tibor, Sass Árpád és Miklós István voltak a mesterei. Fogalmazásmódjára intenzíven gyakoroltak hatást az alföldi festők, többek között Jakuba János és a kitűnő monumentalista Kohán György, motívumválasztásában döntő a helyi ihletettséggel. Több éven keresztül dolgozott e térség művésztelepein is, Hódmezővásárhelyen, valamint Mártélyon, máskor Szolnokon és Baján. A szomszédos országokon kívül tanulmányúton járt Nyugat-Né-

¹ GERŐ 2007. 49.

² A Lipták Pált ismerők azt mondják, majd minden találkozáskor szerét ejtette az étellel és/vagy a művészettel kapcsolatos igazságok, használható bölcsességek megfogalmazásának. Lássunk egyet, egy önvallomás jellegűt, amelyet le is jegyeztek. Közli: KRATOCHWILL 1999. 251.

metországban, Skandináviában, Franciaországban és a Szovjetunióban. Utazásiról, az ott látottakról – akárcsak olvasmányairól – illusztrált naplót vezetett. Tagja volt az 1949-ben alapított Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Festő Szakosztályának.

Amikor a látható környezet valósága érdekelte, palettájára a festészet alapvető műfajait vonta: expresszivitással jellemezhető portrékat, csendéleteket, tájképeket és városi látképeket. E keretek azután fellazultak, kísérletező kedve formai kalandokra csábította, de eszköze az ecset és a tempera maradt.

1952-től vett részt bemutatókon, első ízben a III. Magyar Képzőművészeti Kiállításon szerepelt, amelyet szülővárosában a Munkaközösség tárlata követett. Önálló megnyilatkozásai mellett a múltban rendszeres résztvevője volt az Alföldi Tárlatnak és a Vásárhelyi Őszi Tárlatnak, meglehetősen sokat szerepelt a Délalföldi, valamint a Szegedi Nyári Tárlatokon is.

A képzőművész Lipták Pál alkotói korszakai

I. Az alföldi atmoszféra vizsgálatának korszaka

Többségében a Jakuba János festményeiről ismert, visszafogott színtartományban mozgó csendes pasztell tájképek kerültek ki a fiatal Lipták keze alól, melyek közül a legkorábbiak eszköztelenségükkel Tornyai Jánosnak a végtelen Alföldet megörökítő tábláival vonhatók párhuzamba. A horizontot alacsonyan helyezte el, így hatalmas égfelületeken, széles, nagy felhőfoltokon dolgozhatott. Figurákkal nem találkozunk ezeken a pasztellkrétával készült látképeken, így a táj erejének lüktetése zavartalanul érvényesül. E korai képek egységes színvilággal jellemezhetők, a színhasználat és a kompozíció egyaránt harmonikus.

Az e képeket megelőző, a szabadiskolákban született legelső munkákkal kapcsolatosan, amelyek valószínűsíthetően tanulmányrajzok voltak, nem áll rendelkezésemre információ.

II. Expresszív jellegű figuratív korszak

Erőteljes színekkel fogalmazott táj-, tanya- és városképek, portrék, a földművelő ember mindennapjainak jeleneteit, tevékenységét, történéseit ábrázoló olaj- és gouache, később az általa leginkább kedvelt, száradás után matt felületet adó tempera festmények születtek a második korszakban.

Lipták Pál egy, Kratochwill Mimi által készített interjúban ekképpen foglalta össze a látható valósághoz kapcsolódó alkotói szakaszának törekvéseit, témaválasztását:

„Tájfestői korszakom termése az eltűnt csabai, tanyai és vízivilágot örökítette meg, ha van valami jelentősége, talán ebben van. (A pásztor, 2. kép)

Képtémáim a tájképek voltak – sorrendileg is – nagyjegű alföldi képek, atmoszféra, a nagy semmi, horizont, felhők.

Később: tanyaudvarok, tavasz-nyár-ősz-tél. (Szegényasszony kenyere, 4. kép; Meszelők, 7. kép)

Facsoportok a kertben, körösparti részletek, a zsilip és környéke.

Utcarészletek, városi motívumok, alakok a tájban, a képben. Piaci jelenetek, ócskapiac, tejpiac, disznópiac. (Falusi vasárnap, 1. kép; Ünnepnapi emléke, 5. kép; Lány madárral, 6. kép; Család, 9. kép; Ház előtt menetelő katonák / Málló házfalak előtt katonák vonulnak, 11. kép; Pihenők, 12. kép)

Építkezés, cséplés-szántás, mezei munkák. (Tapasztó öregember, 8. kép)

Lovas képek – lóversenyek Csabán. A templomok környéke. (Öreg templom, 10. kép)

Mindez látványfestés volt, azt festettem, ami előttem volt. Nem komponált képek voltak, az alakok az esemény benne voltak a képben.

*Ezek még lakásban elhelyezhető képek voltak, méreteik nem nőttek túl ezt az igényt. Később kiállítási képek következtek, múzeumi méretek.*³

Érett korszakának képeit oldott festőiség jellemezi, ám a Jakuba Jánostól látottakkal ellentétben a kompozíció pontos szerkesztésének elvét nem alkalmazta. A kiemelés és az alárendelés eszközeivel azonban ő is élt, bár irányított fényt szinte egyetlen művén sem figyelhetünk meg. Lipták inkább kontúrokkal és kontrasztokkal kívánta a képi erőviszonyokat megteremteni. A kiemelés eszközeként gyakran találkozunk munkáin a ritmussal, azaz a hasonló figurák/elemek ismétlésével. Azokon a táblákon, amelyeken a formaismétlést alkalmazza, megnő a térközök, a negatív foltok jelentősége.

Visszatérve Lipták Pál színhasználatához, képein azonnal látjuk, hogy ebben a korszakában már nem törekedett színharmóniák megteremtésére. Őt a színek hatása közötti különbség, a kontraszt érdekelt. Leggyakrabban a komplementer kontrasztot alkalmazta, ám azt minden esetben harmonikus mennyiségi arányok szerint felrakva. A komplementer színpárok mennyiségi kontrasztjának alkalmazására az általam ismert Lipták-képeken nem találtam példát. Szintén gyakran találkozunk nála a hőfokkontraszttal, azaz a hideg-meleg kontraszttal, amely a hideg és a meleg színek egymást erősen befolyásoló, fokozó hatását jelenti. A telítettségi kontraszt szintén visszatérő momentuma Lipták Pál festményeinek. Telt színek és tört színek, telt színek és derített, valamint telített színek kontrasztjáról van szó ebben az esetben. A tónuskontraszttal ritkán, csupán a lazúros festésmóddal készült képeken találkozunk.

Lipták Pál a térbeliség érzékeltetésére alig-alig használ árnyékot, sok képén sem vetett-, sem önárnyékot nem találunk. És ami érdekes, hogy nem is hiányzik.

Ha hideg objektivitással szeretnénk közelíteni ehhez a műegységhez, azt mondhatnánk, hogy Lipták az ember és a környezeti tárgy kapcsolatát vizsgálta, nézője pedig találgathat, hogy ez a kapcsolat a festő szerint szoros vagy laza volt-e. Az ebben az időszakban készült táblákra pillantva arra is gondolhatunk, hogy pillanatképeket látunk, kiragadott jeleneteket. De nem. Nem erről van szó. Történeteket

³ KRATOCHWILL 1999. 250-251.

látunk, jellemrajzokat, leolvasható érzelmeket, benyomások érzékletes kifejtését. A megfogalmazás az adott helyzethez/látványhoz igazodva más és más, hol teljesen odaadó, az érzelmeket előtérbe helyező, hol szellemes, máskor kissé groteszk. Nyilvánvalóan nem az akkori kánonnak, a szocialista realizmusnak igyekezett megfelelni. Hitt a szabad művészetgyakorlásban...

Lipták már expresszív jellegű figuratív korszakában is beszédes, olykor az érzelmekre, máskor az intellektusra ható, irodalmi igénnyel fogalmazott címeket társított festményeihez. Arra a kérdésre, hogy miért látta ennek a címválasztásnak szükségét, ő maga válaszol: „*A festmények címeinek jelentőségük van. Ennek a megállapításnak korábban nem tulajdonítottam jelentőséget, mert képcímeim a képpel, a témával azonosak voltak. Már itt kezdetét vette valami, ami később zavaró lett számomra, mert az egyszavas címek – éreztem – a képnek sem használtak, kevesebbet közöltek, mint amit a »mű« nyújtott. A mű későbbi visszakeresését is megnehezítette, ha ilyen képcímek sokasodtak: Táj, Utcarészlet, Téli táj, Naplemente, Út, Beszélgetők, Piac, Cséplés, Kapálók, stb. Az évek során készült munkák címei sorra ismétlődtek.*”⁴

A figuratív ábrázolás tárgykörébe tartoznak, ám valószínűsíthetően az utolsó három évtizedben egymást követve születtek Lipták Pál illusztrált naplói. Elsősorban a fesztelenség a jellemzőjük azoknak a lapoknak, amelyek ismertek közönség előtt. A Lipták albumba⁵ *Szövegtörédek – ecsetnyomok* címmel került be hét lap, melyek közül egy, a *Szövegtörédek – ecsetnyomok II.*⁶ címmel közzétett lappár nem csupán a szerkesztés tekintetében, az alkotói elv szemszögéből nézve montázs, hanem kivitelezésében is (13. kép). A szövegfoltokba rendezett, változatos tárgyú gondolatfutamok, emléktörédek, felsorolások vegyes technikával készült⁷ képi montázsba ágyazódnak. Bal oldalon, az ábrázolás középpontjában a lapra ragasztva két, papírtekercset tartó szentet, talán Kozma és Damján orvos szenteket ábrázoló reprodukciót egy festett ablakkeret- vagy kapuszerű formába foglalt a festő, amelytől balra egy fa törzse a lapszél képzeletbeli ege felé nyúlik. A központi vendégmotívum fölött ezt olvashatjuk: „A művészet jelenléte”. Hogy vont-e Lipták a szentek és a művészet gyógyító ereje között párhuzamot, ma már aligha dönthető el egyértelműen. Jobbra a Megyei Könyvtár Artotékája nyomtatott, dolgozatomban a későbbiekben idézett szórólapjának nyers szövegvázatát olvashatjuk. Ha megnézzük alaposabban a naplónak ezt az oldalpárját, látható, hogy a bal oldali jegyzetekre ráfestett és ragasztott, míg a jobb oldali szöveget a képi rész elkészülte után vetette papírra.

⁴ KRATOCHWILL 1999. 251.

⁵ LIPTÁK [1999].

⁶ Uő 237.

⁷ Mivel a mű eredetije nem áll rendelkezésre, csupán a reprodukció alapján kísérhetjük meg az alkalmazott technikák azonosítását. A szentek köré valamilyen fajta zsíros krétával, talán olajpasztellel rajzolt kontúrokat, amelyeket azután valószínűsíthetően akvarellal töltött ki. A fa formájánál azonban fordítva történt, a megfestett felületbe rajzolt bele. A jobb oldalon mindkét eljárás alkalmazta.

A *Szövegtörések – ecsetnyomok* III.⁸ stencilezett lapja a bemutatott sorozat legegységesebb ábrázolása, amennyiben azt egészében egy képnek tekintjük (14. kép). Vizuális megjelenése zaklatottságtól, véletlenszerűen az ábrázolásba ékelt idegen szín- és formaelemektől mentes.

Balra fent, szinte beleolvadva a kék foltba egy, magántulajdonban ma is lelhető képének címét találjuk: *Spitz Samu kocsmája*.⁹ Lehet, hogy ez a kis szelvényzet a kép megszületése előtti első ötlet rögzítése? Balra lent pedig valami egészen más: „Hegedűs István, ki Szabó Judit hajadonról azt híresztelte, hogy nem szűz, minthogy ezt bizonyítani nem tudta, ötven botot kapott. Csabán 1740-ben.” Jobbra fent egy gondolat a festészetről, lent egy, Békéscsaba Város Tanácsa Ellátói Bizottságának szóló folyamodvány vázlat. Láthatjuk, hogy ez a szabad témaválasztás és gyakori témaváltás a gát nélkül cikázó, azonnal tovaröppenő gondolat megragadásának, rögzítésének személyre szabott metódusa. Mintha Liptáknak sikerült volna elcsípní azokat a gondolatokat, gondolatfoszlányokat, amelyeknek mások néhány perc elteltével még a hangulatát sem tudják felidézni.

A IV. számmal jelzett lapon¹⁰ találunk két pozitív-negatív foltjátékot, fát, emberszemet, madarat (15. kép). Jobbra középen sorolni kezdi a hónapok régi magyar neveit, de a lajstrom Szent György havánál megszakad. Jobbra lent a cikázó gondolatok komoly hangon szólalnak meg: „fejlődési lázunkban csak azt értékeljük, ami új”. Tudjuk, hogy Lipták saját működésével és életével igyekezett ennek a cáfolatát adni. Ezután praktikus információk következnek, jobbra fent, a szépen rajzolt kettes mellett El Kazovszkij képzőművész budapesti, balra lent Dömötör János, a Tornyai János Múzeum akkori igazgatójának hódmezővásárhelyi telefonszáma.

Ennek a lapnak az ábrázolásai áttetsző festékréteggel alakított lazúros alapra készültek, majd Lipták tollal rárajzolt és írt. Végző kiegészítésül fedő fehérét és valamilyen krétát, talán pasztellt használt.

Az V. lapon¹¹ az egyszerűtől a megindítóan elgondolkodtatóig húzódó széles skálán mozognak a szöveges részek (16. kép). Bal oldalon a napi bevásárlás árteteleit vetette oda (tej, kenyér stb.), míg a középészre komponált sírkőre félig-meddig ráillesztve egy sírfelirat sorait jegyezte: „Papp Alexandra, meghalt 1859 (olvashatatlan szó). Életének 65-ik évében. Világtalanságban töltött 61 évet. Béke legyen poraira.” Ha az előbbi nehéz sorsba belegondolva esetleg elérzékenyültünk, jobbra fent egy sárga ló fara, lejjebb egy jobb oldalnézetben ábrázolt disznó zökkent ki bennünket lelkiállapotukból. Tovább kalandozva a felületen, a rajzoláshoz általa használt kínai tust tartalmazó üveg gyári címkéjének másolt feliratára találunk: Tinta China. Az előbbi is igazolja, hogy a képi megjelenítés a szövegek szabad ötletfolyam jellegé-

⁸ Uő 239.

⁹ Spitz Samu kocsmája (év nélkül; tempera, papír; 500 x 700 mm; jelezve jobbra lent: Lipták; Hajdú László tulajdona).

¹⁰ Uő 241.

¹¹ Uő 243.

vel vannak szinkronban. Balra fent egy, jobbában leeresztett fegyverét tartó katonát látunk, aki a bal kezével a vele szemben álló két, vigyázban cövekelő másik katonára mutat. A két katonát láthatóan hátratántorítja a fegyveres szóáradata és mutató kezének hatósugara. A képregényrészletre emlékeztető jelenet érdekessége, hogy a horizontvonalat a figurák bokájának magasságába helyezi, így azt a hatást kelti, mintha az alakok (bárminemű jövőkép nélkül) a világ peremén/végén perelnének.

A VI. képen,¹² amely egy stencilezett lapra készült, fent középen két angyal tartja a magyar címert (17. kép). A kis rajznak az kölcsönöz némiképp különös jelleget, hogy a koronával ékes címerpajzsot hagyományosan lebegve tartó angyalpárt Lipták úgy ábrázolta, mintha a földön lépkedve cipelné a nagyméretű, nehéz táblának tűnő pajzsot. Balra középen fekete, vörös és csupán körvonallal rajzolt macskák csoportját, lent középen egy nyájával körülvelt pásztort látunk. Jobbra fent talán egy készülő katalógusszöveg részlete olvasható: „Rajzainak legfontosabb eleme a vonal, melynek többféle megnyilvánulási formáját láthatjuk képein. János rajza ugyanakkor festői elemekkel válik teljessé – (olvashatatlan szó)”. Alatta egy vonalkeretben az 1900 körül lebontott, békéscsabai, Hrabovszki B. György-féle Burkus szárazmalomról van szó.

A felületet lazúros festéssel alapozta, amely előtt és után is belerajzolt viasz-tartalmú krétával.

A VII. számmal közölt lappárra¹³ ezt írta: „1950-től a világ lakossága megkétszereződött!” (18. kép) Ugyanitt lent: „A régi Csaba lakosait a szükség a fa használatára nevelte és ezt előszeretettel díszítette is”. Ezen az oldalpáron figyelemreméltó, egyenként is gondolatébresztő ábrázolásokat, rajzolt, többségében viszont festett vagy vegyes technikával készült kicsiny képeket társított egymás mellé.

Lipták halála óta a naplók sorsa nem követhető. 1997-ben történtek azok megjelentetésére vonatkozó sikertelen próbálkozások,¹⁴ de a hét lap kivételével csupán elmondásokból tájékozódhatunk felőlük. Szerény hiánypótlás céljával szenteltem a fentiekben nagyobb figyelmet ennek a sorozatnak.

III. Expresszív jellegű nonfiguratív korszak

Eltávolodva az ember és tárgy, ember és táj problémakörének vizsgálatától, Lipták Pál a nonfiguratív festészet felé fordult. Az 1980-as években¹⁵ alakította ki új, absztrakt expresszionista stílusát, amely a korábbinál jóval színesebb és eleve-

¹² Uő 245.

¹³ Uő 247.

¹⁴ GERŐ 2007. 50.

¹⁵ Mivel Lipták a képeit ritkán datálta, a pontos időpont meghatározásáról kényszerűen le kell mondanunk. Az 1987-ben a Munkácsy Mihály Múzeumban rendezett kiállításon már nonfiguratív képeit mutatta be. A tárlathoz kapcsolódó katalógus bevezetőjében Pintér József így ír: „Retrospektív kiállítást vártunk valamennyien tőle (...), de ő a legújabb képeiből válogat erre az alkalomra.” PINTÉR 1987. 3.

nebb. A figuratív festészet esetében általa alkalmazott kontrasztrendszer nonfiguratív festményei esetében is alkalmazta, ám ekkor a kontrasztok szerepe jócskán felerősödött. Bizonyos szinten a kompozíció megtervezése is szükségessé vált. (*Aurora Lucidissima*, 19. kép)

A változásról Lipták ekképpen beszél: „*A nonfiguratív festészet nagy kaland volt számomra. A hagyományokra épült piktúrám tapasztalatait nem tudtam itt se felhasználni, se alkalmazni. A gyerekrajzok világáig kellett visszalépnem, hogy mondanivalóim közölhessem. Ez viszont azt a rég elvesztett őszinteséget igényelte, mely a gyermekévek sajátja. Hamar rájöttem, könnyebb egy képet megfesteni, ha előttünk van a látvány; színben, formában eligazít. A tiszta lap kihívása nagyobb erőfeszítést igényel.*”¹⁶

E képek esetében a teljes képfelület minden részlete azonos fontossággal és értékkel bír, a dinamika keltette belső feszültség tekinthető az első számú képrendező elvnek. A leginkább az alkotó személyiségét és lelkiállapotát tükröző, a hagyományos komponálási elvekkel hol szakító, máskor azokat csupán átértékelő ábrázolásmód esetében általában szembetűnő az improvizatív jelleg. A teljes tudatkontroll-nélküliségig azonban Lipták nem ment el, hisz ő inkább tartalommal megtölteni, nem pedig kiüríteni akart látványt és fogalmat. Ha az ember maga is erősen intellektuális, gondolkodó alkat, művével is valószínűleg gondolkodtatni akar. Ezt látjuk igazolni Lipták Pál változatlan találékonyssággal alkalmazott, sajátos címadásaival is, amelyekkel irányt szab a nézőnek, hogy a műalkotás befogadása, az értelmezési kísérlet során ne csupán saját erejéből kelljen boldogulnia. Tulajdonképpen kijelöli a fő csapásirányt, nem hagyja magára (az absztrakt képekkel szemben gyakran tanácstalanul álló) közönségét.

Ván Hajnalka így összegzi a Lipták művészetében ebben az időszakban végbement változást: „Lipták Pál művészete (...) a figurális, a szociálisan érzékeny témáktól a filozofikus nonfiguratívig jut el. Minden bizonnyal szellemének élénksége igazolja az alakulást. Nem fejlődés ez, melyről a kései időszakában beszélhetünk, mert nem túlszárnyalásról van szó, hanem változásról.”¹⁷

Lipták Pál, a könyvtáros

Lipták Pál (az előbbi törekvések megvalósításával párhuzamosan) 1949-től a körzeti könyvtár vezetője volt. 1951 és 1953 között a budapesti Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola könyvtár szakának levelező tagozatos hallgatója, miközben Magyarország első megyei könyvtárának igazgatójává nevezték ki, amelyet 1952. március 9-én, Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapján nyitottak meg Békéscsabán. Az intézményben, ahol ekkor Féja Géza igazgatóhelyettesként dolgozott, Lipták Pál vezette be elsőként hazánkban a szabadpolcos rendszert. Az angolszász országok-

¹⁶ KRATOCHWILL 1999. 251.

¹⁷ VÁN 2008. 33.

ban már több évtizeddel korábban alkalmazták ezt a rendszert,¹⁸ de ekkortájt a könyvtárosoknak szóló nyugati szakirodalom teljességgel elérhetetlen volt. Liptáknak kellett kidolgozni, sok esetben pedig kitalálni, miképpen működjön, hogyan legyen berendezve az új könyvtár.¹⁹ Minden részletre vonatkozóan volt elképzelése, nyomon követte és ellenőrizte a teljes munkafolyamatot, maga ment el az asztalához is, hogy terveit megbeszélje vele.²⁰

¹⁸ Az első szabadpolcos, a közművelődés célját szolgálni kívánó könyvtár 1890-ben nyílt meg Clevelandben.

¹⁹ Mit jelent a könyvtárosoknak a szabadpolcos rendszer?

- „hazánkban a hajdani Eötvös Kollégium könyvtára tette elsőként szabadon hozzáférhetővé állományát, a tömeges elterjedés csak az 1950-es évektől jellemző
- a szabadpolcos tárolás kevésbé biztonságos és a térkihasználási lehetősége is korlátozottabb, mint a zárt raktáraké, de kedvezőbb a forgalmazás szempontjából, az olvasók közvetlenül válogathatnak
- a szabadpolcos elhelyezésnek nagyobb a helyigénye, számolni kell a többpéldányos kihelyezéssel és a nagyobb választék kívánalmaival
- helyhiány miatt a könyvtárak állományukat úgy rendezik, hogy a szabad polcra való könyveknek csak egy része kerül az olvasói térbe, a többit a kiegészítő raktárban helyezik el
- a szabadpolcos tér övezetekre tagolódik (pl. felnőtt-, gyermek rész; olvasóterem stb.), ezek valamilyen módon el vannak választva (rögzített vagy mobil falakkal; bútorokkal). Minden övezet más berendezést igényel és eltérőek a tárolás lehetőségei is (pl. gyermekrészlégből alacsonyabb állványok). Különválasztják az állományt aszerint is, hogy kölcsönzésre vagy helyben olvasásra szánták.
- a szabadpolcos állomány szakrendi elhelyezését; fontos hogy az állomány áttekinthető legyen, mindenki által érthetően legyen csoportosítva, ehhez praktikus állványzat, jó feliratok, elegendő alapterület szükséges”

Mit jelent a könyvtárosoknak és az olvasóknak a szabadpolcos rendszer?

„az angolszász típusú szabadpolcos könyvtárban egy tér van, ezen belül jelöljük ki a funkciók helyét – övezeteket alakítunk ki

1. klubövezet – átmeneti tér, becsalogató rész: napilapok, képeslapok, számítógépek stb. vannak itt, ezek köznapi információhoz juttatják a látogatókat. Itt egy személy dolgozik és megfelelő berendezés szükséges, ennek az övezetnek a visszaállítása a cél napjainkban.
2. nyilvántartási övezet – kölcsönzés, visszavétel, feltáró eszközök, katalógusok
3. könyvkiválasztó övezet – szabadpolcon a kínált állomány rendszerben (...). A polcok mellett székek, asztalok adják a berendezést az olvasáshoz.
4. tájékoztató övezet – itt van legalább egy tájékoztató könyvtáros és itt van a segédkönyvtári állomány
5. olvasóterem
 - a) kutatószobák
 - b) zárt raktárak – kölöngyűjtemények, értékes dokumentumok stb.
 - c) kiegészítő raktárak” WZ é. n.

²⁰ „Ez a könyvtár etalonná vált, stílusa, megoldásai gyorsan terjedtek az országban. Központi bútorgyártás azonban akkoriban nem létezett, és még a Könyvtártudományi és Módszertani Központban (KMK) sem dolgozott könyvtárépítéssel, -berendezéssel foglalkozó szakember. A Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) kulturális osztályán a könyvtárakkal foglalkozó Kiss Jenőnek, aki egykor maga is a csabai könyvtárban dolgozott, sikerült rábeszélnie Lipták Pált tapasztalatainak és bútorterveinek közzétételére. Ezek a SZOT és a KMK közös kiadásában *A kis könyvtárak korszerűsítése, berendezése* címmel 1963 végén 600 példányban meg is jelentek – nem csak a legkisebb könyvtárak nagy hasznára!” GERŐ 2007. 47.

Kitűnő érzéke volt az emberek és a könyvek közötti kapcsolat megteremtésére és annak megtartására is. (Természetesen nem az ebédszünetekben a cséplőgépek mellett tartott felolvasásokra gondolok. Az utóbbi a Népművelési Minisztérium számára hathatós eszköznek tűnt, azaz a kultúráközvetítés egyszerű, közvetlen módjának. Az elképzelés persze nem működött, amire a könyvtárosok azonnal rájöttek.)

A szabadpolcos rendszer nyilvánvalóan teljességgel megváltoztatta a könyvtárak kialakítását, a funkcióváltás pedig a belsőépítészeknek és a formatervezőknek is ad (jó esetben és az évtizedek előrehaladtával egyre gyakrabban) feladatot. „A Lipták-féle békési könyvtár-berendezési stílusnak (...) az a fő sajátossága, hogy összekapcsolta a magánélet tereit a közsféráéival: a lakás minden részletre, minden falra és valamennyi sarokra kiterjedő megtervezettségét, otthonmelegét, intimitását egyesíti a közintézmény tiszteletet parancsoló, tekintélyt sugárzó, komoly megjelenésével.”²¹ Féja Géza a napló- és levélrészleteket tartalmazó *Csabai nappalok és éjszakák* című kötetben így ír: „Közvetlenség, családias melegség és humor jellemezte az olvasókkal való érintkezést, állandó beszélgetés folyt a könyvekről, írókról, irodalmi kérdésekről, a könyvtáros humorról, humoros oktatással szoktatta le olvasóit a ponyváról és az álirodalomról”.²²

Könyvtárosi működését további újítások fémjelzik. 1961-ben, Magyarországon elsőként, Békéscsabán önálló gyermekkönyvtár, 1964-ben pedig zenei részleg nyílt.

Lipták tevékenyen részt vett az új könyvtárépületnek, a tervezés szintjén 1973-ban elkezdődött munkálataiban az akkor friss diplomás, még az Építész Mesteriskolát végző Hegedűs Péter építészmérnökkel. A hatezer négyzetméter alapterületű új épületet 1985. augusztus 20-án adták át.²³ A Megyei Könyvtár igazgatói székét elhagyva, 1986. január 1-jén vonult nyugállományba.

A Békés megye területén lévő könyvtárak eredményes fejlesztéséért Lipták Pált 1954. március 15-én a Kossuth-díj III. fokozatával tüntették ki.²⁴ 1964-ben Kiváló Népművelő címet kapott. Néhány évvel később, 1972-ben pedig elnyerte a kiemelkedő munkát végző könyvtárosok és levéltárosok elismerésére szolgáló állami kitüntetést, a Szabó Ervin-emlékérmét.

Nyugdíjba vonulása után létrehozta a könyvtár kvalitásos és gazdag, jelenleg körülbelül ötszáz lapból álló,²⁵ kortárs képzőművészek alkotásait magában foglaló

²¹ GERŐ 2002. 44.

²² Idézi: DÁNYI 2006. 49.

²³ Hegedűs Péter 1986-ban a Békés Megyei Könyvtár építéséért Ybl-díjat kapott.

²⁴ A szakirodalom több forrásában tévesen azt olvashatjuk, hogy Lipták a Kossuth-díjat a szabad könyvválasztás lehetőségét biztosító rendszer kidolgozásáért és megvalósításáért kapta. Ezt az adatot először Sümei György közölte a Kortárs Magyar Művészeti Lexikonban, majd az előbbi szöveget átvevő www.artportal.hu oldalon.

²⁵ Az Artotéka gyűjteményének pontos tételszámára vonatkozóan eltérő adatokkal találkozunk a szakirodalomban. Gerő Gyula 470 tételből (GERŐ 2007. 48.), a könyvtár történetét feldolgozó, *A húsz év könyve. 1985–2005* című kiadvány „körülbelül 500 darab eredeti műalkotásból álló gyűjteményről” beszél (<http://web.bmk.hu:8080/jadox/images/20evkonyve.pdf>). Tovább keresve kiadványokban és az interneten kétszáz, majd négyszáz tételről is olvashatunk.

Artotékát. Az 1986 januárjától működő gyűjteményi egység érdekessége, hogy a XX. század második felében született művekből álló grafikai gyűjtemény műtárgya- it kölcsönözní is lehetett. A gyűjteményt, amely egyaránt tartalmaz egyedi rajzokat (grafit-, szén- és tusmunkákat), sokszorosított grafikákat és akvarelleket, Lipták több mint ötven, a könyvtárban rendezett kiállítás, valamint *A hónap műtárgya* címmel megvalósított sorozat keretén belül dolgozta fel és mutatta be. A kiállítá- sokhoz ismertető minden esetben, de több ízben katalógus is készült.

Az Artotékát a látogatók figyelmébe ajánló szórólapon ezt olvashatjuk: „A könyvtár ezzel a gyűjteménnyel a művészet hagyományos értelemben vett párt- fogásának új formájára vállalkozott, amikor otthonába adja olvasóinak az ott esetleg még hiányzó műtárgyakat.

Ezt a szolgáltatást könyvtárunk minden beiratkozott olvasója a kezelési költ- ség ellenében igénybe veheti, és a kiválasztott képeket könnyű keretben el is viheti.

Egyszerre két mű három hónapra kölcsönözhető, kívánságra újabb három hónapra meghosszabbítható.”²⁶ Az előbbieket világossá teszik Lipták Pál törekvéseit, valamint a művészet erejébe vetett határtalan és komplex hitét. Látható az is, hogy mennyire fontosnak találta a művészet demokratizálását a befogadói oldalról, oly- annyira, hogy minőségi műalkotások lakásunkban való elhelyezésének lehetőségét biztosította mindannyiunk számára.

A legkorábbi, a tömegek számára elérhető, hazavihető papír alapú képzőmű- vészeti alkotások a szentképek voltak, amelyekhez a képsokszorosító nyomdászati technikák fejlődésével történelmi és mitológiai tárgyú ábrázolások társultak.²⁷ Lip- ták Pál vállalkozása a XIX. századi európai törekvés folytatása, mikor is híres mes- terek, többek között például Munkácsy Mihály közkedvelt alkotásairól készült réz- karcok nyomdai úton sokszorosított reprodukcióit vihette haza a szerényebb körü- lmények között élő, ám „szépre vágyó” közönség.²⁸ És nem szabad megfeledkez- nünk arról sem, hogy az Artotéka létrehozásának idején, az 1980-as években virág- zott Magyarországon a műalkotásokat egyenlő méretre nagyító, magán- és középüle- tekbe szánt színes poszterek gyártása és forgalmazása. Az általában múzeumokban és speciális üzletekben (például a Képesbolt-hálózat üzleteiben) megvásárolható poszterek részben szintén azt a célt szolgálták, hogy lakásainkat egyszerűen, olcsón és nem utolsó sorban gyorsan, egyben viszonylag mégis igényesen díszíthessük. Ha

²⁶ A digitalizált kiadvány megtekinthető: http://konyvtar.bmk.hu/documents/10157/24520/liptak_pal.pdf

²⁷ A témával foglalkozik: NOVÁK 1925.

²⁸ A folyamatot Révész Emese a *Történelmi kép mint sajtóillusztráció 1850–1870* című dolgozatában a következőképpen foglalja össze: „Nagyipari termelésük és fogyasztásuk révén a 19. században a vi- zuális ábrázolás a tömegkultúra egyik legnagyobb propagandisztikus erővel rendelkező médiumává fejlődik, mely képes az információ széles és heterogén közönség felé való közvetítésére, képi üzenet- tek gyors, csaknem egyidejű továbbítására. Viszonylagos olcsósága és nagy példányszáma biztosítva a kollektív recepció lehetőségét megkönnyíti a kultúra és információ demokratizálását, az európai konformitás és azon belül nemzeti azonosságtudat kialakítását...” (RÉVÉSZ 2000. 580.)

az eredetiség problematikája fölött szemet hunyunk, el is fogadhatjuk ezt a lehetőséget. És ez az a momentum, amely a két dolog közötti lényegi különbséget adja. Ugyanis Lipták Pál arra biztat az Artotéka létrehozásával, hogy ne tegyük, ne fogadjuk el a másodlagos megoldást. Ragaszkodjunk az eredeti példányhoz, azaz a műalkotáshoz!

Lipták Pál könyvkiadói tevékenysége

Lipták a Megyei Könyvtár nyújtotta/szabta kereteken belül folytatta tipográfusi, könyvművészeti, majd könyvkiadói tevékenységét, intézményében nyomdát alakított ki,²⁹ s részben a még fiatalon Tevan Andortól nyert inspiráció nyomán a nyomdász mesterséget is kitanulta. A Lipták által jól ismert, művészi könyveiről, könyvdíszeiről méltán híres gyomai Kner Nyomda kiadványai szintén arra ösztönözték, hogy nyomdatermékei művészi kivitelűek legyenek, nyomdatechnikai műgonddal, számozott példányban készüljenek. Gyakran a könyvek illusztrálását is maga végezte, mely munkát alkalmazott grafikai feladatok követték, a borítónak és a belíveknek a megtervezése.

Könyvsorozatai

- Poesis Hungarica I. I–XX.: Csorba Győző, Fodor András, Simonyi Imre, E. Kovács Kálmán, Ladányi Mihály, Keresztury Dezső, Takács Gyula, Lator László, Csoóri Sándor, Nagy László, Takács Imre, Juhász Ferenc, Kalász Márton, Zelk Zoltán, Garai Gábor, Kálnoky László, Somlyó György, Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Rákos Sándor (kettőszázötven számozott példány)
- Poesis Hungarica II. I–XX.: Weöres Sándor, Illyés Gyula, Pilinszky János, Határ Győző, Czigány György, Bella István, Székely Magda stb. (kettőszázötven számozott példány)
- Grafica Hungarica I–X.: Szalay Lajos / 1979, Würtz Ádám / 1981, Kondor Béla / 1982, Kass János / 1983, Csohány Kálmán / 1983, Varga Hajdú István / 1983, Koffán Károly / 1985, Feledy Gyula / 1985, Reich Károly / 1987 (kettőszázötven számozott példány)
- Bibliofil kötetek, hasonmás kiadványok, irodalmi szempontból kiemelkedően jelentős művek, képzőművészeti katalógusok, a könyvtár rendezvényeire, szerzői estjeire készített, négy oldalas, példamutatóan igényes reklámkiadványok kerültek ki a keze alól. Tervezőként azonban Lipták Pál neve nem szerepelt egyetlen kiadványon sem.

Gerő Gyula *Lipták Pál emlékezete* című írásában Lipták rejtett írói tehetségéről olvashatunk. Nem csupán a fentiekben már említett, szellemes és elgondolkoztató címadásokról van szó. „Lipták Pál (...) író volt a *Könyvtári Levelező/lap* nélkül

²⁹ A nyomda már nem a könyvtár szervezeti keretei között, de változatlan helyszínen máig működik.

is. »Íróságát« rossz helyen kerestem. Csak most, végigolvasva írásait, jöttem rá: mindig is író volt, a leveleiben. Ha ezeket valaha összegyűjtenék és kiadnák, kiderülne, hogy színvonaluk méltó a nagy hagyományú magyar missilis (elküldött) levelek irodalmi nivójához. Akik levelezési kapcsolatban álltak velem, tudták, hogy az ügyintéző levelekre hamari választ várhatnak tőle, de a beszélgető, gondolkodtató levelekre olykor fél vagy egy évet is várniuk kell. Akkor viszont azt kapják, amire csak a legjobb irodalom képes: valamit, ami felemel, felvillanyoz, ugyanakkor töprengésre késztet, majd megnyugtat, és napokra-hetekre kibékíti a címzettet a világgal...»³⁰

Lipták Pál műgyűjtői tevékenysége

Lipták gyűjteménye több tárgycsoportot foglalt magában, melyeket kuriozitásuk és magas eszmei értékük hoz közös nevezőre. A gyűjtemény döntő részét kitevő néprajzi jellegű tárgye gyűttes esetében mindennek alapja az a hagyomány és az a társadalmi közeg, amelyben ezek a tárgyak megszülettek, használatba és/majd megőrzésre kerültek. Lipták Pál minden tárgynak ismerte a funkcióját és helyét a háztartásokban, tehát tudta, hogy melyik tárgy pontosan mire való, azt kik és miképpen használták. Tisztában volt a tárgyak korával, anyagával, készítmódjával, tehát a háztartáson kívüli lét jellemzőivel. Tudta, hogy e darabokat tanulmányozva közelebb juthat(unk) az adott tárgyat jellemző társadalmi, valamint vagyoni közeg, kultúra, létfeltétel és életmód megismeréséhez. Gyakorlottan olvasta az általa jól ismert lakóterek tárgykészletének többletjelentései nyújtotta rejtett információkat.

Lipták nem megélhetési műgyűjtő volt. A tárgyak lelke, azok történetei, vizuális megjelenése, hitelessége érdekelte. Tudományos igényű feldolgozásra is vállalkozott 1973-ban *A békési butélikák* címmel.³¹

A gyűjtemény tárgycsoportjai:

Képzőművészeti gyűjtemény

Csupán két, rendkívül szűkszavú forrásból³² tájékozódhatunk Lipták képzőművészeti gyűjteményével kapcsolatban. A számbavételt (tulajdonképpen a teljes gyűjteménnyel kapcsolatban) lehetetlenné teszi a halála utáni szétszóródás.

- A XX. század második felében működő szobrászok kisplasztikái és szintén kortárs éremművészek plakettjei,³³
- szecessziós ex libris gyűjtemény (egy albumban).

³⁰ GERŐ 2007. 52.

³¹ LIPTÁK 1973. 53–61.

³² Ambrus Zoltán több helyen publikált nekrológiájában csupán említi Lipták Pál képzőművészeti gyűjteményét:

<http://www.barkaonline.hu/component/content/article/1-friss-hk/108-liptp1922-2007>,

http://www.csabaimmerleg.hu/adat/dokumentumtar/hu34_Csm0702.pdf

Gerő Gyula beszámol a gyűjtemény néhány, általa látott tárgycsoportjáról, mivel csupán ennyi adat áll rendelkezésemre, kénytelen vagyok erre támaszkodni. GERŐ 2007. 52.

³³ Gerő szerint jóval több mint ezer darab.

Népművészeti gyűjtemény (a legjelentősebb gyűjteményi egység)

- Hímzett és szövött textilek (XIX–XX. század)
- Kerámiák (XVIII–XX. század): „A feliratos, jelzett és tulajdonosi névvel, évszámmal ellátott alföldi butellák az 1800-as évek második felében készültek és jó állapotban vészeltek át másfél-két évszázadot. A felvidéki, székelyföldi, brassói ónmázás cserép bokályok között 1790-es datálásúak is vannak, a dekoratív tordai, besztercei, zilahi, sárospataki tányérok száz évvel későbbiek. Szépek a rajzos, figurális díszítésű besztercei, hucul, máramarosi, kalotaszegi kályhacsempék.”³⁴
- Népi bútorok (XIX. század): vegyes bútoreggyüttes, java részben szuszékok.
- Népi mesterségek eszközei (XIX–XX. század)
- Használati tárgyak (XIX–XX. század)

Kézirat- és könyvgyűjtemény

Szlovák nyelvű Bibliák, evangéliumi magyarázatok, szintén szlovák nyelvű evangélikus énekeskönyvek, a hétköznapi és ünnepnapjait hitgyakorlásra egyaránt használt Tranosciusok ékes kötéstáblával díszített és védett, kapcsos réz-, illetve bőrkötésben (XVIII–XIX. század)

Régi keleti szőnyegek gyűjteménye

A gazdag gyűjteményi résszel kapcsolatban nem állnak rendelkezésre sem a szőnyegek típusára, szövismódjára, sem a származásukra és korukra vonatkozó adatok.³⁵

Lipták Pál elismert és tekintélyes népművészeti gyűjteményéből 2011-ben a Nagyházi Galéria és Aukciósház kétszáz tételből álló kollekciót bocsátott – nagy sikerrel zárult – aukciójára.³⁶

Az életművéről készített vázlattal igyekeztem láthatóvá tenni Lipták Pál sokoldalú tehetségének, kiemelten képzőművészeti munkásságának fluidumát. E szellemi áram az, amely gondolatait, ötleteit, elképzeléseit megtermékenyítette, és Liptákot a megvalósítás nem egyszer nehéz, buktatókkal teli útján segítette. Érdekes adatok és fordulatok adják Lipták életútjának stációit, egy olyan életét, amelyben ismeretlen volt az üres időherdálás.

³⁴ NÉV NÉLKÜL 2011a.

³⁵ Fájó, hogy halála után műveihez hasonlóan Lipták gyűjteménye is szétszóródott. Igaza van Gerő Gyulának, hogy ez a kvalitásos és értékes kollekció közgyűjteményi védeltséget érdemel. Pontosabban védeltséget érdemelt volna. „A (...) gyűjtemények teljességben és minőségben megfelelnek egy-egy igen jó múzeumi gyűjtemény ágazatnak. Megteremtőjüktől immár örökre elválva, jövőjüket az értékek iránt még fogékony egykori szemlélők-barátok mindenképpen a közgyűjteményekben látnák biztosítottan. Ennek azonban csekély a valószínűsége.” (GERŐ 2007. 53.) Az azóta eltelt évek történései nyomán sajnos bizonyosan állíthatjuk, hogy ez a gyűjtemény védeltséget nem kapott és nem is fog már kapni soha.

³⁶ NÉV NÉLKÜL 2011b.

Viszont, amint pályáján végigtekintve egy viszonylag teljes képet kialakítunk Liptákról, a művészeiről, a könyvtárossal, a műgyűjtőről és előbbieik alapján magáról az emberről, azonnal légüres térbe kerülünk, hisz halála után festészeti hagyatékának nagy része és gyűjteményei is értékesítésre kerültek és szétszóródtak. Működését, tevékenységét a Szemimpex Kiadó albuma, kiállítási katalógusok, vele foglalkozó rövid tanulmányok és cikkek tartják a köztudatban. Életművének csupán kicsiny szeletét tudhatjuk elérhető helyen.

„Ma már remény sincs arra, hogy a művészi életmű (...) részei nyilvánosságot kapjanak. Alkotójuk mindig is öntörvényű ember volt. és (sic!) öntörvényűsége haláláig nem változott. »Halhatatlanságával«, utóéletével nem foglalkozott. Milyen nagyon jellemzőek rá az életmű-album mottójaként maga írta sorok: »...Tíz esztendő koromtól szabad elhatározással döntöttem sorsomról. Úgy nőttem, mint egy facsemete a határban, melyet fává növel az idő, miközben nem gondozta, nem nyeste, alakította senki, *nőtt, aszerint kedvező vagy zord volt az időjárás.* Ha a facsemetét durva sérülés nem éri, alakja, formája olyanná válik, mint a levele.«³⁷

Ha már a mester maga nem törődött a halhatatlanságával, az utókor, tehát a mi feladatunk Lipták Pál életművének köztudatban tartása. Ne késlekedjünk!

Kiállítások

Válogatott csoportos kiállítások

- 1952: III. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Múcsarnok, Budapest
1954: Vidéken Élő Képzőművészek Kiállítása I., Ernst Múzeum, Budapest
1955: VI. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Múcsarnok, Budapest
Vidéken Élő Képzőművészek Kiállítása II., Nemzeti Szalon, Budapest
1957: Tavaszi Tárlat, Múcsarnok, Budapest
IV. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
IV. Grafikai Kiállítás, Békéscsaba
1958: V. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
IV. Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás, Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Múcsarnok, Budapest
1959: VI. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
Békés Megyei Képzőművészek Kiállítása, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
1960: VII. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
VI. Békés Megyei Képzőművészek Grafikai Kiállítása, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula
1961: VIII. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
IV. Alföldi Képzőművészeti Kiállítás, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

³⁷ A Gerő Gyula szövegében (GERŐ 2007. 53.) szereplő idézetet kiegészítettem, a nála hiányzó szövegrészt fent kurziválással jelöltem.

- Békés Megyei Képzőművészek VIII. Kiállítása, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
- 1962: IX. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
Mártély a művészetben, Új Iskola, Mártély
III. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
V. Alföldi Képzőművészeti Kiállítás, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
- 1963: X. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
VI. Alföldi Képzőművészeti Kiállítás, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
- 1964: VII. Alföldi Tárlat, Erkel Ferenc Múzeum, Vár, Gyula
Vásárhelyi Tárlat (retrospektív kiállítás a Vásárhelyi Őszi Tárlatok anyagából, 1957–1963), Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
XI. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
- 1965: XII. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
Békés megyei grafikai kiállítás, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba –
Erkel Ferenc Múzeum, Vár, Gyula
VIII. Alföldi Tárlat, Erkel Ferenc Múzeum, Vár, Gyula
VI. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
I. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Szentés–Békéscsaba–Gyula
- 1966: Békés megyei grafikai kiállítás, Erkel Ferenc Múzeum, Vár, Gyula
IX. Alföldi Tárlat, Erkel Ferenc Múzeum, Vár, Gyula
II. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Szentés–Békéscsaba–Gyula
- 1967: X. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
XIV. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
VIII. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
III. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Szentés–Békéscsaba–Gyula
- 1968: XI. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
IV. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Szentés–Békéscsaba–Gyula
Dolgozó emberek között, Ernst Múzeum, Budapest
Nemzetközi ex libris kiállítás, Városi-Járási Könyvtár, Gyula
Nemzetközi ex libris kiállítás, Veszprém
Csabai festők jubileumi kiállítása, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
IX. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
Grafikai kiállítás, Békéscsaba–Békés–Orosháza
- 1969: XII. Alföldi Tárlat, Erkel Ferenc Múzeum, Vár, Gyula
V. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Gyula–Szentés
A Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulójára rendezett kiállítás,
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
Békés megyei képzőművészek kiállítása, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
X. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
XVI. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
Mai magyar ex libris művészet, Városi-Járási Könyvtár, Gyula–Pápa
- 1970: XIII. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
VI. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Gyula–Szentés

- XI. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
Békési festők kiállítása, Sala Forum, Arad, Románia
A paraszti élet című kiállítás, Szarvasi Járási-Városi Vajda Péter Művelődési
Központ, Szarvas
Békés megyei grafikai kiállítás, Erkel Ferenc Múzeum, Vár, Gyula
- XVII. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
- 1971: XIV. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
VII. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Gyula–Szentés
XII. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
- 1972: XV. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
XIII. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
Békés megyei képzőművészek tárlata, Arad, Románia
XIX. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
- 1973: XVI. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
IX. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Szentés
Az Écskai Művésztelep retrospektív tárlata, Écska, Ečka, Jugoszlávia
XIV. Szegedi Nyári Tárlat, Móra Ferenc Múzeum Képtára, Szeged
XX. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
- 1974: XVII. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
X. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Szentés
XXI. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
- 1975: XVIII. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
XI. Dél-alföldi Tárlat, Hódmezővásárhely–Szeged–Szentés–Békéscsaba
- 1977: Országos Grafikai Művésztelep kiállítása, Békéscsaba
- 1978: Tiszatáj című kiállítás, Derkovits Terem, Szombathely
Festészet '77. A Magyar Képzőművészek és Iparművészet Szövetségének ki-
állítása, Műcsarnok, Budapest
- 1980: Békés megyei művészek kiállítása, Penza, Szovjetunió
- 1985: XXIV. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
- 1986: XI. Békés-tarhosi Zenei Napok, Békés
- 1987: XXV. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
Békéscsabai képző- és iparművészek kiállítása, Modern Galéria, Nagybecs-
kere, Savremena Galerija, Zrenjanin, Jugoszlávia
- 1989: XXVI. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
A Magyar Képzőművészek és Iparművészet Szövetségének Téli Tárlata, Mű-
csarnok, Budapest
- 1990: A Magyar Képzőművészek és Iparművészet Szövetségének jubileumi kiállí-
tása, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
Békés megyei festők kiállítása, Arad, Románia
XXXVII. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
A Magyar Képzőművészek és Iparművészet Szövetségének Téli Tárlata, Mű-
csarnok, Budapest
- 1991: XXVII. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

1997: XXX. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

Egyéni kiállítások

- 1954: Fényes Adolf Terem, Budapest (Kerti Károllyal és Rajki Lászlóval)
1957: Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
1964: Jantyk Mátyás Múzeum, Békés
1966: Képcsarnok, Békéscsaba
1968: Mala Galeria, Nagybecskerek (Zrenjanin), Jugoszlávia
1969: Erkel Ferenc Múzeum, Gyula
1970: Ifjúsági és Úttörőház, Békéscsaba
Kiállítás Ezüst Györggyel, Pozsony–Eperjes–Nyitra, Csehszlovákia
1971: Kossuth Múzeum, Cegléd
1974: Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
Kner Múzeum, Gyoma
Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
1975: Szarvasi Járási-Városi Vajda Péter Művelődési Központ, Szarvas
Művelődési Ház, Békéssámson
1977: Rideg Sándor Művelődési Ház, Budapest
1978: Képcsarnok, Szekszárd
1984: Orosházi Üveggyár, Orosháza
1986: Cukorgyári Művelődési Ház, Sarkad
1987: Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
1988: II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc³⁸
Városi Könyvtár, Győr
1990: Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
1995: Szlovák Kultúra Háza, Békéscsaba
1995: Megyei Könyvtár, Békéscsaba
1997: Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
1999: Kortárs Galéria, Budapest
2008: Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria, Békéscsaba
Vidovszky Béla Helytörténeti Gyűjtemény és Városi Képtár, Gyomaendrőd
2012: Békés Megyei Tudásház és Könyvtár, Békéscsaba (A kiállítás megnyitóján,
2012. április 13-án az épületben felavatták Lipták Pál emléktábláját.)

Művei utóélete

Lipták Pál műveinek döntő többsége csupán halála után, már örökösei által került értékesítésre. A mester ugyanis nem szívesen adta el munkáit, „az eladottakat pedig legszívesebben visszavásárolta volna – esetenként vissza is vette”.³⁹ Ez magyarázza, hogy akár köz-, akár magángyűjteménybe életében nagyon kevés képe került.

³⁸ Több forrás a miskolci kiállítás helyszínéül tévesen a Herman Ottó Múzeum Képtárát jelöli meg.

³⁹ GERŐ 2007. 49.

Művei közgyűjteményben

- Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Munkácsy Mihály Múzeuma, Békéscsaba (tizenkilenc olaj, gouache és tempera festmény, három papírmetszet, amelyek 1961 és 1981 között kerültek a gyűjteménybe vásárlás és hivatalos átadások útján. A legkorábbi mű 1961-ben készült.)⁴⁰
- Békés Megyei Tudásház és Könyvtár, Békéscsaba

⁴⁰ Lipták Pál művei a Munkácsy Mihály Múzeum Képzőművészeti gyűjteményében (a megszerzés módjának leltárkönyvi bejegyzésével kiegészítve):

1. Gyülekezés a Tsz. agitáció után (1961; olaj, vászon; 90 x 138 cm; jelezve jobbra lent: Lipták; ltsz.: 61.2; Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága ajándéka; 1961-ben a Békés Megyei Tanács által Békés megyei Munkácsy Emlékéremmel jutalmazva)
2. Estefelé / Tanyaudvar (évszám nélkül; tempera, farostlemez; 60 x 90 cm; jelzés nélkül; ltsz.: 64.12; vétel)
3. Mezőn (évszám nélkül; olaj, farostlemez; 62 x 80 cm; jelzés nélkül; ltsz.: 64.13; vétel)
4. Falusi vasárnap (1966; olaj, vászon; 80 x 100 cm; ltsz.: 66.12.1; vétel)
5. Kompozíció (1969; papírmetszet, papír; 495 x 656 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 77.87.1; hivatalos átadás Békéscsaba Városi Tanácstól)
6. Szegényasszony kenyere (1969; papírmetszet, papír; 67 x 47 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 69.20; vétel)
7. Ünnepnepok emléke (1969; papírmetszet, papír; 50 x 70 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 69.21.1; vétel)
8. Lány madárral (1969; gouache, papír; 875 x 665 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 70.49.1; hivatalos átadás a Művelődési Minisztériumtól)
9. Strand ősszel (1970-es évek; tempera, karton, 700 x 1000 mm; jelezve jobbra lent: Lipták P.; ltsz.: 79.77.1; hivatalos átadás a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Művelődési Osztályától, a Megyei Tanács letétje)
10. Meszelők (1971; tempera, papír; 700 x 1000 mm; jelezve balra lent: Lipták; ltsz.: 81.10.1; vétel)
11. Tapasztó öregember (1971; tempera, papír; 1000 x 690 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 71.33.1; a megszerzés módjára vonatkozóan nem tartalmaz adatot a leltárkönyv)
12. Család (1972; tempera, papír; 700 x 600 mm, jelezve balra lent: Lipták; ltsz.: 72.53.1; hivatalos átadás a Művelődési Minisztériumtól)
13. Öreg templom (1972; tempera, papír; 625 x 890 mm; jelezve jobbra lent: Lipták; ltsz.: 73.65.1; hivatalos átadás a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Művelődési Osztályától)
14. Őszi nap (1973; tempera, papír; 550 x 630 mm; jelezve jobbra lent: Lipták; ltsz.: 74.48.1; hivatalos átadás a Művelődési Minisztériumtól)
15. Ház előtt menetelő katonák / Málló házfalak előtt katonák vonulnak (1977 december; linóleum-metszet, papír; 700 x 1000 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 77.59.1; hivatalos átadás a Kulturális Minisztériumtól)
16. Régi udvar (évszám nélkül; tempera, karton; 600 x 800 mm; jelezve jobbra lent: Lipták; ltsz.: 81.9.1; hivatalos átadás a Békés Megyei Tanácstól)
17. Aurora Lucidissima (évszám nélkül; tempera, papír; 500 x 700 mm; jelezve jobbra lent: Lipták; ltsz.: 86.5.1; a megszerzés módjára vonatkozóan nem tartalmaz adatot a leltárkönyv)
18. Pihenők (1974; tempera, papír; 700 x 1000 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 74.119.1; vétel a művésztől)
19. Lipták Pál: A pásztor (1967; tempera, papír; 500 x 700 mm; jelzés nélkül; ltsz.: 68.55.1)

- (A szakirodalomban szereplő információ, miszerint a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ is birtokol Lipták Pál-művet, téves.⁴¹)

Művei magángyűjteményben

- Hajdú László⁴² (Derecske; Hajdú László a festő halála után félszáz alkotást vásárolt meg egy tételben a Lipták családtól⁴³)⁴⁴
- Szemenkár Mátyás (Budapest)

Kutatható anyag a Munkácsy Mihály Múzeum Képzőművészeti Adattárában

- Lipták Pál kiállítása. Katalógus. (1974) 75.56.1
- Bereczky Loránd bevezetője Lipták Pál katalógusához. 1974. [3 p.] 1798–1990
- Lipták Pál kiállításának meghívója, műtárgylistája, fotódokumentációja, Fodor András megnyitóbeszéde, újságkivágatok. (1974) 1589–1981
- Lipták Pál kiállításának meghívója, katalógusa, plakátja. (1987) 1736–1988
- Grin Igor: Lipták Pál győri kiállításának megnyitóbeszéde. (1988) 1737–1988
- Lipták Pál kiállításának műtárgylistája, katalógusa, újságkivágatok. (1997) 1994–2000

SZAKIRODALOM (KRONOLOGIKUS, VÁLOGATÁS)

- Kátai Ferenc: Lipták Pál. In: Lipták Pál gyűjteményes kiállítása. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1957. (katalógus)
- Bereczky Loránd: Cím nélkül. In: Lipták Pál kiállítása. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1974. [24 p.] (katalógus)
- V. Kiss Margit: Lipták Pál kiállítása Békéscsabán. Művészet, 15/11. (1974) 33.
- V. Kiss Margit: Lipták Pál kiállítása a békéscsabai múzeumban. Békési Élet, 10/1. (1975) 149–154.

⁴¹ Dr. Nagy Imre, a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ igazgatója 2012. május 3-án kelt levelének információja nyomán.

⁴² „Különös, értékelésre méltó összefüggése Lipták művei utóéletének, hogy a szétszóródásuk ellenére is jutott, került egy-egy gyűjteménybe is mérvadó együttes. Ilyen kollekciónak tűnik a Hajdú László műgyűjtőnél (...) fölgyűlt Lipták-művekből álló csoport. Maga a gyűjtő is egyedi, sajátos képlet a mai hazai műgyűjtés-történetben – két összefüggésszálon is. Egyrészt olyan kollekciónak épít, amelyben egy-egy általa kiválasztott, fontosnak tartott művészt monografikus mélységben próbál megmutatni. Így van Liptákkal, de a Nagyváradon élő Urszinyi Máriával is.” SÜMEGI 2008. 85–86.

⁴³ HAJDÚ 2008. 88–89.

⁴⁴ A *Bárka* című folyóirat 2008/6. számát egy, a Hajdú László gyűjteményében szereplő Lipták-művekből készült válogatás illusztrálta.

- Szilágyi Miklós: Lipták Pál szekszárdi kiállítása. Elhangzott 1978. szeptember 7-én, Lipták Pál szekszárdi kiállításának megnyitóján. Új Auróra, 7/1. (1979) 148–149.
- Boromisza Zsolt – Orlai Márton – Peterdi Gergely (szerk.): Kötődések. Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége, Budapest, 1982. 183 p.
- Fodor András: Lipták Pál kiállításáról. In: Fodor András: Szó, zene, kép. Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 561 p.
- Grin Igor: A szép tárgyak vonzásában. /Baráti, kötetlen beszélgetés Lipták Pál festőművésszel gyűjteményéről, gyűjtő hitvallásáról./ Békéscsabán, 1982 decemberében. Békési Élet, 18/2. (1983) [177]–183.
- Kabdebó Lóránt: Poesis Hungarica. A békéscsabai Megyei Könyvtár sorozatairól. Jelenkor, 28/2. (1985) 174–180.
- Pintér József: Lipták Pál. In: Lipták Pál festőművész kiállítása. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1987. [16 p.] (katalógus)
- Sümegei György: Szolgálatként fogtam föl. Beszélgetés Lipták Pál festőművésszel. Művészet, 11–12. (1987) 85–89.
- Gerő Gyula: Művészetek és mesterségek vonzásában: Lipták Pál. Könyvtáros, 38/8. (1988) 487–489.
- Darvas Pálné – Klement Tamás – Terjék József (szerk.): Kossuth-díjasok és Állami díjasok almanachja. 1948–1985. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 685 p.
- Sümegei György: Lipták Pál világa. Szerk. Rideg Gábor. Békés Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztály, Békéscsaba, [1989]. 47 p.
- Dömötör János: Lipták Pál. In: Lipták Pál kiállítása. Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely, 1990. (katalógus)
- Ambrus Zoltán (a képeket, írásokat barátaitól gyűjt., a kötetet szerk.): Rajzok, versek és egyéb írások. Megjelent 1992. április 14-én Lipták Pál 70. születésnapján. Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1992. [60 p.] (Lipták Pál számára egy színes, valamint ötven számozott, fekete-fehér másolt példány készült.)
- Cs. Tóth János: Csabaiság, művészet és érték – Beszélgetés Lipták Pállal. Bárka, 1/2. (1993) 107–112.
- Banner Zoltán: Érintések, Metszetek, Vésetek. In: Banner Zoltán (szerk.): Lipták Pál régebbi és újabb képei. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1997. 44 p. (katalógus)
- Szemenkár Mátyás⁴⁵ (szerk.): Lipták Pál. Szemimpex Kiadó, Budapest, [1999]. 279 p.
- Gerő Gyula: Ötven év filmkockái. In: Csobai László (szerk.): A Békés Megyei Könyvtár emlékkönyve. Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 2002. 146 p.
- Dányi László: A Kazinczy utcai fiúk. Forradalom és megtorlás Békés megyében – 1956. Békéscsaba, 2006. 388.

⁴⁵ Köszönet illeti Szemenkár Mátyást, a Szemimpex Kiadó igazgató tulajdonosát, Lipták Pál egykori barátját, hogy figyelmemet a festőre irányította.

- Gerő Gyula: Lipták Pál emlékezete. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16/5. (2007) 45–53.
- Szemenkár Mátyás (szerk.): Kései köszöntő. Lipták Pál festőművész emlékkiállítás. Szemimpex Kiadó, Budapest, 2008. [143 p.] (Ambrus Zoltán, Banner Zoltán, Bereczky Loránd, Krasznahorkai Géza, Mészáros Zsuzsa, Sass Ervin, Szegediné Kozák Mária, Szilágyi András, Szemenkár Mátyás és Ván Hajnalka szövegével)
- Sümegei György: Lipták Pál különös világa. Bárka, 16/6. (2008) 84–87.
- Bíró-Balogh Tamás: Beszédes dedikációk 1. Nemes Nagy Ágnes és a békéscsabai tipográfia. In: <http://www.barkaonline.hu/kritika/1611-biro-balogh-tamas-irasa>
Név Nélkül 2011a
<http://kultura.hu/main.php?folderID=948&ctag=articlelist&iid=1&articleID=318277>
- Név Nélkül 2011b
<http://www.havasok.hu/cikk/siker-es-aukcio-a-nagyhazi-galeriaban>

IRODALOM

DÁNYI 2006

Dányi László: A Kazinczy utcai fiúk. Forradalom és megtorlás Békés megyében – 1956. Békéscsaba, 2006. 388.

FEHÉR 2010

Fehér Miklós: A KMK szerepe a könyvtárak, könyvtári hálózatok működésében. Könyvtári figyelő, 56/4. 2 (2010) 709–725.

GERŐ 2002

Gerő Gyula: Ötven év filmkockái. In: Csobai László (szerk.): A Békés Megyei Könyvtár emlékkönyve. Békéscsaba, 2002.

GERŐ 2007

Gerő Gyula: Lipták Pál emlékezete. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16/5. (2007) 45–53.

HAJDÚ 2008

Hajdú László: Egy gyűjtő önvallomása. Bárka, 16/6. (2008) 88–89.

KRATOCHWILL 1999

Kratochwill Mimi: Lipták Pál festő, grafikus. In: Szemenkár Mátyás (szerk.): Lipták Pál. Budapest, [1999].

LIPTÁK 1973

Lipták Pál: A békési butéliák. In: Gecsei Lajos (szerk.): Butéliák. Új Auróra 1/1. (1973) 53–61.

LIPTÁK 1999

Szemenkár Mátyás (szerk.): Lipták Pál. Budapest, [1999].

NÉV NÉLKÜL 2011a

<http://kultura.hu/main.php?folderID=948&ctag=articlelist&iid=1&articleID=318277>

NÉV NÉLKÜL 2011b

<http://www.havasok.hu/cikk/siker-es-a-nagyhazi-galeriaban>

NOVÁK 1925

Novák László: Grafikai sokszorosító művészetek. (A Grafikai Művészetek Könyvtára. I.) Budapest, 1925.

PINTÉR 1987

Pintér József: Lipták Pál. In: Lipták Pál festőművész kiállítása. (katalógus) Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1987.

RÉVÉSZ 2000

Révész Emese: Történeti kép mint sajtóillusztráció 1850–1870. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. (katalógus) Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2000. 580–597.

SÜMEGI 2008

Sümei György: Lipták Pál különös világa. Bárka, 16/6. (2008) 84–87.

VÁN 2008

Ván Hajnalka: Lipták Pál emlékkiállítása a Jankay Galériában. In: Szemenkár Mátyás (szerk.): Kései köszöntő. Lipták Pál festőművész emlékkiállítása. Budapest, 2008. 31–33.

WZ é. n.

WZ: A dokumentumok tárolásának terei. In:

<http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CD8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fsilver.drk.hu>

**A Versatile Man. On Pál Lipták, the Painter, the Library Director,
the Publisher and Art Collector
(Békéscsaba, 14th April, 1922 – Békéscsaba, 21st February, 2007)**

– Gabriella Gyarmati –

Resume

Pál Lipták is a painter, a library director, a publisher and an art collector. The order can be changed arbitrarily, since no matter what he set about, had been accomplished with a high degree of fastidiousness and producing interesting results. Researching his diverse and high-quality operation, his appreciator wrote of him: “The secret lies in his talent and his consistent and high level self-education”. We might as well call Pál Lipták a polymath if that term would not have worn out so due to the unnecessary and too frequent use in recent times.

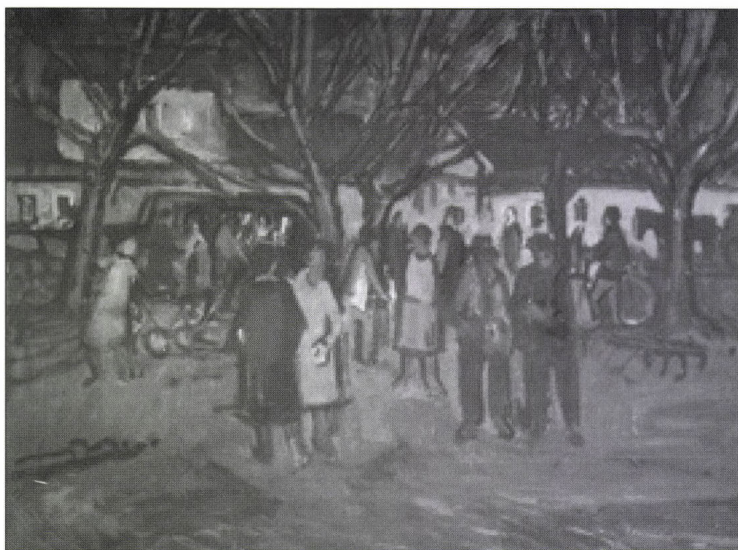
So, in my writing, I present the activity of Pál Lipták, the versatile man who brilliantly profited by his talent in all fields chosen by him, focusing attention, to the same extent, on his activities of fine arts and that of a librarian.

The sometimes rough or analytic investigation of Lipták, the painter’s three creative phases (setting in front of him the task of capturing lowland atmosphere; figurative painting of expressive nature; the non-figurative era of expressive character) provides an opportunity to draw the more important outlines of the *oeuvre* unfortunately scattered after the death of artist.

The cornerstones of his operation as librarian, library director are provided by the elaboration of the open-shelf system of lending books and the establishment of children's library and music library. He also laboured steadily on establishing the municipal libraries in Békés county.

His activities as publisher, book designer and art collector have, as above, also deployed interesting results, sometimes even curiosities.

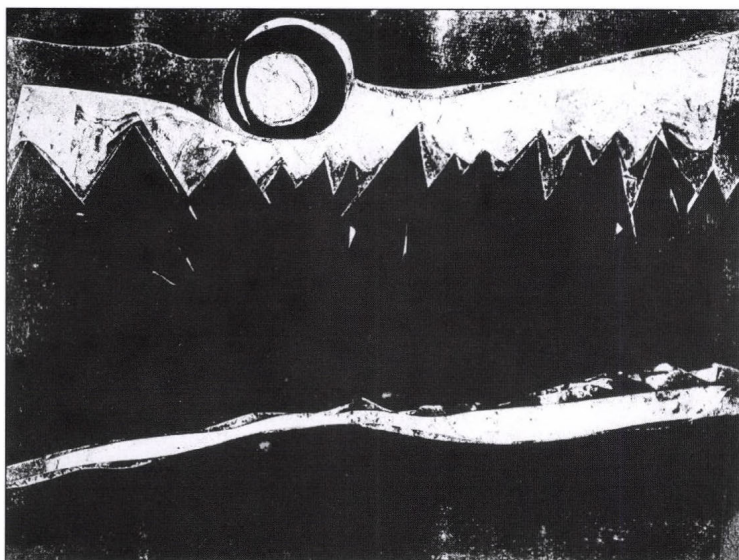
Gyarmati Gabriella
Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
H-5600 Békéscsaba, Gyulai út 1.
E-mail: gyarmati@bmmi.hu

1. kép. Falusi vasárnap
(1966; olaj, vászon; 80 x 100 cm;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 66.12.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

2. kép. A pásztor
(1967; tempera, papír; 500 x 700 mm; jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 68.55.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

3. kép. Kompozíció
(1969; papírmetszet, papír; 495 x 656 mm; jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 77.87.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

4. kép. Szegényasszony kenyere
(1969; papírmetszet, papír; 67 x 47 mm; jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 69.20) Fotó: Petrovszki Zoltán

5. kép. Ünnepnapok emléke
(1969; papírmetszet, papír; 50 x 70 mm; jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 69.21.1) Fotó: Petrovszki Zoltán

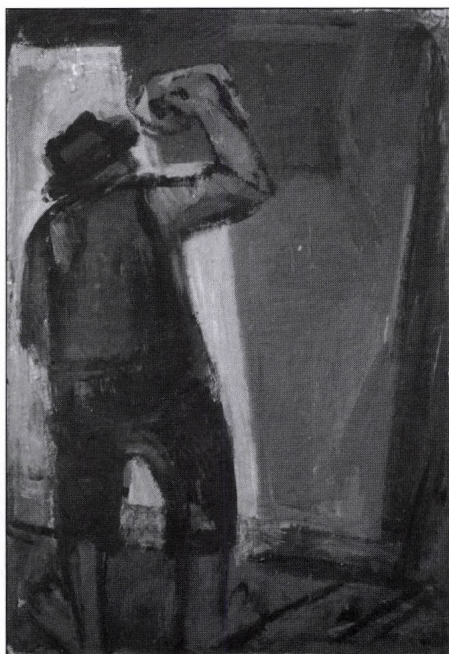

6. kép. Lány madárral
(1969; gouache, papír; 875 x 665 mm; jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 70.49.1) Fotó: Petrovszki Zoltán

7. kép. Meszelők

(1971; tempera, papír; 700 x 1000 mm; jelezve balra lent: Lipták;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 81.10.1;
vétel) Fotó: Petrovszki Zoltán

8. kép. Tapasztó öregember

(1971; tempera, papír;
1000 x 690 mm;
jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum;
ltsz.: 71.33.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

9. kép. Család
(1972; tempera, papír;
700 x 600 mm;
jelezve balra lent: Lipták;
Munkácsy Mihály Múzeum;
ltsz.: 72. 53.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

10. kép. Öreg templom
(1972; tempera, papír; 625 x 890 mm; jelezve jobbra fent: Lipták;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 73.65.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

11. kép. Ház előtt menetelő katonák / Málló házfalak előtt katonák vonulnak
(1977 december; linóleummetszet, papír; 700 x 1000 mm; jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 77.59.1; hivatalos átadás a
Kulturális Minisztériumtól) Fotó: Petrovszki Zoltán

12. kép. Pihenők
(1974; tempera, papír; 700 x 1000 mm; jelzés nélkül;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 74.119.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

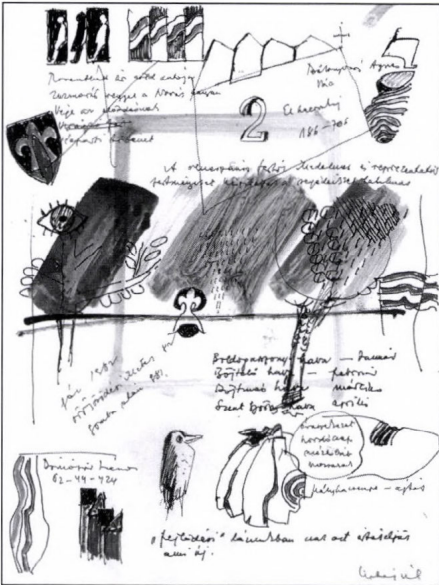

13. kép. Szövegtöredékek – ecsetnyomok II.
(évszám nélkül; vegyes technika, papír; 280 x 320 mm;
jelezve jobbra lent: Lipták Pál)

Fotó: Bakos Zoltán / Szemimpex Kiadó

14. kép.
Szövegtöredékek –
ecsetnyomok III.
(évszám nélkül;
vegyes technika, papír;
290 x 370 mm;
jelezve jobbra
lent: Lipták Pál)
Fotó: Bakos Zoltán /
Szemimpex Kiadó

15. kép. Szövegtörödékek – ecsetnyomok IV. (évszám nélkül; vegyes technika, papír; 310 x 240 mm; jelezve jobbra lent: Lipták Pál)
Fotó Bakos Zoltán / Szemimpex Kiadó

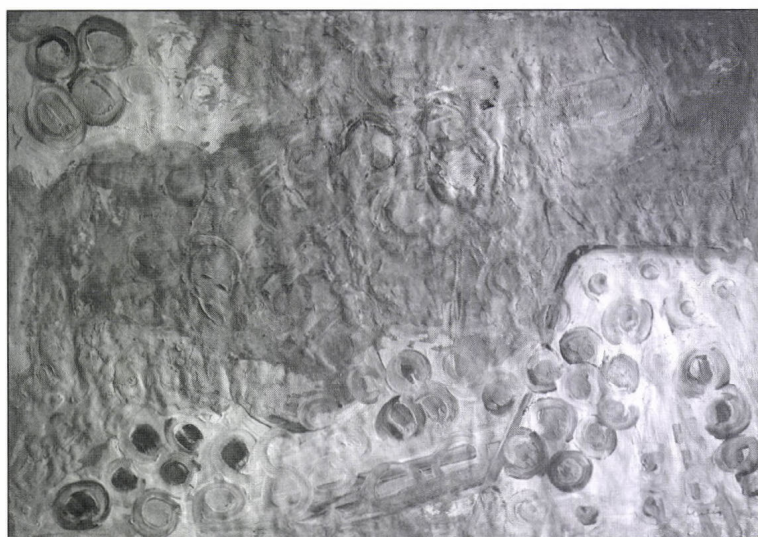
16. kép. Szövegtörödékek – ecsetnyomok V. (évszám nélkül; vegyes technika, papír; 400 x 280 mm; jelezés nélkül)
Fotó: Bakos Zoltán / Szemimpex Kiadó

17. kép. Szövegtörödékek – ecsetnyomok VI. (évszám nélkül; vegyes technika, papír; 290 x 370 mm; jelezve lent középen: Lipták Pál)
Fotó: Bakos Zoltán / Szemimpex Kiadó

18. kép. Szövegtöredékek – ecsetnyomok VII.
(évszám nélkül; vegyes technika, papír; 300 x 470 mm;
jelezve jobbra fent: Lipták Pál)
Fotó: Bakos Zoltán / Szemimpex Kiadó

19. kép. Aurora Lucidissima
(évszám nélkül; tempera, papír; 500 x 700 mm;
jelezve jobbra lent: Lipták; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 86.5.1)
Fotó: Petrovszki Zoltán

A NÉPI FUVOLÁK TÖRTÉNETE

– Brauer-Benke József –

A fuvola hangszertípus kialakulását illetően több mitologikus magyarázat ismert, amely félreértések – a több aerofon hangszertípusra is alkalmazott „flute” terminus következtelen használatából – adódtak. Ezek alapján a hangszer kifejlesztőjeként szokták említeni a görög mitológia szerint Pallasz Athénét vagy Pánt, az egyiptomi Oziriszt és az indiai Krishnát. Amint arra Ardal Powell is rámutat, az arkádiai Pán a szürinx, vagyis a pánsíp kifejlesztője, illetve Ozirisz inkább egy peremfuvolya-típussal, a ney-jel hozható összefüggésbe, amelynek a rézsút tartása lehetővé tette a megtevesztőt.¹ Powell úgy véli, hogy egyedül az indiai eredet érdemel figyelmet, mert az észak-indiai *bansuri* és a dél-indiai *menali* vagy *pulangoil* az indiai klasszikus zenében már régóta jelen van, és a napjainkig fennmaradt indiai fuvolatípusok 13. századi Cantigas de Santa Maria kódex (1. kép) ábrázolásaihoz nagyon hasonlóak.²

Általánosan elterjedt nézet, hogy a fuvoláról már a Védákban (valószínűsíthetően a Számavédában, amelyben ősi dallamlejegyzések vannak) említést tesznek, mert oldal irányban tartott hangszerekről írnak. Azonban ábrázolás hiányában nem mindig lehet az oldalsó irányban tartott hangszereket a fuvolákkal azonosítani, mert a megfúvás módja miatt a peremfuvolyákat is oldalirányban tartották. Indiában a fuvola legkorábbi ábrázolása Madhya Pradesh államban, Sánchiban található, ahol az i. e. 1. századra datálható buddhista szoborcsoport ábrázolásai között már fellelhető a hangszertípus (2. kép). Később a 2–4. században gandharai és amarávati művészetében nagyon elterjedt a fuvola ábrázolása.³

Kínában a Han dinasztia időszakában (i. e. 206–220) van először feljegyzés a hangszertípus megjelenéséről.⁴ Csen Shou i. e. 285-ben a „Három királyság történetében” feljegyzí, hogy a fuvola az i. e. 2. században a „nyugati földek” (Ujgúria, Afganisztán, Észak-India) irányából terjedt el Kínában.⁵

A legkorábbi fuvolaábrázolások az etruszk kultúrából Volterrából az i. e. 3. századból és Perugiából az i. e. 1. századból (3. kép) származó urnákról, illetve az i. e. 3. századból származó, főleg Dionüszoszt és Pánt ábrázoló római márvány

¹ POWELL 2002. 11.

² POWELL 2002. 11.

³ DANIÉLOU 1978. 30.

⁴ GIMM 1966. 227.

⁵ RIFTIN 1960. 119–132.

szarkofágokról ismertek.⁶ Az etruszk és a római (tibia obliqua) fuvolaábrázolások jellegzetessége, hogy azokon nem fuvónyílás, hanem egy kiemelkedő fúvóka van kialakítva.⁷ Günter Fleischhauer rámutat, hogy az etruszk és a római fuvolaábrázolások is görög hatást tükröznek.⁸

Az ókori görögöknél a fuvola típusú hangszerek jelenlétét mindössze egyetlen márvány szatírbrázolás másolata bizonyítja, amelynek az eredetije a 4. század végén készült. A hangszertípus elnevezése a (πλαγίαυλος) *plagiaulosz*, amely a πλάγιος, vagyis „oldali irányú aulosz” etimológiával magyarázható.⁹ Max Wegner szerint a márvány szatírbrázolás kétségtelenül bizonyítja, hogy az ókori görögöknél elterjedt volt a fuvola. A görög márvány szatír szobortöredéken jól látható, a római ábrázolásokon is feltűnő, kiemelkedő a fúvóka. Ez a fúvóka az egyiptomi terrakotta fuvolás ábrázolásokon szintén kimutatható, és Hans Hickmann szerint aféle kisebb légkamraként az egyenes levegővételt segítette elő.¹⁰ Ezenkívül Hickmann még egy általa bombyx mechanizmusnak nevezett technikai megoldást is felfedez az egyiptomi fuvolákon, amelynek az a lényege, hogy a hangszertesten kialakított, elfordítható gyűrűk segítségével adott ujjnyílások lezárhatóak (4. kép). Az elnevezés a görög bombyx (selyemhernyó) szóra vezethető vissza, mert az elforgatható gyűrűk a selyemhernyó ízesült testére emlékeztetnek.¹¹ Megjegyzendő, hogy a római kori ábrázolásokon nem látható a bombyx mechanizmus, ezért ha az valóban görög eredetű, akkor később alakulhatott ki. Annak ellenére, hogy a római ábrázolások korban megelőzik a görög fuvolaábrázolást, a Dionüszosz-kultuszt tükröző római kori ábrázolások valószínűsítik a hangszertípus görög eredetét.

John Henry van der Meer szerint a fuvola keletről, de nem az arab kultúrkörből, hanem Közép-Ázsiából származik.¹² Belső-Ázsiában az első századból a Szamarkand környéki szogd kultúrából (5. kép) maradtak fenn fuvolást ábrázoló terrakotta figurák.¹³ Veronika Meškeris szerint a 2–3. századi Kelet-Turkesztánból származó cserépedény oldalán kialakított díszítésen látható fuvolás ábrázolás rokonítható a samarkandi szogd fuvolás terrakotta ábrázolásokkal.¹⁴ Meškeris rámutat, hogy a belső-ázsiai fuvolás ábrázolásokon is felismerhető a római fuvolaábrázolásokra jellemző fúvóka, azonban a bombyx mechanizmus hiányzik.¹⁵

A 7. századi baktriai-tochár kultúrában feltűnő indiai eredetű buddhista ábrázoláson már egy indiai eredetű fúvótoldalék nélküli fuvolatípus látható. (6. kép).

⁶ FLEISCHHAUER 1964. 36–37, 44–45.

⁷ Uő 78–81.

⁸ Uő 148, 152.

⁹ WEGNER 1970. 28.

¹⁰ HICKMANN 1961. 112.

¹¹ Uő 112–113.

¹² MEER 1988. 41.

¹³ KAROMATOV–MEŠKERIS–VYZGO 1987. 96–97.

¹⁴ Uő 144–145.

¹⁵ Uő 96.

Kínában a Ganzu tartománybeli Dunhuang 642-re datált buddhista paradicsomot ábrázoló fali freskó zenészábrázolásai között, szintén az indiai eredetű, fúvóka nélküli fuvolatípus látható. Ezért valószínű, hogy a 7. században egy indiai eredetű fuvolatípus terjedt el Belső-Ázsiában, és felváltja az addigra már eltűnő, görög eredetű, fúvótoldalékos fuvolatípusokat. Kelet-Turkesztán a Selyemút révén kapcsolatban állt Bizánccal, ami lehetővé tette, hogy az indiai eredetű fuvola Bizáncban is megjelenhessen.

A középkori Európából a 11. századi Bizáncból adatolható az indiai eredetű fúvótoldalék nélküli fuvolatípusok jelenléte (7. kép), és valószínűleg innen elterjedve a 12–13. században Közép- és Nyugat-Európába is eljutott. Az új fuvolatípus indiai eredetének hipotézisét Liane Ehlich vetette fel, aki szerint Bizáncban a 10. században indiai fuvolás zenészek jelentek meg, és onnan terjedt el a hangszertípus a középkori Európa egyéb területeire. A fuvola semmi esetre sem jelenhetett meg Bizáncban arab közvetítéssel, mert az arab kultúrában soha nem terjedt el a fuvola használata, és a muszlim ábrázolásokban sincs nyoma. Ehlich a 10–11. századi bizánci kéziratokban nagy számban talált fuvolaábrázolásokat, amelyeken a leggyakrabban jobbkezes tartásmóddal játszottak.¹⁶ Ezzel szemben az ókori etruszk, görög, római, egyiptomi és belső-ázsiai ábrázolásokon kizárólagos a balkezes játékmód. Némileg árnyalja a képet, hogy a mai indiai fuvolajátékosoknál mind a bal-, mind a jobbkezes játékmód megfigyelhető, viszont a Krishnát vagy Ganésát bemutató korai fuvolaábrázolásokon egyaránt a balkezes játékmód a domináns.

Az indiai ábrázolásokon Krishna leginkább pásztorlányok körében mutatkozik, akikkel incselkedve tanítja meg nekik a fuvolajátékot. A fuvola a bizánci kéziratokban szintén pásztorhangszerként bukkan fel. Jellemző Szent Gergely szentbeszédeinek képi ábrázolása, ahol egy juhait őrző pásztor játszik fuvolán jobbkezes tartásmóddal.¹⁷ A görög kéziratokban Dávid király is gyakran jelenik meg mint fuvolán játszó pásztor. Powell szerint ez a Bizánc által közvetített görög mitológiai elemeket is tartalmazó pásztoridill jelenik meg a 17–18. századi operaelőadások fuvolaalkalmazásában.¹⁸

A fuvola nyugat-európai elterjedésének bizonyítéka az 1175–1185 között íródott *Hortus Deliciarum* (Gyönyörűségek kertje), amelyben Herrad von Landsberg az elzászi Odilienberg apátnője tesz említést a fuvoláról, ahol *Swegel*-nek nevezi, és amely műben a hangszer ábrázolása is fellelhető (8. kép). Amint azt a *Cantigas de Santa Maria* (Szűz Mária énekei) – 1280–1283 között galíciai–portugál nyelven íródott – kódex hangszerábrái is igazolják, a 13. században Délnyugat-Európában is elterjedt a fuvolák használata.

Juhász Zoltán a hangszertípus ázsiai elterjedtsége és az ún. Kassai aquamanile fuvolásábrázolása miatt úgy véli, hogy a fuvola típusú hangszerek a legkorábbi

¹⁶ EHLICH 1984. 197–212.

¹⁷ POWELL 2002. 8.

¹⁸ Uő 12–13.

időktől fogva jelen vannak a magyarság zenei életében.¹⁹ Az 1–3. század közötti időszakból a Szamarkand környéki szogd és a kelet-turkesztáni khotan kultúrákból valóban maradtak fenn terrakotta házi idólumok, illetve edényeken alkalmazott fríz fuvolás ábrázolások. Azonban az 1–3. századi belső-ázsiai fuvolatípusok a görög-etruszk-római fúvókás fuvolatípusokkal rokoníthatóak, és ilyenek nem maradtak fenn sem a magyar, sem az európai fuvolatípusok között. Bár elvben nem kizárható, hogy a magyarság egyes csoportjai megismerhették az indiai eredetű belső-ázsiai fuvolatípusokat, azonban semmi nem igazolja, hogy a 20. században leginkább dunántúli elterjedtséget mutató népi fuvola használata egy belső-ázsiai közvetítésű, indiai eredetű, folyamatosan jelenlévő hagyományt tükrözne. A hangszertípus több évszázados jelenléte ellen szól, hogy az archaikus népszokásokban – mint a betlehemezés vagy a regölés – nem ismert a használata. A fuvola típusú ajaksípok magyar nyelvterületen való korai elterjedésére alig van megbízható, rendelkezésre álló adat.

A fuvola legkorábbi magyarországi ábrázolása, az ún. „kassai (újabban abaúj-szántói) aquamanile” egy, a 13. századra datált vízöntő (aquamanile) figura (9. kép), amelyen egy keretes dobon játszó kentaur hátán áll egy kisebb alak, aki fuvolán játszik.²⁰ Az „kassai aquamanile”-t 1860. április 18-án találta Cziráky István napszámos az Abaúj-Torna megyei Hernád-Bűd határában, a vasútvonaltól posványos területén.²¹ A falubeliek által „aranycsikónak „nevezett lelet nagy port kavart, és megindult a találgatások sora, hogy vajon mennyit érhet. A Vasárnapi Újság 46. számában megjelent cikk és a közölt kép hatására Römer Flóris a Vasárnapi Újság 47. számában egy, a misénél használatos kézműves kannácskaként (aquamanile) azonosította a szobrocskát, és felszólította az érintetteket, hogy „a hazából semmiképp ne hagyják kivinni”. Valószínűsíthetően ennek köszönhetően került a „kassai aquamanile” végül a Nemzeti Múzeumba.

A Kassai vízöntő, doboló kentaur hátán álló fuvolás alakja Zolnay László népszerű magyarozatában a gyermekdalban megőrzött „sípval, dobval, nádihegedűvel” gyógyító sámánt ábrázol.²² Azonban egy 13. századi keresztény liturgiában használatos vízöntő edény keretes dobon játszó kentaur figurája és a hátán álló fuvolajátékos nem valószínű, hogy kapcsolatba hozható a „sípval, dobval, nádihegedűvel” gyógyító „pogány sámán” alakjával. Sokkal valószínűbb Powell magyarozata, miszerint ez a bronz aquamanil görög hatást tükröző bizánci eredetű munka, és talán éppen Kheiront, a bölcs kentaurt ábrázolja, akit a fémművészetben, a zenében, az építészetben és az orvostudományban való jártassága tett híressé.²³ A Bizáncból elterjedt középkori istentiszteleteknél használt aquamanilok gyakran orosz-

¹⁹ JUHÁSZ 2001. 430.

²⁰ KERESZTÚRY-VÉCSEY-FALVY 1960. 31.

²¹ Vasárnapi Újság, 1860. november 4.

²² ZOLNAY 1977. 50.

²³ POWELL 2002. 13.

lánt, griffet, lovast, illetve kentaurokat ábrázoltak. Ebből kifolyólag a „kassai aquamanile” nagy valószínűséggel bizánci eredetű munka, és a bizánci művészetben a sötét erők legyőzőjét szimbolizáló kentaurt, és nem egy pogány gyógyító sámánt ábrázol. Macedóniában az ohridi Szent Miklós templom 12. századi freskóján látható fuvolán játszó kentaur szintén ezt az antik elemeket tükröző bizánci stílust képviseli.

A későbbi időszakból csak a felső-magyarországi templomi ábrázolásokból ismertek fuvolaábrázolások. Egy fuvolázó angyal látható a lőcsei minorita templom Szűz Mária megkoronázását ábrázoló falfestményének bal felső keretképén, amely a 14. század fordulójára datálható (10. kép). A falfestmény stílusa könyvfestészeti előzményekre és csehországi kapcsolatokra utal. A 17. században készítették a készmárki Szent Kereszt templom stallumát, amelynek zenészábrázolásai között egy fuvolán játszó hölgy festett képe található. Összességében a felső-magyarországi templomi fuvolaábrázolások a felsőbb körök és a polgárság német nyelvterület irányába mutató hangszeres hagyományát tükrözik, és nem a magyar néphagyomány hangszereit.

A fuvola népi elnevezései az *oldal-* vagy *félenfúvós furulya, flajta, pikula*.²⁴ A Dunántúlon a fuvolát megkülönböztetve az egyéb típusoktól, *flótának* nevezik.²⁵ A fuvola szavunk nyelvújítási szó, legkorábbi írott alakját 1832-ből, Benczur Józseftől származtatják.²⁶ Az angol és a német nyelvben a *flute* és a *Flöte* kifejezés több hangszertípust jelölhet, és jelzős szerkezettel utalnak az adott hangszertípusra. Például az angol nyelvben a *transverse flute* vagy *vertical flute*, a németben pedig a *Querflöte* terminusokkal jelölik a fuvolákat. A magyar nyelvben a horizontálisan tartott hangszert nevezzük fuvolának, a vertikálisan tartott hangszertípust pedig furulyának. Ezért a több szerző által is használt, angol vagy német nyelvből tükörfordítással átvett „harántfuvola” vagy „harántfurulya” elnevezés felesleges szóösszetétel.

A fuvola magyarországi elnevezései, mint a *flajta* és a *flóta*, német eredetre, a *pikula* német közvetítésű olasz eredetre, illetve az *oldalfúvós* vagy *félenfúvós furulya* magyar kifejezések szintén idegen átvételre engednek következtetni. Ezt támasztja alá Malonyay Dezső leírása 1911-ből, amely szerint „a pásztoroknál otthonos a flóta is, vagy amint ők jobb magyar szóval mondják: az *oldalsíp* vagy *oldal-furuglya*”.²⁷ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a középkori udvari zenében vagy a műzenében nem lehetett volna jelen a hangszertípus, de a főleg a pásztorok által megőrzött népzzenében a jelenléte a 19. századig nem megragadható. Az Alpok vidékén, német nyelvterületen viszont jellegzetes népi hangszer a fuvola. Olyannyira, hogy a 18. században Franciaországban *flûte allamande*, Angliában *German flute*

²⁴ SÁROSI 1998. 75.

²⁵ OLSVAI 1987. 93.

²⁶ TESz I. 1967. 997.

²⁷ MALONYAY 1911. 237.

a fuvola elnevezése.²⁸ A merinó típusú juh magyarországi elterjedése a 18–19. század időszakára tehető, amikor az új juh fajta megjelenésével német nyelvű pásztorkok, ún. birkások is megjelentek, főleg a Dunántúl területén.²⁹ A fuvola felvidéki elterjedésével kapcsolatban valószínűsíthetően szintén számolni lehet a közvetett német átvétellel, illetve a felvidéki bányavárosokban jelen levő polgári hangszerkultúra is hatással lehetett a hangszertípus elterjedésére.

A múzeumi hangszeranyagot figyelembe véve megállapítható, hogy a jellemzően fából készített népi fuvalák főleg a Dunántúl területére jellemzőek. Az Alföldről előkerült népi fuvalák napraforgószárból készültek, ami arra utalhat, hogy a helyi anyagok felhasználásával lemásolták a másutt látott vagy újonnan érkezett, helyileg nem jellemző hangszertípust. Az Alföldről előkerült többi, billentyűzettel ellátott fuvalatípus viszont gyári hangszer, és későbbi fejleményként került népi alkalmazásba. A múzeumi anyag Felvidékhez tartozó népi fuvaláinál szintén szlovák közvetítésű német hatással kell számolnunk, amelynek mintájául a német városok zeneszerszámai szolgálhattak alapul.

Nincs arra adatunk, hogy az ukránoknál elterjed volna a népi fuvalák használata. Szintén nincs nyoma annak, hogy Erdélyben és Moldvában használtak volna fuvola típusú ajaksípokat. Romániában csak Olténiából vannak 6 vagy 7 ujjnyílású népi fuvalák használatáról adataink. A Pitești régióból származó dobrudzsai háromtagú népi együttesben is használnak népi fuvalát, hegedűvel és keretes dobbal együtt.³⁰ Az olténiai román fuvalák újabb kori megjelenése valószínűsíthetően a bizánci stílusú freskóábrázolások nyomán alakulhatott ki. Esetleg a 19. század elején Moldvában és Beszarábiában megjelenő, galíciai zsidó klezmer zenekarok hatására is elterjedhettek a fuvalák Romániában.³¹ Bulgáriában, Macedóniában és Albániában sincs nyoma a hangszertípusnak, és a török népi hangszerek közül szintén hiányoznak a népi fuvalák.

Horvátországban kizárólag a Mevednica, vagyis a Zágrábi hegység északi és déli lejtőjén ismerik a hangszertípust. Az elnevezése a *starnčica* vagy *frula-starnčica*. Širola Božidar felveti annak a lehetőségét, hogy a szlavóniai *frula* valószínűsíthetően szintén fuvola típusú ajaksíp.³² Azonban Peter Brömse szerint a *frula* elnevezés nem jelöl Szlavóniában fuvalákat. A fuvola típusú ajaksípok elnevezése a délszláv népcsoportoknál a *stranka*, a *starnčica* és a *fajfarica*, amely elnevezések közül az első kettő etimológiailag a „strana”, vagyis „oldal” kifejezésre vezethető vissza, a *fajfarica* pedig a német *Pfeife* kifejezéssel rokonítható.³³ A népi fuvalák

²⁸ MEER 1988. 41.

²⁹ PALÁDI-KOVÁCS 1993. 283–291.

³⁰ ALEXANDRU 1956. 67. kép.

³¹ STROM 2002. 100.

³² ŠIROLA 1943. 102–121.

³³ BRÖMSE 1937. 24.

szlovén és nyugat-horvát jelenléte, illetve egyes típusokon a német eredetű terminus átvétele ismételten alátámasztja a hangszertípus nyugati eredetét.

A fuvolán a fúvólyuk az oldalán helyezkedik el. Általában a fúvólyukhoz közelebbi vége zárt. Amennyiben eredetileg nem zárt, akkor az ujjnyílások kifúrása után gyümölcs- vagy egyéb keményfából faragott dugóval zárják el a nyílást. Játék közben jobboldalt tartják, de van példa balkezes tartásra is (például a fenn említett aquamanile figura fuvolása). A gyári fuvolákat jobbkezesre gyártják, de a 6 ujjnyílásos népi fuvolákon balkezes tartással is lehet játszani.

A fuvola a leggyakrabban fából készül, és furata általában hengeres. A hengeres furat 1847-től, a billentyűs Bőhm-fuvola megjelenésével válik általánossá, előtte a fuvolák kúpos furatúak voltak.³⁴ Ilyen kónikus furatú fuvolát ábrázol Hans Burgmeier metszete, amelyen egy hangszerkészítő mester műhelye látható a 16. század elejéről Miksa császár Weisskunig című önéletrajzi képregényében.³⁵ Martin Engelbrecht 1740-es metszetén a „Fuvolázó vitéz” szintén egy erősen kónikus furatú fuvolán játszik.³⁶ Az Alpok vidékén a népzeneben, például Felső-Bajorországban fennmaradtak kónikus fuvolák, sőt, a hengeres furatú típust későbbi fejleménynek vélik.³⁷

A fuvolák alaphangja f' vagy g' . A fuvolák hangsora és ujjrendje, illetve a játéktechnikája, eltekintve a tartásbeli és a megszólaltatás módjából adódó különbségeket, lényegében azonosnak tekinthető a sima hatlyukú furulyáéval. A fuvolán a megfúvás módja miatti különbségből adódóan valamivel nehezebb játszani. Regionális különbségek azonban mindig adódnak. Békefi például úgy találta, hogy a bakonyi pásztorok szívesebben használták a fuvolát, mint a furulyát.³⁸ A fuvolákat játék közben nem pont vízszintesen tartják, hanem kissé lefelé. Ezáltal kényelmesebb a tartás, illetve magasabb hang érhető el. Amennyiben felfelé emelnék a fuvola végét, mélyebb hangot produkálnának.

A fuvolán a hanglyukak száma és helye független a fúvólyuk helyétől és a hangszer hosszától. A fuvolán a hangnyílásokat vagy minta után vagy egyszerűen csak szemmérték alapján állapították meg. Sokszor a hangszer készítője a saját tenyerét veszi mértékegységül, ami nyilvánvaló méretkülönbségeket eredményez. A népi fuvolák általában 6 ujjnyílásúak, de a gyári hangszerek mintájára előfordul közöttük 7 vagy 7+1 ujjnyílású is. A múzeumi anyagok alapján a népi fuvolák átlagmérete 370–510 mm, a gyári fuvoláké pedig 350–750 mm közötti. A használat

³⁴ DARVAS 1975. 113.

³⁵ ZOLNAY 1977. 214.

³⁶ DOMOKOS 1978. 14. kép.

³⁷ KLIER 1956. 31.

³⁸ BÉKEFI 1978. 392.

módját tekintve népi hangszernek minősülő fuvolák között egyaránt megtalálhatóak a saját készítésű népi és a pénzért vett vagy cserélt gyári hangszer típusok.³⁹

Az Alföldön napraforgószárból és bürökszárból is készítettek fuvolákat (12. kép), de a dunántúli és a felvidéki fuvolák leginkább bodza- vagy juharfából készültek. A bodzafából készült fuvolához lehetőleg lábon száradt, száraz bodzafát használtak. Ha ilyen nem volt, akkor a nyers állapotban levágott bodzát legalább fél évig hagyták száradni. A lábon száradt bodza szívósabb volt, és fűvaskor nehezebben repedt el. Megfigyelhető, hogy a modern gyáripari anyagok is elkezdtek megjelenni a népi fuvolakészítésnél, de ezek a népi kultúra átalakulása miatt már nem tudtak nagyobb mértékben elterjedni.

A Békés megyei Dévaványán a hangszerkészítésnek még az 1950-es években is komoly hagyományai voltak.⁴⁰ Szintén nagyszámú házi készítésű hangszer található ebben az időben a környékbeli Körösladányon és Szeghalmon.⁴¹ Dévaványán adatolhatóan egy embertől származott a napraforgószár fuvolaként való alkalmazása.⁴² Bugyi Ferenc 7+2 és 6+2 ujjnyílású fuvolákat készített napraforgószárból, amelyeken az egyik alsó állású ujjnyílást játék közben a bal kéz hüvelykujjával zárta. A másik alsóállású ujjnyílásra Bugyi Ferenc szerint erősebb megfűvás esetén volt szükség. Az ujjnyílások távolságát Bugyi Ferenc többszöri kísérletezéssel alakította ki, majd egy jól sikerült fuvola méreteit másolta át a később készített hang-

³⁹ Balassagyarmat, Palóc Múzeum: 6+1 ujjnyílású népi alumínium fuvola: Érsekvadkert/Nógrád ltsz.: 53.164.5; 6 ujjnyílású népi fafuvola: Tereske/Nógrád ltsz.: 97.10.2;

6 ujjnyílású népi fafuvola: Nyírjes-puszta/Balassagyarmat ltsz.: 161-1949;

Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum: 7+2 ujjnyílású népi fafuvola: Dévaványa/Békés ltsz.: 53.46.31.1;

Budapest, Néprajzi Múzeum: 6 ujjnyílású népi fafuvolák: Békés/Szeghalom ltsz.: 58.95.7;

Somogy/Mike ltsz.: 59.126.6; Somogy/Tarany ltsz.: 138.831;

Zádor/Somogy ltsz.: 64.111.6;

6 billentyűs gyári fuvola: Vas/Egyházaskesző ltsz.: 70.51.1;

1 billentyűs gyári fuvola: Vas/Egyházaskesző ltsz.: 70.51.2;

Debrecen, Déri Múzeum: 6 ujjnyílású, 1 kisujjbillentyűs gyári fuvola: ltsz.: SZ 1906/1036;

Eger, Dobó István Vármúzeum: botfuvola – 2 x 6+1 ujjnyílású népi fafuvola: Bükkszék/Heves ltsz.: 74.88.1;

Botfuvola – 9 és 6 ujjnyílású népi fafuvola: Heves/Bükkszék ltsz.: 74.88.3;

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum: 6 ujjnyílású népi fafuvola: Somogy/Kisbárapáti ltsz.: 354;

Miskolc, Herman Ottó Múzeum: 13 billentyűs gyári fuvola ltszn.;

Szeged, Móra Ferenc Múzeum: 7 ujjnyílású gyári fuvola ltsz.: 75.25.2; 6 billentyűs gyári fuvola ltsz.: 68.7.1;

Szombathely, Vasi Falumúzeum: 6 ujjnyílású népi fafuvolák: Vas/Kerkáskápolna ltsz.: 59.122.1, 59.123.1;

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum: 6 billentyűs gyári fuvola ih ltszn.;

6 ujjnyílású népi fafuvola: Zirc-Aklipusza ltsz.: 72.3.44;

Zalaegerszeg, Göcseji Falumúzeum: 4 billentyűs gyári fuvola Zala/Türje ltsz.: 60.54.4;

átalakított gyári fuvola: Nagykanizsa ltsz.: 57.67.5;

⁴⁰ SÁNDOR 1954. 105.

⁴¹ BEREZKYI 1957. 1.

⁴² SÁNDOR 1954. 106.

szerekre. Szeghalmon is elterjedt a napraforgószárból készült, helyi elnevezéssel bürökfuvola használata.⁴³

A Hajdú-Bihar megyei Tetétlenről szintén ismert a napraforgószárból készített népi fuvola. A hangszer mindkét vége lyukas volt, és játék előtt a készítője, a tetétleni pásztor (később dinnyecsősz), Karasz Dániel a leíró karton szerint polyvás marhatrágyás sárral vagy a csizmájáról levett sárdarabbal tömte be a fúvólyuk felőli nyílást.⁴⁴

A Heves megyei Bükkszéken Pozsik István készített ún. botfuvolákat.⁴⁵ A botfuvola vagy a készítője elnevezésével „nóta-fokos” valójában egy hat ujjnyílásos rövidebb és egy kilenc ujjnyílásos hosszabb, csapolással összeillesztett hat ujjnyílásos fuvolából áll, amelyeken két alsó állású ujjnyílást alakítottak ki. A botfuvola végére korábban fokost lehetett illeszteni. A másik hasonló felépítésű, fűzfából készített hangszer végére korábban fából faragott macskafejet lehetett illeszteni. A leíró kartonok szerint a hangszerek rögtön az elkészítésük után, használat nélkül kerültek a múzeum gyűjteményébe. Ebből kifolyólag feltételezhető, hogy kifejezetten eladásra szánt unikális kialakítású hangszerekről van szó, amelyek a csákány hangszertípussal rokoníthatóak.

A zalaegerszegi gyűjtemény gyári fuvolájának a billentyűi le vannak szerelve. A gyári hangszert a zalaapáti Fekete Mihály vette meg Nagykanizsán, ő alakította át, és úgy játszott rajta.⁴⁶ A hangszer azt a más hangszertípusnál is megfigyelhető gyakorlatot igazolja, hogy a népi kultúra átalakulásával a helyi divatnak megfelelően a pásztorok is igyekeztek beszerezni az anyagi áldozatot követelő gyári hangszereket. Azonban nem mindig tudták adaptálni a népi hangszereken kialakult játéktechnikájukat a bonyolultabb felépítésű gyári hangszerekre, ezért azokat az egyéni tudásuknak megfelelő szintűre alakították át.

⁴³ BEREZKYI 1957. 1.

⁴⁴ SÁROSI 1998. 76.

⁴⁵ Eger, Dobó István Vármúzeum: botfuvola: Heves/Bükkszék ltsz.: 74.88.1, 74.88.3.

⁴⁶ Zalaegerszeg, Göcseji Falumúzeum: átalakított gyári fuvola, Zala/Nagykanizsa ltsz.: 57.67.5.

IRODALOM

ALEXANDRU 1956

Alexandru, Tiberiu: Instrumentele muzicale ale poporului Romin. Bucuresti, 1956.

BACHMANN 1969

Bachmann, Werner: The Origins of Bowing. London, 1969.

BÉKEFI 1978

Békefi Antal: A bakonyi pásztorok zenei élete. II. VMMK, 13. (1978) 355–437.

BERECZKI 1957

Bereczki Imre: Hangszerek szerkezete. Etnológiai Archívum, (1957) 6248/1–132.

BRÖMSE 1937

Brömse, Peter: Flöten, Schalmeien und Sackpfeifen Südslawiens. Prag, 1937.

DANIÉLOU 1978

Daniélou, Alan: Südasien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.1. Lfg. 4. Leipzig, 1978.

DARVAS 1975

Darvas Gábor: Évezredek hangszerei. Budapest, 1975.

DOMOKOS 1978

Domokos Pál Péter: Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században. Budapest, 1978.

EHLICH, Liane 1984

Ehlich, Liane: Zur Ikonographie der Querflöte im Mittelalter. BJHM, 8. (1984) 197–212.

FLEISCHHAUER 1964

Fleischhauer, Günter: Etrurien und Rom. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 5. Leipzig, 1959.

GIMM, Martin 1966

Gimm, Martin: Das Yüeh-fu tsa-lu Tuan An-chien. Studien zur Geschichte von Musik, Schaspiel und Tanz in der Tang-Dynastie. AF, 19. (1966) 224–230.

HICKMANN 1961

Hickmann, Hans: Ägypten. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 1. Leipzig, 1961.

JUHÁSZ 2001

Juhász Zoltán: Magyar pásztorfurulyások és hangszereik. In: Agócs Gergely (szerk.): A duda, a furulya és a kanásztülök. Budapest, 2001. 421–456.

KAROMATOV–MEŠKERIS–VYZGO 1987

Karomatov, Fajsulla – Meškeris, Veronika – Vyzgo, Tamara: Mittelasien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 9. Leipzig, 1987.

KAUFMANN 1981

Kaufmann, Walther: Altindien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 8. Leipzig, 1981.

KERESZTÚRY-VÉCSEY-FALVY 1960

Keresztúry Dezső – Vécsey Jenő – Falvy Zoltán: A magyar zenetörténet képeskönyve. Budapest, 1960.

KLIER 1956

Klier, Karl Magnus: Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen. Kassel und Basel, 1956.

MALONYAY 1911

Malonyay Dezső: A Balaton-vidéki magyar pásztornép művészete. In: A Magyar Nép Művészete. III. Budapest, 1911. 210–240.

MEER 1988

Meer, John Henry van der: Hangszerek az ókortól a napjainkig. Budapest, 1988.

OLSVAI 1987

Olsvai Imre: Dunántúli hangszeres kultúra. MNAn III. Dunántúl. Kézirat. H. n. 1987.

PALÁDI-KOVÁCS Attila 1993

Paládi-Kovács Attila: A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest, 1993.

POWELL 2002

Powell, Ardal: The Flute. In: Yale Musical Instruments Series. New Haven and London, 2002.

RIFTIN 1960

Riftin, Boris Lvovich: Iz istorii kul'turnych svjazej Srednej Azii i Ktaja. In: (Wertheim, Willem Frederik szerk): Problemy vostokovedenija 5. (1960) 119–132.

SÁNDOR 1954

Sándor István: Új népi hangszerek Dévaványán. Néprajzi Értesítő, XXXVI. (1954) 105–106.

SÁROSI 1998

Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest, 1998.

ŠIROLA 1943

Širola, Božidar: Horvát népi hangszerek. In: Gunda Béla (szerk.): Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Budapest, 1943. 114–127.

STROM 2002

Strom, Yale: The Book of Klezmer. Chicago, 2002.

TESz I. 1967

Benkő Lóránd (főszerk.): A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. I. Budapest, 1967.

TESz 1967–1976

Benkő Lóránd (főszerk.): A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. I–III. Budapest, 1967–1976.

WEGNER 1970

Wegner, Max: Griechenland. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 4. Leipzig, 1970.

ZOLNAY 1977

Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból. Budapest, 1977.

The history of folk flutes

– József Brauer-Benke –

Resume

Although there are data on the presence in Europe of the flute type instrument as early as the 3rd century BC, due to its morphological variation (nozzle attachment), the instrument type is subsequently likely to have disappeared from use and, by the mediation of the Silk Road, the use of the Indian flute type, which first appeared in Byzantium, became widespread again in the 11th century. The iconographic data on the instrument type suggest that flutes, unlike other voice agents, spread from east to west, as their presence in the 13th century in Galicia and Spain cannot be explained by Arab takeover. Although iconographic data indicate that the flute can likely be considered a pastoral instrument since its appearance in the 11 century, its presence as a Hungarian folk instrument cannot be proven until the 19th century. The Kassa (Kosice) or more recently the Abaújszántó (aquamanile) Aquarius is a liturgical vessel mediated by Byzantium, therefore, its portrayal cannot be associated with folk instruments, especially not with “shamans healing with pipes and drums”. An instrument-etymological and historical data review suggests that folk flutes may have first appeared at the time of the coming of the German-speaking shepherds called “birkások” (shepherds of sheep) who arrived in Transdanubia and the Highlands area in the 18th century. Besides, the instrument’s impacts owing to an ever-present spread but to a lesser extent, on the level of medieval court culture and military applications or that of the free royal cities’ citizens, can also be accounted for.

Brauer-Benke József

MTA BTK Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeum

H-1014 Budapest, Táncsics Mihály u. 7.

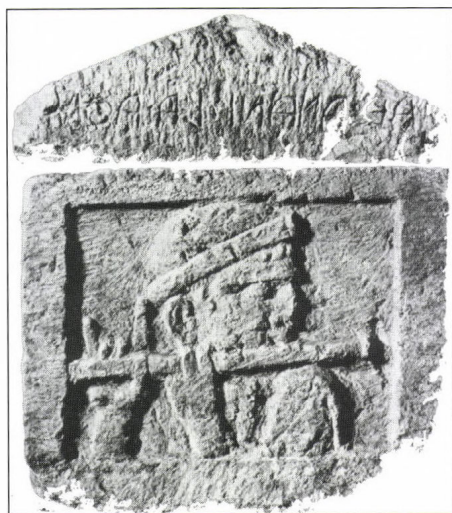
E-mail: brauerbenke@zti.hu

1. kép. Fuvolások, 1280–1283
(Cantigas de Santa Maria nyomán)

2. kép. Fuvolaábrázolás, Közép-India, Sánchi sztúpa, 1. század
(Kaufmann 1981 nyomán)

3. kép. Etruszk fuvolaábrázolás,
i. e. 1. század, Perugia
(Fleischauer 1974 nyomán)

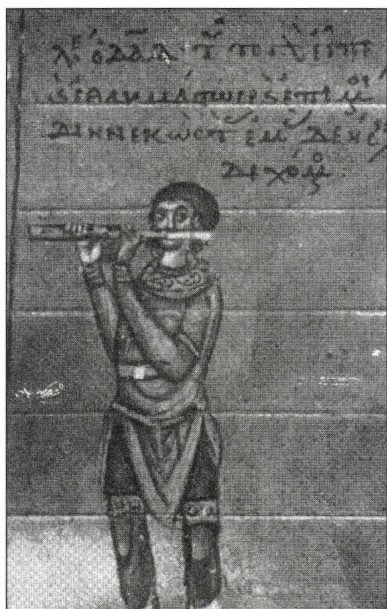
4. kép. Fuvola bombyx mechanizmussal,
i. e. 3-1. század, Egyiptom
(Hickmann 1961 nyomán)

5. kép. Szogd fuvolaábrázolás, 1. század, Üzbegisztán
(Karomatov– Meškeris–Vyzo 1987 nyomán)

6. kép. Fuvolaábrázolás, Baktriai-tochár kultúra, 7. század, Üzbegisztán
(Karomatov– Meškeris–Vyzo 1987 nyomán)

7. kép. Bizánci fuvolaábrázolás,
11. század
(BACHMANN 1969 nyomán)

8. kép. Fuvolás angyal,
12. század
(Hortus Deliciarium nyomán)

9. kép. Kassai (abaújszántói) aquamanile, 11. század
(Keresztúry-Vécsey-Falvy 1960 nyomán)

10. kép. Fuvolázó angyal,
Lőcsei minorita templom, 14. század

11. kép. Bürökszár fuvola,
Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum (Iatsz.: 53.46.31.1)

RÖVIDÍTÉSEK – LIST OF ABBREVIATIONS – ABKÜRZUNGEN

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AF	= Asiatische Forschungen (Wiesbaden)
Agria	= Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő (Budapest)
BJHM	= Basler Jahrbuch für Historische Musikpraxis
BM	= Belügyminisztérium (Budapest)
BMKK	= Békés megye képes krónikája Szerk.: Erdmann Gyula, Havassy Péter (Békéscsaba, 1996)
BMMK	= A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
ComArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
ELTE	= Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
FkBML	= Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból (Gyula)
Fontes ArchHung	= Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
GYF	= Gyulai Füzetek (Gyula)
GYK	= Gyulai Katalógusok (Gyula)
HMRK	= Heves Megyei Régészeti Közlemények (Eger)
HOMÉ	= A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
Ht. Lt. KB. Rögt. – I.	= Hadtörténelmi Levéltár. Katonai Bíróság, Rögtönítélő – Ítélet
KBmKT	= Közlemények Békés megye és környéke történetéből (Gyula)
KMK	= Könyvtártudományi és Módszertani Központ (Budapest)
KMNPI	= Körös-Maros Nemzeti Park (Szarvas)
MAMAT	= Magyar Malakológiai Társaság (Budapest)
MFM	= Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
MFMÉ	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MMM	= Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba)
MMM RégAd	= Munkácsy Mihály Múzeum Régészeti Adattára (Békéscsaba)
MNAn	= Magyar Népzenei Antológia I–VII. (Budapest)
MOL	= Magyar Országos Levéltár (Budapest)
MSZMP	= Magyar Szocialista Munkáspárt
RKM	= Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)
StudArch	= Studia Archaeologica (Szeged)

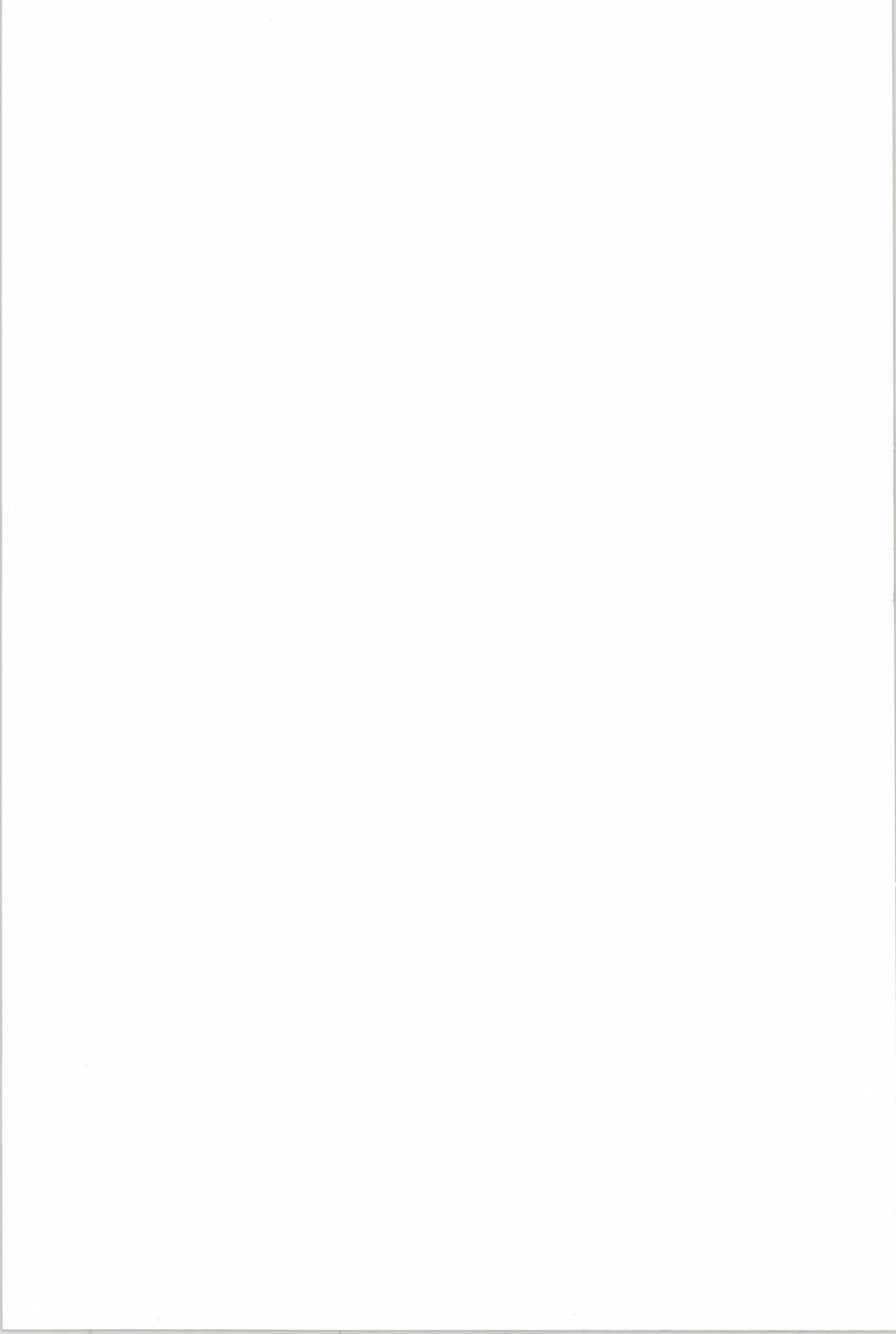
Rövidítések – List of Abbreviations – Abkürzungen

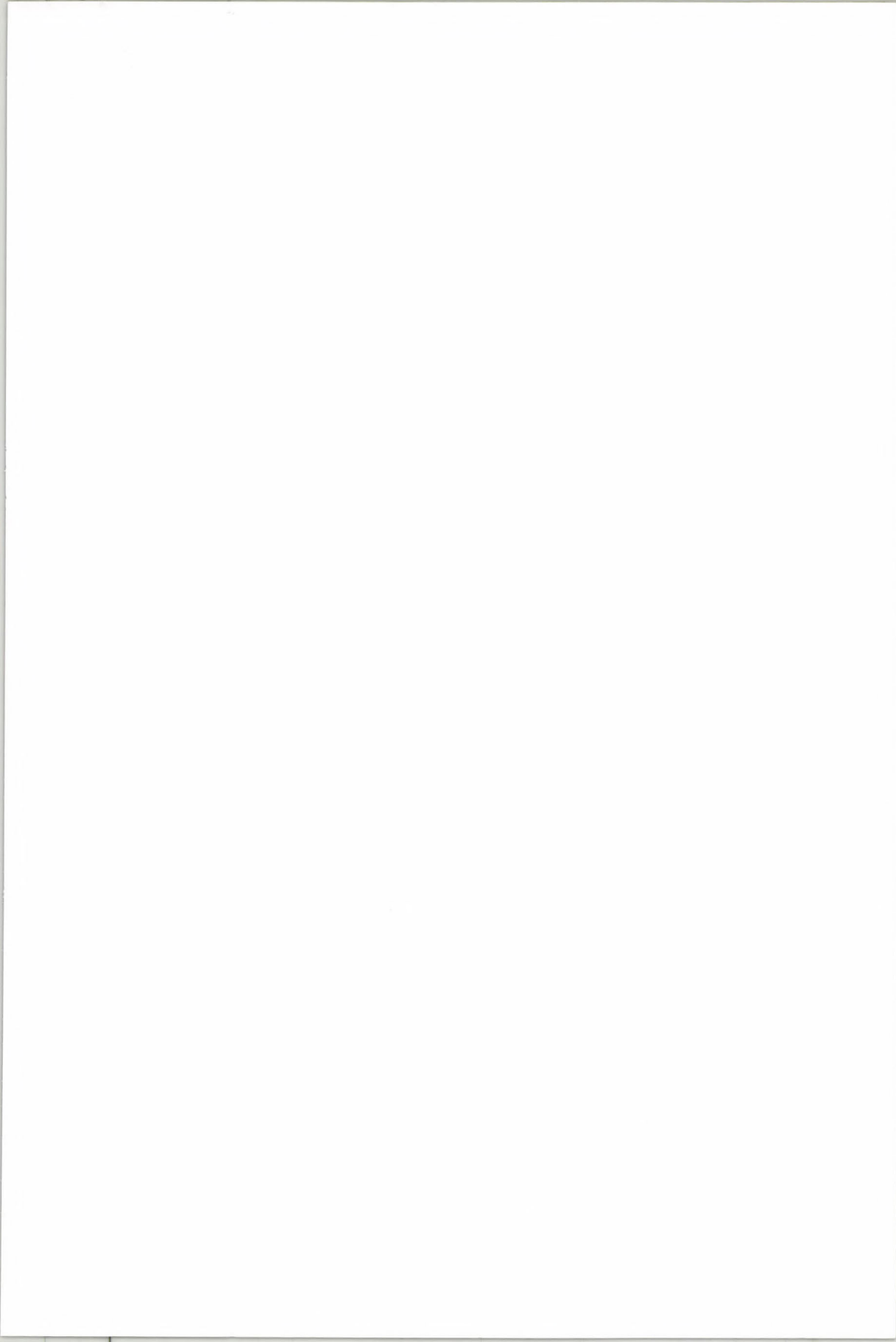
SZOT	= Szakszervezetek Országos Tanácsa (Budapest)
TESz	= A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára (Budapest)
Tisicum	= A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
Varia ArchHung	= Varia Archaeologica Hungarica (Berlin–Budapest)
VMMK	= Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
WMMÉ	= A Wosinszki Mór Megyei Múzeum Évkönyve (Szekszárd)

Átm.	= átmérő
Btk.	= büntető törvénykönyv
°C	= Celsius-fok
cm	= centiméter
db	= darab
é. n.	= év nélkül
évf.	= évfolyam
H.	= hosszúság
ha	= hektár
i. e.	= időszámítás előtt
ifj.	= ifjabb
ill.	= illetve
k.	= körül
kb.	= körülbelül
kft.	= korlátolt felelősségű társaság
kg	= kilogramm
km	= kilométer
korm.	= kormány
l	= liter
lbj.	= lábjegyzet
ltsz.	= leltári szám
ltszn.	= leltári szám nélkül
m	= méter
m ²	= négyzetméter
m ³	= köbméter
M	= mélység
max.	= maximum
mBf	= Balti tengerszint feletti magasság
mg	= milligramm
mm	= milliméter

Rövidítések – List of Abbreviations – Abkürzungen

MTV	=	Magyar Televízió (Budapest)
obj.	=	objektum
özv.	=	özvegy
pl.	=	például
róm. kat.	=	római katolikus
Sz.	=	szélesség
szül.	=	született
Tsz.	=	termelősövetkezet
tszf.	=	tengerszint feletti magasság
u.	=	utca
ún.	=	úgynevezett
Uő	=	ugyanő
VB / vb	=	a tanácsi apparátust vezető végrehajtó bizottság

Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy
Munkácsy

www.munkacsy.hu

